ABACUS

E. F. SCHUMACHER

SMALL IS BEAUTIFUL

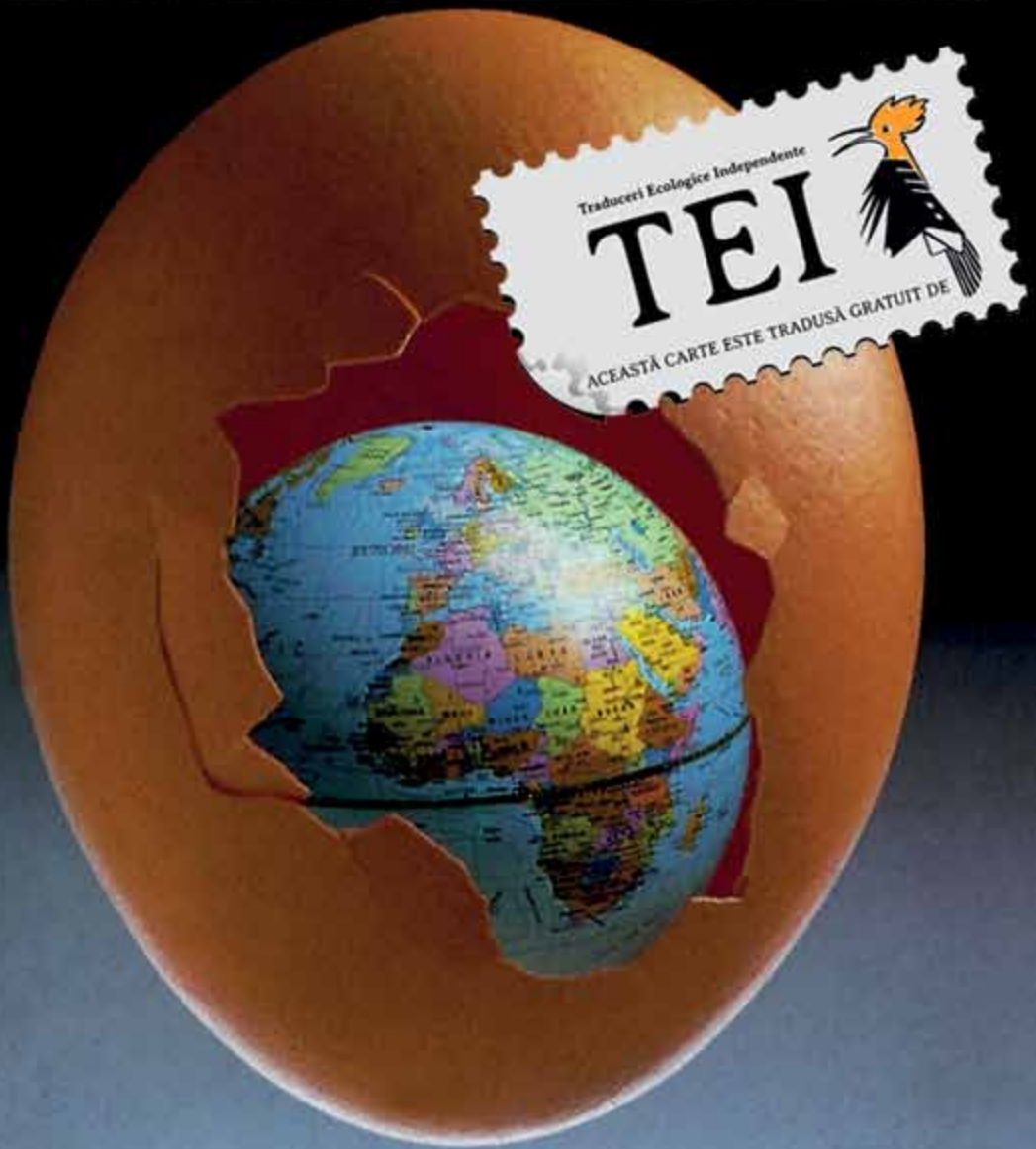

A STUDY OF ECONOMICS AS IF PEOPLE MATTERED

Prima ediție a lucrării a fost publicată sub denumirea de
Small is beautiful: Economics as if people mattered
în anul 1973, la editura britanică Blond & Briggs Ltd., Londra.

Traduceri Ecologice Independente
TEI

Biblioteca de Economie alternativă

o cărți din TEI
Traduceri Ecologice Independente
#5

E.F. SCHUMACHER

MIC ÎNSEAMNĂ FRUMOS

ECONOMIE CU CHIP UMAN

Cărțile traduse gratuit de TEI

2012

1. Sepp Holzer
Permacultura. Ghid practic pentru agricultura la scară mică
[Permacultură]

2013

2. Edward Faulkner
Nebunia aratului
[Agricultură sustenabilă]

3. Masanobu Fukuoka
Revoluție într-un spic
[Agricultură sustenabilă]

4. Ianto Evans, Leslie Jackson
Încălzitoare cu masă termică
[Tehnici și meșteșuguri]

Următoarele lucrări traduse gratuit de TEI

Joël Carbonnel

Gestul corect

Tony Dutzik et. al

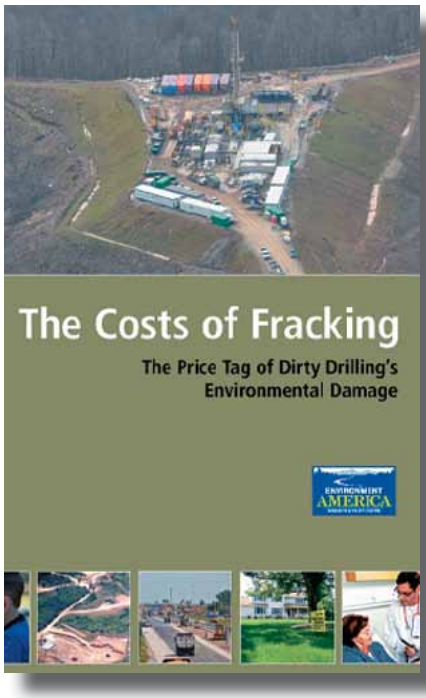

Adevăratul preț al gazelor de șist

Traduceri Ecologice Independente

TEI

E.F. SCHUMACHER

MIC ÎNSEAMNĂ FRUMOS

ECONOMIE CU CHIP UMAN

Ediția I în limba română

Traduceri Ecologice Independente

2013

Traduceri Ecologice Independente

TEI

CINE SUNTEM ȘI CUI NE ADRESĂM

Pentru orice om lucid, este evident că România de astăzi se află în pragul colapsului, împreună cu sistemul global în care este angrenată. Dacă ar fi doar să enumerăm problemele pe care le avem, dimensiunile acestui cuvânt-înainte ar atinge cote nepermise. De la economie la cultură, de la agricultură la demografie, de la politică la ecologie, de la sănătate la învăţământ, practic nu există domeniu în care să nu fie evident dezastrul în care ne aflăm – fie că vorbim, în particular, de „exodul creierelor“, de jaful politic generalizat, de raptul bancar, de rezultatele catastrofale la examenele de capacitate sau bacalaureat sau de calitatea precară a alimentelor pe care le consumăm; de febra consumeristă întreţinută permanent de marile corporaţii, de pământul fertil vândut pe nimic, pe cale să fie otrăvit cu insecticide şi pesticide, de izolarea profesioniştilor în favoarea incompetenţilor sau de profunda decădere morală. Problemele pe care le avem sunt atât de complexe şi de interdependente încât a crede că există remedii globale pentru ele înseamnă o naivitate vecină cu orbirea.

Noi, cei din TEI, considerăm că **nu există decât soluţii „la firul ierbii“** – soluţii demarate şi întreţinute de oameni care nu aşteaptă subvenţii de la guvern şi sponsorizări de la corporaţii pentru a face binele. Oameni lucizi şi integri, care ridică semne de întrebare asupra direcţiei în care se îndreaptă lumea, cu noi cu tot.

Graba în care suntem siliţi să trăim ne-a confiscat timpul de gândire – nu avem timp să discernem între bine şi rău, între adevăr şi simulacru, între informaţie şi minciună. Iar graba noastră şi dezinformarea sunt extrem de profitabile pentru cei care ne repetă zilnic, fără încetare, că soluţiile unice de supravieţuire în ziua de astăzi sunt: job-urile epuizante, creditele pe zeci de ani pentru autoturisme sau locuinţe scumpe şi ineficiente şi consumul dus la maxim.

TEI s-a născut pentru a face accesibile **informaţiile** care dinamitează acest mod de gândire. Cărţile traduse de noi demonstrează fără greş că suntem, zi de zi, captivi ai unei imense iluzii – aceea că nu putem trăi decât aşa cum trăim acum: stresaţi, obosiţi, vlăguiţi de viaţă, înstrăinaţi de valorile fundamentale care ne îndreptăţesc să ne numim oameni.

În contra unui Sistem al cărui mod de funcţionare implică inundarea constantă cu false informaţii, ne propunem să oferim publicului acele cunoştinţe folositoare, ignorate în mod sistematic de „mainstream“ din simplul motiv că de pe urma lor au de câştigat numai oamenii, nu şi corporaţiile şi guvernele. În loc de reziduuri de gândire ambalate ţipător, oferim acces la cunoaşterea practică. Absolut gratuit, dar din dar, fără pretenţii, fără trufie şi fără clauze ascunse. O bibliotecă a **independenţei reale** faţă de Sistemul absurd în care am fost aruncaţi în ultimile decade. O serie de cărţi care, nădăjduim, vor fi paşaportul de independenţă în gândire şi în fapte al fiecăruia dintre noi.

Aşadar, cui se adresează în principal cărţile traduse de TEI? Oamenilor care ştiu că veşnicia nu s-a născut la sat ca să moară la oraş. Celor care s-au săturat de asfalt, de blocuri, de rate şi de credite şi care caută să iasă din acest angrenaj cât mai repede, dar încă nu au curaj, pentru că nu ştiu că **se poate** şi încă nu ştiu **cum se face**. Celor care vor să acumuleze cunoştinţe solide de agricultură sustenabilă, permacultură, arhitectură ecologică, energii alternative, tehnici şi tehnologii domestice şi meşteşuguri. Celor care simt şubrezenia sistemului şi naufragiul global către care ne îndreptăm, oamenilor care au redus sau se pregătesc să reducă turaţia motoarelor, pentru că ştiu că viteza nu va face decât să grăbească şi să amplifice impactul inevitabil cu zidul. Celor care ştiu că revoluţiile încep din pragul propriei case şi tot acolo se termină. Ţăranilor nescârbiţi de sat şi încă nedescurajaţi, dar şi orăşenilor care încă stăpânesc mai bine tastatura decât grebla. În fine, tuturor celor care ştiu că orice bucată de pământ vine la pachet cu fâşia nemărginită de Cer de deasupra ei.

TEI

aprilie 2013

Traduceri Ecologice Independente

TEI

AJUTĂ-NE SĂ AJUTĂM!

Cartea pe care o citeşti acum pe ecran sau o ţii, deja tipărită, în mâini, este rezultatul a sute de ore de muncă migăloasă – traducere, verificare terminologică, adaptare, corectură, editare, punere în pagină şi design. Nenumărate e-mailuri şi mii de corecturi. **Nici un membru al grupului TEI – fie el traducător profesionist sau amator - nu este plătit pentru munca sa;** tot ceea ce facem, facem gratuit, fără să cerem burse, sponsorizări, fără să solicităm donaţii şi fără să aşteptăm medalii, diplome şi, eventual, statui în faţa ministerului agriculturii. Unii pot numi asta sacrificiu, alţii civism, alţii tâmpenie crasă şi pierdere de timp.

TEI nu este umbrelă pentru nici un partid politic sau ONG; nici unul dintre noi nu are de gând să candideze la preşedinţie sau măcar pentru un post la consiliul local la următoarele alegeri, nici unul dintre noi nu are fabrică de produs insecticide. Dar asta nu înseamnă că nu avem şi noi, la rândul nostru, nevoie de ajutor. În schimbul faptului că, prin intermediul nostru, ai acces gratuit în limba română la cărţi de importanţă fundamentală, pe care nici o editură din România nu a avut puterea sau curajul să le traducă, te rugăm să ne dai o mână de ajutor. **Dacă te simţi stăpân pe orice limbă de circulaţie internaţională şi îţi poţi jertfi câteva ore lunar pentru a traduce câteva pagini împreună cu noi, dă-ne de ştire la adresa de mail: carti.din.tei@gmail.com.** Cu cât vom fi mai mulţi, cu atât vom putea traduce mai multe volume într-un timp din ce în ce mai scurt – performanţă pe care nici o editură, din România sau chiar din străinătate, probabil că n-a atins-o vreodată.

Şi chiar dacă nu eşti atât de deprins cu o limbă străină, tot ne poţi fi de mare folos - dă mai departe cartea de faţă şi celelalte cărţi din colecţia TEI, anunţă-ţi prietenii, recomand-o, tipăreşte-o, fă-o cadou, urmăreşte-ne pe Facebook, pe Scribd şi oriunde vom mai apărea. Poţi chiar să-ţi enervezi socrii dându-le din când în când citate din cărţile traduse şi publicate de noi, promitem că nu ne supărăm. Suntem siguri că, pe măsură ce creşte numărul oamenilor care ştiu despre TEI, citesc şi aplică cele scrise în cărţile noastre, vom fi o ţară din ce în ce mai greu de minţit, de controlat şi de cumpărat. Îţi mulţumim! TEI

Pentru înscrieri, sugestii, recomandări, propuneri etc.:

carti.din.tei@gmail.com

TEI Traduceri Ecologice Independente

scribd.com/tei_independente

Puţini sunt cei care pot contempla fără un sentiment de entuziasm minunatele realizări ale energiei practice şi abilităţilor tehnice care, începând cu ultima parte a secolului al XVII-lea, au transformat faţa civilizaţiei materiale şi al căror curajos, dacă nu chiar prea scrupulos pionier, a fost Anglia. Totuşi, chiar dacă ambiţiile economice sunt buni servitori, ele sunt stăpâni nepotriviţi.

„Cele mai evidente realităţi sunt cel mai repede uitate. Atât ordinea economică existentă cât şi multe din proiectele înaintate pentru reconstrucţia acesteia eşuează din cauza neglijării faptului că, întrucât chiar şi oamenii destul de simpli au suflete, nici un fel de creştere a bunăstării materiale nu va compensa aranjamentele care le insultă stima de sine sau le restricţionează libertatea. O evaluare rezonabilă a organizării economice trebuie să accepte ideea că, dacă industria nu va fi paralizată de repetatele revolte din partea umanităţii indignate, trebuie să satisfacă criterii care nu sunt pur economice.“

R.H. Towney

Religion and The Rise of Capitalism

„Problema noastră în prezent este, în general, una de atitudine şi de implementare. Remodelăm Alhambra cu excavatorul şi suntem mândri de distanţa parcursă. Nu trebuie să renunţăm la lopată, care are, până la urmă, meritele sale, dar avem nevoie de criterii mai blânde şi mai obiective pentru a o folosi cu succes.“

Aldo Leopold

A Sand County Almanac

CUPRINS

Partea Întâi LUMEA MODERNĂ

UNU Problema producţiei 1
DOI Pace şi permanenţă 7
TREI Rolul economiei 18
PATRU Ştiinţele economice buddhiste 25
CINCI O chestiune de mărime 31
ŞASE Cea mai mare resursă - educaţia 39

Partea a Doua RESURSE

ŞAPTE Utilizarea adecvată a pământului 53
OPT Resurse pentru industrie 62
NOUĂ Energia nucleară – salvare sau condamnare 72
ZECE Tehnologia cu faţă umană 80
UNSPREZECE Dezvoltarea 89

Partea a Treia LUMEA A TREIA

DOISPREZECE Problemele sociale şi economice care necesită dezvoltarea tehnologiei intermediare 94
TREISPREZECE Două milioane de sate 106
PAISPREZECE Problema şomajului în India 115
CINCISPREZECE O maşină pentru prezicerea viitorului 125

Partea a Patra ORGANIZAŢIE ŞI PROPRIETATE

ŞAISPREZECE Către teoria organizaţiei de mari dimensiuni 136
ŞAPTESPREZECE Socialism 144
OPTSPREZECE Proprietatea 149
NOUĂSPREZECE Modele noi de proprietate 155

Epilog 169

Partea Întâi

Lumea modernă

UNU

Problema producţiei

Una din cele mai mari greşeli ale epocii noastre este convingerea că „problema producţiei“ a fost rezolvată. Nu numai că această convingere este susţinută vehement de oameni care nu au nici o legătură cu producţia şi deci, din punct de vedere profesional, nu sunt familiarizaţi cu informaţiile, dar e susţinută de practic toţi experţii, conducătorii industriei, managerii economici ai tuturor guvernelor din lume, economiştii academicieni şi pseudoacademicieni, ca să nu mai menţionăm jurnaliştii economici. Se pot contrazice în multe privinţe, dar cu toţii sunt de acord că problema producţiei a fost rezolvată; că omenirea în sfârşit s-a maturizat. Pentru ţările bogate, zice-se, cea mai importantă sarcină este acum „educarea relaxării“ iar pentru ţările sărace, „transferul tehnologiei“.

Că lucrurile nu merg atât de bine precum ar trebui se datorează, probabil, ticăloşiei umane. În consecinţă, trebuie să construim un sistem politic atât de desăvârşit încât ticăloşia umană să dispară şi toată lumea să se comporte bine, indiferent câtă ticăloşie zace în om. De fapt, este o credinţă generală că oamenii se nasc buni; dacă unul din ei se transformă în criminal sau exploatator, este din cauza unei erori în „sistem“. Fără îndoială că sistemul este defect în multe feluri şi trebuie schimbat. Unul din principalele motive pentru care este defect, dar încă poate supravieţui în ciuda defectelor, este viziunea sa eronată cum că „problema producţiei“ a fost rezolvată. Pe măsură ce această eroare pătrunde în toate sistemele actuale, devine din ce în ce mai greu, în momentul de faţă, să alegem între ele.

Răspândirea acestei erori, atât de stridentă şi de ferm înrădăcinată, e strâns legată de schimbările filosofice, ca să nu spunem religioase, din ultimele trei sau patru veacuri, în atitudinea omului faţă de natură. Probabil ar trebui să spun: atitudinea occidentalului faţă de natură, dar, dat fiind că întreaga lume se află în proces de occidentalizare, afirmaţia mai generală pare să fie întemeiată. Omul modern nu se vede percepe pe el însuşi ca fiind parte a naturii, ci mai degrabă ca pe o forţă exterioară destinată să domine şi să cucerească. Vorbeşte, de asemenea, despre o bătălie cu natura, uitând că, dacă ar fi să intre această bătălie, s-ar afla de partea învinşilor.

Până de curând, bătălia cu natura părea să meargă atât de bine încât îi dădea iluzia puterilor nelimitate, dar nu într-atât de bine încât să aducă în discuţie posibilitatea victoriei. Acest lucru începe acum să fie luat în vedere şi un mare număr de oameni, chiar dacă numai o minoritate începe să conştientizeze ce înseamnă asta pentru existenţa în continuare a umanităţii. Iluzia puterii nelimitate, hrănită de uimitoarele realizări ştiinţifice şi tehnologice, a produs iluzia concurentă de a fi rezolvat problema producţiei. Această ultimă iluzie se bazează pe eşecul de a deosebi venitul de capital, acolo unde această distincţie contează cel mai mult. Fiecare economist sau om de afaceri este familiarizat cu această distincţie şi o aplică cu conştiinciozitate şi subtilitate în toate afacerile economice – exceptând acolo unde contează cu adevărat – şi anume capitalul de neînlocuit pe care omul nu l-a creat, doar l-a găsit, şi fără de care nu poate face nimic.

Un om de afaceri nu ar considera că o firmă şi-a rezolvat problema producţiei şi a devenit viabilă dacă ar vedea că îşi consumă cu rapiditate capitalul. Cum putem, atunci, trece cu vederea acest fapt esenţial când vine vorba despre acea mare companie, economia Navei Pământ şi, în particular, economiile pasagerilor săi bogaţi?

Un motiv pentru care trecem cu vederea acest lucru esenţial este faptul că suntem alienaţi când vine vorba de realitate şi înclinaţi să considerăm fără valoare tot ceea ce nu am creat noi înşine. Până şi marele Dr. Marx a căzut în această gravă eroare atunci când a formulat aşa-zisa teorie a valorii bazate pe muncă. Am muncit, într-adevăr, să realizăm o parte din capitalul care astăzi ne ajută să producem – o mare parte din fondul de cunoştinţe ştiinţifice, tehnologice şi de altă natură; o infrastructură fizică elaborată; nenumărate tipuri de echipament sofisticat de capital etc. - dar toate acestea sunt doar o mică parte din capitalul pe care îl folosim. Mult mai mare este capitalul asigurat de natură, nu de către om – şi nu este recunoscut ca fiind aşa. Această mare parte este în prezent consumată într-un ritm alarmant şi de aceea este o greşeală absurdă şi suicidală să crezi şi să acţionezi conform convingerii că problema producţiei a fost rezolvată.

Haideţi să privim mai îndeaproape acest „capital natural“. În primul rând, şi cel mai evident, sunt combustibilii fosili. Nimeni, sunt convins, nu va nega faptul că îi tratăm ca elemente de venit deşi ei reprezintă, indiscutabil, elemente de capital. Dacă i-am trata ca elemente de capital, ar trebui să fim preocupaţi de conservare: ar trebui să facem tot ce ne stă în putere pentru a le minimiza rata actuală de consum; am putea spune, spre exemplu, că banii obţinuţi din valorificarea acestor bunuri – bunuri de neînlocuit – trebuie depuşi într-un fond special pentru a fi alocaţi exclusiv evoluţiei metodelor de producţie şi modurilor de trai care nu depind deloc sau depind în foarte mică măsură de combustibilii fosili. Aceste lucruri şi multe altele ar trebui făcute dacă am trata combustibilii fosili ca fiind capital, nu ca venit. Şi nu facem nici unul din ele, ba chiar facem contrarul fiecăruia: nu ne interesează câtuşi de puţin conservarea; maximizăm în loc să minimalizam rata actuală de consum; şi, departe de a fi interesaţi să studiem posibilităţile metodelor alternative de producţie şi modurile de viaţă alternative – pentru a părăsi acest traseu de coliziune pe care mergem cu viteză din ce în ce mai mare – vorbim cu bucurie despre progres nelimitat urmând calea bătută a „educaţiei pentru relaxare“ în ţările bogate şi „transferul tehnologiei“ în cele sărace.

Lichidarea acestui capital se produce cu o asemenea rapiditate, încât până şi în cea mai bogată ţară din lume, care se spune că ar fi Statele Unite ale Americii, există mulţi oameni îngrijoraţi, până la nivelul Casei Albe, care solicită înlocuirea masivă a cărbunelui cu petrol şi gaz, pentru că necesită eforturi din ce în ce mai mari pentru căutarea şi exploatarea comorilor rămase pe pământ. Priviţi cifrele ce sunt înaintate sub titlul „Necesarul Mondial de Combustibil în Anul 2000“. Dacă acum utilizăm aproximativ 7 miliarde de tone combustibil convenţional[1], necesarul în 28 de ani va fi de trei ori mai mare – aproximativ 20 de miliarde de tone. Ce înseamnă 28 de ani? Privind în urmă, aceştia ne poartă în jurul sfârşitului celui de-al Doilea Război Mondial iar de atunci, firește, consumul de combustibil s-a triplat; dar triplarea implică o creştere de mai puţin de 5 miliarde de tone combustibil convenţional. Acum vorbim liniştiţi despre o creştere de trei ori mai mare.

Lumea întreabă: este posibil aşa ceva? Iar răspunsul vine: trebuie să fie şi deci va fi! Se poate spune (cu scuzele de rigoare lui John Kenneth Galbraith) că este un caz în care orbii îi conduc pe orbi. Dar de ce să criticăm? Întrebarea însăşi este greşit formulată, pentru că implică prezumpţia că avem de-a face cu venituri, nu cu capital. Ce este atât de special la anul 2000? Ce să mai zicem de anul 2028, când copilaşii de astăzi îşi vor plănui pensionarea? Încă o triplare până atunci? Toate aceste întrebări şi răspunsuri la ele devin absurde atunci când ne dăm seama că avem de-a face cu capital, nu cu venit: combustibilii fosili nu sunt produşi de om; nu pot fi reciclaţi. Odată ce au dispărut sunt pierduţi pe vecie!

Dar ce e – se va întreba – cu combustibilii ce reprezintă venit? Într-adevăr, ce e cu ei? Actualmente, ei contribuie (calculat în calorii) la mai puţin de 4% din totalul la nivel mondial. În viitorul apropiat ei vor trebui să reprezinte 70%, 80%, 90%. Să faci ceva la scară mică e una, să o faci la o scară gigantică e cu totul alta, iar, pentru a avea impact la nivelul problemei mondiale a combustibilului, contribuţiile trebuie să fie enorme. Cine va mai putea spune că problema producţiei a fost rezolvată atunci când vine vorba de combustibili priviţi ca venit, necesari la scară cu adevărat gigantică?

Combustibilii fosili sunt numai o parte a „capitalului natural“ pe care insistăm în mod constant să îl tratăm ca fiind extensibil, ca şi cum ar fi un venit, şi sub nici o formă partea cea mai importantă. Dacă risipim combustibilii fosili, ameninţăm civilizaţia; dar, dacă risipim capitalul reprezentat de natura înconjurătoare, ameninţăm viaţa însăşi. Oamenii dau piept cu această problemă şi cer ca poluarea să înceteze. Privesc poluarea mai degrabă ca pe un obicei urât în care oamenii nepăsători sau lacomi se complac, aruncându-şi gunoiul peste gard în curtea vecinului. Îşi dau seama că un comportament mai civilizat ar atrage costuri mai ridicate şi de aceea avem nevoie de creştere economică într-un ritm mai rapid, pentru a putea plăti aceste costuri. De-acum înainte, spun ei, ar trebui să folosim măcar o parte din roadele productivităţii aflate mereu în creştere, nu doar pentru a creşte cantitatea consumului, ci pentru a îmbunătăţi „calitatea vieţii“.

Toate acestea sunt corecte, dar ating doar latura exterioară a problemei. Şi, ca să ajungem la esenţa problemei, ar trebui să ne întrebăm de ce toţi aceşti termeni – poluare,

1 Unitate de măsură reprezentând energia generată prin arderea unei tone metrice (1000 de kilograme) de cărbune, echivalent cu energia obţinută din arderea a 700 kg de petrol sau 890 metri cubi de gaze naturale [TEI]

mediu, ecologie etc. – au devenit dintr-o dată atât de proeminenţi. Avem, la urma-urmelor, un sistem industrial de ceva vreme şi totuşi până acum cinci sau zece ani aceste cuvinte erau, practic, necunoscute. Să fie un moft subit, o modă aiurită sau poate o bruscă descurajare?

Explicaţia nu este greu de găsit. În privinţa combustibililor fosili, am trăit, într-adevăr, de ceva timp din capitalul naturii vii, dar într-un ritm destul de modest. Abia de la sfârşitul celui de-Al Doilea Război Mondial am reuşit cu succes să creştem această rată la proporţii alarmante. În comparaţie cu ce se întâmplă acum şi ce s-a întâmplat progresiv în decursul ultimului sfert de secol, toate activităţile industriale ale omenirii de până la şi din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial nu reprezintă nimic. Următorii patru sau cinci ani vor vedea, probabil, mai multă producţie industrială, luând lumea ca un tot unitar, decât a realizat întreaga omenire până în 1945. Cu alte cuvinte, deşi majoritatea noastră a devenit doar de curând oarecum conştientă de aceste lucruri, s-a produs un salt cantitativ excepţional în producţia industrială.

Parţial ca o cauză, dar şi ca un efect, s-a produs, de asemenea, un salt calitativ excepţional. Oamenii noştri de ştiinţă şi specialiştii în tehnologie au învăţat să creeze substanţe necunoscute naturii şi în faţa multora dintre ele natura e realmente lipsită de apărare. Nu există agenţi naturali care să le atace şi să le descompună. E ca şi cum aborigenii ar fi brusc atacaţi cu focuri de mitraliere: arcurile şi săgeţile lor nu ar fi de nici un folos. Aceste substanţe, necunoscute naturii, îşi datorează miraculoasa eficienţă tocmai lipsei de apărare a naturii – fapt răspunzător şi pentru ameninţătorul lor impact ecologic. Abia în ultimii circa douăzeci de ani acestea şi-au făcut apariţia în masă. Pentru că nu au inamici naturali, tendinţa este să se acumuleze, iar consecinţele acestei acumulări pe termen lung sunt cunoscute a fi, în multe cazuri, extrem de periculoase, iar în alte cazuri, total imprevizibile.

Cu alte cuvinte, schimbările din ultimii douăzeci şi cinci de ani, atât în cantitatea cât şi în calitatea proceselor industriale, au produs o cu totul altă situaţie – o situaţie rezultată nu din eşecurile noastre, ci din ceea ce credeam că sunt cele mai mari succese ale noastre. Iar acestea au venit atât de neaşteptat încât aproape nu am observat că ne irosim cu rapiditate un anume tip de bunuri capitale de neînlocuit, şi anume marjele de toleranţă asigurate mereu de natura inofensivă.

Daţi-mi voie sa revin acum la chestiunea „combustibililor ca venit“ pe care am tratat-o mai devreme într-o manieră oarecum nonşalantă. Nimeni nu sugerează că sistemul industrial mondial prevăzut să opereze în anul 2000, cu o generaţie după noi, va fi susţinut în primul rând de energia produsă de vânt sau apă. Nu, ni se spune că ne îndreptăm cu rapiditate spre era nucleară. Firește, aceasta este povestea de ceva timp, de peste douăzeci de ani, şi totuşi contribuţia energiei nucleare la totalul necesarului de combustibil şi energie este încă minusculă. În 1970, cumula 2,7% în Marea Britanie; 0,6% în Comunitatea Europeană; şi 0,3% în Statele Unite, ca să menţionăm doar ţările care au mers cel mai departe. Putem presupune, poate, că marjele de toleranţă ale naturii vor putea face faţă unor asemenea mici inconveniente, cu toate că există şi astăzi mulţi oameni profund îngrijoraţi, iar Dr. Edward D. David, consilierul ştiinţific al preşedintelui Nixon, vorbind despre depozitarea deşeurilor

radioactive, spune că „te ia cu ameţeală când te gândeşti la ceva ce trebuie să stea în subteran şi să fie destul de bine sigilat vreme de 25.000 de ani înainte să devină inofensiv."

Oricum ar fi, ideea pe care vreau să o subliniez este una foarte simplă: propunerea de a înlocui miliarde de tone de combustibili fosili, în fiecare an, cu energie nucleară înseamnă să „rezolvi" problema combustibilului prin crearea unei probleme ecologice şi de mediu de o magnitudine atât de monstruoasă încât Dr. David nu va fi singurul pe care îl va lua ameţeala. Înseamnă să rezolvi o problemă prin deplasarea ei într-un alt sector – unde va crea o problemă infinit mai mare.

Acestea fiind spuse, sunt convins că voi fi confruntat cu o altă propunere chiar şi mai îndrăzneaţă: şi anume că oamenii de ştiinţă şi specialiştii în tehnologie vor fi capabili să conceapă reguli de siguranţă şi precauţie atât de stricte încât utilizarea, procesarea şi depozitarea materialelor radioactive în cantităţi tot mai mari vor fi în întregime sigure; că va fi, de asemenea, sarcina politicienilor şi sociologilor să creeze o societate în care nu vor putea apărea războaie sau frământări sociale. Din nou, este o propunere de rezolvare a unei probleme prin deplasarea ei în alt sector, acela al comportamentului uman cotidian. Şi asta ne aduce la a treia categorie de „capital natural" pe care îl risipim cu nesăbuinţă pentru că îl tratăm ca fiind venit: ca şi cum ar fi ceva ce noi înşine am creat şi pe care îl putem înlocui datorită prealăudatei noastre productivităţi aflată în creştere rapidă.

Nu este evident că actualele noastre metode de producţie mistuie deja pe dinăuntru însăşi esenţa omului industrial? Pentru mulţi oameni acest lucru nu este deloc evident. Când am dus-o mai bine, spun ei, decât acum, că am rezolvat problema producţiei? Nu suntem mai bine hrăniţi, mai bine îmbrăcaţi, mai bine adăpostiţi ca niciodată şi mai bine educaţi? Bineînţeles că suntem; cei mai mulţi dintre noi, dar în nici un caz toţi: doar cei din ţările bogate. Dar nu la asta mă refer când spun „substanţă". Substanţa omului nu poate fi măsurată prin Produsul Naţional Brut. Probabil că nu poate fi măsurată prin nimic, cu excepţia anumitor simptome ale pierderii sale. Totuşi, nu e cazul să intrăm aici în statisticile acestor simptome, precum crima, dependenţa de droguri, vandalismul, căderea nervoasă, rebeliunea şi aşa mai departe. Statisticile nu dovedesc niciodată nimic.

Am început prin a spune că una dintre cele mai grave erori ale epocii noastre este credinţa că problema producţiei a fost rezolvată. Am sugerat că această iluzie este datorată în principal inabilităţii noastre de a recunoaşte că sistemul industrial modern, cu tot rafinamentul său intelectual, consumă tocmai temelia pe care a fost construit. Ca să folosim limbajul economistului, se alimentează dintr-un capital ce nu poate fi suplinit, pe care îl tratează ca venit. Am specificat trei categorii ale acestui capital: combustibilii fosili, marjele de toleranţă ale naturii şi substanţa umană. Chiar dacă unii cititori vor refuza să accepte toate cele trei părţi ale argumentului meu, consider că oricare din ele este suficientă pentru a-mi susţine punctul de vedere.

Şi care e punctul meu de vedere? Că trebuie să părăsim traseul de coliziune, pur şi simplu. Şi cine se află acolo pentru a ataca o asemenea problemă? Cred că fiecare dintre noi, tânăr sau bătrân, puternic sau lipsit de putere, bogat sau sărac, cu sau fără influenţă. Să

vorbeşti despre viitor este util doar dacă duce la acţiunea imediată. Şi ce putem face imediat, cât încă ne aflăm în postura de a o duce mai bine ca niciodată?

Cel puţin – ceea ce e deja foarte mult – trebuie să înţelegem pe de-a întregul problema şi să începem să vedem posibilitatea de a dezvolta un nou stil de viaţă, cu noi metode de producţie şi noi modele de consum: un stil de viaţă proiectat pentru permanenţă. Ca să dau numai trei exemple preliminarii: în agricultură şi horticultură ne putem concentra interesul pe perfecţionarea unor metode de producţie ce sunt sigure din punct de vedere biologic, ce măresc fertilitatea solului şi creează sănătate, frumuseţe şi permanenţă. Atunci productivitatea va avea grijă de ea însăşi. În industrie, ne putem concentra interesul pe dezvoltarea unor tehnologii la scară mică, relativ nonviolente, tehnologii „cu chip uman“, astfel încât oamenii să aibă şansa de a se delecta cu munca în loc să muncească exclusiv pentru salariu, sperând, de cele mai multe ori deznădăjduiţi, să se bucure numai în timpul liber. Şi tot în ceea ce priveşte industria – iar industria este, cu siguranţă, cea care reglează mersul vieţii moderne – ne putem axa interesul pe noi forme de parteneriate între oameni şi conducere, ba chiar forme de proprietate comună.

Auzim adesea că intrăm în era „Societăţii Cunoaşterii“. Să sperăm că e adevărat. Încă mai avem de învăţat cum să trăim paşnic, nu doar alături de semenii noştri, ci şi alături de natură şi, mai presus de orice, cu acele Puteri Supreme care au creat natura şi ne-au creat pe noi; deoarece, cu siguranţă, nu am apărut dintr-un accident şi, firește, nu ne-am autocreat.

Temele ce au fost doar atinse în acest capitol vor trebui elaborate pe măsură ce înaintăm. Puţini oameni vor fi cu uşurinţă convinşi că ameninţările la adresa viitorului nostru nu pot fi înfruntate prin mici ajustări ici-colo, sau, posibil, prin schimbarea sistemului politic.

Următorul capitol reprezintă o încercare de a privi din nou întreaga situaţie prin prisma păcii şi permanenţei. Acum, că omul a obţinut mijloacele fizice pentru autodistrugere, problema păcii apare mai mare ca oricând în istoria omenirii. Şi cum poate fi obţinută pacea fără o oarecare garanţie a permanenţei în ceea ce priveşte viaţa economică?

DOI

Pace și permanență

Opinia dominantă în prezent este că fundamentul cel mai solid al păcii ar fi prosperitatea universală. Se pot căuta în zadar dovezi istorice cum că bogaţii au fost de regulă mai paşnici decât cei săraci, dar atunci se poate argumenta că bogaţii nu s-au simţit niciodată în siguranţă lângă cei săraci; că agresivitatea lor derivă din frică; şi că situaţia ar fi cu totul diferită dacă toată lumea ar fi bogată. De ce ar recurge un om bogat la război? Nu ar avea nimic de câştigat. Nu este mai probabil ca săracii, exploataţii şi asupriţii să o facă, deoarece nu au nimic de pierdut în afara lanţurilor? Calea spre pace, se spune, este să urmezi calea spre belşug.

Această convingere modernă dominantă are un farmec aproape irezistibil întrucât sugerează: cu cât obţii mai repede lucrul pe care ţi-l doreşti, cu atât vei fi mai sigur că vei obţine un altul. Atractivitatea ideii este de două ori mai mare deoarece trece complet cu vederea problema eticii: sacrificiul şi renunţarea nu-şi au nici un rost; ba dimpotrivă! Avem ştiinţa şi tehnologia care să ne conducă pe calea bunăstării şi a păcii şi tot ceea ce ni se cere e să nu ne comportăm stupid, irațional, tăind în propria carne. Mesajul pentru săraci este să nu se grăbească să se supere sau să omoare gâsca ce, la momentul potrivit, cu siguranţă va face şi pentru ei ouă de aur. Iar mesajul pentru cei bogaţi e să aibă inteligența ca din când în când să îi ajute pe cei săraci pentru că asta e calea prin care se vor îmbogăţi şi mai mult.

Gandhi obişnuia să vorbească cu dispreţ despre „visul unor sisteme atât de perfecţionate încât nimeni nu va mai fi nevoit să fie bun“. Dar nu e exact acesta visul pe care îl putem implementa în realitate cu minunatele puteri ale ştiinţei şi tehnologiei? De ce să ceri virtuţi pe care s-ar putea ca omul să nu le dobândească niciodată când tot ceea ce ne trebuie se regăseşte în raţionamentul ştiinţific şi competenţele tehnice?

Decât să-l ascultăm pe Gandhi, nu suntem oare mai înclinaţi să îl ascultăm pe unul dintre cei mai influenţi economişti ai secolului nostru, marele Lord Keynes[2]? În 1930, în timpul crizei economice mondiale, a simţit nevoia să facă speculaţii cu privire la „posibilităţile economice ale nepoţilor noştri“ şi a concluzionat că ziua în care toată lumea va fi bogată ar putea fi aproape. Atunci, spune el, vom „preţui încă o dată rezultatele în detrimentul mijloacelor şi vom prefera binele în ciuda utilului“.

„Dar aveţi grijă!“ a continuat. „Nu e încă timpul pentru toate acestea. Pentru cel puţin încă o sută de ani trebuie să ne spunem nouă înşine şi tuturor celorlalţi că dreptul e rău şi răul e drept; pentru că răul e folositor iar dreptul nu e. Avariţia, camăta şi prudenţa trebuie să fie zeii noştri încă un timp. Deoarece numai ei ne pot conduce către lumină din tunelul nevoilor economice.“ Acestea au fost scrise acum patruzeci de ani şi de atunci, firește, lucrurile s-au precipitat

2 John Maynard Keynes, Primul Baron Keynes de Tilton (n. 5 iunie 1883, Cambridge — d. 21 aprilie 1946) a fost un economist britanic ale cărui idei radicale numite economie keynesiană au avut un impact major, atât asupra teoriei politice și economice moderne, cât și asupra politicilor fiscale ale multor guverne. Este cunoscut în mod special pentru pledoaria sa în favoarea politicilor guvernamentale intervenționiste, prin care guvernul ar folosi măsuri fiscale și monetare în scopul temperării efectelor adverse ale recesiunilor, crizelor și boom-urilor economice. Este considerat de mulți economiști unul dintre principalii fondatori ai macroeconomiei teoretice moderne. Populara expresie a lui Keynes „Pe termen foarte lung suntem toți morți“ este încă citată. [TEI]

considerabil. Poate că nu va trebui să mai aşteptăm încă şaizeci de ani până când se va atinge belşugul universal. În orice caz, mesajul keynesian este foarte clar: Aveţi grijă! Respectul faţă de etică nu este doar irelevant ci reprezintă un real obstacol, „pentru că răul e folositor iar dreptul nu e." Nu este încă vremea pentru corectitudine. Calea spre rai e pavată cu intenţii rele.

Vom analiza această propunere acum. Acesta poate fi împărţită în trei părţi:

Prima: că prosperitatea universală este posibilă;

A doua: faptul că atingerea ei este posibilă, pe baza filosofiei materialiste a „îmbogăţirii personale";

A treia: faptul că aceasta este calea spre pace.

Întrebarea cu care vreau să-mi încep investigaţia este, evident, aceasta: există suficient pentru toată lumea? Întâmpinăm îndată o problemă serioasă: ce înseamnă „suficient"? Cine ne poate spune? Cu siguranţă nu economiştii ce urmăresc „creşterea economică" pe post de valoarea supremă şi drept urmare nu au nici o noţiune a conceptului „suficient". Există societăţi sărace care au prea puţin; dar unde este acea societate bogată care să spună: „Stop! Avem destul"? Nu există.

Poate că, renunţând să ne mai gândim la „suficient", ne putem mulţumi analizând creşterea cerinţelor privind resursele lumii ce se naşte atunci când toată lumea pur şi simplu se zbate să aibă „din ce în ce mai mult".

Din cauză că nu putem studia toate resursele, propun să ne concentrăm atenţia pe un singur tip de resurse care ocupă o poziţie oarecum centrală – combustibilul. Mai multă prosperitate înseamnă, fără îndoială, un consum mai mare de combustibil. În prezent, diferenţa dintre săracii acestei lumi şi bogaţi este extrem de mare, iar acest lucru este foarte clar prezentat de consumul acestora de combustibil. Să considerăm ca fiind „bogate" toate populaţiile din ţările cu un consum mediu de combustibil – în 1966 – de peste o tonă metrică de combustibil convenţional (abreviat: t.c.c.) pe cap de locuitor şi ca „săraci" pe toţi cei sub acest nivel. Conform acestor definiţii, putem întocmi tabelul de mai jos (folosind cifrele Organizaţiei Naţiunilor Unite):

TABEL 1 (1966)

	Bogaţi (%)	Săraci (%)	Global (%)
POPULAȚIA (milioane)	1.060 (31)	2.284 (69)	3.384 (100)
CONSUM DE COMBUSTIBIL (milioane t.c.c.)	4.788 (87)	721 (13)	5.509 (100)
CONSUM DE COMBUSTIBIL PE CAP DE LOCUITOR (t.c.c.)	4,52	0,32	1,65

Consumul mediu de combustibil pe cap de locuitor în ţările „sărace" este de numai 0,32 tone – aproximativ a paisprezecea parte din consumul „bogaţilor", şi sunt foarte mulţi „săraci" pe lumea asta – după aceste definiţii aproape şapte zecimi din populaţia mondială.

Dacă „săracii“ ar începe brusc să folosească tot atât de mult combustibil precum „bogaţii“, consumul mondial de combustibil s-ar tripla instantaneu.

Dar acest lucru nu se poate întâmpla pentru că totul necesită timp. Iar în timp, atât „bogaţii“ cât şi „săracii“ vor creşte în număr şi în dorinţe. Aşa că haideţi să facem un calcul. Dacă populaţiile „bogate“ cresc cu o rată de 14% iar populaţiile „sărace“ cu o rată de 2,5% pe an, populaţia mondială va creşte la 6,9 miliarde până în anul 2000 – o cifră nu foarte diferită de previziunile actuale ale autorităţilor. Dacă în acelaşi timp, consumul de carburant pe cap de locuitor al populaţiilor „bogate“ creşte cu 23%, în timp ce consumul „săracilor“ creşte cu 41% pe an, următoarele cifre se relevă pentru anul 2000:

TABEL 2 (2000)

	Bogaţi (%)	Săraci (%)	Global (%)
POPULAŢIA (milioane)	1.617 (23)	5.292 (77)	6.909 (100)
CONSUM DE COMBUSTIBIL (milioane t.c.c.)	15.558 (67)	7.568 (33)	23.156 (100)
CONSUM DE COMBUSTIBIL PE CAP DE LOCUITOR (t.c.c.)	9,64	1,43	3,35

Rezultatul total al consumului mondial de combustibil ar fi o creştere de la 5,5 miliarde de t.c.c. în 1966, la 23,2 miliarde în anul 2000 - o creştere cu un factor de mai mult de patru, din care jumătate ar fi atribuită creşterii populaţiei şi jumătate creşterii consumului pe cap de locuitor.

Această împărţire în jumătate este destul de interesantă. Dar discrepanţa între „bogaţi“ şi „săraci“ este şi mai interesantă. Din creşterea totală a consumului mondial de combustibil de la 5,5 miliarde de t.c.c. până la 23,2 miliarde de t.c.c., adică o creştere cu 17,7 miliarde de tone, „bogaţii“ ar fi răspunzători pentru aproape două treimi iar „săraci“ pentru puţin peste o treime. În decursul întregii perioade de treizeci şi patru de ani, populaţia planetei ar folosi 425 de miliarde de t.c.c., „bogaţii“ utilizând 321 de miliarde t.c.c. sau 75%, iar „săracii“ 104 miliarde.

Nu pune acest lucru întreaga situaţie într-o lumină nouă? Aceste cifre nu sunt, desigur, previziuni: ele sunt ceea ce am putea numi extrapolare. Am presupus o creştere foarte modestă a populaţiei „bogate“, precum şi o rată de creştere a populaţiei „sărace“ de două ori mai mare; cu toate acestea, nu cei „săraci“, ci „bogaţii“ sunt cei ce produc, de departe, cele mai multe daune – dacă le putem numi „daune“. Chiar dacă populaţiile clasificate ca „sărace» ar creşte numai cu rata presupusă pentru „bogaţi“, efectul asupra necesarului total mondial de combustibil ar fi aproape nesemnificativ – o reducere de puţin peste 10%. Dar dacă bogaţii ar decide că – şi nu spun că acest lucru este probabil – rata actuală de consum a principalului combustibil este suficient de mare şi nu trebuie să i se mai permită să crească, ţinând cont că este deja de paisprezece ori mai mare decât cea a „săracilor“ – acest lucru ar face o diferenţă: în ciuda presupusei creşteri a populaţiilor „bogate“, ar reduce cu peste o treime necesarul mondial total de combustibil în anul 2000.

Cu toate acestea, cel mai important comentariu este o întrebare: este plauzibil să presupunem că ar putea creşte consumul mondial de combustibil până la 23 de miliarde de tone c.c. pe an, până în anul 2000, folosind 425 de miliarde de tone c.c. în cei treizeci şi patru de ani în cauză? Prin prisma cunoştinţelor noastre actuale privind rezervele de combustibil fosil aceasta este o cifră neplauzibilă, chiar dacă presupunem că un sfert sau o treime din totalul mondial va veni de la fisiunea nucleară.

Este limpede că „bogaţii“ se află în proces de sărăcire a lumii de zestrea unică de combustibili relativ simpli şi ieftini. Creşterea economică continuă este cea care produce o cerere tot mai mare de combustibili, cu rezultatul că aceşti combustibili simpli şi ieftini ar putea deveni cu uşurinţă costisitori şi insuficienţi cu mult timp înainte ca ţările sărace să obţină bunăstarea, educaţia, rafinamentul industrial, precum şi puterea de acumulare a capitalului necesar pentru utilizarea combustibililor alternativi la scară semnificativă.

Extrapolările nu dovedesc nimic, desigur. O previziune la adresa viitorului este, oricum, imposibilă şi a fost remarcat cu înţelepciune că nicio previziune nu este fiabilă, în special cele cu privire la viitor. Este nevoie de discernământ iar extrapolările ne pot, cel puţin, informa. În orice caz, calculele noastre subestimează în mare măsură magnitudinea problemei. Nu este realist ca lumea să fie tratată ca un întreg. Resursele de combustibil sunt foarte inegal distribuite şi orice lipsă de provizii, indiferent cât de mică, ar diviza imediat lumea în „cei care au“ şi „cei care nu au“ conform unor criterii complet neaşteptate. Zonele cele mai favorizate, cum ar fi Orientul Mijlociu şi Africa de Nord, ar atrage invidia la o scară cu greu imaginabilă astăzi, în timp ce unele zone în care consumul de combustibili este ridicat, cum ar fi Europa de Vest şi Japonia, s-ar trezi în poziţia de neinvidiat a moştenitorilor reziduali. Iar aceasta ar fi una din cele mai mari surse de conflict.

Cum nimic nu poate fi dovedit în privinţa viitorului - nici măcar în ceea ce priveşte viitorul apropiat al următorilor 30 de ani – e întotdeauna posibil să neglijezi până şi cele mai ameninţătoare probleme sub pretextul că va apărea ceva ce va soluţiona problema. S-ar putea descoperi rezerve enorme şi cu totul necunoscute de petrol, gaze naturale sau chiar cărbune. Şi de ce ar trebui ca energia nucleară să se limiteze la furnizarea unui singur sfert sau unei treimi din nevoile totale? Problema poate fi astfel transferată într-un alt plan, fără a dispărea, totuşi. Deoarece consumul de combustibil la scara indicată - presupunând că nu ar exista dificultăţi insurmontabile de aprovizionare cu combustibil - ar produce dezastre ecologice fără precedent.

Să luăm energia nucleară. Unii oameni spun că resursele mondiale de uraniu concentrat sunt relativ insuficiente pentru a susţine un program nuclear foarte mare - suficient de mare pentru a avea un impact semnificativ asupra problemei mondiale a combustibilului, caz în care ar trebui să luăm în calcul miliarde, nu doar milioane de tone de combustibil convenţional. Dar să presupunem că aceşti oameni se înşală. Se va găsi suficient uraniu; va fi adunat din cele mai îndepărtate colţuri ale pământului, adus în principalele centre ale populaţiei şi făcut să fie extrem de radioactiv. E greu de imaginat o ameninţare biologică mai mare, ca să nu mai vorbim de pericolul politic ca o anumită persoană să se folosească de o mică parte din această cumplită substanţă în scopuri mai puţin paşnice.

Pe de altă parte, dacă noi descoperiri fantastice de combustibili fosili ar face inutilă accelerarea ritmului energiei nucleare, am avea o problemă de poluare termică la o scară total diferită de orice am întâlnit până în prezent.

Indiferent de combustibil, creşterea consumului de patru ori, apoi de cinci ori, de şase ori ... nu există nici un răspuns plauzibil la problema poluării. Am luat combustibilul doar ca pe un exemplu, pentru a ilustra o teză foarte simplă: creşterea economică ce văzută din perspectiva economiei, fizicii, chimiei şi tehnologiei nu are o limita concretă, va intra în mod sigur în blocaj decisiv atunci când e privită din perspectiva ştiinţelor de mediu. O atitudine în faţa vieţii care caută împlinirea în urmărirea oarbă a avuţiei – pe scurt, materialismul – nu se încadrează în această lume, pentru că nu include principiul limitării, iar mediul în care există are limite stricte. Încă de pe-acum mediul încearcă să ne transmită mesajul că anumite tensiuni devin excesive.

De îndată ce o problemă este „rezolvată“ apar alte zece probleme noi ca rezultat al primei „soluţii“. Aşa cum subliniază profesorul Barry Commoner, noile probleme nu sunt consecinţele eşecurilor întâmplătoare, ci ale succesului tehnologic. Şi totuşi, din nou, mulţi vor insista să abordeze aceste probleme doar din postura optimistului şi a pesimistului, mândrindu-se de propriul optimism cu care sunt convinşi că „ştiinţa va găsi o cale de ieşire“. Ar putea avea dreptate, presupun, dacă ar avea loc o schimbare conştientă şi fundamentală a direcţiei în care sunt orientate eforturile ştiinţifice. În ultimele veacuri, ştiinţa şi tehnologia au evoluat de aşa manieră încât pericolele au crescut mai repede decât oportunităţile. Vom discuta mai multe despre aceasta, dar mai târziu.

Există deja dovezi copleşitoare că sistemul de autoreglare a naturii devine din ce în ce mai dezechilibrat în anumite privinţe şi în unele puncte cheie. Ne-ar lua prea mult să încercăm să dovedim acest lucru aici. Situaţia Lacului Erie[3], asupra căruia profesorul Barry Commoner, printre alţii, ne atrage atenţia, ar trebui să servească drept avertisment suficient. Încă un deceniu sau două, şi toate sistemele interioare de apă ale Statelor Unite ar putea fi într-o situaţie similară. Cu alte cuvinte, poate că starea de dezechilibru nu va mai fi, atunci, valabilă doar în anumite privinţe, ci se va generaliza. Cu cât i se va permite acestei probleme să avanseze, cu atât va fi mai greu de schimbat, dacă, într-adevăr, nu am trecut deja de punctul în care nu mai există cale de întoarcere.

Considerăm, prin urmare, că ideea creşterii economice nelimitate, din ce în ce mai mult până când toată lumea e saturată de avere, trebuie pusă sub semnul întrebării la modul cel mai serios din cel puţin două motive: disponibilitatea resurselor de bază şi, adiţional sau alternativ, capacitatea mediului de a face faţă gradului implicit de interferenţă.

Atât despre aspectul fizic-material al problemei. Să ne întoarcem acum la anumite aspecte nonmateriale. Nu există nici o îndoială că ideea de îmbogăţire personală este deosebit de fermecătoare pentru natura umană. Keynes, în eseul din care am citat deja, ne-a sfătuit că nu a venit încă vremea pentru „întoarcerea la unul din cele mai sigure şi categorice principii

3 Ecologistul Barry Commoner vorbeşte în cartea sa „The Closing Circle“ despre „uciderea“ lacului Erie, din cauza scurgerilor excesive de azot [TEI]

ale religiei şi virtuţii tradiţionale – că avariţia e un viciu, că suma pretinsă de cămătărie este un delict şi că dragostea de bani este ceva detestabil."

Progresul economic, ne sfătuieşte el, se poate obţine numai dacă dăm curs acestor porniri egoiste umane, cărora religia şi înţelepciunea tradiţională ne cer să le rezistăm. Economia modernă este propulsată de o lăcomie nestăpânită şi se complace într-o orgie de invidie, iar acestea nu sunt caracteristici accidentale, ci însăşi cauzele succesului expansiunii sale. Întrebarea e dacă aceste cauze pot avea efect pe termen lung sau dacă ascund în interiorul lor sâmburii autodistrugerii. Dacă Keynes ne spune că „răul e folositor iar dreptul nu e", el propune o declaraţie de fapt care poate fi adevărată sau falsă; sau poate părea adevărată pe termen scurt dar se dovedeşte a fi falsă pe termen mai lung.

Care din aceste variante să fie? Consider că exista suficiente dovezi acum pentru a demonstra într-un mod direct şi practic că afirmaţia este falsă. Dacă viciile umane precum lăcomia şi invidia sunt cultivate în mod sistematic, rezultatul inevitabil nu este nimic altceva decât decăderea inteligenţei. Un om condus de lăcomie sau invidie îşi pierde capacitatea de a vedea lucrurile aşa cum sunt ele, de a vedea lucrurile în deplinătatea şi întregimea lor şi însăşi succesele lui devin eşecuri. Dacă societăţi întregi devin infectate cu aceste vicii, ar putea într-adevăr realiza lucruri uimitoare însă vor ajunge din ce în ce mai incapabile să rezolve cele mai elementare probleme ale existenţei de zi cu zi. Produsul Naţional Brut ar putea creşte rapid: aşa cum e măsurat de statisticieni, însă nu cum este resimţit de oameni, care se trezesc asupriţi de frustrări crescânde, alienare, nesiguranţă şi aşa mai departe. După un timp până şi Produsul Naţional Brut refuză să mai crească, nu din cauza nereuşitelor ştiinţifice sau tehnologice, ci din cauza paraliziei indusă de lipsa de colaborare, aşa cum se manifestă ea în diferite moduri de evadare din realitate[4] nu numai în cazul celor exploataţi şi asupriţi, ci şi în cazul celor mai privilegiate grupuri.

Se poate deplânge mult timp iraţionalitatea şi prostia bărbaţilor şi femeilor din funcţii înalte sau joase – „Dacă oamenii şi-ar da seama unde se situează adevăratele lor interese!" Dar de ce nu conştientizează asta? Fie pentru că inteligenţa lor a fost estompată de invidie şi lăcomie, fie pentru că în adâncul sufletului realizează că interesele lor se află în cu totul altă parte. Există o zicală revoluţionară care spune că „Omul nu va trăi numai cu pâine, ci cu fiecare cuvânt al lui Dumnezeu".

Aici, de asemenea, nu poate fi „dovedit" nimic. Dar mai pare încă plauzibil sau probabil ca gravele boli sociale care infectează în prezent multe societăţi bogate să fie doar fenomene trecătoare pe care un guvern capabil – of, dacă am putea avea un guvern capabil! – le-ar putea eradica prin simpla folosire mai rapidă a ştiinţei şi tehnologiei sau prin folosirea mai radicală a sistemului penal?

Sugeram că fundamentul păcii nu poate fi clădit de prosperitatea universală, în sensul modern al cuvântului, deoarece dacă aceasta poate fi obţinută, poate fi obţinută numai prin cultivarea unor imbolduri precum lăcomia şi invidia, ce distrug inteligenţa, fericirea, liniştea lăuntrică şi, astfel, pacea omului. Ar putea fi adevărat că oamenii bogaţi preţuiesc pacea mai

4 aici autorul foloseşte cuvântul „escapism" care se referă la tendinţa tot mai accentuată a indivizilor de a evada din realitate prin mass-media, jocuri pe calculator, droguri, alcool etc. [TEI]

mult decât săracii, dar numai atunci când se simt absolut în siguranţă – iar aceasta este o contradicţie în termeni. Bogăţia lor depinde de satisfacerea unor pretenţii deosebit de mari de la resursele limitate ale lumii şi îi plasează, astfel, pe un inevitabil traseu de coliziune – nu cu săracii (care sunt slabi şi fără apărare) ci cu alţi oameni bogaţi.

Pe scurt, putem spune astăzi că omul este mult prea deştept pentru a supravieţui fără înţelepciune. Nimeni nu poate lupta pentru pace dacă nu luptă, mai întâi, pentru restaurarea înţelepciunii. Afirmaţia că „răul e util iar dreptul nu e“ reprezintă antiteza înţelepciunii. Speranţa că năzuinţa spre bunătate şi virtute poate fi amânată până când am vom fi obţinut prosperitatea universală şi că, prin simpla urmărire a bunăstării, fără a ne mai bate capul cu probleme spirituale şi de morală, putem instaura pacea pe pământ, este o speranţă nerealistă, neştiinţifică şi iraţională. Excluderea înţelepciunii din economie, ştiinţă şi tehnologie ar putea fi ceva cu care să ne strecurăm neobservaţi o perioadă, atât timp cât nu avem succes; dar acum, că avem mare succes, problema adevărului spiritual şi moral trec în centrul atenţiei.

Dintr-un punct de vedere economic, conceptul central al înţelepciunii este permanenţa. Trebuie să studiem economia permanenţei. Nimic nu are sens din punct de vedere economic dacă continuitatea-i pe termen lung nu poate fi planificată fără a te lovi de absurdităţi. Poate exista „creştere“ spre un obiectiv fix, dar nu poate exista creştere nelimitată generalizată. Este mai mult decât probabil, aşa cum Gandhi spunea, că „Pământul produce suficient pentru satisfacerea nevoilor fiecărui om, însă nu pentru lăcomia fiecăruia.“ Permanenţa este incompatibilă cu o atitudine de prădător care sărbătoreşte faptul că „ceea ce pentru părinţii noştri însemna lux, pentru noi a devenit necesitate“.

Cultivarea şi expansiunea nevoilor reprezintă antiteza înţelepciunii. Este, de asemenea, antiteza libertăţii şi păcii. Fiecare creştere a nevoilor tinde să mărească dependenţa omului de forţele exterioare asupra cărora nimeni nu are control şi astfel intensifică frica existenţială. Numai prin reducerea nevoilor se poate determina reducerea acelor tensiuni ce reprezintă cauza decisivă a conflictelor şi războaielor.

Economia permanenţei presupune o profundă reorientare a ştiinţei şi tehnologiei, care trebuie să-şi deschidă porţile în faţa înţelepciunii şi, de fapt, trebuie să includă înţelepciunea în însăşi structura lor. „Soluţiile“ tehnologice sau ştiinţifice ce otrăvesc mediul sau degradează structura socială şi omul însuşi, nu sunt de niciun folos, indiferent de cât de genial sunt concepute sau cât de mare le este farmecul superficial. Maşinile tot mai mari, care conduc la concentraţii tot mai mari ale puterii economice şi la exercitarea tot mai intensă violenţei împotriva mediului, nu reprezintă un progres: ele sunt o negare a înţelepciunii.

Înţelepciunea cere o nouă orientare a ştiinţei şi tehnologiei spre organic, blând, nonviolent, elegant şi frumos. Pacea, aşa cum a fost adesea spus, este indivizibilă – cum ar putea fi pacea construită, atunci, pe fundaţia ştiinţei nechibzuite şi a tehnologiei violente? Trebuie să căutăm o revoluţionare a tehnologiei din care să obţinem maşini şi invenţii pentru a inversa tendinţele distructive care ne ameninţă acum pe toţi.

Ce nevoi avem cu adevărat de la oamenii de ştiinţă şi specialiştii în tehnologie? Ar trebui să răspund: avem nevoie de metode şi echipamente ce sunt

- suficient de ieftine pentru ca toată lumea să poată avea acces la ele;
- potrivite pentru aplicarea la scară mică; şi
- compatibile cu nevoia de creativitate a omului.

Din aceste trei caracteristici se naşte nonviolenţa şi relaţia omului cu natura ce garantează permanenţa. Dacă numai una din aceste trei e neglijată, lucrurile cu siguranţă nu vor merge bine. Să le luăm pe rând.

Metode şi maşini suficient de ieftine pentru a fi accesibile tuturor - de ce ar trebui să credem că oamenii noştri de ştiinţă şi tehnologii nu sunt în măsură să le dezvolte? Aceasta a fost principala preocupare a lui Gandhi: „Vreau ca milioanele de aşa-zişi proşti din ţara noastră să fie sănătoşi şi fericiţi şi vreau ca ei să crească spiritual .... Dacă simţim nevoia să avem maşini, cu siguranţă le vom avea. Fiecare maşină care ajută fiecare individ are locul său“, spune el, „dar nu ar trebui să existe loc pentru maşinile care concentrează puterea în câteva mâini şi transformă masele în supraveghetori ai maşinilor, sau chiar îi lasă şomeri.“

Să presupunem că scopul recunoscut al inventatorilor şi inginerilor, aşa cum a observat Aldous Huxley, ar deveni acela de a asigura oamenilor obişnuiţi mijloacele de a „desfăşura o muncă profitabilă şi importantă din punct de vedere intrinsec, de a ajuta femeile şi bărbaţii să obţină independenţă în faţa şefilor, astfel încât să poată deveni proprii lor angajaţi sau membri ai unui grup care se autoguvernează, cooperează, muncind pentru subzistenţă şi o piaţă locală .... acest progres tehnologic orientat diferit (va rezulta în) o descentralizare progresivă a populaţiei, a accesibilităţii terenului, a dreptului de proprietate asupra mijloacelor de producţie, a puterii politice şi economice“. Alte avantaje ar fi, spune Huxley, „o viaţă mult mai satisfăcătoare din punct de vedere uman pentru mai mulţi dintre oameni, un grad mai mare de democraţie autentică şi autoguvernantă şi o binecuvântată libertate în faţa educaţiei proaste şi periculoase pe care masele de producători de bunuri de larg consum o fac adulţilor prin intermediul reclamelor“.

Dacă maşinile şi metodele ar fi suficient de ieftine pentru a fi general accesibile, ar însemna că preţul lor este într-o relaţie directă cu nivelul veniturilor din acea societate în care urmează a fi folosite. Am ajuns la concluzia că limita superioară a valorii medii a investiţiilor de capital pe loc de muncă este, probabil, dată de câştigurile salariale anuale ale unui muncitor industrial capabil şi ambiţios. Ce vreau să spun este că, dacă un astfel de om poate câştiga în mod normal să spunem 5.000 de dolari pe an, costul mediu al înfiinţării locului său de muncă nu ar trebui să fie în niciun caz mai mare de 5.000 de dolari. Dacă acest cost este semnificativ mai mare, societatea în cauză ar întâmpina, probabil, probleme serioase, precum o concentraţie excesivă a bogăţiei şi a puterii printre puţinii privilegiaţi; o problemă crescândă a dezmoşteniţilor sorţii ce nu pot fi integraţi în societate şi constituie o ameninţare din ce în ce mai mare; şomajul „structural“; distribuţia nepotrivită a populaţiei ca urmare

a urbanizării excesive; frustrare şi alienare generală, cu rate ale criminalităţii tot mai mari şi aşa mai departe.

A doua condiţie este adecvarea la o aplicare la scara redusă. Privind problema „scării", profesorul Leopold Kohr a scris strălucit şi convingător; relevanţa acesteia pentru economia de permanenţă este evidentă. Operaţiunile la scară mică, indiferent cât de numeroase ar fi, sunt întotdeauna mai puţin susceptibile de a fi dăunătoare pentru mediul natural decât cele de mare amploare, pur şi simplu pentru că forţa lor individuală este mică în raport cu forţele de recuperare ale naturii.

Există înţelepciune în mărimea redusă, chiar dacă numai ţinând cont de caracterul mic şi eterogen al cunoaşterii umane, care se bazează pe experiment mult mai mult decât pe înţelegere. Cel mai mare pericol rezultă, invariabil, din aplicarea nemiloasă, la scară largă, a cunoaşterii parţiale, aşa cum asistăm în prezent la aplicaţiile energiei nucleare, noii chimii în agricultură, tehnologiei transporturilor şi nenumăratelor altor lucruri.

Chiar dacă şi micile comunităţi se fac uneori vinovate de producerea unor eroziuni grave, ca rezultat al ignoranţei, în general, acest lucru este lipsit de importanţă comparativ cu devastările cauzate de grupurile gigantice motivate de lăcomie, invidie şi sete de putere. În plus, este evident că oamenii organizaţi în grupuri mici vor avea mai multă grijă de bucăţica lor de teren sau de celelalte resurse naturale decât societăţile anonime sau guvernele megalomane care pretind că întregul univers este sursa lor legitimă de exploatare.

A treia cerinţă este, probabil, şi cea mai importantă – aceea că metodele şi echipamentele ar trebui să fie în aşa fel încât să poată face loc creativităţii umane. De-a lungul ultimei sute de ani nimeni nu a vorbit mai insistent şi mai alarmant despre acest subiect decât au făcut-o pontifii romani. Ce se întâmplă cu omul, dacă procesul de producţie „răpeşte muncii orice indiciu al umanităţii, făcând din ea o activitate pur mecanică?" Lucrătorul însuşi este transformat într-o pervertire a unei fiinţe libere. „Şi astfel munca fizică (a spus Pius al XI-lea), care, chiar şi după ce păcatul originar a fost decretat de către Providenţă a fi spre binele organismului şi sufletului uman, este, în multe cazuri, transformată într-un instrument de perversiune; deoarece materia moartă iese din fabrică îmbunătăţită, în timp ce oamenii sunt corupţi şi degradaţi."

Repet, subiectul este atât de vast încât tot ceea ce pot face e să îl ating. Mai presus de orice altceva este nevoie de o filosofie corectă a muncii, care vede munca nu ca pe ceea ce, într-adevăr, a devenit, o corvoadă inumană care va fi eliminată prin automatizare cât mai curând posibil, ci ca pe ceva „decretat de Providenţă a fi pentru binele organismului şi sufletului uman." Alături de familie, locul de muncă şi relaţiile stabilite prin muncă sunt fundamentele reale ale societăţii. În cazul în care fundaţiile sunt nesănătoase, cum ar putea fi societatea sănătoasă? Şi dacă societatea este bolnavă, cum ar putea acest lucru să nu fie un pericol pentru pace?

„Războiul este o sentinţă", spunea Dorothy I. Sayers, „care pune stăpânire pe societăţi atunci când acestea au trăit după principii care contrazic mult prea violent legile ce guvernează universul. A nu se crede că războaiele sunt catastrofe iraţionale: ele apar atunci

când moduri greşite de viaţă şi gândire atrag după sine probleme intolerabile. Din punct de vedere economic, modul nostru greşit de viaţă constă în principal în cultivarea sistematică a lăcomiei şi invidiei şi astfel, în construirea unei game largi de dorinţe total nejustificabile. Păcatul lăcomiei este cel care ne-a predat puterii maşinii. Dacă lăcomia nu ar fi stăpâna omului modern – iscusit asistată de invidie – cum se întâmplă că frenezia economismului nu se diminuează pe măsură ce sunt obţinute „standarde de viaţă“ mai ridicate, şi tocmai societăţile bogate sunt cele care urmăresc cu cea mai mare cruzime avantajele economice? Cum putem explica refuzul aproape universal al conducătorilor societăţilor bogate – fie că sunt organizate în jurul întreprinderilor private sau colectiviste – de a face eforturi pentru umanizarea muncii? Nu este necesar decât să se afirme că „nivelul de trai“ ar putea fi redus şi orice dezbatere este închisă instantaneu. Că munca lipsită de sens, care distruge sufletul, mecanică, monotonă şi cretină este o insultă la adresa naturii umane, care va produce în mod necesar şi inevitabil fie escapism, fie agresiune, şi că nici o cantitate de „pâine şi circ“[5] nu poate compensa pentru prejudiciul adus – acestea sunt adevăruri care nu sunt nici respinse, nici recunoscute, doar întâmpinate de o conspiraţie a tăcerii insurmontabilă – deoarece a le nega ar fi de o absurditate mult prea evidentă şi a le recunoaşte ar condamna principala preocupare a societăţii moderne ca pe o crimă la adresa umanităţii.

Neglijarea şi respingerea înţelepciunii au mers atât de departe încât majoritatea intelectualilor nu au nici cea mai vagă idee ce ar putea să însemne acest termen. Rezultatul este că aceştia încearcă mereu să vindece o boală prin accentuarea cauzelor sale. Boala fiind cauzată de inteligenţa căreia i s-a permis să destituie înţelepciunea, nici o cantitate de cercetări inteligente nu vor produce un remediu. Dar ce e înţelepciunea? Unde poate fi găsită? Aici ajungem la miezul problemei: putem citi despre ea în numeroase publicaţii, dar nu o putem găsi decât în interiorul nostru. Pentru a fi capabili să o găsim, trebuie mai întâi să ne eliberăm de stăpâni precum lăcomia şi invidia. Liniştea găsită în urma eliberării - chiar dacă numai de moment – provoacă străfulgerări de înţelepciune care nu pot fi obţinute în nici un alt mod.

Ele ne permit să vedem goliciunea şi insatisfacţia fundamentală a unei vieţi dedicate în primul rând urmăririi scopurilor materiale, până la neglijarea spiritualului. O astfel de viaţă pune omul împotriva omului şi o naţiune împotriva altei naţiuni, pentru că nevoile omului sunt infinite iar infinitatea poate fi atinsă numai pe tărâmul spiritualului, nicidecum în material. Cu siguranţă omul trebuie să se ridice deasupra acestei „lumi“ materiale; înţelepciunea îi arată calea pe care să o urmeze; fără înţelepciune, este condus către construirea unei economii monstruoase care distruge lumea şi către căutarea de satisfacţii fantastice, precum a păşi pe lună.

În loc să depăşească „lumea“ prin deplasarea către sacralitate, încearcă să o depăşească prin câştigul superiorităţii în ceea ce priveşte avuţia, puterea, ştiinţa sau chiar orice „sport“ imaginabil.

Acestea sunt adevăratele cauze ale războiului şi este iluzoriu să aşterni fundaţiile păcii fără să le îndepărtezi pe acestea mai întâi. Este de două ori mai iluzoriu să clădeşti pace pe

5 metaforă prin care se sugerează obținerea aprobării sociale prin mijloace superficiale, prin diversiune, distragerea atenției sau satisfacerea unor dorințe imediate și puțin importante [TEI]

fundaţii economice care, la rândul lor, sunt aşezate pe cultivarea sistematică a lăcomiei şi invidiei, întocmai forţele care mână oamenii spre conflict.

Cum am putea măcar începe să dezarmăm lăcomia şi invidia? Poate prin a fi mult mai puţin lacomi şi invidioşi noi înşine; poate prin a rezista tentaţiei de a permite desfătărilor noastre să devină nevoi; şi poate chiar prin scrutarea nevoilor noastre pentru a vedea dacă ele nu pot fi simplificate şi reduse. Dacă nu avem tăria să facem oricare dintre acestea, am putea cumva înceta să aplaudăm tipul de „progres“ economic căruia îi lipseşte în mod palpabil baza unei durabilităţi şi să dăm sprijinul, oricât de modest ar fi, acelora care, fără să se teamă de a fi învinuiţi că sunt excentrici, militează pentru nonviolenţă: ca şi conservatorişti, ecologişti, protectori ai vieţii sălbatice, iniţiatori ai agriculturii organice, distributişti, fabricanţi de colibe şi aşa mai departe? Un gram de practică valorează în general mai mult decât o tonă de teorie.

Însă va fi nevoie de multe grame pentru a aşterne fundaţiile economice ale păcii. Unde poate găsi cineva tăria de a continua munca împotriva unor sorţi vădit înspăimântători? Mai mult: unde poate găsi cineva tăria de a depăşi violenţa lăcomiei, invidiei, urii şi voluptăţii din sine însuşi? Cred că Ghandi a dat răspunsul: „Trebuie recunoscută existenţa sufletului separat de trup şi a caracterului durabil al acestuia, iar această recunoaştere trebuie să alcătuiască o credinţă vie; în ultimă instanţă, nonviolenţa nu foloseşte acelora care nu au o credinţă vie în Zeul Dragostei“.

TREI
Rolul economiei

Să afirmi că viitorul nostru economic este determinat de economişti ar fi o exagerare; dar cu greu poate fi pus la îndoială că influenţa lor, sau în orice caz influenţa ştiinţelor economice este cuprinzătoare. Ştiinţele economice joacă un rol fundamental în modelarea activităţilor lumii moderne, într-atât încât furnizează criteriile a ceea ce este „economic“ şi ce este „neeconomic“ şi nu există un alt set de principii care să exercite o influenţă mai mare asupra acţiunilor indivizilor şi a grupurilor precum şi asupra acţiunilor guvernelor. Se poate considera, prin urmare, că ar trebui să ne îndreptăm spre economişti pentru sfaturi despre cum să depăşim pericolele şi dificultăţile în care se află lumea modernă şi cum să realizăm acorduri economice care garantează pacea şi durabilitatea.

Cum se raportează ştiinţele economice la problemele discutate în capitolele anterioare? Când economistul dă un verdict pentru o activitate sau alta ca fiind „stabilă din punct de vedere economic“ sau „neeconomică“, se ivesc două întrebări importante şi strâns legate între ele: mai întâi, ce înseamnă acest verdict? Şi, mai apoi, este verdictul conclusiv în sensul în care acţiunea practică chibzuită să se poate baza pe el?

Întorcându-ne în istorie ne putem aminti că atunci când s-a vorbit despre întemeierea unei catedre de economie politică la Oxford acum 150 de ani, mulţi nu au fost câtuşi de puţin fericiţi de perspectivă. Edward Copleston, marele rector al Facultăţii Oriel, nu a vrut să admită în planul de învăţământ al Universităţii o ştiinţă „atât de dispusă să le uzurpe pe celelalte“; până şi Henry Drummond din Parcul Albury, care a înzestrat catedra în 1825, a considerat necesar să precizeze că se aşteaptă ca Universitatea să ţină noul obiect de studiu „la locul cuvenit“. Primul profesor, Nassau Senior, cu siguranţă nu era de ţinut într-un loc inferior. De îndată, în prelegerea inaugurală, a prevestit că noua ştiinţă „se va clasa în opinia publicului printre primele ştiinţe morale ca interes şi utilitate“ şi a pretins că „urmărirea bogăţiei ... este, pentru masele de oameni, marea sursă de îmbunătăţire morală“. Negreşit, nu toţi economiştii au ţintit atât de sus prin afirmaţiile lor. John Stuart Mill (1806-1873) a privit economia politică „nu ca un lucru de sine stătător, dar ca un fragment dintr-un întreg mai mare; o ramură a filosofiei sociale, atât de conjugată cu toate celelalte ramuri încât concluziile ei, chiar şi în propria sferă specifică, sunt adevărate doar condiţional, pasibile de intervenţie şi contracarare din cauze care nu sunt direct în cadrul său de aplicare“. Şi chiar şi Keynes, în contradicţie cu propriul său sfat (deja citat) că „zgârcenia, camăta şi precauţia trebuie să fie zeii noştri pentru încă un pic mai mult“, ne-a povăţuit să nu „supraapreciem importanţa problemei economice sau să îi sacrificăm presupuselor sale nevoi alte chestiuni de o însemnătate mai mare şi mai permanentă“.

Cu toate acestea, asemenea voci arareori sunt auzite astăzi. Nu exagerăm deloc când spunem că, cu o afluenţă crescândă, ştiinţele economice s-au mutat chiar în centrul interesului public, iar randamentul economic, dezvoltarea economică, expansiunea economică ş.a.m.d. au devenit interesul statornic, dacă nu obsesia tuturor societăţilor moderne. În vocabularul actual al cuvintelor incriminatoare există foarte puţine cuvinte la fel de decisive şi

finale precum cuvântul „neeconomic“. Dacă o activitate a fost marcată ca fiind neeconomică, dreptul său la existenţă nu este doar pus la îndoială, ci este negat energic. Orice este găsit a fi un impediment în creşterea economică este un lucru ruşinos, iar dacă oamenii se agaţă de el, sunt consideraţi fie sabotori, fie nebuni. Numeşte un lucru imoral sau urât, distrugător de suflete sau o degradare umană, un pericol pentru pacea lumii sau pentru bunăstarea generaţiilor următoare: atât timp cât nu l-ai demonstrat ca fiind „neeconomic“ nu i-ai pus cu adevărat la îndoială dreptul de a exista, de a se dezvolta şi a prospera.

Dar ce înseamnă când spunem despre ceva că este neeconomic? Nu întreb ce are în vedere majoritatea când spun asta: este suficient de clar. Vor pur şi simplu să spună că este ca o boală: ţi-e mai bine fără. Economistul se presupune a fi capabil să diagnosticheze boala şi apoi, cu noroc şi iscusinţă, s-o îndepărteze. După cum se ştie, economiştii adeseori se contrazic unii pe alţii în privinţa diagnosticului şi, chiar şi mai frecvent, în privinţa remediului: dar asta doar dovedeşte că subiectul în cauză este neobişnuit de dificil iar economiştii, ca şi ceilalţi oameni, sunt supuşi greşelilor.

Nu. Întreb ce înseamnă, *ce fel de însemnătate produce în realitate metoda economică*. Iar răspunsul la această întrebare nu poate fi pus la îndoială: un lucru este neeconomic atunci când nu reuşeşte să aducă un profit adecvat din punct de vedere al banilor. Metoda economiei nu produce şi nu poate produce orice altă semnificaţie. S-au efectuat numeroase încercări în vederea obscurării acestui adevăr şi s-a cauzat o foarte mare confuzie: dar adevărul rămâne. Societatea, sau un grup ori un individ din cadrul societăţii, se poate hotărî să se ţină de o activitate sau un bun din motive non-economice – sociale, estetice, morale, sau politice – dar asta sub nici o formă nu îi schimbă natura neeconomică. Discernământul ştiinţelor economice, cu alte cuvinte, este un discernământ extrem de fragmentar: din numărul mare de aspecte din viaţa reală care trebuiesc luate în considerare şi evaluate împreună înainte ca o decizie să fie luată, ştiinţele economice furnizează doar unul – dacă un lucru produce sau nu profit bănesc celor care îl întreprind.

Nu treceţi cu vederea cuvintele „celor care îl întreprind“. Este o mare greşeală să presupunem, de exemplu, că metodologia ştiinţelor economice se aplică în mod normal pentru a se determina dacă o activitate condusă de către un grup din cadrul societăţii produce un profit pentru societate ca întreg. Nici măcar industriile naţionalizate nu se iau în considerare din acest punct mult mai cuprinzător de vedere. Fiecăreia dintre ele îi este stabilită o normă financiară – care este de fapt o îndatorire – şi se aşteaptă să se urmărească această normă fără consideraţie faţă de pagubele pe care le-ar putea cauza altor părţi ale economiei. De fapt, crezul predominant, susţinut cu aceeaşi înflăcărare de către toate partidele politice, este că binele comun va fi neapărat maximizat dacă toată lumea, fiecare industrie şi comerţ, naţionalizate sau nu, trudesc să câştige un „profit“ acceptabil raportat la capitalul utilizat. Nici măcar Adam Smith nu a avut o credinţă mai implicită în „mâna ascunsă“ pentru a asigura că „ce este bine pentru General Motors este bine pentru Statele Unite“.

Oricum ar fi asta, nu poate fi nici o îndoială asupra naturii fragmentare a discernământului ştiinţelor economice. Chiar şi între limitele strânse ale analizei economice, aceste discernăminte sunt în mod necesar şi metodic înguste. Mai întâi, ele conferă o greutate mult

mai mare pe termen scurt decât pe termen lung, pentru că pe termen lung, aşa cum o spune Keynes cu o brutalitate voioasă, suntem cu toţii morţi. Apoi, în al doilea rând, ele sunt bazate pe definiţia costului care exclude toate „bunurile libere“; cum s-ar zice, întregul mediu dat de Dumnezeu, exceptând acele părţi care au fost însuşite în mod privat. Asta înseamnă că o activitate poate fi economică chiar dacă sfâşie mediul şi că o activitate concurentă, dacă, cu vreun cost, protejează şi păstrează mediul, va fi neeconomică.

Ştiinţele economice, mai mult decât atât, se ocupă de bunuri în conformitate cu valoarea lor de pe piaţă şi nu în conformitate cu ceea ce sunt ele de fapt. Aceleaşi reguli şi criterii se aplică bunurilor de bază, pe care omul trebuie să le câştige de la natură, şi bunurilor secundare, care presupun existenţa bunurilor de bază şi care sunt confecţionate din acestea. Toate bunurile sunt tratate la fel, deoarece punctul de vedere este esenţialmente acela al creării profitului privat, iar asta înseamnă că în metodologia ştiinţelor economice este inerent *să se ignore dependenţa omului de lumea naturală*.

Un alt mod de a formula acesta este să spui că ştiinţele economice au de-a face cu bunuri şi servicii din punctul de vedere al pieţei, unde cumpărător dispus întâlneşte vânzător dispus. Cumpărătorul este în esenţă un vânător de chilipiruri; nu îl interesează proveniența bunurilor sau condiţiile în care acestea au fost fabricate. Singura lui preocupare este să obţină cea mai bună valoare pentru banii săi. Piaţa, prin urmare, reprezintă doar suprafaţa societăţii iar însemnătatea pieţei este legată de situaţia de moment care există acolo şi atunci.

Nu există cercetare atentă în profunzimea lucrurilor, în circumstanţele naturale sau sociale care se află în spatele acestora. Într-o anumită măsură, piaţa este instituţionalizarea individualismului şi a non-responsabilităţii. Nici cumpărătorul şi nici vânzătorul nu sunt responsabili pentru nimic altceva decât pentru ei înşişi. Ar fi „neeconomic“ pentru un vânzător înstărit să îşi reducă preţurile faţă de clienţii nevoiaşi doar pentru că aceştia au nevoie, sau pentru un cumpărător înstărit să plătească ceva în plus doar pentru că furnizorul este sărac.

În egală măsură, ar fi „neeconomic“ pentru un cumpărător să dea întâietate bunurilor produse local dacă bunurile importate sunt mai ieftine. El nu îşi asumă şi nici nu se aşteaptă de la el să îşi asume responsabilitatea pentru bilanţul de plăţi al ţării.

În ceea ce priveşte non-responsabilitatea cumpărătorului, există, în mod semnificativ, o excepţie: cumpărătorul trebuie să fie atent să nu cumpere bunuri furate. Aceasta este o regulă de care nici ignoranţa nici naivitatea nu îl păzesc şi care poate produce rezultate extraordinar de nedrepte şi de enervante. Este însă impusă de către sanctitatea proprietăţii private, pentru care stă mărturie.

Să fii despovărat de toată responsabilitatea în afară de cea faţă de tine însuţi înseamnă bineînţeles o enormă simplificare a afacerilor. Ne putem da seama că acest lucru este practic şi nu e surprinzător că este atât de popular printre afacerişti. Ce ar putea fi surprinzător este că, deasemenea, este considerat un lucru virtuos să faci exces de această eliberare de responsabilitate. Dacă un cumpărător a refuzat o târguiala bună pentru că a bănuit că ieftinătatea bunurilor în cauză provenea din exploatare sau alte practici abjecte (exceptând furtul), ar fi pasibil la critica de a se purta „neeconomic“, ceea ce este privit ca nimic mai mult decât

a cădea în dizgraţie. Economiştii şi alţii sunt deprinşi să trateze asemenea comportament excentric cu batjocură, dacă nu indignare. Doctrina ştiinţelor economice îşi are propriul cod etic, iar prima poruncă este să te porţi „economiceşte“ – în orice situaţie în care produci, vinzi, sau cumperi. Abia când vânătorul de chilipiruri s-a dus acasă şi devine un consumator, prima poruncă nu se mai aplică: atunci este încurajat să „se delecteze“ în ce mod pofteşte. În ceea ce priveşte doctrina ştiinţelor economice, consumatorul este extrateritorial.

Această caracteristică stranie şi semnificativă a lumii moderne garantează mai multă discuţie decât a primit până acum. În economia de piaţă, din motive practice, nenumărate distincţii calitative care sunt de o importanţă vitală pentru om şi societate sunt tăinuite; nu au voie să iasă la suprafaţă. Astfel domnia cantităţii sărbătoreşte cel mai mare triumf al său în „Piaţă“. Orice lucru este pus în ecuaţie cu restul lucrurilor. Pentru a pune în ecuaţie lucrurile înseamnă să le pui un preţ şi astfel să le faci interschimbabile. În măsura în care gândirea economică este bazată pe piaţă, se elimină caracterul sacru al vieţii, pentru că nu poate fi nimic sacru în ceva ce are preţ. Nesurprinzător, astfel, dacă gândirea economică îmbibă întreaga societate, chiar şi simple valori non-economice precum frumuseţea, sănătatea sau curăţenia pot supravieţui doar dacă se dovedesc a fi „economice“.

Pentru a înghesui valori neeconomice în cadrul calculului economic, economiştii folosesc metoda analizei cost/beneficiu. Aceasta se consideră în general a fi o dezvoltare progresivă şi luminată, întrucât măcar este o încercare de a ţine cont de costuri şi beneficii care ar putea fi în caz contrar desconsiderate în totalitate. În realitate însă, este o procedură prin care cel superior este redus la nivelul celui inferior, iar nepreţuitului i se pune un preţ. Aşadar nu va putea servi niciodată la clarificarea situaţiei şi conducerea către o decizie luminată. Tot ce poate face este să conducă spre amăgirea proprie sau amăgirea celorlalţi; pentru că a încerca să măsori incomensurabilul este absurd şi nu constituie decât o metodă elaborată de trecere de la noţiuni preconcepute la hotărâri anticipate; tot ce trebuie să facă cineva pentru a obţine rezultatele dorite este să atribuie valori adecvate incomensurabilelor costuri şi beneficii.

Absurditatea logică, cu toate acestea, nu este cea mai mare hibă a încercării: ceea ce e şi mai rău şi distrugător de civilizaţie, este pretextul că totul are un preţ sau, cu alte cuvinte, că banul este cea mai mare valoare. Ştiinţele economice acţionează legitim şi folositor într-un cadru „dat“ care se află în întregime în afara calculului economic. Am putea spune că ştiinţele economice nu stau pe picioarele proprii, sau că sunt un corp derivat al gândului – derivat din ştiinţele meta-economice. Dacă economistul nu reuşeşte să studieze ştiinţele meta-economice sau, mai rău, dacă rămâne neştiutor de faptul că există limite la aplicabilitatea calculului economic, este probabil să comită o greşeală asemănătoare cu cea a anumitor teologi medievali care au încercat să lămurească întrebări de fizică prin citate biblice. Orice ştiinţă este benefică în propriile graniţe dar devine malefică şi distructivă deîndată ce le depăşeşte.

Ştiinţa economiei este „atât de predispusă să le uzurpe pe celelalte“ – chiar mai mult astăzi decât era acum 150 de ani, când Edward Copleston a indicat acest pericol – pentru că se raportează la anumite imbolduri foarte puternice ale naturii umane, cum ar fi invidia

şi lăcomia. Şi mai mare este sarcina experţilor ei, economiştii, să îi înţeleagă şi să-i clarifice graniţele, cu alte cuvinte, să înţeleagă ştiinţele meta-economice.

Ce sunt atunci, ştiinţele meta-economice? Cum ştiinţele economice au de-a face cu omul în mediul său, ne putem aştepta ca ştiinţele meta-economice să fie constituite din două părţi – una ocupându-se cu omul iar cealaltă ocupându-se cu mediul. Cu alte cuvinte, ne putem aştepta că ştiinţele economice trebuie să-şi derive ţintele şi obiectivele dintr-un studiu asupra omului şi că trebuie să-şi derive cel puţin o parte mare a metodologiei dintr-un studiu asupra naturii.

În capitolul următor, voi încerca să arăt cum se schimbă concluziile şi prescripţiile ştiinţelor economice în acelaşi timp în care tabloul fundamental al omului şi a scopului acestuia pe pământ se schimbă. În acest capitol mă restrâng la o discuţie despre a doua parte a ştiinţelor meta-economice, şi anume felul în care o parte vitală a metodologiei ştiinţelor economice trebuie să derive dintr-un studiu asupra naturii.

Cum am evidenţiat deja, pe piaţă toate mărfurile sunt tratate la fel, pentru că piaţa este în esenţă o instituţie pentru vânătoare nelimitată după chilipiruri, iar asta înseamnă că este inerent ca metodologia ştiinţelor economice moderne, care sunt atât de orientate spre piaţă, să ignore dependenţa omului de mediul natural. Profesorul E.H. Phelps Brown, în adresa sa către Royal Economic Society despre „Subdezvoltarea Ştiinţelor Economice“ a vorbit despre „puţintimea contribuţiilor pe care cele mai remarcabile dezvoltări în domeniul ştiinţelor economice din ultimul sfert de secol le-au adus în soluţionarea celor mai urgente probleme ale timpului prezent“, iar printre aceste probleme enumeră „controlarea efectelor adverse asupra mediului şi calităţii vieţii industrialismului, a creşterii populaţiei şi urbanismului“. De fapt, să vorbeşti despre „puţintimea contribuţiilor“ înseamnă să întrebuinţezi un eufemism, întrucât nu există nicio contribuţie; din contră, se poate pe bună dreptate afirma că ştiinţele economice, în forma şi practicile actuale, acţionează ca o barieră foarte eficientă împotriva înţelegerii acestor probleme, datorită dependenţei proprii de analiza strict cantitativă şi a refuzului şovăielnic de a privi la adevărata natură a lucrurilor.

Ştiinţele economice au de-a face practic cu o diversitate nelimitată de mărfuri şi servicii produse şi consumate de către o egală diversitate nelimitată de oameni. Evident că ar fi imposibil să dezvolţi orice teorie economică, decât dacă eşti pregătit să neglijezi un şir lung de distincţii calitative. Dar ar trebui să fie la fel de evident că suprimarea totală a distincţiilor calitative, deşi face teoretizarea uşoară, în acelaşi timp o face complet sterilă. Majoritatea „remarcabilelor dezvoltări în domeniul ştiinţelor economice din ultimul sfert de secol“ (la care s-a referit Prof. Phelps Brown) sunt orientate către cuantificare, în detrimentul înţelegerii diferenţelor calitative. Într-adevăr, se poate spune că ştiinţele economice au devenit din ce în ce mai intolerante faţă de acestea, pentru că nu se încadrează în metodele lor şi ridică pretenţii asupra înţelegerii practice şi a puterii economiştilor de a discerne, pretenţii pe care aceştia nu vor sau nu pot să le îndeplinească. De exemplu, având stabilit prin calculele sale pur cantitative faptul că Produsul Naţional Brut a crescut cu, să zicem, cinci procente, economistul-devenit-econometrician este refractar şi în general incapabil să înfrunte întrebarea dacă acest fapt trebuie luat ca un lucru bun sau ca un lucru rău. Şi-ar pierde toate certitudinile dacă ar cocheta vreodată cu o asemenea întrebare: creşterea PNB

trebuie să fie un lucru bun, indiferent ce anume a crescut şi cine, sau dacă, a beneficiat cineva. Ideea că ar putea exista creştere patologică, creştere nesănătoasă, creştere perturbatoare sau distrugătoare, este pentru el o idee perversă căreia nu îi este permis să iasă la suprafaţă.

O minoritate infimă de economişti începe în prezent să pună sub semnul întrebării cât de multă „creştere“ va mai fi posibilă, din moment ce creşterea infinită într-un mediu finit este o imposibilitate evidentă: dar nici măcar ei nu se pot desprinde de conceptul de creştere pur cantitativă. În loc să insiste asupra proeminenţei distincţiilor calitative, ei pur şi simplu înlocuiesc nedezvoltarea cu dezvoltare, adică, un gol cu altul. Este bineînţeles adevărat că este mai greu să ai de-a face cu calitate decât cu cantitate, la fel cum exercitarea discernământului este o funcţie mai complexă decât putinţa de a număra şi a calcula. Diferenţele cantitative pot fi mult mai uşor pătrunse şi cu siguranţă mai uşor definite decât diferenţele calitative: palpabilitatea lor este seducătoare şi le conferă aparenţa preciziei ştiinţifice, chiar şi când această precizie a fost obţinută prin reprimarea unor diferenţe de calitate vitale.

Marea majoritate a economiştilor urmăresc încă idealul absurd de a face „ştiinţa“ lor la fel de ştiinţifică şi precisă precum fizica, de parcă nu erau nici un fel de diferenţe calitative între atomii lipsiţi de judecată şi oamenii creaţi după chipul lui Dumnezeu. Principalul obiect al ştiinţelor economice sunt „bunurile“. Economiştii fac unele distincţii rudimentare între categoriile de bunuri din punctul de vedere *al achizitorului,* cum ar fi distincţia dintre bunurile consumatorilor şi bunurile producătorilor; dar nu există practic nici un efort de a lua la cunoştinţă ce sunt de fapt asemenea bunuri; de exemplu, dacă sunt făcute de mâna omului sau lăsate de Dumnezeu, sau dacă pot fi reproduse gratuit sau nu. Odată ce orice bunuri, oricare ar fi natura lor metaeconomică, au apărut pe piaţă, sunt tratate la fel, ca obiecte de vânzare, iar ştiinţele economice se ocupă în principal cu teoretizarea activităţilor de vânătoare de chilipiruri ale cumpărătorului.

Este un adevăr, cu toate acestea, că există diferenţe fundamentale şi vitale între diferite categorii de „bunuri“ care nu pot fi desconsiderate fără a pierde legătura cu realitatea. Cu greu ar putea exista o distincţie mai importantă, pentru început, decât cea dintre bunuri de bază şi bunuri secundare, pentru că acestea din urmă presupun disponibilitatea celor dintâi. O sporire a abilităţilor omului de a da naştere la produse secundare este inutilă dacă nu este precedată de o sporire a abilităţilor sale de a câştiga produsele de bază de la pământ, pentru că omul nu este un producător, ci doar un transformator, iar pentru fiecare operaţie de transformare el are nevoie de produse de bază. Îndeosebi, capacitatea lui de a transforma depinde de energia primară, care indică pe loc către nevoia unei distincţii vitale în cadrul domeniului bunurilor de bază, aceea dintre neregenerabil şi regenerabil. În ceea ce priveşte bunurile secundare, există o distincţie fundamentală şi evidentă între produse şi servicii. Ajungem astfel la minim patru categorii, fiecare dintre ele fiind în esenţă diferită de celelalte trei.

Piaţa nu ştie nimic de aceste distincţii. Aplică un preţ pentru toate produsele şi drept urmare ne îngăduie să pretindem că ele sunt de o egală însemnătate. Ulei în valoare de 5 lire (de categoria 1) echivalează cu grâu în valoare de 5 lire (de categoria 2), care echivalează cu pantofi în valoare de 5 lire (de categoria 3) sau cu o cazare de 5 lire la un hotel (de categoria 4). Unicul criteriu pentru a determina importanţa relativă a acestor bunuri diferite este rata profitului care poate fi obţinut din furnizarea lor. Dacă a 3-a şi a 4-a categorie produc profituri mai mari decât

categoriile 1 şi 2, acest fapt este interpretat ca un „semnal“ că este „raţional“ să contribui cu resurse adiţionale la cele două categorii profitabile şi să retragi resurse din celelalte două.

Nu sunt preocupat aici cu discutarea caracterului demn de încredere sau al caracterului raţional al mecanismului pieţei, a ceea ce economiştii numesc „mâna invizibilă“. Aceasta a fost discutată la nesfârşit, dar invariabil fără luare aminte la *incomensurabilitatea* esenţială ale celor patru categorii detaliate mai sus. A rămas neremarcat, de exemplu – sau dacă nu neremarcat, nu a fost niciodată luat în serios în formularea teoriei ştiinţelor economice – că acel concept al „costului“ diferă în esenţă între bunuri regenerabile şi non-regenerabile, ca şi între produse şi servicii. De fapt, fără a intra în alte detalii, se poate spune că ştiinţele economice, în forma lor actuală, sunt aplicabile în întregime doar produselor (categoria 3), dar sunt aplicate fără discernământ tuturor bunurilor şi serviciilor, deoarece lipseşte cu desăvârşire o evaluare a diferenţelor calitative esenţiale dintre cele patru categorii.

Aceste diferenţe pot fi numite meta-economice în măsura în care ele trebuiesc recunoscute înainte ca analiza economică să înceapă. Şi mai importantă este recunoaşterea existenţei „bunurilor“ care nu apar niciodată pe piaţă, pentru că ele nu pot fi sau nu au fost însuşite în mod privat, dar sunt cu toate acestea o condiţie prealabilă esenţială a întregii activităţi umane, cum ar fi aerul, apa, solul şi de fapt întregul cadru al naturii vii.

Până destul de recent, economiştii s-au simţit îndreptăţiţi, şi în limite tolerabile pe bună dreptate, să trateze întregul cadru în care se desfăşoară activitatea economică aşa cum pare, adică permanent şi indestructibil. Nu era sarcina lor şi într-adevăr nici de competenţa lor profesională să studieze efectele activităţilor economice asupra acestui cadru. Din moment ce în prezent sunt din ce în ce mai multe dovezi ale deteriorării mediului, îndeosebi în natura vie, întreaga concepţie şi metodologie a ştiinţelor economice este pusă sub semnul întrebării. Studiul ştiinţelor economice este prea îngust şi prea fragmentar ca să ducă la discernăminte valide, dacă nu este însoţit şi completat de un studiu asupra ştiinţelor meta-economice.

Problema legată de preţuirea mijloacelor înaintea scopurilor – care, aşa cum a confirmat Keynes, este atitudinea ştiinţelor economice moderne – este că distruge puterea şi libertatea omului de a alege scopurile pe care le susţine cu adevărat; dezvoltarea mijloacelor, ca să spunem aşa, dictează alegerea scopurilor. Exemple evidente sunt urmărirea vitezelor de transport supersonice şi eforturile uriaşe făcute pentru a aseleniza. Concepţia acestor ţeluri nu a fost rezultatul vreunei revelaţii despre aspiraţiile şi nevoile reale ale omului, căruia tehnologia îi este menită să-i slujească, ci din simplul fapt că mijloacele tehnologice necesare păreau să fie disponibile.

Aşa cum am văzut, ştiinţa economiei este o ştiinţă „derivată“ care acceptă îndrumare de la ceea ce eu numesc ştiinţa meta-economiei. Pe măsură ce îndrumările sunt schimbate, se schimbă şi conţinutul ştiinţei economiei. În capitolul următor, vom explora ce legi economice şi ce definiţii ale conceptelor „economic“ şi „neeconomic“ rezultă atunci când baza meta-economică a materialismului occidental este abandonată iar în locul ei este pusă învăţătura buddhistă. Alegerea buddhismului în acest scop este pur întâmplătoare; învăţăturile creştinismului, islamului, sau ale iudaismului ar fi putut fi folosite la fel de bine ca şi oricare alta dintre marile tradiţii orientale.

PATRU

Științele economice buddhiste

„Traiul curat“ este una din cerinţele Nobilei Căi a celor Opt Virtuţi propovăduită de Buddha. Este clar aşadar, că trebuie să existe un lucru cum ar fi ştiinţele economice buddhiste. Ţările buddhiste au afirmat adeseori că doresc să rămână fidele patrimoniului lor. Aşa ca Birmania: „Noua Birmanie nu vede nici un conflict între valorile religioase şi progresul economic. Sănătatea spirituală şi bunăstarea materială nu sunt duşmani: sunt aliaţi naturali.“ Sau: „Putem împleti cu succes valorile religioase şi spirituale ale patrimoniului nostru cu beneficiile tehnologiei moderne.“ Sau: „Noi, birmanezii, avem datoria sacră de a pune în concordanţă cu credinţa atât visele cât şi acţiunile noastre. Aceasta o vom face întotdeauna.“

Chiar şi aşa, asemenea ţări presupun în mod invariabil că îşi pot modela planurile de dezvoltare economică în concordanţă cu ştiinţele economice moderne şi apelează la economiştii moderni din aşa-zisele ţări progresiste pentru consiliere, pentru a formula politicile care trebuiesc urmate şi să proiecteze marele plan de dezvoltare, Planul Cincinal sau oricum s-ar numi. Nimeni nu pare să se gândească la faptul că un stil de viaţă buddhist ar necesita ştiinţe economice buddhiste, aşa cum stilul de viaţă materialist modern a dat naştere la ştiinţele economice moderne.

Economiştii înşişi, la fel ca majoritatea specialiştilor, suferă în mod normal de un fel de orbire metafizică, pretinzând că ştiinţa lor este o ştiinţă a unor adevăruri incontestabile şi constante, fără nicio presupunere. Unii merg atât de departe încât afirmă că legile economiei sunt la fel de lipsite de „metafizică“ sau „valori“ precum legea gravitaţiei. Nu trebuie, totuşi, sa ne implicăm în argumente de metodologie. În schimb, să luăm nişte principii fundamentale şi să vedem cum arată ele când sunt privite de către un economist modern şi un economist buddhist.

Este universal convenit că munca omului este sursa bogăţiei. Acum, economistul modern a fost crescut să considere munca sau „mâna de lucru“ ca fiind puţin mai mult decât un rău necesar. Din punctul de vedere al angajatorului, este în orice caz doar un element de cost, care trebuie redus la minim dacă nu poate fi eliminat în întregime, să zicem, prin automatizare. Din punctul de vedere al lucrătorului, este o „inutilitate“; să munceşti înseamnă să-ţi sacrifici confortul şi timpul liber, iar salariile sunt un fel de compensaţie pentru sacrificiu. În consecinţă ideal din punctul de vedere al angajatorului este să aibă producţie fără angajaţi, iar ideal din punctul de vedere al angajatului este sa aibă venit fără slujbă.

Consecinţele acestor atitudini atât în teorie cât şi în practică sunt, bineînţeles, extrem de vaste. Dacă idealul în privinţa muncii este să te descotoroseşti de ea, orice metodă care „reduce volumul de muncă“ este un lucru bun. Cea mai viguroasă metodă neautomatizată este aşa-zisa „diviziune a muncii“ iar exemplul clasic este fabrica de ace cu gămălie elogiată în cartea lui Adam Smith, „Wealth of Nations“. Aici nu este o chestiune de simplă specializare, pe care omenirea a practicat-o din vremuri imemorabile, ci de divizarea fiecărui proces complet de fabricaţie în părţi minuscule, aşa încât produsul final să poată fi confecţionat la

viteză mare fără ca cineva să fi trebuit să contribuie cu mai mult decât cu o mişcare complet nesemnificativă şi, în majoritatea cazurilor, necalificată a membrelor. Punctul de vedere buddhist consideră ca funcţia muncii să fie cel puţin triplă: să îi dea omului o şansă să-şi folosească şi să-şi dezvolte abilităţile; să îi îngăduie să-şi depăşească trăsătura egocentrică prin alăturarea sa cu alţi oameni la o sarcină comună; şi să producă bunurile şi serviciile necesare unei existenţe în devenire. Din nou, consecinţele care decurg din această perspectivă sunt nelimitate.

Să organizezi munca în aşa fel încât ea să devină lipsită de însemnătate, plictisitoare, ridicolă sau exasperantă pentru muncitor ar fi aproape criminal: ar indica un interes mai mare faţă de bunuri decât faţă de oameni, o lipsă malefică de compasiune şi a unui grad de ataşament distrugător al sufletului faţă de cea mai primitivă latură a acestei existenţe lumeşti. În egală măsură, să urmăreşti destinderea ca alternativă la muncă ar fi considerat o interpretare total greşită a unuia dintre cele mai fundamentale adevăruri ale existenţei umane, anume că munca şi destinderea sunt părţi complementare ale aceluiaşi proces de viaţă şi nu pot fi separate fără a distruge plăcerea muncii şi beatitudinea destinderii. Din punctul de vedere buddhist, există astfel două tipuri de mecanizare care trebuiesc deosebite foarte clar: unul care sporeşte dibăcia şi puterea omului, iar unul care predă munca omului unui sclav mecanizat, lăsând omul în poziţia de a fi nevoit să servească unui sclav.

Cum să diferenţiezi una de cealaltă? „Meseriaşul însuşi," spune Ananda Coomaraswamy, un om în egală măsură de competent să vorbească despre occidentul modern şi despre orientul antic, „poate întotdeauna, dacă îi este permis, schiţa distincţia delicată dintre maşină şi unealtă. Războiul de ţesut este o unealtă, o născocire menită să ţină firele de urzeală întinse pentru ca degetele meşteşugarilor să treacă firul printre ele; însă războiul de ţesut mecanic este o maşină, iar însemnătatea acestuia ca şi distrugător de cultură constă în faptul că preia acea parte esenţial umană a muncii." Este clar, aşadar, că ştiinţele economice buddhiste trebuie să difere foarte mult de ştiinţele economie ale materialismului modern, din moment ce buddhistul nu priveşte esenţa civilizaţiei ca fiind înmulţirea dorinţelor, ci ca fiind purificarea caracterului uman. Concomitent, caracterul este format înainte de toate de munca omului. Iar munca, desfăşurată cum se cuvine în condiţii de demnitate şi libertate umană, binecuvântează pe cei care o fac şi în egală măsură şi produsele lor. Filosoful şi economistul indian J.C. Kumarappa rezumă problema după cum urmează:

„Dacă natura muncii este apreciată şi aplicată corespunzător, se va afla în aceeaşi relaţie faţă de facultăţile superioare aşa cum este mâncarea pentru corp. Hrăneşte şi însufleţeşte omul superior şi îl îndeamnă să producă tot ceea ce poate el mai bun. Îi direcţionează voinţa de-a lungul cursului adecvat şi disciplinează animalul din interiorul său în canale progresive. Furnizează un decor excelent pe care omul să-şi etaleze scara de valori şi să-şi dezvolte personalitatea."

Dacă un om nu are posibilitatea de a găsi de lucru, el este într-o poziţie disperată, nu doar pentru că îi lipseşte un venit dar pentru ca îi lipseşte acest element de muncă disciplinată, element hrănitor şi însufleţitor pe care nimic nu îl poate înlocui. Un economist modern se poate apuca de calcule foarte sofisticate pentru a stabili dacă ocuparea totală a forţei de

muncă „rentează“, sau dacă ar fi mai „economic“ să administrezi o economie la o rată mai scăzută a ocupării forţei de muncă astfel încât să asigure o mobilitate crescută a mâinii de lucru, o mai bună stabilitate a salariilor şi aşa mai departe. Criteriul lui fundamental despre succes este pur şi simplu cantitatea de bunuri produsă într-o perioadă de timp stabilită. „Dacă necesitatea marginală a bunurilor este scăzută,“ spune Profesorul Galbraith în *The Affluent Society*, „atunci la fel este şi necesitatea angajării ultimului om sau a ultimului milion de oameni din forţa de muncă.“ Şi din nou: „Dacă ... ne permitem o oarecare rată a şomajului în favorizarea stabilităţii – o afirmaţie, că veni vorba, cu antecedente impecabil de precaute – atunci ne putem permite să le dăm celor neangajaţi bunurile care să le permită să îşi menţină standardul de viaţă cu care s-au obişnuit.“

Dintr-un punct de vedere buddhist, acest lucru inversează întreg sistemul de valori prin considerarea bunurilor ca fiind mai importante decât oamenii şi a consumului ca fiind mai important decât activitatea creativă. Înseamnă comutarea accentului de pe muncitor pe produsul muncii, adică, de pe uman pe sub-uman; o capitulare în faţa forţelor răului. Punctul de pornire al planificării economice buddhiste ar fi o planificare pentru angajare totală, iar scopul principal al acestei planificări ar fi de fapt angajarea oricui are nevoie de o slujbă „externă“: nu ar fi maximizarea ocupării forţei de muncă nici maximizarea producţiei. Femeile, în ansamblu, nu au nevoie de o slujbă „externă“, iar angajarea pe scară largă a femeilor în birouri sau fabrici ar fi considerată un semn al unui serios neajuns economic. Îndeosebi, să laşi mamele cu copii mici să lucreze în fabrici în timp ce copiii îşi fac de cap ar fi la fel de neeconomic în ochii unui economist buddhist cum ar fi în ochii unui economist modern angajarea unui muncitor calificat ca şi soldat.

În timp ce materialistul este îndeosebi interesat de bunuri, buddhistul este îndeosebi interesat de eliberare. Dar buddhismul este „calea de mijloc“ şi în consecinţă în nici un fel potrivnic bunăstării fizice. Nu averea stă în calea eliberării, ci ataşamentul faţă de bogăţie; nu savurarea lucrurilor plăcute, ci râvnirea acestora. Nota fundamentală a ştiinţelor economice buddhiste, aşadar, este simplitatea şi nonviolenţa. Din punctul de vedere al unui economist, minunăţia modului de viaţă buddhist este caracterul complet raţional al tiparului său – mijloace uimitor de reduse care conduc la rezultate extraordinar de satisfăcătoare.

Pentru economistul modern, acest lucru este foarte dificil de înţeles. El este obişnuit să măsoare „standardul de viaţă“ prin cantitatea consumului anual, presupunând încontinuu că un om care consumă mai mult „o duce mai bine“ decât un om care consumă mai puţin. Un economist buddhist ar considera această abordare exagerat de iraţională: din moment ce consumul este doar un mijloc către bunăstarea omului, scopul ar trebui să fie maximul de bunăstare cu minimul de consum. Astfel, dacă scopul îmbrăcăminţii este un anumit confort termic şi un aspect agreabil, sarcina este de a atinge acest scop cu cel mai mic efort posibil, adică generând cea mai mică distrugere anuală de stofă şi cu ajutorul modelelor care implică cel mai mic aport de trudă posibil. Cu cât este mai puţină trudă, cu atât mai mult timp şi vigoare sunt alocate creativităţii artistice. Ar fi cât se poate de neeconomic, de pildă, să optezi pentru o croială complicată, precum în occidentul modern, când un efect mult mai frumos poate fi obţinut prin draparea îndemânatică a materialului netăiat. Ar însemna culmea ab-

surdităţii să confecţionezi un material astfel încât să se uzeze rapid şi culmea barbariei să faci ceva urât, meschin sau josnic.

Ce tocmai s-a spus despre îmbrăcăminte se aplică în egală măsură tuturor celorlaltor necesităţi umane. Posesiunea şi consumul bunurilor sunt un mijloc către un scop, iar ştiinţele economice buddhiste reprezintă studiul sistematic al modului prin care să îndeplineşti scopurile date prin minimul de mijloace. Ştiinţele economice moderne pe de altă parte, consideră consumul ca fiind singurul scop al întregii activităţi economice, luând factorii de producţie – teren, mână de lucru şi capital – ca mijloace. Cea dintâi, pe scurt, încearcă să maximizeze satisfacţiile umane prin tiparul optim de consum, în timp ce a doua încearcă să maximizeze consumul prin modelul optim de efort productiv.

Se poate vedea cu uşurinţă că efortul necesar menţinerii unui stil de viaţă care urmăreşte să atingă modelul optim de consum are toate şansele să fie mult mai mic decât efortul necesar menţinerii imboldului către un consum maxim. „Nu trebuie să ne surprindă, deci, că presiunea şi cazna traiului sunt mult mai mici în Birmania să zicem, decât în Statele Unite, în ciuda faptului că totalul maşinăriilor folosite pentru a scuti lucrul manual în prima ţară este doar o fracţiune infimă din totalul folosit în cea de-a doua.“

Simplitatea şi nonviolenţa sunt în mod evident strâns legate. Modelul optim de consum, producând un grad mai înalt al satisfacţiei umane prin mijloacele unei rate relativ scăzute de consum, le permite oamenilor să trăiască fără prea mari presiuni şi stres şi să îndeplinească regula principală a învăţăturii buddhiste: „Încetează să faci rău; încearcă să faci bine.“ Cum resursele materiale sunt pretutindeni limitate, este mai puţin probabil ca oamenii care îşi satisfac nevoile prin intermediul utilizării modeste a resurselor să sară unul la beregata celuilalt, decât oamenii care depind de o rată mai mare de utilizare.

În egală măsură, este mai puţin probabil ca oamenii care trăiesc în comunităţi locale foarte autonome să se implice în violenţe la scară mare, decât oamenii a căror existenţă depinde de sisteme de comerţ globale. Din punctul de vedere al ştiinţelor economice buddhiste, deci, producţia obţinută din resurse locale pentru nevoile locale este cel mai raţional mod al vieţii economice, în timp ce dependenţa de importuri de la mare depărtare şi consecinţa de a fi nevoit să produci pentru exporturi către destinaţii necunoscute şi pentru popoare îndepărtate este foarte neeconomică şi se justifică doar în cazuri excepţionale şi la scară redusă.

Aşa cum economistul modern ar admite că o rată ridicată a consumului de servicii de transport între domiciliul unui om şi locul său de muncă înseamnă un ghinion şi nu un standard de viaţă ridicat, la fel şi economistul buddhist ar afirma că satisfacerea nevoilor umane prin resurse de la mare depărtare mai degrabă decât din surse apropiate semnifică de fapt eşec şi nu succes. Primul tinde să considere statisticile efectuate de sistemul de transport la unei ţări care arată o creştere a tonelor/kilometru pe cap de locuitor ca fiind dovada progresului economic, în timp ce pentru al doilea – economistul buddhist – aceleaşi statistici ar indica o deteriorare extrem de nedorită în *tiparul* de consum.

Încă o diferenţă izbitoare între ştiinţele economice moderne şi cele buddhiste apare din folosirea resurselor naturale. Bertrand de Jouvenel, eminentul filosof politic francez, a caracterizat „omul occidental“ în cuvinte ce ar putea fi considerate drept o descriere justă a economistului modern: „El tinde să nu considere nimic ca fiind o cheltuială, în afara efortului uman; nu pare să îi pese câte minerale risipeşte şi, mult mai rău, câtă materie vie distruge. Pare să nu realizeze deloc faptul că viaţa omului este o parte dependentă a unui ecosistem alcătuit din multe forme diferite de viaţă. Pentru că lumea este condusă din oraşe, unde oamenii sunt privaţi de orice alte forme de viaţă în afară de cele umane, sentimentul apartenenţei la un ecosistem nu este înviorat. Acest lucru duce la tratarea cu asprime şi nechibzuinţă a lucrurilor de care în ultimă instanţă depindem, cum ar fi apa şi copacii.“

Învăţătura lui Buddha, pe de altă parte, impune o atitudine respectuoasă şi nonviolentă nu doar faţă de toate fiinţele conştiente dar şi, cu mare accent, faţă de copaci. Fiecare adept al lui Buddha ar trebui să planteze câte un copac la fiecare câţiva ani şi să se îngrijească de acesta până când s-a stabilit în siguranţă, iar economistul buddhist poate demonstra fără dificultate că respectarea universală a acestei reguli ar avea ca rezultat o rată înaltă autentică de dezvoltare economică independentă de orice ajutor străin. Marea parte a declinului economic al Asiei de Sud-Est (la fel ca şi a multor alte locuri din lume) se datorează fără îndoială neglijenţei scandaloase şi nepăsării faţă de copaci.

Ştiinţele economice moderne nu disting între materiale regenerabile şi neregenerabile, întrucât însăşi metoda lor este să egalizeze şi să cuantifice totul în termeni băneşti. Astfel, luând diferiţi combustibili alternativi ca petrolul, cărbunii, lemnul sau puterea apei[6]: singura diferenţă dintre ele recunoscută de ştiinţele economice moderne este costul relativ pe unitatea echivalentă. Cel mai ieftin este automat cel preferat, întrucât să faci altfel ar fi iraţional şi „neeconomic“. Din punct de vedere buddhist bineînţeles, acest lucru nu este util; diferenţa esenţială dintre combustibilii neregenerabili precum cărbunele şi petrolul pe de-o parte şi combustibilii regenerabili precum lemnul şi energia hidraulică pe de altă parte pur şi simplu nu poate fi trecută cu vederea. Bunurile neregenerabile trebuie folosite doar dacă sunt indispensabile, şi atunci doar cu cea mai mare grijă şi cu cea mai meticuloasă preocupare pentru conservare. A le folosi în nepăsare sau extravagant constituie un act de violenţă, iar, în timp ce nonviolenţa totală probabil că nu poate fi obţinută pe acest pământ, există cu toate acestea o datorie de neînlăturat pentru om să ţintească spre acest ideal al nonviolenţei în tot ceea ce face.

Aşa cum un economist european modern nu ar considera o realizare economică prea mare dacă toate tezaurele artistice europene ar fi vândute Americii la preţuri atractive, la fel şi economistul buddhist ar insista că o populaţie care îşi bazează viaţa economică pe combustibili neregenerabili trăieşte parazitar, pe capital în loc de venit. Un asemenea mod de viaţă nu poate persista şi astfel se justifică doar ca un expedient pur temporar. Cum resursele de combustibili neregenerabili ale lumii – cărbune, petrol şi gaz natural – sunt distribuite excesiv de inegal peste tot globul şi sunt indubitabil limitate în cantitate, este clar că exploa-

6 energia hidraulică [TEI]

tarea lor la o rată tot mai crescândă constituie un act de violenţă asupra naturii care trebuie aproape inevitabil să ducă la violenţe între oameni.

Acest fapt însuşi ar putea da de gândit chiar şi acelor oameni din ţările buddhiste cărora nu le pasă de valorile religioase şi spirituale ale patrimoniului lor şi care îşi doresc cu ardoare să îmbrăţişeze materialismul ştiinţelor economice moderne cu cea mai mare rapiditate posibilă. Înainte să alunge ştiinţele economice buddhiste ca fiind nimic mai mult decât un vis nostalgic, ar trebui să se întrebe dacă drumul dezvoltării economice conturat de ştiinţele economice moderne poate să îi conducă spre locuri unde îşi doresc cu adevărat să fie.

Către sfârşitul curajoasei lui cărţi *The Challenge of Man's Future*[7], profesorul Harrison Brown de la Institutul de Tehnologie din California face următoarea evaluare:

„Astfel observăm că, întocmai cum societatea industrială este în mod fundamental instabilă şi pasibilă reversiei către existenţa agrară, aşa şi condiţiile din interiorul ei care oferă libertate individuală sunt instabile în capacitatea lor de a evita condiţiile care impun organizare rigidă şi control totalitar. Într-adevăr, atunci când examinăm toate necazurile previzibile care ameninţă supravieţuirea civilizaţiei industriale, este dificil să vedem cum s-ar putea compatibiliza realizarea stabilităţii şi menţinerea libertăţilor individuale."

Chiar dacă acest lucru s-ar respinge ca fiind o viziune pe termen lung, există întrebarea nemijlocită dacă „modernizarea", aşa cum este practicată în prezent fără consideraţie faţă de valorile religioase şi spirituale, produce cu adevărat rezultate adecvate. În ceea ce priveşte masele de oameni, rezultatele par să fie dezastruoase – prăbuşirea economiei rurale, un val crescând de şomaj la oraş şi la ţară şi creşterea proletariatului de la oraş fără hrănirea trupului şi sufletului.

Atât prin prisma experienţei directe, cât şi a perspectivelor pe termen lung, s-ar recomanda studiul ştiinţelor economice buddhiste chiar şi acelora care consideră că creşterea economică este mai importantă decât orice valori spirituale sau religioase. Nu este o chestiune de a alege între „dezvoltare modernă" şi „stagnare tradiţională". Este o chestiune de a descoperi calea potrivită pentru dezvoltare, Calea de Mijloc dintre nepăsarea materialistă şi nemişcarea tradiţionalistă, pe scurt, de a descoperi „Traiul curat".

7 Provocarea viitorului omului [TEI]

CINCI
O chestiune de mărime

Am fost educat pe baza unei interpretări a istoriei care sugera că la început a fost familia; apoi familiile s-au reunit şi au format triburi; apoi mai multe triburi au format o naţiune; apoi mai multe naţiuni au format o „Uniune“ sau „State Unite“; şi într-un final, putem privi înainte spre un singur guvern mondial.

Încă de când am auzit povestea asta plauzibilă am acordat un interes deosebit procesului, dar nu am putut să nu observ că părea să se petreacă opusul: o proliferare a statelor naţionale. Organizaţia Naţiunilor Unite a început acum vreo 25 de ani cu vreo 60 de membri; în prezent sunt mai bine de 120 şi numărul este încă în creştere. În tinereţea mea, acest proces de proliferare se numea „Balcanizare“ şi era considerat un lucru rău. Deşi toată lumea spunea că era rău, continuă cu veselie de mai bine de 50 de ani, în majoritatea părţilor lumii. Unităţile mari tind să se separe în unităţi mai mici. Acest fenomen, batjocoritor de contrar cu ceea ce am fost învăţat, fie că în aprobăm sau nu, ar trebui măcar să nu treacă neobservat.

În al doilea rând, am fost crescut cu teoria că, pentru a fi prosperă, o ţară trebuie să fie mare – cu cât mai mare cu atât mai bine. Şi acest lucru părea într-adevăr plauzibil. Priviţi la ceea ce Churchill numea „principatele pumpernickel“[8] ale Germaniei dinainte de Bismarck; apoi uitaţi-vă la Reich-ul lui Bismarck. Nu este adevărat că marea prosperitate a Germaniei a fost posibilă doar prin această unificare? Cu toate acestea, elveţienii vorbitori de limbă germană şi austriecii vorbitori de limbă germană, care nu au aderat, au dus-o la fel de bine din punct de vedere economic, iar dacă facem o listă a tuturor celor mai prospere ţări din lume, descoperim că majoritatea dintre ele sunt foarte mici: în timp ce o listă a tuturor celor mai mari ţări din lume arată că majoritatea dintre acestea sunt într-adevăr foarte sărace. Din nou, acest lucru ne dă de gândit.

Şi în al treilea rând, am fost crescut cu teoria „economiei la scară“ – cum că industriile şi firmele, la fel ca şi naţiunile, au o tendinţă irezistibilă dictată de tehnologia modernă, ca unităţile să devină din ce în ce mai mari. Este foarte adevărat că astăzi există mai multe organizaţii mari şi probabil organizaţii mai mari decât au existat vreodată în istorie; dar numărul unităţilor mici este de asemenea în creştere şi cu siguranţă nu este în declin în ţări precum Marea Britanie şi Statele Unite, iar multe dintre aceste unităţi mici sunt foarte prospere şi oferă societăţii marea parte a noilor progrese cu adevărat roditoare. Din nou, nu este deloc uşor să împaci teoria cu practica, iar situaţia în ceea ce priveşte toată chestiunea asta de mărime cu siguranţă încurcă pe oricine a fost crescut pe baza acestor trei teorii simultane.

Chiar şi astăzi ni se spune în general că organizaţiile gigantice sunt inevitabil necesare; dar când ne uităm mai îndeaproape putem vedea că de îndată ce dimensiunea mare s-a creat, adesea există o încercare aprigă în a obţine micimea în interiorul mărimii. Marea realizare a Domnului Sloan de la General Motors a fost să structureze gigantica firmă într-o asemenea manieră încât a devenit, în realitate, o federaţie a unor firme dimensionate rezonabil. În Bri-

8 pumpernickel, în limba germană, este denumirea unei pâini negre de secară din Westfalia, care nu se coace la cuptor ci se prepară la aburi şi are un gust dulceag unic [TEI]

tish National Coal Board, una dintre firmele cele mai mari din Europa de vest, s-a încercat ceva foarte asemănător sub preşedinţia Lordului Robens; s-au făcut eforturi intense pentru dezvoltarea unei structuri care să menţină caracterul unitar al unei singure mari organizaţii şi în acelaşi timp să creeze „climatul“ sau sentimentul existenţei unei federaţii de numeroase „cvasifirme“. Monolitul a fost transformat într-un ansamblu bine coordonat de unităţi energice, semiautonome, fiecare cu propria motivaţie şi cu propriul simţ al realizării.

În timp ce mulţi teoreticieni – care poate că nu sunt în legătură prea apropiată cu viaţa reală – încă se angajează în idolatrizarea dimensiunilor mari, oamenii practici în lumea actuală manifestă un imens dor şi străduinţă de a profita, dacă este cât de cât posibil, de comoditatea, umanitatea şi maniabilitatea micimii. Aceasta, de asemenea, este o tendinţă pe care oricine o poate observa cu uşurinţă.

Să abordăm acum subiectul nostru dintr-un alt unghi şi să ne întrebăm ce este cu adevărat necesar. În treburile oamenilor, întotdeauna pare să existe o necesitate pentru cel puţin două lucruri simultan, care, în aparenţă, par a fi incompatibile şi a se exclude unul pe celălalt. Avem nevoie deopotrivă de libertate şi de ordine. Avem nevoie de libertatea multor mici unităţi autonome şi, în acelaşi timp, de rânduiala unităţii şi coordonării la scară largă, posibil globală. Când vine vorba de acţiune, avem în mod evident nevoie de unităţi mici deoarece acţiunea este o treabă foarte personală, iar cineva nu poate fi în legătură cu mai mult de un număr foarte limitat de persoane în oricare moment dat. Dar când vine vorba de lumea ideilor, de principii sau de etică, de indivizibilitatea păcii şi de asemenea a ecologiei, trebuie să recunoaştem unitatea omenirii şi să ne bazăm acţiunile pe această recunoaştere.

Sau altfel spus, este adevărat că toţi oamenii sunt fraţi, dar este de asemenea adevărat că în relaţiile noastre personale active putem fi, de fapt, fraţi doar cu câţiva dintre ei şi suntem determinaţi să le arătăm mai multă frăţie lor decât am putea arăta întregii omeniri. Cu toţii cunoaştem persoane care vorbesc liber despre fraternitatea oamenilor în timp ce îşi tratează vecinii ca pe duşmani, la fel cum de asemenea cunoaştem oameni care au relaţii excelente cu toţi vecinii lor pe când nutresc, în acelaşi timp, prejudecăţi groaznice despre toate grupurile de oameni din afara cercului lor personal.

Ce doresc să subliniez este dualitatea necesităţii umane când vine vorba de dimensiuni: nu există un răspuns unic. Pentru diferitele lui scopuri omul necesită mai multe structuri diferite, mici şi mari deopotrivă, unele exclusive şi unele multilaterale. Şi totuşi oamenii găsesc foarte dificil să ţină concomitent în minte două necesităţi aparent opuse ale adevărului. Ei tind întotdeauna să vocifereze pentru o soluţie finală, de parcă în viaţa reală ar putea exista vreodată o altă soluţie finală în afara morţii. Pentru o muncă constructivă, sarcina principală este întotdeauna restabilirea unui fel de echilibru.

Astăzi, suferim de o idolatrie aproape universală a gigantismului. Este deci necesar să se insiste asupra virtuţii micimii – unde aceasta se aplică. (Dacă ar fi existat o idolatrizare predominantă a micimii, fără a se ţine seama de caz sau scop, ar trebui încercată şi exercitată influenţa în direcţia opusă.) Problema de scară ar putea fi pusă în alt mod: ce este necesar în toate chestiunile acestea este a discrimina, a pune lucrurile în ordine. Pentru fiecare activita-

te există o anumită scară potrivită şi, cu cât este mai activă şi mai intimă activitatea, cu atât este mai mic numărul de oameni care pot lua parte, cu atât este mai mare numărul de astfel de aranjamente relaţionale ce trebuie întemeiate.

Să luăm ca exemplu învăţământul: cineva ascultă tot felul de dezbateri extraordinare despre superioritatea maşinii de predat asupra altor forme de predare. Ei bine, să discriminăm: ce încercăm să predăm? Apoi devine imediat evident că anumite lucruri pot fi predate numai într-un cerc foarte intim, pe când alte lucruri pot fi în mod evident predate în masă, pe calea emisiilor radiofonice, pe calea televiziunii, pe calea maşinilor de predat şi aşa mai departe.

Ce scară este adecvată? Depinde de ce vrem să facem. Problema de scară este extrem de crucială astăzi, în chestiuni politice, sociale şi economice la fel ca şi în aproape orice altceva. Care este, de pildă, mărimea potrivită a unui oraş? Şi de asemenea, s-ar putea întreba, care este mărimea potrivită a unei ţări? Ei bine, acestea sunt întrebări serioase şi dificile. Nu este posibil să programăm un computer şi să primim răspunsul. Chestiunile cu adevărat importante ale vieţii nu pot fi calculate; nu putem calcula în mod direct ceea ce este drept: dar ştim al naibii de bine ce este greşit! Putem recunoaşte binele şi răul la extreme, deşi nu putem în mod normal să le judecăm destul de mărunt încât să spunem: „Acesta ar trebui să fie cu cinci procente mai mult; sau acela ar trebui să fie cu cinci procente mai puţin."

Să luăm problema mărimii unui oraş. Cu toate că aceste lucruri nu pot fi judecate cu precizie, cred că este destul de sigur să spunem că limita superioară a ceea ce este de dorit pentru mărimea unui oraş este probabil undeva în jurul unei jumătăţi de milion de locuitori. Este destul de clar că peste o asemenea mărime nu mai este nimic de adăugat la virtutea oraşului. În locuri precum Londra, Tokyo sau New York, milioanele nu se adaugă valorii reale a oraşului ci doar creează probleme enorme şi produc degradare umană. Aşa că probabil că ordinul de mărime de 500.000 de locuitori ar putea fi privit ca limita superioară.

Problema limitei inferioare a unui oraş real este mult mai dificil de judecat. Cele mai bune oraşe din istorie au fost foarte mici după standardele secolului douăzeci. Instrumentele şi instituţiile culturii oraşului depind, fără îndoială, de o anumită acumulare de bogăţie. Dar câtă bogăţie trebuie acumulată depinde de tipul de cultură urmărit. Filosofia, artele şi religia costă foarte, foarte puţini bani. Alte tipuri de ceea ce se pretinde a fi „cultură avansată" – cercetarea spaţiului cosmic sau fizica ultra modernă – costă foarte mulţi bani, însă sunt oarecum îndepărtate de necesităţile reale ale oamenilor.

Ridic problema dimensiunii adecvate a oraşelor atât ca subiect de sine stătător, cât şi pentru că, în mintea mea, este cel mai relevant punct atunci când luăm în considerare dimensiunile naţiunilor. Idolatria gigantismului despre care am vorbit este, posibil, una dintre cauze, şi în mod sigur unul dintre efectele tehnologiei moderne, în special în aspectele ce privesc transportul şi comunicaţiile. Un sistem de transport şi comunicaţii foarte dezvoltat are un efect extraordinar de puternic: dezrădăcinează oamenii. Milioane de oameni încep să se deplaseze, părăsind zonele rurale şi oraşele mai mici pentru a urma luminile oraşului, pentru a merge în marele oraş, cauzând o creştere patologică. Să luăm ţara în care toate acestea

sunt, poate, cel mai bine exemplificate – Statele Unite. Sociologii studiază problema „megalopolisurilor“. Cuvântul „metropolă“ nu mai este suficient de mare; aşadar, „megalopolis“. Ei vorbesc fără rezerve despre polarizarea populaţiei Statelor Unite în jurul a trei zone de aglomeraţii urbane imense: una care se întinde între Boston şi Washington, o regiune continuă ocupată cu clădiri, cu şaizeci de milioane de locuitori; una în jurul oraşului Chicago, cu alte şaizeci de milioane; şi una pe coasta de vest, de la San Francisco până la San Diego, de asemenea ocupată continuu cu clădiri, cu o populaţie de şaizeci de milioane de persoane; restul ţării rămâne practic pustiu; oraşe de provincie părăsite şi terenuri cultivate cu tractoare imense, recolte strânse cu combine uriaşe şi cantităţi imense de substanţe chimice aplicate.

Dacă aceasta este concepţia cuiva despre viitorul Statelor Unite, atunci nu e chiar un viitor de dorit. Dar fie că ne place sau nu, acesta e rezultatul dezrădăcinării oamenilor; este rezultatul minunatei mobilităţi a forţei de muncă pe care economiştii pun preţ mai mult decât pe orice. Tot ce există în lumea asta trebuie să aibă o structură, altfel e haos.

Înainte de apariţia transportului şi comunicaţiilor în masă, structura era simplă, pentru că oamenii erau relativ imobili. Cei care voiau să o pornească la drum, o făceau pur şi simplu, dovadă sfinţii din Irlanda care au pornit-o în întreaga Europă. Exista comunicare, exista mobilitate dar nu era dezrădăcinare. Acum, o mare parte a structurii este în stare de colaps şi o ţară e ca o navă mare de transport în care încărcătura nu este legată pentru siguranţă. Se înclină şi încărcătura se răstoarnă iar nava se scufundă.

Unul din elementele cheie pentru structura întregii omeniri sunt, bineînţeles statele. Şi unul din elementele sau instrumentele cheie ale structuralizării (dacă pot folosi acest termen) constă în graniţe, graniţele naţionale. Înainte de această intervenţie tehnologică, relevanţa graniţelor a fost aproape exclusiv politică şi dinastică: graniţele erau delimitări ale puterii politice ce determina câţi oameni se puteau aduna la război. Economiştii au dus lupte ca aceste graniţe să nu devină bariere economice şi de aici şi ideologia liberului schimb. Dar pe atunci oamenii şi lucrurile nu erau dezrădăcinate; transportul era suficient de scump astfel încât mobilitatea oamenilor şi a bunurilor să fie un fenomen marginal.

Comerţul în era preindustrială nu a fost un schimb bazat pe bunuri esenţiale ci se baza pe pietre şi metale preţioase, produse de lux, mirodenii şi - din nefericire - sclavi. Bunurile de bază necesare traiului trebuiau, bineînţeles, să fie produse local. Şi mişcarea populaţiilor, cu excepţia dezastrelor, era limitată la persoane care aveau motive foarte speciale să o ia din loc, cum ar fi sfinţii irlandezi sau cei ce studiau la Universitatea din Paris.

Dar acum toate lucrurile şi toţi oamenii au devenit mobili. Toate structurile sunt în pericol, toate structurile sunt vulnerabile într-o măsură fără precedent. Ştiinţa economiei, pe care Lordul Keynes a sperat să o pună pe picioare ca şi ocupaţie modestă cum ar fi stomatologia, dintr-o dată a devenit cel mai important subiect vreodată. Politicile economice consumă aproape întreaga atenţie a guvernării şi, în acelaşi timp devin din ce în ce mai impotente. Lucrurile cele mai simple, care acum doar cincizeci de ani, ar fi fost făcute fără dificultate, nu mai pot fi făcute în prezent. Cu cât o societate e mai bogată, cu atât mai imposibilă devine realizarea unor lucruri valoroase fără un câştig imediat. Economia a devenit

atât de înrobitoare încât acaparează aproape întreaga politică externă. Oamenii spun „ooo, da, nu ne place să avem de-a face cu ăştia dar depindem de ei economic aşa că trebuie să le facem pe plac“. Tendinţa este să acapareze domeniul eticii şi să prevaleze asupra tuturor consideraţiilor umane.

Aceasta este, destul de clar, o dezvoltare patologică ce are, desigur, multe rădăcini, dar una din vânele vizibile vine din marile realizări ale tehnologiei moderne în privinţa transportului şi comunicaţiilor. În timp ce oamenii comozi sunt convinşi că transportul rapid şi comunicarea instantanee deschid o nouă dimensiune a libertăţii (ceea ce e adevărat în câteva privinţe ce sunt mai degrabă neînsemnate), ei trec cu vederea faptul că aceste realizări au tendinţa de a distruge libertatea, prin faptul că totul devine foarte vulnerabil şi extrem de nesigur, cu excepţia situaţiilor în care se dezvoltă politici conştiente şi se iau măsuri conştiente pentru a tempera efectele distructive ale acestor dezvoltări tehnologice.

Efectele distructive sunt în mod evident mult mai severe întrucât, aşa cum am văzut, graniţele creează „structură“ şi e o decizie mult mai dificilă pentru cineva să treacă o graniţă, să se dezrădăcineze din ţara de origine şi să încerce să prindă rădăcini în noua ţară comparativ cu mobilitatea în interiorul aceleiaşi ţări. Prin urmare factorul dezrădăcinării e cu atât mai serios cu cât o ţară este mai întinsă. Efectele distructive pot fi văzute atât în ţările bogate cât şi în cele sărace. În ţări bogate cum ar fi Statele Unite ale Americii, produce aşa cum am spus, „megalopolisuri“. De asemenea cauzează o problemă ce ia rapid amploare şi e mult mai greu de rezolvat şi anume excluderea socială, întrucât dezrădăcinaţii nu îşi mai pot găsi locul nicăieri în societate. În legătură directă cu asta, se produce problema oribilă a crimelor, alienării, stresului, dezintegrării sociale, până la nivelul familiilor. În ţările sărace, din nou, în mod mai sever în cele mai mari, dezrădăcinarea produce migrarea masivă către oraşe, şomaj în masă şi, pe măsură ce vitalitatea se scurge din zonele rurale, aduce pericolul foametei. Rezultatul este o „societate dual㓠fără coeziune interioară, pradă instabilităţii politice extreme.

Ca exemplu, să luăm situaţia din Peru. Capitala Lima, situată pe coasta Pacificului, avea la 1920, deci în urmă cu 50 de ani, o populaţie de 175.000 locuitori. Populaţia se apropie acum de trei milioane de locuitori. Oraşul spaniol de odinioară e plin de cartiere sărace, înconjurat de brâuri de mizerie care se urcă tot mai sus pe coastele Anzilor. Dar asta nu e tot. Oamenii ajung din zonele rurale cu un ritm de o mie de suflete pe zi şi nimeni nu ştie ce să facă cu ei. Structura socială sau psihologică a vieţii în interiorul ţării e în stare de colaps; câte o mie de dezrădăcinaţi ajung în capitală în fiecare zi pentru a ocupa ilegal o bucată de teren, înfruntând poliţia care vine să îi bată, ca să îşi poată încropi un bordei şi să caute de lucru. Şi nimeni nu ştie ce să facă cu ei. Nimeni nu ştie cum să pună capăt acestui curent.

Imaginaţi-vă că în 1864 Bismarck ar fi anexat întreg teritoriul Danemarcei în loc de doar o mică parte şi că nu s-ar mai fi întâmplat nimic de atunci. Danezii ar fi devenit o minoritate etnică în Germania, probabil chinuindu-se să îşi păstreze limba şi devenind bilingvi, limba oficială fiind, bineînţeles, germana. Ar fi putut evita statutul de cetăţeni de rang inferior doar prin germanizarea completă. Ar fi apărut o atracţie irezistibilă spre continent, în sud,

a celor mai ambiţioşi şi întreprinzători danezi, germanizaţi temeinic, şi care ar fi fost statutul oraşului Copenhaga? Acela al unui oraş îndepărtat de provincie.

Sau imaginaţi-vă Belgia ca şi parte a Franţei. Care ar fi statutul oraşului Brussels? Din nou, un oraş de provincie lipsit de importanţă. Nu e nevoie să continui. Acum imaginaţi-vă Danemarca fiind parte a Germaniei şi Belgia parte a Franţei care deodată se preschimbă în ceea ce numimt atât de fermecător acum „naţiuni“ doritoare de independenţă. Ar fi dezbateri aprinse nesfârşite despre faptul că aceste „non-ţări“ nu ar fi viabile din punct de vedere economic şi că dorinţa lor de independenţă, ca să citǎm un comentator politic faimos, ar fi „emoţionalism adolescentin, naivitate politică, economie după ureche şi oportunism complet fără ruşine“.

Cum poate vorbi cineva despre economia naţiunilor mici independente? Cum poate discuta cineva o problemă care nu există? Nu există viabilitate economică a statelor sau naţiunilor, putem vorbi despre asta doar referitor la oameni: persoane reale, ca mine sau ca dumneavoastră se descurcă din punct de vedere economic atunci când sunt pe propriile picioare şi îşi câştigă traiul. Nu poţi transforma naţiunile neviabile din punct de vedere economic într-unele viabile prin adunarea într-o comunitate uriaşă şi nici nu îi faci nonviabili pe cei care se descurcă atunci când împărţi o comunitate largă în grupuri mai mici care sunt mai intime, mai coerente şi mai uşor de gestionat. Acest lucru e perfect evident şi nu e absolut nimic de comentat despre asta.

Unii întreabă: „Ce se întâmplă atunci când o ţară, compusă dintr-o provincie bogată şi mai multe sărace se destramă prin secesiunea provinciei bogate?“ Cel mai probabil răspuns este „nu se întâmplă ceva în mod deosebit“; cei bogaţi vor continua să fie bogaţi iar cei săraci vor rămâne săraci. „Dar dacă, înainte de separare, zona mai bogată a subvenţionat zonele sărace, ce se întâmplă atunci?“ Bineînţeles că subvenţionarea ar înceta. Dar cei bogaţi arareori îi duc în spate pe cei săraci, cel mai adesea îi exploatează. Şi nu o fac în mod direct cât mai ales prin mijloace comerciale. Ei pot acoperi puţin situaţia prin redistribuţia de taxe sau prin caritate la scară mică, dar ultimul lucru pe care doresc să îl facă este să se despartă de cei săraci.

Situaţia obişnuită e destul de diferită, şi anume zonele sărace doresc să se separe de cele bogate iar cei bogaţi vor să continue pentru că ei ştiu că exploatarea săracilor cuprinşi între aceleaşi graniţe e infinit mai uşoară decât exploatarea celor de dincolo de ele. Dacă o zonă săracă doreşte secesiunea cu riscul de a pierde nişte subvenţii, ce atitudine ar trebui să avem? Nu că ar trebui să decidem noi asta, ci ce ar trebui să credem despre asta? Nu e o dorinţă de aplaudat şi respectat? Nu vrem noi ca oamenii să fie pe propriile picioare, liberi şi capabili să se susţină? Deci, din nou, aceasta este o „non-problemă“.

Aş afirma, drept urmare, că nu există o problemă a viabilităţii, după cum reiese din întreaga experienţă. Dacă o ţară doreşte să exporte în toată lumea şi să importe din toată lumea, nu s-a susţinut niciodată că aceasta trebuie să îşi anexeze întreaga lume pentru a putea face acest gen de comerţ. Dar cum stă treaba cu necesitatea absolută de a avea o piaţă internă largă? Din nou, este o iluzie optică dacă sensul „larg“ este conceput ca şi graniţe politice. Nu

e nevoie să spunem, o piaţă prosperă e mai bună decât una săracă, dar faptul că această piaţă este în interiorul sau în afara graniţelor politice nu face mare diferenţă per total. De exemplu nu ştiu ca Germania, pentru a putea exporta un număr mare de automobile Volkswagen către Statele Unite, o piaţă foarte prosperă, să trebuiască să anexeze această ţară. Dar e o mare diferenţă dacă o comunitate sau o zonă săracă e în situaţia de a fi legată politic sau condusă de o comunitate sau zonă bogată. De ce? Pentru că într-o societate mobilă şi dezrădăcinată, legea dezechilibrului e infinit mai puternică decât aşa-numita lege a echilibrului.

Nimic nu are mai mult succes decât însuşi succesul şi nimic nu stagnează mai mult decât stagnarea însăşi. Zonele de succes sug viaţa din cele fără succes şi, fără protecţie împotriva celor puternici, cei slabi nu au nici o şansă: fie rămân slabi, sau trebuie să migreze şi să se alăture celor puternici, altfel nu se pot ajuta ei înşişi. O problemă deosebit de importantă din a doua jumătate a secolului XX este distribuţia geografică a populaţiei, chestiunea „regionalizării". Dar regionalizarea, nu în sensul de a combina o mulţime de state în sisteme de liber schimb ci în sensul opus, de a dezvolta toate regiunile din fiecare ţară, este astăzi, de fapt, subiectul cel mai important de pe agenda tuturor ţărilor mari. Şi foarte mult din naţionalismul manifestat acum de naţiunile mici, precum şi dorinţa de autoguvernare şi aşa-numita independenţă sunt pur şi simplu un răspuns logic şi raţional la nevoia de dezvoltare regională.

Mai ales în ţările sărace nu există speranţă pentru cei săraci decât dacă există o dezvoltare regională cu succes, un efort de dezvoltare în afara capitalei care să acopere toate zonele rurale unde se întâmplă să fie oameni. Dacă acest efort nu este continuat, singura lor alegere este fie să rămână în starea mizerabilă în care sunt, sau să migreze spre marile oraşe unde condiţiile sunt şi mai mizerabile. Este într-adevăr un fenomen ciudat faptul că înţelepciunea convenţională a ştiinţei economiei din ziua de azi nu poate face nimic pentru a-i ajuta pe cei săraci.

Economia demonstrează invariabil faptul că sunt viabile doar acele politici care au ca rezultat să îi facă pe cei bogaţi şi puternici şi mai bogaţi şi puternici. Demonstrează că dezvoltarea industrială are rost doar dacă are loc cât mai aproape cu putinţă de capitală sau de un alt oraş mare şi nu într-o zonă rurală. Dovedeşte că proiectele mari au invariabil mai mult sens economic decât cele mici şi dovedeşte că proiectele ce necesită intensiv capital sunt de preferat celor care necesită forţă de muncă numeroasă. Calculul economic, aşa cum se aplică în ziua de azi, forţează industriaşii să elimine factorul uman pentru că maşinile nu fac greşelile pe care le fac oamenii. De aici şi efortul uriaş de automatizare şi tendinţa spre unităţi de producţie din ce în ce mai mari. Aceasta înseamnă că acei care nu au de vândut decât propria lor forţă de muncă rămân în negociere în poziţia cea mai slabă cu putinţă. Gândirea convenţională a ceea ce se predă în ziua de azi ca ştiinţă economică trece complet cu vederea săracii, chiar aceia care au cu adevărat nevoie de dezvoltare.

Economia gigantismului şi automatizării este o rămăşiţă a condiţiilor şi gândirii secolului al XIX-lea şi e absolut incapabilă să rezolve orice problemă reală din prezent. E nevoie de un sistem de gândire cu totul nou, un sistem care să se bazeze pe atenţia acordată oamenilor şi nu în principal bunurilor (bunurile vor avea singure grijă de ele). Ar putea fi rezumată în fraza „producţie de către mase şi nu producţie în masă". Totuşi, ce era imposibil

în secolul al XIX-lea este posibil acum. Şi ceea ce a fost neglijat în fapt - dar măcar cu circumstanţe atenuante - în secolul al XIX-lea este incredibil de urgent de rezolvat azi. Şi anume, să utilizăm în mod conştient enormul potenţial tehnologic şi ştiinţific pentru a lupta împotriva mizeriei şi degradării umane, o luptă care să aibă o legătură strânsă cu oameni - indivizi, familii, grupuri mici şi nu cu state şi alte concepte abstracte. Şi aceasta presupune o structură politică şi organizaţională care să aibă această legătură.

Care sunt semnificaţiile democraţiei, libertăţii, demnităţii umane, standardului de viaţă, realizării de sine şi împlinirii? E o chestiune legată de bunuri sau de oameni? Bineînţeles că e o chestiune legată de oameni. Dar oamenii pot fi ei înşişi doar în grupuri mici comprehensibile. Prin urmare trebuie să învăţăm să gândim în termenii unei structuri articulate care poate face faţă unei multiplicităţi de unităţi la scară mică. Dacă gândirea economică nu poate înţelege acest concept, devine inutilă. Dacă nu poate trece peste vastele sale abstracţii, venitul naţional, rata de creştere, raportul între capital şi producţie, analiza intrărilor şi ieşirilor, mobilitatea forţei de muncă, acumularea de capital; dacă nu poate trece peste acestea şi să ia contact cu realităţile umane ale sărăciei, frustrării, alienării, disperării, eşecului, crimei, escapismului, stresului, congestiei, urâţeniei şi morţii spirituale, atunci hai să aruncăm ştiinţa economiei şi să o luăm de la capăt. Şi chiar nu sunt suficiente „semne ale vremurilor“ care să ne arate că e nevoie de un alt început?

Partea a Doua

Resurse

ŞASE

Cea mai mare resursă - educaţia

De-a lungul istoriei şi indiferent în ce parte a pământului au trăit şi s-au înmulţit oameni, şi-au creat o formă de cultură. Întotdeauna şi peste tot şi-au găsit mijloace de subzistenţă şi ceva de pus deoparte. Civilizaţiile s-au clădit, au înflorit şi în majoritatea cazurilor au căzut în declin şi au pierit. Nu e locul aici pentru a discuta de ce au dispărut; dar putem spune că trebuie să fi fost o problemă de resurse. În cele mai multe cazuri s-au ridicat noi civilizaţii în acelaşi loc şi atunci ar fi de neînţeles să fi fost o problemă de resurse materiale. Cum ar fi putut acestea să reapară de la sine?

Întreaga istorie, la fel ca şi experienţa noastră curentă, arată faptul că omul şi nu natura este principala resursă: acel factor cheie din toată dezvoltarea economică vine din mintea omului. Deodată există o explozie de îndrăzneală, iniţiativă, inventivitate, activitate constructivă şi nu într-un singur domeniu, ci în mai multe simultan. Nimeni nu poate spune de unde a venit şi a început totul; dar putem vedea cum continuă şi se consolidează: prin multe şcoli, cu alte cuvinte, prin educaţie. Prin urmare, într-un sens foarte real, putem spune că educaţia este cea mai importantă resursă din toate.

Dacă civilizaţia vestică este într-o stare de criză permanentă, nu este foarte exagerat să spunem că s-ar putea să fie o problemă cu sistemul său de educaţie. Sunt sigur că nici o altă civilizaţie, vreodată, nu şi-a dedicat mai multe resurse şi energie pentru o educaţie organizată şi dacă nu credem în altceva, cu siguranţă credem că educaţia este, sau ar trebui să fie, cheia pentru tot. De fapt, credinţa în educaţie este atât de puternică încât o considerăm drept panaceu universal pentru toate problemele. Dacă era nucleară naşte noi pericole, dacă progresul ingineriei genetice deschide uşile pentru noi abuzuri, dacă societatea de consum aduce noi tentaţii, răspunsul pentru toate acestea trebuie să fie educaţia mai multă şi mai bună.

Stilul modern de viaţă devine mai complex ca niciodată şi asta înseamnă că toţi trebuie să devină din ce în ce mai educaţi. „Până în anul 1984“, s-a spus recent, „va fi de dorit ca şi

oamenii cei mai simpli să nu fie stânjeniţi să folosească logaritmi, concepte elementare de calcul şi să poată defini şi folosi cuvinte cum ar fi electroni, coulombi sau volţi. Mai mult, trebuie să fie capabili să mânuiască nu doar un creion, un pix şi o riglă, ci şi o bandă magnetică, o valvă sau un tranzistor. Îmbunătăţirea comunicaţiilor între indivizi şi grupuri depinde de asta". Mai mult decât atât, se pare că situaţia internaţională face apel la eforturi enorme în educaţie.

Declaraţia devenită clasică în acest sens a fost făcută de Sir Charles Snow (acum Lord) în lucrarea „Rede Lecture" de acum câţiva ani: „E puţin melodramatic să spui că trebuie să fim educaţi sau altfel o să pierim. Însă e destul de corect să afirmăm că trebuie să ne educăm sau, altfel, de-a lungul vieţii noastre o să fim martorii unui declin abrupt". Din ceea ce spune Lord Snow, ruşii o duc mult mai bine decât oricine şi vor avea „o minte mai ascuţită", „dacă şi până când americanii şi noi o să ne îmbunătăţim educaţia - atât la nivelul simţurilor cât şi al imaginaţiei".

Să ne amintim, Lord Snow vorbea despre „două culturi şi revoluţia ştiinţifică" şi şi-a exprimat îngrijorarea asupra faptului că „viaţa intelectuală a întregii societăţi occidentale este din ce în ce mai divizată în două grupări polarizate. Unul dintre poli e format din intelectualii literaţi şi celălat din oamenii de ştiinţă". El deplânge „prăpastia de neînţelegere reciprocă" între aceste două grupuri şi doreşte să găsească punţi între ele. Este destul de clar cum gândeşte el că se pot crea aceste punţi: obiectivele politicii sale educaţionale ar fi, în primul rând, să obţină cât de mulţi „oameni de ştiinţă de categoria alfa plus poate să dea o naţiune"; în al doilea rând, să formeze „o pătură mai largă de profesionişti la nivel alfa" care să sprijine partea de cercetare, proiectare şi dezvoltare de înaltă clasă; în al treilea rând, să formeze „mii şi mii" de alţi oameni de ştiinţă şi ingineri şi la final să formeze „politicienii şi administraţia, o întreagă comunitate care să aibă suficiente cunoştinţe cât să înţeleagă despre ce vorbesc oamenii de ştiinţă". Dacă acest al patrulea şi cel din urmă grup poate fi educat în mod suficient pentru „a avea idee" despre ce vorbesc oamenii adevăraţi, oamenii de ştiinţă şi inginerii, atunci, aşa cum sugerează Lord Snow, ar putea exista o punte peste prăpastia de neînţelegere reciprocă între cele două culturi.

Aceste idei despre educaţie, care nu sunt tocmai rare în timpurile noastre, pot lăsa impresia inconfortabilă că oamenii obişnuiţi, incluzând aici politicienii, administraţia şi aşa mai departe, nu sunt tocmai de folos; ei au picat la examene, dar cel puţin ar trebui să fie educaţi, cât de cât, pentru a-şi da seama despre ce se vorbeşte şi să ştie la ce se referă oamenii de ştiinţă - pentru a-l cita pe Lord Snow - atunci când vorbesc despre a doua lege a termodinamicii. E un sentiment inconfortabil, pentru că oamenii de ştiinţă nu obosesc niciodată să tot spună că roadele muncii lor sunt „neutre". Dacă îmbogăţesc omenirea sau o distrug, depinde doar de modul în care sunt folosite.

Şi cine decide cum sunt folosite? Nu este nimic în educaţia cercetătorilor şi inginerilor ca să îi capaciteze să ia astfel de decizii, altfel ce se alege din neutralitatea ştiinţei? Dacă se pune baza atât de mult pe puterea educaţiei de a da posibilitatea oamenilor obişnuiţi să facă faţă problemelor aduse de progresul ştiinţific şi tehnologic, atunci ar trebui să fie ceva mai

mult adăugat educaţiei decât sugerează Lord Snow. Ştiinţa şi ingineria produc „cunoştinţe“[9] dar acestea nu sunt nimic în sine însele, sunt un mijloc fără finalitate, o biată potenţialitate, o propoziţie neterminată.

„Cunoştinţele“ nu reprezintă mai mult pentru cultură decât un pian pentru muzică. Poate educaţia să ne ajute să finalizăm propoziţia şi să preschimbăm potenţialul într-o realitate benefică oamenilor? Pentru a face asta, sarcina educaţiei ar fi în primul şi în primul rând să transmită ideea de valoare, de ce anume să facem cu vieţile noastre. Fără îndoială există şi nevoia de a transmite „cunoştinţe“, dar aceasta trebuie să vină pe al doilea loc, pentru că este, evident, nechibzuit să pui mari puteri în mâinile oamenilor fără să te asiguri că ei au o idee rezonabilă despre ce să facă cu acestea.

În acest moment nu încape îndoială că întreaga omenire este în pericol mortal, nu pentru că am duce lipsă de cunoştinţe ştiinţifice şi tehnologice, ci pentru că avem tendinţa să le folosim distructiv, fără înţelepciune. Mai multă educaţie ne poate ajuta doar dacă aduce cu sine mai multă înţelepciune. Esenţa educaţiei, am sugerat eu, este transmiterea valorilor, dar valorile nu ne ajută să ne alegem calea prin viaţă decât dacă le-am interiorizat, devenind, ca să spun aşa, o parte a structurii mentale. Aceasta înseamnă că e vorba de mai mult decât de formule şi afirmaţii dogmatice, ci că gândim şi simţim cu aceste valori, ele sunt chiar instrumentele prin care privim, interpretăm şi experimentăm lumea. Când gândim nu doar gândim: gândim prin intermediul ideilor. Mintea noastră nu e goală, *tabula rasa*. Când începem să gândim putem să facem asta numai pentru că mintea noastră conţine deja tot felul de idei cu care să gândim. De-a lungul tinereţii şi adolescenţei, înainte ca gândirea critică şi conştientă să înceapă să acţioneze ca un fel de cenzor şi gardian al limitelor, ideile pătrund în mintea noastră – găzduim o vastă varietate. Aceşti ani sunt, am putea zice, epoca noastră medievală în care nu suntem altceva decât moştenitori: doar ani mai târziu putem să învăţăm treptat să facem ordine în această moştenire.

Înainte de toate este limbajul. Fiecare cuvânt e o idee. Dacă limba pe care o absorbim în timpul propriului nostru ev mediu este engleza, mintea noastră e populată cu un set de idei care diferă considerabil faţă de limbile chineză, rusă, germană sau chiar şi de engleza americană. Pe lângă cuvinte vin regulile de alăturare a lor: gramatica - un alt set de idei al cărui studiu a fascinat atât de mult pe câţiva filosofi moderni încât au crezut că ar putea reduce întreaga filosofie la studiul gramaticii.

Toţi filosofii, şi nu numai ei, au acordat întotdeauna atenţie sporită *ideilor văzute ca rezultat al proceselor de gândire şi observaţie*; dar în timpurile moderne prea puţină atenţie a fost acordată studiului ideilor care formează chiar instrumentele pe baza cărora funcţionează gândirea şi observaţia. Pe baza experienţei şi gândirii conştiente, ideile minore sunt mai flexibile, dar când e vorba de idei mai cuprinzătoare, cu un grad mai mare de universalitate sau subtilitate, nu e aşa uşor să fie schimbate.

Într-adevăr, adesea e dificil să le conştientizăm întrucât ele sunt instrumentele şi nu rezultatele gândirii noastre - la fel cum poţi vedea ce e în afara ta dar nu şi ochii cu care pri-

9 know-how în textul original [TEI]

veşti de fapt. Şi chiar şi atunci când cineva îşi dă seama de aceste idei-instrumente, adesea e imposibil să fie judecate pe baza experienţei obişnuite. Adesea observăm în minţile celorlalţi idei mai mult sau mai puţin înrădăcinate cu care ei gândesc fără să fie conştienţi de acest lucru. Le numim prejudecăţi, ceea ce din punct de vedere logic este corect pentru ele au pătruns în minte şi nu sunt în nici un caz un rezultat al gândirii. Dar cuvântul prejudecată se aplică în general unor idei care sunt în mod clar eronate şi sunt recunoscute ca atare de toţi în afară de persoana care are respectivele idei. Majoritatea ideilor nu sunt de acest fel. Unora dintre ele, cum ar fi cele integrate în vocabular şi gramatică, nici nu li se pot aplica noţiunile de adevăr sau eroare. Altele în mod clar nu sunt prejudecăţi ci rezultatul judecăţilor; altele sunt ipoteze şi supoziţii asumate în mod tacit, care sunt greu de recunoscut.

Prin urmare, spun că gândim cu sau prin idei şi că ceea ce numim gândire este, în general, aplicarea conceptelor preexistente unei situaţii date sau unui set de informaţii. Atunci când ne gândim, să spunem, la situaţia politică, îi aplicăm ideile noastre politice, mai mult sau mai puţin sistematic, şi încercăm să transformăm acea situaţie într-una „inteligibilă“ pentru noi prin intermediul acestor noţiuni. În mod asemănător se întâmplă peste tot. Unele dintre idei sunt de valoare, adică, evaluăm situaţia în lumina ideilor-valori pe care le avem.

Felul în care percepem şi interpretăm lumea depinde, evident, foarte mult de felul de idei care ne populează mintea. Dacă sunt în mare parte mărunte, lipsite de forţă, superficiale şi incoerente, viaţa va părea insipidă, neinteresantă, meschină şi haotică. Este greu să faci faţă sentimentului de gol rezultat, iar vidul din mintea noastră poate fi mult prea simplu umplut cu o idee măreaţă, fantastică – politică sau de alt fel – care dintr-o dată pare să ilumineze totul şi să dea sens şi scop existenţei noastre. Nu este nevoie să accentuez că aici se află unul dintre marile pericole ale vremurilor noastre.

Atunci când oamenii cer educaţie, de obicei se referă la ceva mai mult decât simpla instruire, ceva mai mult decât simpla cunoaştere a datelor şi ceva mai mult decât o simplă diversiune. Poate că nu pot formula ei singuri exact ceea ce urmăresc, dar cred că, de fapt, ei caută idei care să le facă lumea şi propriile vieţi mai uşor de înţeles. Când un lucru este inteligibil, ai un sentiment de participare, când un lucru este de neînţeles, te simţi înstrăinat. „Păi, nu ştiu“, îi auzi spunând pe unii, ca un protest impotent împotriva incomprehensibilităţii vieţii atunci când se confruntă cu ea.

Dacă mintea nu poate produce un set – sau, să spunem, o „trusă de unelte“ - de idei puternice, lumea îi poate părea un haos, o mulţime de fenomene fără legătură între ele, de evenimente fără rost. Un astfel de om este asemeni unei persoane aflate pe un tărâm străin, fără semne de civilizaţie, fără hărţi sau indicatoare de orice fel. Nimic nu are nici un sens pentru aceasta, nimic nu îi poate atrage interesul vital; nu are mijloace de a face nimic inteligibil pentru el.

Întreaga filosofie tradiţională este o încercare de a crea un sistem de idei echilibrat după care să trăieşti şi să interpretezi lumea. „Filosofia, aşa cum a fost concepută de greci“, scrie profesorul Kuhn, „este un efort concentrat al minţii umane de a interpreta sistemul de semne şi, astfel, de a stabili o legătură între om şi lume ca ordine comprehensivă în cadrul

căreia omului îi este desemnat un loc.“ Cultura creştină clasică din Evul Mediu târziu oferea omului o interpretare completă şi uimitor de coerentă a semnelor, adică un sistem de idei vitale care reda cea mai detaliată imagine a omului, a universului şi a locului omului în univers. Totuşi, sistemul a fost dezmembrat şi fragmentat, iar rezultatul este dezorientarea şi înstrăinarea, niciodată exprimate mai dramatic decât a făcut-o Kierkegaard la mijlocul secolului al XIX-lea:

„Încerci marea cu degetul, ca să vezi dacă miroase a apă; eu încerc existenţa cu degetul – nu miroase a nimic. Unde mă aflu? Ce va să zică: „lumea“? Ce o fi însemnând acest cuvânt? Cine m-a prostit să mă bag în toate astea, iar acum să mă lase în seama mea? ... Cum am venit pe lume; de ce nu am fost întrebat ... ci am fost înfipt şi eu în rând cu alţii de parcă m-ar fi prins cu arcanul? Cum se face că a început să mă intereseze marea antrepriză numită realitate? De ce m-ar interesa? Nu-i o chestiune de liberă alegere? Iar dacă tot sunt obligat să fiu [interesat], unde este diriguitorul? ... Unde să mă adresez cu plângerea mea?“[10]

Poate că nici măcar nu există un diriguitor. Bertrand Russell spunea că întregul univers nu este decât „rezultatul combinaţiilor accidentale de atomi“ şi susţinea că teoriile ştiinţifice care conduc la această concluzie „deşi nu sunt indiscutabile, sunt totuşi atât de aproape sigure, încât nici o filosofie care le respinge nu poate spera să reziste ... Doar pe temelia solidă a disperării neclintite poate fi construită în siguranţă viitoarea locuinţă a sufletului“. Astronomul Sir Fred Hoyle vorbeşte despre „situaţia cu adevărat îngrozitoare în care ne găsim. Iată-ne în acest univers pe deplin minunat, fără vreun indiciu care să ne arate dacă existenţa noastră are sau nu vreo semnificaţie reală“.

Înstrăinarea aduce singurătate şi disperare, „înfruntarea neantului“, cinism, gesturi de sfidare fără rost, după cum putem vedea în cea mai mare parte a filosofiei existenţialiste şi a literaturii din zilele noastre în general. Sau se transformă dintr-odată – după cum am mai pomenit – în adoptarea cu ardoare a unei învăţături fanatice care, printr-o simplificare monstruoasă a realităţii, pretinde să răspundă la toate întrebările. Aşadar, care este cauza înstrăinării? Niciodată nu a avut ştiinţa mai mult succes; niciodată puterea omului asupra mediului său înconjurător nu a fost mai mare, nici progresul lui mai rapid. Nu se poate ca o lipsă de cunoştinţe să fie cauza disperării, nu doar a gânditorilor religioşi precum Kierkegaard, ci şi a matematicienilor şi oamenilor de ştiinţă de vârf, precum Russell şi Hoyle. Ştim cum să facem multe lucruri, însă ştim ce să facem?

Ortega y Gasset spunea succint: „Nu putem să trăim la nivel uman fără idei. De ele depinde ceea ce facem. A trăi înseamnă, nici mai mult nici mai puţin, decât să faci un lucru în locul altui lucru.“ Atunci, ce este educaţia? Este transmiterea ideilor care îi permit omului să aleagă sau, pentru a-l cita din nou pe Ortega y Gasset, „să trăiască o viaţă care este ceva mai mult decât o tragedie fără sens ori ruşine interioară.“ Spre exemplu, cum ne-ar putea ajuta în această problemă cunoaşterea celei de a doua legi a termodinamicii? Lord Snow ne spune că, atunci când persoanele educate deplâng „analfabetismul oamenilor de ştiinţă“, uneori le întreabă „Cât de multe dintre ele ar putea descrie a doua lege a termodinamicii?“. Răspun-

10 Søren Kirkegaard: *Scrieri, III, Repetarea*, traducere din daneză de Adrian Arsinevici, Timişoara, Editura Amarcord, 2000, p. 95 [TEI]

sul, povesteşte el, este de obicei rece şi negativ. „Totuşi“, ne spune Lord Snow, „întrebam ceva ce este echivalentul ştiinţific al întrebării dacă ai citit vreuna din operele lui Shakespeare.“ O astfel de afirmaţie pune la îndoială întreaga fundaţie a civilizaţiei noastre.

Ceea ce contează este trusa de idei cu care, prin care percepem şi interpretăm lumea. A doua lege a termodinamicii nu este decât o ipoteză viabilă potrivită pentru diferite tipuri de cercetare ştiinţifică. Pe de altă parte – o operă de Shakespeare, încărcată cu cele mai importante idei despre dezvoltarea interioară a omului, înfăţişează întreaga măreţie şi mizerie a existenţei umane. Cum s-ar putea ca aceste două lucruri să fie echivalente? Ce pierd eu, ca fiinţă umană, dacă nu am auzit de a doua lege a termodinamicii? Răspunsul este: „nimic“. Şi ce am de pierdut dacă nu am citit Shakespeare? Dacă nu primesc deslușiri din altă sursă, pur şi simplu trece viaţa pe lângă mine. Oare ar trebui să le spunem copiilor că ambele lucruri sunt la fel de bune – poftim nişte cunoştinţe de fizică, ia şi un pic de literatură? Dacă vom face acest lucru, păcatele părinţilor se vor răsfrânge asupra copiilor la a treia sau a patra generaţie, deoarece acesta este, de obicei, timpul necesar de la naşterea unei idei la maturizarea ei completă, atunci când umple minţile unei noi generaţii căreia îi influenţează gândirea.

Ştiinţa nu poate produce idei după care să putem trăi. Chiar şi cele mai măreţe idei ştiinţifice nu sunt decât ipoteze de lucru, utile pentru cercetarea specializată, dar complet inaplicabile în cazul felului în care să trăim sau să interpretăm lumea. Prin urmare, dacă un om caută educaţia pentru că se simte înstrăinat şi dezorientat, deoarece viaţa pe care o duce i se pare goală şi lipsită de sens, nu poate obţine ceea ce caută prin studiul nici unei ştiinţe naturale, adică obţinând „cunoştinţe“. Acel tip de studiu are propria valoare pe care nu doresc să o minimalizez; îi spune multe despre cum funcţionează lucrurile în natură sau în inginerie, dar nu îi spune nimic despre sensul vieţii şi în nici un chip nu îi poate vindeca însingurarea şi disperarea ascunsă.

Şi atunci, spre ce s-ar putea îndrepta? Poate, în ciuda a tot ceea ce aude despre revoluţia ştiinţifică şi despre cum ne aflăm într-o eră a ştiinţei, se întoarce spre disciplinele umaniste. Într-adevăr, aici poate găsi, dacă are noroc, idei minunate şi importante cu care să îşi umple mintea, idei cu ajutorul cărora să îşi facă mai uşor de înţeles lumea, societatea şi propria viaţă. Să vedem care sunt principalele idei pe care este probabil să le afle în zilele noastre. Nu pot încerca să alcătuiesc o listă completă, aşa că mă voi rezuma la enumerarea a şase idei principale, toate avându-şi originea în secolul al XIX-lea, care încă domină, din câte îmi pot da seama, minţile oamenilor „educaţi“ din timpurile noastre.

1. Există ideea de evoluţie – conform căreia formele superioare se dezvoltă continuu din forme inferioare, ca un fel de proces natural şi automat. În ultimii o sută de ani şi ceva, această idee a fost aplicată sistematic tuturor aspectelor realităţii, fără excepţie.
2. Există ideea de competiţie, de selecţie naturală şi de supravieţuire a celui mai bine adaptat, care îşi propune să explice procesul natural şi automat al evoluţiei şi al dezvoltării.
3. Există ideea că toate manifestările superioare ale vieţii umane, precum religia, filosofia, arta etc. – ceea ce Marx numeşte „fantasmagorii în creierele oamenilor“ – nu

sunt decât „adaosuri necesare ale procesului vieţii materiale“, o suprastructură înălţată pentru a masca şi a promova interese economice, întreaga istorie a umanităţii fiind istoria luptelor de clasă.

4. La concurenţă, s-ar putea crede, cu interpretarea marxistă a tuturor manifestărilor superioare ale vieţii umane, există, în al patrulea rând, interpretarea freudiană, care le reduce la tulburări întunecate ale unei minţi subconştiente şi le explică în principal ca rezultate ale dorinţelor incestuoase nesatisfăcute din timpul copilăriei şi al debutului adolescenţei.

5. Există ideea generală de relativism, negarea oricărui adevăr absolut, dizolvarea tuturor normelor şi standardelor, care conduce la subminarea totală a ideii de onestitate în pragmatism şi care afectează chiar şi matematicile, disciplină definită de Bertrand Russell ca „ştiinţa în care nu ştim despre ce vorbim sau dacă este adevărat ceea ce spunem.“.

6. În cele din urmă, există ideea triumfătoare a pozitivismului, conform căreia cunoaşterea validă poate fi atinsă doar prin metodele ştiinţelor naturale şi, prin urmare, cunoaşterea nu este reală decât dacă se bazează pe fapte observabile în mod general. Cu alte cuvinte, pozitivismul este interesat doar de „cunoştinţe“ şi neagă posibilitatea cunoaşterii obiective fără vreun scop ori sens.

Nimeni, cred eu, nu va dori să nege răspândirea şi forţa acestor şase idei „mari“. Nu sunt rezultatul vreunui empirism îngust. Nici un fel de cercetare factuală nu ar fi putut adeveri vreuna dintre ele. Reprezintă uriaşe salturi ale imaginaţiei în necunoscut şi în ceea ce nu poate fi cunoscut. Firește, saltul se face de pe mica platformă a faptului observat. Aceste idei nu s-ar fi putut fixa atât de ferm în mintea oamenilor, aşa cum au făcut-o, dacă nu ar fi conţinut importante elemente de adevăr, însă trăsătura lor esenţială este pretenţia de universalitate.

Evoluţia nu se lasă tulburată de nimic, nici de fenomene materiale, de la nebuloase la homo sapiens, nici de toate fenomenele mintale, precum religia sau limba. Competiţia, selecţia naturală şi supravieţuirea celui mai bine adaptat nu sunt prezentate ca un set de observaţii dintre multe altele, ci drept legi universale. Marx nu spune că unele părţi ale istoriei sunt alcătuite din lupte de clasă. Nu, „materialismul ştiinţific“, într-un mod nu prea ştiinţific, extinde această observaţie parţială la nimic mai puţin decât „istoria întregii societăţi existente până acum“.

Freud, şi el, nu se mulţumeşte să relateze un număr de observaţii clinice, ci oferă o teorie universală a motivaţiei umane, afirmând, de exemplu, că toate religiile nu sunt decât o nevroză obsesivă. Relativismul şi pozitivismul, firește, sunt doctrine pur metafizice cu deosebirea ironică şi stranie că neagă validitatea tuturor formelor de metafizică, inclusiv a lor însele.

Ce au în comun aceste şase idei „mari“, în afară de natura lor metafizică non-empirică? Cu toate afirmă că ceea ce anterior fusese considerat a fi ceva de un ordin superior de fapt

este „nimic altceva decât“ o manifestare mai subtilă a „inferiorului“ – fireşte, dacă nu este negată însăşi distincţia dintre superior şi inferior. Astfel, omul, asemeni restului universului, nu este, de fapt, nimic altceva decât o combinaţie accidentală de atomi. Diferenţa dintre un om şi o piatră nu este cu mult mai mult decât o înfăţişare înşelătoare. Cele mai înalte realizări culturale ale omului nu sunt nimic altceva decât lăcomie economică mascată sau produsul frustrărilor sexuale. În oricare dintre cazuri, nu are rost să spunem că omul ar trebui să ţintească spre „mai sus“, nu spre „mai jos“, deoarece nu poate fi atribuit nici un sens inteligibil noţiunilor pur subiective precum „mai sus“ ori „mai jos“, în timp ce sintagma „ar trebui“ este doar un semn al megalomaniei autoritare.

Ideile strămoşilor din secolul al XIX-lea s-au abătut asupra generaţiilor a treia şi a patra care trăiesc în secolul al XX-lea. Pentru cei ce le-au dat naştere, aceste idei erau doar rezultatul proceselor lor intelectuale. În generaţiile a treia şi a patra, acestea au devenit chiar uneltele şi instrumentele prin intermediul cărora lumea este percepută şi interpretată. Cei care aduc noi idei sunt rareori conduşi de ele. Însă ideile lor dobândesc putere asupra vieţilor oamenilor din a treia şi a patra generaţie atunci când devin parte a acelui uriaş bagaj de noţiuni, inclusiv limba, care se strecoară în mintea unei persoane pe parcursul propriului ei „ev mediu“.

Aceste idei din secolul al XIX-lea sunt bine fixate în mintea tuturor celor din lumea occidentală de astăzi, educaţi sau nu. În minţile needucate sunt încă nebuloase şi confuze, prea firave pentru a face lumea inteligibilă. De aici izvorăşte nevoia de educaţie, adică de ceva ce ne va scoate din pădurea întunecată a tulburei noastre ignoranţe şi ne va conduce spre lumina înţelegerii. Am spus că o educaţie pur ştiinţifică nu poate face acest lucru deoarece se ocupă doar de idei practice, în timp ce noi avem nevoie să înţelegem de ce lucrurile sunt aşa cum sunt şi ce s-ar presupune să facem cu vieţile noastre. Ceea ce învăţăm studiind o anumită ştiinţă este, în orice caz, prea particular şi specializat pentru scopurile noastre mai largi. Aşa că ne întoarcem spre disciplinele umaniste pentru a obţine o imagine clară a ideilor mari şi importante ale epocii noastre. Chiar şi în ştiinţele umaniste ne putem împotmoli într-o grămadă de învăţătură specializată care furnizează minţii noastre multe idei mici la fel de nepotrivite ca şi acelea pe care le putem culege din ştiinţele naturale. Însă putem avea şi ceva mai mult noroc (dacă noroc se numeşte) şi să găsim un profesor care „să ne limpezească mintea“, să clarifice ideile – pe cele „mari“ şi universale deja existente în mintea noastră – şi astfel să facă lumea inteligibilă pentru noi.

Un astfel de proces ar merita cu adevărat să fie numit „educaţie“. Şi ce obţinem de la ea astăzi? O imagine a lumii ca un pustiu în care nu există sens ori scop, în care conştiinţa omului este un nefericit accident cosmic, în care suferinţa şi disperarea sunt singurele realităţi finale. Dacă, prin intermediul unei educaţii reale, omul reuşeşte să urce la ceea ce Ortega y Gasset numeşte „înălţimea timpurilor noastre“ sau „înălţimea ideilor timpurilor noastre“, se trezeşte într-un abis nesfârşit. Ar putea să spună, asemeni lui Byron: „Mâhnirea e cunoaştere, şi-acei care cunosc adânc Jelesc mai aprig fatalul adevăr, Pomul ştiinţei nu-i arborele vieţii“.[11]

11 din poemul „Manfred“, în traducerea lui Virgil Teodorescu [TEI]

Cu alte cuvinte, chiar şi o educaţie umanistă ce ne ridică la înălţimea ideilor timpului nostru nu ne poate „livra bunuri“, deoarece ceea ce omul este legitim să caute este abundenţa vieţii, şi nu mâhnirea. Ce s-a întâmplat? Cum este posibil un asemenea lucru? Ideile ce au condus secolul al XIX-lea, care au pretins că s-au distanţat de metafizică, sunt ele însele o metafizică rea, vicioasă, distrugătoare de viaţă. Suferim din cauza lor ca de o boală fatală. Nu este adevărat că „cunoaşterea este mâhnire“. Dar erorile otrăvitoare aduc tristeţe nesfârşită în a treia şi a patra generaţie. Erorile nu sunt în ştiinţă, ci în filosofia înaintată în numele ştiinţei. După cum Ettiene Gilson a spus acum mai bine de 20 de ani: „O asemenea direcţie nu a fost câtuşi de puţin inevitabilă, dar dezvoltarea ştiinţelor naturale a făcut-o tot mai probabilă. Interesul crescând manifestat de oameni faţă de rezultatele practice ale ştiinţei a fost în sine natural şi legitim, însă i-a ajutat să uite că ştiinţa înseamnă cunoaştere şi că rezultatele practice nu sunt decât produsele ei secundare... Înainte de succesul neaşteptat al găsirii de explicaţii concluzive pentru lumea materială, oamenii au început fie să dispreţuiască toate disciplinele ce nu presupuneau găsirea acestor explicaţii, fie să le reconstruiască după modelul ştiinţelor fizice. Ca şi consecinţă, etica şi metafizica au fost fie ignorate, fie înlocuite de noile ştiinţe pozitiviste; în ambele cazuri ar fi fost eliminate. O mişcare foarte periculoasă, într-adevăr, ce explică poziţia periculoasă în care cultura occidentală se găseşte acum.“

Nici măcar nu e adevărat că metafizica şi etica ar fi eliminate. Dimpotrivă, tot ce am primit, a fost metafizică proastă şi etică îngrozitoare. Istoricii ştiu că erorile din metafizică duc la moarte. R. G. Collingwood a scris „Diagnosticul patristic al decăderii civilizaţiei greco-romane atribuie acel eveniment unei boli metafizice... Nu atacurile barbare au distrus lumea greco-romană ... cauza a fost una metafizică. Lumea „păgână“ nu a reuşit să îşi menţină convingerile fundamentale, au spus ei (scriitorii patriotici), deoarece datorită greşelilor din analiza metafizică, a devenit confuză în definirea acestor convingeri... Dacă metafizica ar fi fost un simplu lux al intelectului, aceasta nu ar fi contat.“

Acest pasaj poate fi aplicat, fără nici o schimbare, civilizaţiei actuale. Am devenit confuzi în privinţa convingerilor noastre reale. Ideile mari ale secolului al XIX-lea ar putea să ne umple mintea într-un fel sau altul, dar inimile noastre nu cred în acelaşi mod. Inima şi mintea se războiesc şi nu, după cum se afirmă adesea, raţiunea şi credinţa. Raţiunea noastră a fost înăbuşită de o extraordinară credinţă oarbă şi nerezonabilă într-un set de idei fantastice şi distrugătoare, moştenite din secolul al XIX-lea. Sarcina primordială a raţiunii noastre este să ne găsim o credinţă mai reală decât aceasta.

Educaţia nu ne poate ajuta atâta timp cât nu acordă atenţie metafizicii. Indiferent dacă subiectul predat sunt ştiinţele exacte sau cele umaniste, dacă învăţarea nu duce la o clarificare a metafizicii, adică a convingerilor noastre fundamentale, aceasta nu poate educa un om şi în consecinţă nu poate fi o valoare reală pentru societate. S-a afirmat adesea că educaţia decade datorită supra-specializării. Dar este doar un diagnostic parţial şi derutant. Specializarea nu este în sine un principiu greşit al educaţiei. Care ar fi alternativa - o spoială de cunoştinţe din toate subiectele majore? Sau un *studium generale*[12] lung, în care oamenii să fie forţaţi să îşi piardă timpul cu subiecte ce nu îi interesează, în timp ce sunt ţinuţi

12 denumire veche pentru universităţile din evul mediu [TEI]

la distanţă de ceea ce îşi doresc cu adevărat să înveţe? Acesta nu poate fi răspunsul corect, întrucât poate duce doar la un tip de om intelectual, pe care cardinalul Newman l-a criticat – „un intelectual, după cum îl consideră acum lumea, este un om cu «păreri» atât despre toate subiectele de filosofie cât şi de mondenităţile zilei.“ Aceste „păreri“ sunt mai degrabă un semn ale ignoranţei decât cunoaşterii. „Vreţi să vă învăţ ce e cunoaşterea?“ a spus Confucius. „Când cunoşti un lucru să recunoşti că îl cunoşti, iar când nu îl cunoşti, să ştii că nu îl cunoşti - aceasta este cunoaşterea.“

Nu specializarea este de vină, ci lipsa de profunzime cu care subiectele sunt prezentate de obicei şi absenţa conştiinţei metafizice. Ştiinţele sunt predate fără nici o conştientizare a presupoziţiilor ştiinţei, a însemnătăţii şi semnificaţiei legilor ştiinţei şi a locului ocupat de ştiinţele naturii în universul gândirii umane. Rezultatul este că presupunerile ştiinţei sunt de obicei greşit considerate ca fiind descoperirile acesteia. Ştiinţele economice sunt predate fără nici o conştientizare a aspectului legat de natura umană care stă la baza teoriei economice din zilele noastre.

De fapt, mulţi economişti nu sunt conştienţi de faptul că o asemenea viziune este implicită în procesul lor de învăţare şi că aproape toate teoriile lor s-ar schimba dacă şi-ar schimba şi viziunea. Cum poate exista o învăţare raţională a ştiinţelor politice fără a duce întrebările înapoi, spre rădăcinile lor metafizice? Gândirea politică va deveni automat confuză şi va sfârşi într-o atitudine evazivă dacă se continuă refuzul de a admite studiul serios al problemelor de metafizică şi etică implicate. Confuzia este deja atât de mare încât este legitim să punem la îndoială valoarea educaţională a studiului multora dintre disciplinele aşa-zis umaniste. Spun „aşa-zis“ deoarece o disciplină ce nu îşi face explicită viziunea asupra naturii umane poate cu greu să fie numită umanistă.

Toţi disciplinele, indiferent de cât sunt de specializate, sunt conectate la un centru; sunt ca şi razele emanate de soare. Centrul este constituit din convingerile noastre cele mai elementare, de acele idei ce chiar au puterea să ne motiveze. Altfel spus, centrul constă în metafizică şi etică, din idei ce, chiar dacă ne place sau nu, transcend lumea faptelor. Deoarece transcend lumea faptelor, nu pot fi dovedite sau combătute prin metode ştiinţifice obişnuite. Dar aceasta nu înseamnă că sunt pur „subiective“ sau „relative“, sau simple convenţii arbitrare. Ele trebuie să corespundă realităţii, deşi o transcend pe aceasta - un paradox aparent pentru gânditorii noştri pozitivişti. Dacă nu corespund realităţii, adoptarea unui asemenea set de idei trebuie să conducă inevitabil spre dezastru.

Educaţia ne poate ajuta doar dacă produce „oameni completi“. Un om cu adevărat educat nu este cel ce ştie câte un pic din toate, nici măcar cel ce ştie toate detaliile despre un subiect (dacă un asemenea lucru este posibil); de fapt, „omul complet“ poate să nu deţină prea multe cunoştinţe detaliate despre fapte şi teorii, poate preţui Enciclopedia Britannica pentru că „ea ştie ceea ce el nu e nevoit să ţină minte“, dar va fi cu adevărat în conexiune cu centrul. Nu se va îndoi de convingerile lui de bază, de viziunea asupra înţelesului şi scopului vieţii sale. Probabil nu poate explica aceste aspecte în cuvinte, dar drumul vieţii sale va arăta o anume siguranţă a atingerii ce izvorăşte din claritatea sa interioară.

Voi încerca să explic mai departe ce se înţelege prin „centru“. Toate activităţile umane sunt o luptă pentru a obţine ceva considerat bun. Aceasta nu este decât o tautologie, dar ne ajută să ne punem întrebările potrivite: „Bine pentru cine?“ Bine pentru persoana ce se luptă. Deci, dacă persoana nu şi-a ordonat şi coordonat diversele nevoi, impulsuri şi dorinţe, eforturile acelei persoane vor fi confuze, contradictorii, contraproductive şi, probabil, foarte destructive. Acest „centru“, evident, este locul unde trebuie o persoană să îşi creeze un sistem ordonat de idei, despre ea însăşi şi lume, ce poate să regleze direcţia diverselor eforturi ale acesteia. Dacă nu s-a gândit niciodată la aceasta (deoarece este întotdeauna prea ocupată cu lucruri mai importante sau este mândru să se considere cu „umilinţă“ agnostic), centrul nu va fi în nici un caz gol: va fi umplut de acele idei infiltrate în mintea lui, în timpul propriului Ev Mediu.

Am încercat să arăt ce sunt aceste idei astăzi: o negare totală a însemnătăţii şi a scopului existenţei omului pe Pământ, ducând la o deznădejde totală a celui ce crede în ele. Din fericire, după cum am spus, inima este adeseori mai inteligentă decât mintea şi refuză să accepte pe deplin aceste idei. Deci omul este salvat de la disperare, dar lăsat în confuzie. Convingerile lui fundamentale sunt confuze; drept urmare, şi acţiunile lui sunt confuze şi nesigure. Dacă ar permite luminii conştiinţei să cadă pe centru şi să înfrunte problema convingerilor lui fundamentale, ar putea crea ordine acolo unde e dezordine. Asta l-ar „educa“, în sensul ieşirii din întunecimea confuziei metafizice.

Totuşi, nu cred că acest lucru poate fi înfăptuit cu succes decât dacă acel om acceptă conştient - chiar dacă doar provizoriu - un număr de idei metafizice care sunt aproape direct opuse propriilor idei (ce derivă din secolul al XIX-lea) ce s-au depozitat în mintea lui. O să menţionez trei exemple.

În timp ce ideile secolului al XIX-lea neagă sau distrug ierarhia nivelelor în Univers, noţiunea de ordine ierarhică este un instrument indispensabil al înţelegerii. Fără recunoaşterea „Nivelurilor existenţei“ sau ale „Gradelor de semnificaţie“ nu putem înţelege lumea şi nici nu avem vreo şansă să ne definim poziţia, poziţia omului, în schema Universului. Doar când vedem lumea ca pe o scară, doar atunci putem vedea poziţia omului pe scară, doar atunci putem recunoaşte însemnătatea sarcinii vieţii omului pe Pământ. Poate este rolul omului - sau mai simplu, dacă doriţi, fericirea omului – să obţină un grad mai înalt de realizare a potenţialului propriu, un nivel de existenţă sau un „grad de semnificaţie“ mai înalt decât cel ce vine „natural“; nu putem nici măcar studia această posibilitate dacă nu recunoaştem existenţa unei structuri ierarhice. În măsura în care interpretăm lumea prin ideile vitale, măreţe ale secolului al XIX-lea, suntem orbi la aceste diferenţe de nivel, pentru că am fost orbiţi.

Cu toate acestea, cu cât acceptăm mai curând existenţa „nivelelor existenţei“, putem înţelege mai uşor de ce, spre exemplu, metodele ştiinţelor fizice nu pot fi aplicate în studierea ştiinţelor politice sau economice, sau de ce descoperirile din fizică – după cum recunoştea Einstein - nu au nici o implicaţie filosofică. Dacă acceptăm împărţirea metafizicii, formulată de Aristotel, în ontologie şi epistemologie, afirmaţia că există nivele ale existenţei este onto-

logică. Acum adaug una epistemologică: natura gândirii noastre este astfel constituită încât nu ne putem abţine să nu gândim în noţiuni contrarii.

Este destul de uşor să vedem că, trecând prin viaţă, suntem obligaţi să împăcăm contrarii care, în gândirea logică, nu pot fi reconciliate. Problemele tipice ale vieţii sunt nerezolvabile la nivelul existenţei la care ne găsim în mod normal. Cum poate cineva împăca dorinţa de libertate şi disciplina educaţiei? Numeroase mame şi profesori o fac, fără însă a putea scrie o soluţie. Ei o fac prin aducerea unei forţe ce ţine de un nivel mai înalt, care transcende contrariile - puterea dragostei.

G. N. Tyrell a evidenţiat termenii „divergent“ şi „convergent“ pentru a distinge problemele ce nu pot fi rezolvate logic de cele ce pot. Viaţa îşi continuă drumul prin probleme divergente ce trebuie „trăite“ şi sunt rezolvate doar prin moarte. Problemele convergente, pe de altă parte, sunt cea mai folositoare invenţie ale omului; ele nu există ca atare în realitate, dar sunt create printr-un proces de abstractizare. Când sunt rezolvate, soluţia poate fi scrisă şi dată şi altora, care o pot aplica fără a fi nevoiţi să repete efortul mental de a o găsi. Dacă ar fi la fel şi în relaţiile umane - în familie, economie, politică şi educaţie şi aşa mai departe, - am ezitări în formularea încheierii propoziţiei - nu ar mai fi relaţii umane, ci doar relaţii mecanice; viaţa ar fi o moarte vie.

Problemele divergente au forţat oamenii să se ridice la un nivel superior; aşadar, ele cer şi provoacă suplimentarea forţelor superioare, aducând dragoste, frumuseţe, bunătate şi adevăr în viaţa noastră. Doar cu ajutorul acestor forţe superioare putem împăca opoziţiile din viaţa noastră.

Ştiinţele fizicii şi matematicii se ocupă exclusiv cu probleme convergente. De aceea ele pot progresa cumulativ şi fiecare nouă generaţie poate continua exact de unde au încheiat înaintaşii lor. Cu toate acestea, preţul este mare. Preocuparea exclusiv cu probleme convergente nu conduce spre viaţă ci se îndepărtează de ea.

„Până la vârsta de 30 de ani, şi după“, scria Charles Darwin în autobiografia sa, „poezia de multe feluri ... mi-a oferit multă plăcere, şi chiar ca elev am găsit intensă încântare în Shakespeare, în special în piesele istorice. Am spus, de asemenea, că odinioară fotografiile mi-au oferit clipe de încântare, iar muzica, foarte multă încântare. Dar, de ceva ani, nu mai pot îndura să citesc un vers de poezie; am încercat în ultimul timp să citesc Shakespeare, şi l-am găsit atât de intolerabil de plicticos că m-a îngreţoşat. De asemenea mi-am pierdut aproape orice gust pentru fotografii sau muzică ... Mintea mea pare că a devenit un fel de maşină pentru măcinarea de legi generale dintr-o mare colecţie de fapte, însă nu pot concepe de ce aceasta ar fi trebuit să cauzeze atrofierea acelei părţi a creierului, de care depind înaltele înclinaţii ... Pierderea acestor plăceri este o pierdere a fericirii, şi ar putea fi lezantă pentru intelect, şi mult mai probabil pentru caracterul moral, debilitând partea emoţională a naturii noastre“.

Această sărăcire, atît de emoţionant descrisă de Darwin, va copleşi întreaga noastră civilizaţie dacă vom permite tendinţelor curente să continue ceea ce Gilson numeşte: „extensia ştiinţelor pozitive asupra problemelor sociale“. Toate problemele divergente pot fi transfor-

mate în probleme convergente printr-un proces de „reducţie“. Cu toate acestea, rezultatul este pierderea tuturor forţelor înalte menite să înnobileze viaţa umană şi degradarea nu doar a părţii emoţionale a naturii noastre, dar de asemenea, cum Darwin a intuit, a intelectului şi caracterului nostru moral. Semnele sunt vizibile pretutindeni astăzi; adevăratele probleme de trai – în politică, economie, educaţie, căsnicie etc. – sunt întotdeauna probleme de depăşire şi reconciliere a contrariilor. Sunt probleme divergente şi nu au soluţie în sensul ordinar al cuvântului.

Ele solicită omului nu doar angajarea puterilor sale raţionale ci şi angajamentul întregii sale personalităţi. Natural, soluţiile neesenţiale, ca şi formulă inteligentă, sunt întotdeauna puse în faţă, dar ele nu funcţionează pe termen lung, pentru că invariabil, ele neglijează una din cele două părţi opuse şi astfel pierd calitatea vieţii umane. În economie, soluţia dată poate asigura libertate însă nu şi planificare, sau viceversa. În organizaţia industrială, poate întări disciplina, dar nu şi participarea muncitorilor în administrare, ori viceversa. În politică, ar putea sprijini conducerea fără democraţie sau, din nou, democraţia fără conducere.

Să trebuiască să te lupţi cu probleme divergente tinde să fie epuizant, îngrijorător şi plicticos. De aceea oamenii încearcă să le evite şi să fugă de ele. Un director ocupat care şi-a petrecut întreaga zi tratând probleme divergente, va citi o poveste cu detectivi sau va rezolva cuvinte încrucişate, pe drumul spre casă. Şi-a folosit creierul toată ziua: de ce continuă să îl folosească? Răspunsul e că povestea cu detectivi şi cuvintele încrucişate prezintă probleme convergente şi aceea este relaxarea. Ele necesita un pic de gândire, chiar multă gândire, dar nu necesită atâta efort şi constrângeri la un nivel mai înalt, care sunt provocări specifice pentru o problemă divergentă, o problemă în care contrariile ireconciliabile trebuie să fie reconciliate. Doar cele din urmă sunt cele care aparţin vieţii reale.

La final, mă întorc la o a treia clasă de noţiuni, care aparţin cu adevărat metafizicii, deşi sunt în mod normal considerate separat: etica. Cele mai puterice idei ale secolului al XIX-lea, aşa cum am văzut, au negat sau cel puţin au ascuns întregul concept de „nivele de existenţă“ şi ideea că unele lucruri sunt mai presus ca altele. Aceasta, desigur, a însemnat distrugerea eticii care se bazează pe distincţia dintre bine şi rău, susţinând că binele este mai presus decât răul. Din nou păcatele părinţilor sunt repetate de a treia sau patra generaţie, care acum, creşte fără o educaţie morală de orice fel. Acei oameni care au conceput idea că „moralitatea este o prostie“ au făcut asta cu o minte bine umplută cu idei morale. Dar minţile celei de-a treia şi a patra generaţie nu mai conţin astfel de idei; sunt pline de idei născute în secolul al XIX-lea, în speţă, că „moralitatea e o prostie“, şi că tot ce apare ca fiind „mai presus“ nu este în realitate nimic altceva decât rău şi vulgar.

Confuzia rezultată este de nedescris. Care este „*Leitbird*“ aşa cum spun germanii, imaginea călăuzitoare, în concordanţă cu care tinerii pot încerca să se formeze şi să se educe singuri? Nu există nici una, sau mai degrabă există o asemenea învălmăşeală şi dezordine de imagini încât nici o direcţie nu răsare din ele.

Intelectualii, a căror funcţie ar fi să lămurească această situaţie, îşi petrec timpul proclamând că totul este relativ, sau ceva cu acelaşi efect, sau tratează problemele de etică cu un cinism netulburat.

Voi da un exemplu la care am făcute deja referire mai sus. Este important pentru că vine de la unul din cei mai influenţi oameni ai timpurilor noastre, regretatul Lord Keynes. „Pentru cel puţin încă o sută de ani", scria el „trebuie să ne spunem nouă înşine şi tuturor celorlalţi că dreptul e rău şi răul e drept; pentru că răul este folositor iar dreptul nu e. Avariţia, camăta şi precauţia trebuie să fie zeii noştri pentru încă un timp"

Când oameni grandioşi şi măreţi vorbesc aşa, nu putem fi surprinşi că apare o anumită confuzie între drept şi rău ce duce la vorbe în doi peri, atât timp cât lucrurile sunt liniştite, şi la crimă, când devin un pic prea exaltate. Faptul că avariţia, camăta şi precauţia (ca securitate economică) ar trebui să fie zeii noştri a fost pentru Keynes doar o idee strălucită: cu siguranţă a avut zei mai nobili. Dar ideile sunt cele mai puternice lucruri de pe pământ şi nu este o exagerare să spunem că până acum zeii pe care el i-a recomandat au fost deja aşezaţi pe tron.

În etică, la fel ca în multe alte domenii, am abandonat cu indiferenţă intenţionată marea noastră moştenire creştină clasică. Am degradat chiar şi cuvintele fără de care discursurile etice nu pot avea loc, cuvinte ca virtute, dragoste, moderaţie. Ca rezultat, suntem total ignoranţi, total needucaţi în privinţa celui mai important subiect dintre toate subiectele imaginabile. Nu avem nici o idee cu care să gândim şi drept urmare suntem mult prea pregătiţi să credem că etica este un loc unde gânditul nu aduce nimic bun.

Cine mai ştie astăzi ceva despre cele şapte păcate capitale, sau despre cele patru virtuţi cardinale? Cine le mai poate numi, măcar? Şi dacă aceste idei venerabile şi vechi sunt considerate nedemne de a ne preocupa, ce alte noi idei le-au luat locul? Ce va lua locul metafizicii distrugătoare a vieţii şi sufletului pe care am moştenit-o din secolul al XIX-lea? Sarcina generaţiei noastre, nu am nici o îndoială, este cea a reconstrucţiei metafizice. Nu este ca şi cum ar trebui să inventăm ceva nou; în acelaşi timp nu este suficient de bine să ne întoarcem doar la vechile formulări. Sarcina noastră - şi sarcina întregii educaţii - este să înţelegem lumea prezentă, lumea în care trăim şi facem alegeri.

Problemele educaţiei sunt doar reflexii ale celor mai adânci probleme ale timpurilor noastre. Ele nu pot fi rezolvate prin organizare, administrare, sau prin cheltuirea de bani, deşi importanţa acestor aspecte nu poate fi negată. Suferim de o boală metafizică *şi vindecarea trebuie să fie* de asemenea metafizică. Educaţia care eşuează să clarifice convingerile noastre centrale este doar antrenament sau complacere. Întrucât convingerile noastre centrale sunt tulburate şi, atâta timp cât prezenta dispoziţie antimetafizică persistă, dezordinea va continua să crească.

Educaţia, departe de a reprezenta cea mai bună resursă a omului, va deveni un agent de distrugere, în concordanţă cu principiul *corruptio optimi pessima*[13].

13 Corupţia celor de sus este cea mai rea dintre toate. [TEI]

ȘAPTE

Utilizarea adecvată a pământului

Dintre resursele materiale, cea mai importantă, fără îndoială, este pământul. Studiaţi felul în care o societate îşi utilizează pământul şi veţi ajunge la o concluzie clară despre care va fi viitorul acesteia. Pământul susţine solul şi solul susţine o imensă varietate de fiinţe vii, inclusiv omul. În 1955, Tom Dale şi Vernon Gill Carter, amândoi ecologişti cu vastă experienţă, au publicat o carte numită „Solul şi civilizaţia“. Nu pot deservi mai bine scopul acestui capitol decât citând câteva din paragrafele lor de început:

„Omul civilizat a fost aproape întotdeauna capabil să fie stăpânul propriului mediu, temporar. Problemele sale fundamentale au venit din iluzia conform căreia stăpânirea sa temporară, era permanentă. S-a văzut pe sine ca „stăpân al lumii“, în timp ce eşua în a înţelege pe deplin legile fundamentale ale naturii.“

„Omul, civilizat sau sălbatic, este un copil al naturii - el nu este stăpânul naturii. El trebuie să-şi alinieze acţiunile la legile naturale dacă doreşte să-şi menţină dominanţa asupra mediului înconjurător. Când încearcă să se sustragă legilor naturii, de obicei distruge mediul natural care îl susţine. Şi, când mediul său se deteriorează rapid, civilizaţia lui se află în declin.“

„Cineva a oferit o scurtă descriere a istoriei spunând că «omul civilizat a mărşăluit pe faţa Pământului lăsând în urma sa deşert». Această afirmaţie ar putea fi o exagerare, dar nu este lipsită de bază. Omul civilizat a degradat cea mare parte a terenurilor pe care a trăit mai mult timp. Acesta este principalul motiv pentru care civilizaţiile în dezvoltare s-au mutat dintr-un loc în altul. A fost principala cauză a declinului civilizaţiilor sale în cele mai vechi regiuni ocupate permanent. A fost factorul dominant în determinarea tuturor direcţiilor istoriei.“

„Arareori istoricii au remarcat importanţa utilizării pământului. Se pare că nu recunosc că destinele celor mai multe imperii şi civilizaţii umane au fost puternic determinate de felul în care a fost folosit pământul. Deşi recunosc influenţa mediului asupra istoriei, nu reuşesc să remarce că de obicei omul şi-a schimbat sau şi-a distrus mediul.“

„Cum şi-a deteriorat omul civilizat mediul care îi era favorabil? A făcut-o în principal prădând sau distrugând resursele naturale. A tăiat sau ars cea mai mare parte a lemnului utilizabil de pe dealurile şi văile împădurite. A păşunat excesiv şi a dezgolit păşunile pe care şi-a hrănit turmele. A omorât cea mai mare parte a animalelor sălbatice şi mare parte din peşti şi alte vieţuitoare acvatice. A permis eroziunii să-i prădeze terenul fermei de humusul productiv. A permis solului erodat să colmateze pâraiele, să umple rezervoarele, canalele de irigaţii şi porturile cu aluviuni. În multe cazuri, a folosit şi risipit cea mai mare parte a metalelor uşor de extras sau a altor minerale necesare. Apoi civilizaţia sa s-a prăbuşit în mijlocul jefuirii propriei creaţii sau s-a mutat pe un alt teritoriu. Au fost între zece şi treizeci de civilizaţii diferite care s-au succedat pe acest drum al ruinei (numărul depinde de cine a clasificat civilizaţiile).“

Se pare că „problema ecologică“ nu este atât de nouă pe cât de frecvent este făcută să pară aşa. Şi totuşi există două diferenţe decisive: pământul este acum mult mai dens populat decât era în trecut şi, în general vorbind, nu mai există tărâmuri noi pentru strămutare; rata schimbărilor s-a accelerat enorm, în special pe parcursul ultimului sfert de secol.

Cu toate acestea, credinţa dominantă din zilele noastre încă este aceea că, orice s-a întâmplat cu civilizaţiile anterioare, propria noastră civilizaţie modernă occidentală s-a emancipat de dependenţa faţă de natură. O voce reprezetativă este cea a lui Eugene Rabinowitch, editor şef al „*Bulletin of Atomic Scientists*“. „Singurele animale“ spunea el (în ziarul The Times în 29 aprilie 1972), „a căror dispariţie ar putea ameninţa viabilitatea ecologică a omului pe Pământ sunt bacteriile care se găsesc în mod natural în corpurile noastre. Pentru restul, nu există nici o dovadă convingătoare că umanitatea nu ar putea supravieţui chiar ca singura specie de animale de pe Pământ! Dacă ar putea fi dezvoltate modalităţi economice de sintetizare a hranei din materiale brute anorganice - ceea ce este probabil să se întample mai devreme sau mai târziu - omul ar putea deveni independent chiar şi faţă de plante, de care acum depinde ca sursă de hrană.“

Eu, personal - şi, bănuiesc, marea majoritate a umanităţii – m-aş cutremura la ideea unui habitat fără animale şi plante. Dar milioane de locuitori ai „junglei urbane“ din New York, Londra sau Tokyo au crescut şi şi-au petrecut întreaga viaţă în habitate practic „azotice“ (excluzând şobolanii, şoarecii, gândacii şi alte specii atât de respingătoare) şi au supravieţuit.

Eugene Rabinowitch, evident, consideră cele de mai sus afirmaţii „justificabile raţional“. El deplânge faptul că multe lucruri „raţional nejustificabile“ au fost scrise în ultimii ani – unele de reputaţi oameni de ştiinţă – despre sacralitatea ecosistemelor naturale, stabilitatea lor inerentă şi pericolul interferenţei umane cu acestea“. Ce este „raţional“ şi ce este „sacru“? Este omul stăpânul naturii sau este progenitura sa? Dacă devine „economic“ să sintetizăm mâncarea din materiale anorganice – „ceea ce este probabil să se întample mai devreme sau mai târziu“ – dacă devenim independenţi faţă de plante, conexiunea dintre sol şi civilizaţie va fi ruptă. Sau nu va fi?

Aceste întrebări sugerează că „utilizarea raţională a pământului“ prezintă, nu o problemă tehnică, nici economică, ci în principal o problemă metafizică. Problema, evident, aparţine unui nivel mai înalt de gândire raţională decât cea reprezentată de ultimele două citate.

Întotdeauna există unele lucruri care le facem pentru ele însele, şi sunt alte lucruri care le facem cu alt scop. Una din cele mai importante sarcini pentru orice societate este să facă distincţia dintre scopuri şi mijloacele pentru a atinge aceste scopuri şi să aibă un fel de viziune coerentă şi o înţelegere asupra acestora. Este pământul doar un mijloc de producţie sau este ceva mai mult, ceva care este un scop un sine? Şi atunci când spun „pământ“, includ şi creaturile de pe suprafaţa lui.

Tot ce facem doar de dragul artei nu se supune calculelor utilitare. De exemplu, cei mai mulţi dintre noi încercăm să ne menţinem cât de cât curaţi. De ce? Doar pentru motive de igienă? Nu, aspectul igienic este secundar; recunoaştem curăţenia ca valoare prin ea însăşi.

Nu îi calculăm valoarea; calculul economic, pur şi simplu nu intră în ecuaţie. Ar putea fi argumentat că a te spăla este neeconomic: costă timp şi bani nu produce nimic, decât curăţenie. Sunt multe activităţi care sunt total neeconomice, dar care sunt desfăşurate de dragul lor. Economiştii au un mod simplu de a le trata: ei împart activităţile umane în „producţie“ şi „consum“. Tot ce facem sub titulatura „producţie“ este supus calculului economic şi tot ce facem sub titulatura „consum“ nu este. Dar viaţa reală este foarte refractară faţă de astfel de clasificări, deoarece omul-producător şi omul-consumator este de fapt aceeaşi persoană, care întotdeauna produce şi consumă în acelaşi timp.

Chiar şi un muncitor în fabrica sa consumă anumite „facilităţi“, denumite în mod nomal condiţii de muncă şi, când nu sunt oferite suficiente „facilităţi“, acesta nu poate, sau refuză să-şi continue activitatea. Şi chiar şi despre individul care consumă apă şi săpun se poate spune că produce curăţenie. Producem pentru a ne permite anumite facilităţi şi confort ca şi „consumatori“. Dacă, totuşi, cineva ar solicita aceleaşi facilităţi în timp ce este angajat în „producţie“, i s-ar spune că este neeconomic, că ar fi ineficient şi că societatea nu-şi permite o asemenea ineficienţă. Cu alte cuvinte, totul depinde dacă este făcut de omul- producător sau omul-consumator. Dacă omul-producător călătoreşte la clasa întâi, sau foloseşte o maşină luxoasă, se numeşte risipă de bani; dar dacă acelaşi om aflat în cealaltă încarnare ca om-consumator se comportă la fel, este considerat a fi semn al unui înalt standard de viaţă.

Nicăieri nu e mai evidentă această dihotomie decât în conexiune cu utilizarea pământului. Fermierul este considerat doar ca un producător care trebuie să-şi reducă costurile şi să crească eficienţa cu toate dispozitivele posibile, chiar dacă astfel distruge – pentru omul-consumator – sănătatea solului şi frumuseţea peisajului, şi chiar dacă efectul final este depopularea pământului şi suprapopularea oraşelor. Există fermieri la scară mare, horticultori, producători alimentari şi cultivatori de fructe care nici nu se gândesc să consume din propriile produse; „din fericire“, spun ei, „avem suficienţi bani să ne permitem să cumpărăm produse cultivate organic, fără utilizarea de otrăvuri“. Când sunt întrebaţi de ce nu aderă şi ei la metodele organice şi nu evită utilizarea de substanţe nocive, răspund că nu-şi permit să o facă.

Ceea ce omul- producător îşi permite, este una; ceea ce omul- consumator îşi poate permite, este alta. Dar devreme ce amândoi sunt una şi aceeaşi persoană, întrebarea legată de ceea ce omul – sau societatea - îşi poate permite cu adevărat provoacă o interminabilă confuzie. Nu se poate scăpa din această confuzie atâta vreme cât pământul şi creaturile de pe suprafaţa sa nu sunt privite decât ca „factori de producţie“. Sunt, desigur, factori ai producţiei, e adevărat, mijloace pentru atingerea scopurilor, dar această natură a lor este cea secundară, nu primară. Înainte de toate, sunt scopuri intrinseci; sunt meta-economice, şi deci, este justificabil raţional să spunem, să afirmăm că ele sunt sacre într-un anumit sens. Nu omul le-a creat şi este iraţional ca el să trateze lucrurile pe care nu le-a făcut şi pe care nu le poate recrea odată ce le-a stricat, în aceeaşi manieră şi spirit cu care îi este cuvenit să trateze lucrurile făcute de el.

Animalele superioare au valoare economică datorită utilităţii lor; dar au o valoare meta-economică prin ele însele. Dacă am o maşină, un obiect creat de om, aş putea să legimiti-

mez argumentul că cea mai bună modalitate de a mă folosi de aceasta este ca niciodată să nu mă preocup de întreţinerea ei şi doar să o utilizez până la epuizare. Într-adevăr, aş fi putut calcula că aceasta este cea mai economică modalitate de folosire. În cazul în care calculele sunt corecte, nimeni nu mă poate critica pentru că acţionez în consecinţă, pentru că nu este nimic sacru la un obiect creat de om, ca o maşină. Dar dacă deţin un animal - fie că e un viţel sau o găină – o creatură, vie, cu simţuri, îmi este permis să o tratez doar ca o utilitate? Îmi este permis să o folosesc până la epuizare?

Este lipsit de importanţă să încercăm a răspunde ştiinţific acestor întrebări. Sunt întrebări metafizice, nu ştiinţifice. Este o greşeală metafizică, aptă să producă cele mai grave consecinţe practice, să se pună semnul egal între „maşină“ şi „animal“ din perspectiva utilităţii lor, nereuşind să recunoască cea mai fundamentală diferenţă dintre ele, aceea a „nivelului de existenţă“. O epocă nereligioasă priveşte cu amuzament dispreţuitor la afirmaţiile sfinte cu care religia i-a ajutat pe înaintaşii noştri să aprecieze adevărurile metafizice. „Şi Dumnezeu Tatăl a luat omul şi l-a aşezat în Grădina Raiului“ – nu fără temei, ci pentru ca „să o lucreze şi să o păstreze“. „Şi de asemenea i-a dat omului stăpânire asupra peştilor din mări şi păsărilor din cer, şi asupra creaturilor care umblă pe pământ.“ Când a făcut „creaturile pământului după chipul său, şi vitele după chipul lor şi tot ce se târa pe pământ după chipul său“, El a văzut că este „bine“. Dar când a văzut tot ce a făcut, întreaga biosferă, cum o numim astăzi, „iată, era foarte bine“.

Omul, cea mai evoluată dintre creaturile Sale, i-a fost dată „stăpânirea“, nu dreptul de a tiraniza, ruina şi extermina. Nu are sens să vorbim despre demnitatea umană fără să acceptam faptul că „noblesse oblige“[14]. Pentru om, a se pune într-o relaţie nedreaptă cu animalele, şi mai ales cu cele domesticite de el, a fost întotdeauna, în toate tradiţiile, considerat un lucru oribil şi periculos. Nu au fost oameni înţelepţi sau sfinţi în istoria noastră sau oricare alta care să fie cruzi cu animalele sau care le-au considerat nimic altceva decât obiecte utile şi nenumărate sunt legendele şi poveştile care leagă sfinţenia şi de asemenea fericirea cu o bunăvoinţă iubitoare faţă de creaturile inferioare.

Este interesant de observat că omului modern îi este spus, în numele ştiinţei, că el nu este nimic altceva decât o maimuţă dezgolită sau chiar o accidentală colocare a atomilor. „Acum putem defini omul“, spune profesorul Joshua Lederberg. „Cel puţin genotipic, el este un metru şi optzeci de centimetri de secvenţă moleculară de atomi de carbon, hidrogen, oxigen, azot şi fosfor“. Cum omul modern se percepe pe sine ca fiind atât de „umil“, se gândeşte la animalele care-i servesc nevoile într-o manieră şi mai „umilă“ şi le tratează de parcă ar fi maşini. Alţi oameni, mai puţin sofisticaţi – sau mai puţin depravaţi? –adoptă o altă atitudine. Aşa cum H. Fielding Hall relata din Birmania: „Pentru el (birmanezul) oamenii sunt oameni, şi animalele sunt animale, şi omul e de departe superior. Dar el nu deduce din asta că superioritatea umană îi permite să abuzeze sau să omoare animalele. Este exact pe dos. Pentru că omul este atât de superior animalelor, el poate şi trebuie să acorde cea mai mare grijă, să simtă pentru ele cea mai mare compasiune, să fie bun cu ele în toate privinţele. Moto-ul birmanezului ar trebui să fie *noblesse oblige*. El ştie sensul, dar nu cunoaşte Cuvintele“.

14 noblețea obligă – veche expresie provenind din limba franceză, al cărei sens actual este că noblețea de spirit sau de caracter obligă la comportament adecvat [TEI]

În Pilde citim că omul drept poartă de grijă animalelor sale, dar inima celui rău e fără milă, şi St. Thomas Aquinas scria: „Este evident că dacă un om manifestă o afecţiune plină de compasiune faţă de animale, este cu atât mai mult dispus să simtă compasiune faţă de semenii săi“. Nimeni nu şi-a pus vreodată întrebarea dacă i s-ar putea cere să trăiască în concordanţă cu aceste convingeri. La nivelul valorilor, al scopurilor în sine, nu se pune problema de „a îşi putea permite“.

Ceea ce se aplică animalelor de pe pământ se aplică, egal şi fără vreo suspiciune de sentimentalisme, pământului însuşi. Deşi ignoranţa şi lăcomia au distrus în mod repetat fertilitatea solului, la aşa un nivel încât civilizaţiile s-au prăbuşit, nu au existat învăţături tradiţionale să nu fi recunoscut valoarea meta-economică şi semnificaţia afirmaţiei „pământul generos“. Şi acolo unde au fost aceste ascultate învăţăminte, nu doar agricultura, ci şi alţi factori ai civilizaţiei au atins sănătatea şi deplinătatea.

Dimpotrivă, acolo unde oamenii şi-au imaginat că nu-şi pot „permite“ să le pese de sol şi să lucreze cu natura, în loc să lucreze împotiva ei, îmbolnăvirea solului rezultată a îmbolnăvit invariabil şi ceilalţi factori ai civilizaţiei. Astăzi, principalul pericol pentru sol, şi ca atare nu doar pentru agricultură, ci pentru civilizaţie ca un întreg, răsare dinspre oraşe – hotărârea omului de a aplica agriculturii principiile industriei. Nu poate fi găsit un reprezentant mai tipic al acestei tendinţe decât Doctor Sicco I. Mansholt, care, ca vicepreşedinte al Comunităţii Economice Europene, a lansat Planul Mansholt pentru agricultura europeană. El crede că fermierii sunt „un grup care încă nu a înţeles schimbările rapide din societate“. Cei mai mulţi dintre ei ar trebui să renunţe la agricultură şi să devină muncitori industriali în oraş, pentru că „muncitorii din fabrici, de pe şantiere şi cei din slujbe administrative, au deja săptămâna de lucru de cinci zile şi două săptămâni de vacanţă anual. În curând vor avea săptămâna de lucru de patru zile şi patru săptămâni de vacanţă anual. Pe când fermierul este condamnat să lucreze şapte zile pe săptămână pentru că vita care funcţionează cinci zile pe săptămână încă nu a fost inventată, şi el nu are parte de vacanţă deloc“.

Planul Mansholt, ca atare, este proiectat astfel încât să obţină, cât de repede este omeneşte posibil, amalgamarea mai multor ferme mici, de familie, în unităţi agricole mari conduse la fel ca fabricile şi o rată maximă de reducere a populaţiei comunităţilor agricole. Vor fi acordate ajutoare „pentru a permite atât fermierilor vârstnici cât şi celor tineri să părăsească agricultura“.

În discuţiile legate de Planul Mansholt, se face referire în general la agricultură în general ca fiind una din „industriile“ Europei. Se ridică întrebarea dacă agricultura este, de fapt, o industrie, sau ar putea fi ceva esenţial diferit. Deloc surprinzător, aceasta fiind o întrebare metafizică – sau meta-economică - nu este niciodată analizată de către economişti.

Acum, „principiul“ fundamental al agriculturii este că ea are de-a face cu viaţa, cu substanţe vii. Produsele sale sunt rezultatul proceselor vieţii, şi mijloacele sale de producţie sunt constituite de solul viu. Un centimetru cub de sol fertil conţine miliarde de organisme vii, a căror explorare completă depăşeşte capacităţile umane. Pe de altă parte, „principiul“ fundamental al industriei moderne este că lucrează cu procese create de om care funcţionea-

ză corect doar aplicate dispozitivelor umane, materialelor fără viaţă. Idealul industriei este eliminarea substanţelor vii. Materialele create om sunt preferabile celor naturale, pentru că le putem face pe măsură astfel încât să răspundă perfect controlului calităţii. Maşinile create de om funcţionează mai fiabil şi mai previzibil decât o fac substanţele vii, inclusiv omul. Idealul industriei e să elimine factorul viu, incluzând şi factorul uman, şi să lase procesul producţiei în seama maşinilor.

Aşa cum Alfred North Withehead definea viaţa ca „o ofensivă direcţionată împotriva mecanismului repetitiv al universului“, la fel putem defini industria modernă ca „o ofensivă împotriva imprevizibilităţii, lipsei de punctualitate, nesupunerii şi capriciozităţii naturii vii, inclusiv a omului“. Cu alte cuvinte, nu există nici o îndoială că „principiile“ fundamentale ale agriculturii şi industriei, departe de a fi reciproc compatibile, sunt în opoziţie.

Viaţa reală constă în tensiunile produse de incompatibilitatea contrariilor, fiind nevoie de fiecare, şi aşa cum viaţa ar fi fără sens fără moarte, la fel agricultura ar fi lipsită de sens fără industrie. Rămâne adevărat, totuşi, că agricultura primează, pe când industria este secundară, ceea ce înseamnă ca viaţa umană poate continua fără industrie, dar nu şi fără agricultură. Cu toate acestea, viaţa umană la nivelul civilizaţiei cere echilibrarea celor două principii şi acest echilibru este inevitabil distrus când oamenii nu reuşesc să înţeleagă diferenţa esenţială dintre agricultură şi industrie - o diferenţă la fel de mare ca aceea dintre viaţă şi moarte - şi încearcă să trateze agricultura doar ca pe o altă industrie.

Argumentul este, desigur, unul familiar. A fost punctat succint de un grup de experţi recunoscuţi internaţional, în *A Future for European Agriculture*[15]: „Diferitele părţi ale lumii deţin avantaje foarte diferite pentru producerea de anumite produse, depinzând de diferenţele de climat, de calitatea solului şi de preţul mâinii de lucru. Toate ţările ar avea de câştigat dintr-o divizare a muncii care le-ar permite să-şi concentreze producţia pe cele mai productive operaţiuni agricole. Rezultatele ar fi atât un venit mai mare pentru agricultură cât şi costuri mai reduse pentru întreaga economie, în special pentru industrie. Nu poate fi găsită nici o justificare fundamentală pentru protecţionismul agricol“.

Dacă aşa ar sta lucrurile, ar fi total de neînţeles de ce protecţionismul agricol, de-a lungul istoriei, a fost regula, nu excepţia. De ce sunt cele mai multe ţări, de cele mai multe ori, refractare să câştige aceste splendide recompense printr-o reţetă atât de simplă? Tocmai pentru în „operaţiunile agricole“ sunt implicate mai multe lucruri decât producţia de venituri şi reducerea costurilor; este implicată întreaga relaţie dintre om şi natură, întregul stil de viaţă al unei societăţi, sănătatea, fericirea şi armonia omului, precum şi frumuseţea habitatului său. Dacă toate aceste lucruri sunt lăsate la o parte de consideraţiile experţilor, omul însuşi este lăsat pe dinafară – chiar dacă experţii încearcă să-l introducă, aşa cum era, după eveniment, pledând că comunităţile ar trebui să plătească pentru „consecinţele sociale“ ale politicilor lor.

Planul Mansholt, spun experţii, „reprezintă o iniţiativă curajoasă. Se bazează pe acceptarea unui principiu fundamental: venitul din agricultură poate fi menţinut atâta vreme cât

15 Un viitor pentru agricultura europeană [TEI]

reducerea populaţiei agrare este accelerată şi dacă fermele ating rapid o dimensiune viabilă economic.“ Sau din nou: „Agricultura, cel puţin în Europa, este în esenţă direcţionată către producţia de hrană. Este bine cunoscut că cererea de hrană creşte, relativ încet, cu creşterea venitului real. Aceasta face ca totalul veniturilor din agricultură să crească mai greu în comparaţie cu veniturile din industrie; este posibil să se menţină aceeaşi rată a creşterii veniturilor pe persoană doar dacă există o rată adecvată a scăderii numărului de persoane angajate în agricultură“... „Concluzia pare inevitabilă: în circumstanţe care sunt normale în alte ţări avansate, comunitatea ar fi capabilă să-şi satisfacă propriile nevoi cu doar o treime din fermierii care există acum“.

Nici o excepţie serioasă nu poate fi făcută la aceste afirmaţii dacă adoptăm – aşa cum experţii au adoptat – poziţia metafizică a celui mai crud materialism, pentru care costurile financiare şi veniturile financiare sunt criteriul esenţial şi determinant al acţiunilor umane, iar lumea vie nu are nici o semnificaţie dincolo de cea de carieră de exploatat. Într-o perspectivă mai largă, pământul este văzut ca o resursă inestimabilă faţă de care este datoria omului să o „preţuiască şi să o păstreze“. Putem spune că administrarea pământului de către om trebuie să fie în principal orientată spre trei ţeluri – sănătate, frumuseţe şi permanenţă. Cel de-al patrulea ţel - singurul acceptat de experţi - productivitatea, va fi atunci obţinut aproape ca un efect secundar.

Materialismul crud vede agricultura ca „esenţial direcţionată către producţia de hrană.“ Dintr-o perspectivă mai largă, agricultura trebuie să îndeplinească cel puţin trei sarcini:

- să păstreze contactul omului cu natura vie, din care el este şi rămâne o parte foarte vulnerabilă;
- să umanizeze şi să înnobileze habitatul uman; şi
- să furnizeze hrana şi alte materiale necesare unei vieţi corespunzătoare.

Nu cred că o civilizaţie care recunoaşte doar cea de-a treia sarcină, pe care o urmăreşte cu atâta cruzime şi violenţă încât celelalte două sarcini nu sunt doar ignorate, ci contracarate sistematic, are vreo şansă la supravieţuirea pe termen lung. Astăzi, suntem mândri că proporţia persoanelor angajate în agricultură a scăzut la nivele foarte joase şi continuă să scadă. Marea Britanie produce în jur de 60% din necesarul său de hrană în timp ce doar 3% din populaţia activă lucrează în ferme. În Statele Unite, 27% din muncitorii ţării lucrau în ferme la sfârşitul Primului Război Mondial şi 14% la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial; estimarea pentru 1971 arată doar 4,4 %. Acest declin în proporţia lucrătorilor agricoli este asociat în general cu părăsirea masivă a terenului şi înflorirea oraşelor.

În acelaşi timp, citându-l pe Lewis Herber:

„Viaţa metropolitană clachează psihologic, economic şi biologic. Milioane de oameni au conştientizat această depreciere alegând să plece, şi-au adunat bunurile şi s-au dus. Chiar dacă nu au reuşit să îşi taie legăturile cu metropola, cel puţin au încercat. Ca simptom social efortul este plin de semnificaţii.“

În vastele oraşe moderne, spune domnul Herber, locuitorul urban este mai izolat decât erau strămoşii săi în regiunile rurale. „Omul citadin într-o metropolă modernă a atins un nivel de anonimitate, atomizare socială şi izolare spirituală care practic este fără precedent în istoria umanităţii".

Aşadar ce face? Încearcă să ajungă în suburbii şi devine navetist. Deoarece cultura rurală a dispărut, locuitorii ruralului părăsesc satul şi, pentru că zona metropolitană decade, orăşenii părăsesc oraşul. Conform dr. Mansholt „Nimeni nu îşi permite luxul de a nu acţiona economic", cu rezultatul că peste tot viaţa tinde să devină intolerabilă pentru toată lumea, cu excepţia celor foarte bogaţi.

Sunt de acord cu aserţiunea domnului Herbert că „reconcilierea omului cu lumea naturală nu este doar dezirabilă, ci a devenit o necesitate". Şi acest deziderat nu poate fi atins prin turism, vizitarea locurilor turistice, sau alte activităţi de petrecere a timpului liber, ci numai prin schimbarea structurii agriculturii într-o direcţie exact opusă aceleia propusă de dr. Mansholt şi susţinută de experţii citaţi mai sus: în loc să căutăm modalităţi de accelerare a deplasării dinspre agricultură, ar trebui să căutăm politici de reconstrucţie a culturii rurale, să deschidem terenul pentru ocupaţii rentabile pentru un mai mare număr de oameni, fie că sunt cu normă întreagă sau jumătate de normă, şi să orientăm toate acţiunile noastre asupra pământului spre atingerea idealului triplu de sănătate, frumuseţe şi permanenţă.

Structura socială a agriculturii, care a fost produsă de (şi îşi obţine justificarea din) mecanizarea la scară mare şi chimizarea puternică, face imposibilă menţinerea omului în contact real cu natura vie; de fapt, susţine cele mai periculoase tendinţe moderne de alienare, violenţă şi distrugere a mediului. Sănătatea, frumuseţea şi permanenţa sunt cu greu subiecte respectabile de discuţie, şi acesta nu este decât un alt exemplu de desconsiderare a valorilor umane – ceea ce înseamnă o desconsiderare a omului – care inevitabil rezultă din idolatrizarea economismului.

Dacă „frumuseţea este splendoarea adevărului", agricultura nu îşi poate îndeplini cea de-a doua sarcină, aceea de a umaniza şi înnobila habitatul extins al omului, decât dacă aderă asiduu şi cu exactitate la adevărurile revelate de procesele vii ale naturii. Unul dintre ele este legea returnării; altul este diversificarea – opusul oricărui fel de monocultură; altul e descentralizarea, aşa încât se pot găsi utilizări chiar şi resurselor inferioare care nu ar fi niciodată raţional să fie transportate pe distanţe lungi. Aici, din nou, tendinţa lucrurilor şi părerile experţilor sunt exact în direcţia opusă – către industrializare şi depersonalizarea agriculturii, către concentrare, specializare, şi către orice gen de risipă materială care promite să reducă munca.

Ca rezultat, habitatul extins al omului, departe de a fi umanizat şi înnobilat de activităţile agricole umane, devine standardizat, trist şi chiar degradat până la urâţenie. Toate acestea fiind înfăptuite deoarece omul-producător nu-şi poate permite „luxul de a nu acţiona economic", şi iată că nu poate produce „luxurile" foarte necesare – ca sănătatea, frumuseţea şi permanenţa – pe care omul-consumator şi le doreşte mai mult ca orice. Ar costa prea mult; şi cu cât ajungem mai bogaţi, cu atât ne „permitem" mai puţine.

Experţii anterior menţionaţi calculează că „povara“ susţinerii agriculturii în Comunitatea celor şase se apropie de 3% din produsul intern brut, o sumă pe care ei o consideră „departe de a fi neglijabilă“. Cu o creştere anuală de 3% din produsul intern brut, s-ar putea crede ca o astfel de „povară“ ar putea fi dusă fără dificultate: dar experţii subliniază că „resursele naţionale sunt în mare parte dedicate consumului personal, investiţiilor şi serviciilor publice. Folosind o parte atât de mare din resurse ca să subvenţioneze întreprinderi falimentare, fie în agricultură sau industrie, Comunitatea face în avans îmbunătăţirile necesare în aceste domenii.“

Nimic nu poate fi mai clar. Dacă agricultura nu produce venituri, este doar o „întreprindere în declin“. De ce să o susţii? Nu sunt „îmbunătăţiri necesare“ în ce priveşte pământul, doar în ce priveşte veniturile fermierilor, şi acestea pot fi obţinute dacă sunt mai puţini fermieri. Aceasta este filosofia orăşeanului, alienat faţă de natură, promovând propria scară de valori argumentând în termeni economici că nu ne „permitem“ altceva.

De fapt orice societate îşi poate permite să aibă grijă de pământul său, să-l menţină mereu sănătos şi frumos. Nu există dificultăţi, nici o lipsă de cunoştinţe relevante. Nu este nevoie să fie consultaţi experţi economici când întrebarea este o prioritate. Acum ştim prea multe despre ecologie pentru a putea avea vreo scuză pentru multitudinea de abuzuri care au loc în acest moment în administrarea terenului, a animalelor, în depozitarea hranei, prelucrarea hranei şi urbanizarea fără căpătâi. Dacă permitem toate acestea, nu este datorită sărăciei, nu pentru că nu ne-am putea permite să le oprim; este datorită faptului că noi, ca societate, nu avem o bază solidă de credinţe în nici o valoare meta-economică, şi unde nu există astfel de credinţă calculul economic domină. Aceasta este oarecum inevitabil.

Cum ar putea fi altfel? Natura, se spune, detestă goliciunea şi, când „spaţiul spiritual“ disponibil nu este umplut cu o motivaţie superioară, va fi în mod necesar umplut cu ceva inferior – de mica, meschina atitudine calculată faţă de viaţă ce este raţionalizată în calculul economic. Nu am nici o îndoială că o atitudine crudă faţă de pământ şi animalele de pe acesta este legată de, şi este un simptom al multor alte atitudini, cum sunt cele ce produc fanatismul schimbărilor rapide şi o fascinaţie faţă de noutăţile tehnice, organizaţionale, chimice, biologice, şi aşa mai departe, care insistă în aplicarea lor cu mult înainte să cunoască efectele pe termen lung, sau măcar să înţeleagă care ar putea fi acestea. În întrebarea simplă despre cum tratăm pământul, care, alături de oameni, este cea mai preţioasă resursă a noastră, întregul nostru mod de *viaţă este implicat* şi, înainte ca politicile referitoare la pământ să fie cu adevărat schimbate, va fi nevoie de o mare schimbare filosofică, *fără să mai spunem* de cea religioasă.

Problema nu este ce ne permitem, ci pe ce alegem să ne cheltuim banii. Dacă ne-am putea *întoarce la o recunoaştere* generoasă a valorilor meta-economice, peisajele noastre ar deveni sănătoase şi frumoase din nou şi oamenii şi-ar recâştiga demnitatea de om, care *ştie că este superior* animalului dar care nu uită niciodată că *noblesse oblige*.

OPT

Resurse pentru industrie

Cel mai frapant lucru la industria modernă este că necesită atât de multe ca să realizeze atât de puţin. Industria modernă pare să fie ineficientă la un nivel care depăşeşte puterea imaginaţiei. Drept urmare această ineficienţă rămâne neobservată.

Fără îndoială că Statele Unite ale Americii sunt acum ţara cea mai avansată industrial. Cu o populaţie de aproape 207 milioane, conţine circa 5-6 procente din omenire; cu o densitate de aproximativ 22 locuitori pe kilometru pătrat, fiind situată în întregime în zona temperată nordică, este una din cele mai slab populate regiuni din lume. S-a calculat că dacă întreaga populaţie a lumii ar fi aşezată în Statele Unite, densitatea populaţiei s-ar apropia de cea a Angliei din prezent. S-ar putea crede că este o comparaţie „nedreaptă“; dar dacă luăm Regatul Unit ca întreg, descoperim o densitate a populaţiei care este de zece ori mai mare decât a Statelor Unite (ceea ce înseamnă că Statele Unite ar putea susţine mai mult de jumătate din populaţia lumii prezente înainte să atingă o densitate egală cu cea aflată în prezent în Regatul Unit) şi sunt multe alte ţări industrializate unde densităţile sunt şi mai ridicate.

Luând Europa ca întreg, excluzând URSS-ul, găsim o densitate a populaţiei de 937 persoane pe kilometru pătrat, sau de 4, 25 ori mai mare decât cea din Statele Unite ale Americii. Nu se poate spune, deci, că - relativ vorbind – Statele Unite ar fi dezavantajate având prea mulţi oameni şi prea puţin spaţiu. Nici nu se poate spune că teritoriul Statelor Unite este slab înzestrat cu resurse naturale. Dimpotrivă, în toată istoria omenirii nu a existat vreun teritoriu vast care să fi fost vreodată deschis şi care să aibă mai multe resurse minunate şi excelente şi deşi multe au fost exploatate şi distruse de atunci, acest fapt încă rămâne valabil şi astăzi.

De asemenea, sistemul industrial al Statelor Unite nu poate supravieţui doar cu resursele interne şi de aceea trebuie să-şi extindă tentaculele în jurul lumii pentru a-şi asigura necesarul de materii prime. Cele 5-6 procente din populaţia lumii care trăiesc în Statele Unite necesită circa 40% din resursele primare ale lumii pentru a funcţiona normal. De câte ori se fac estimări cu privire la următorii zece, douăzeci, sau treizeci de ani, mesajul care rezultă, este cel a dependenţei tot mai mari a economiei Statelor Unite de materia primă şi combustibilii din exterior. Consiliul Naţional al Petrolului, de exemplu, calculează că în 1985 Statele Unite vor trebui să-şi asigure 57% din necesarul total de petrol din importuri, care va ajunge - la 800 milioane de tone – importul total de petrol pe care vestul Europei şi Japonia îl obţin în prezent din Orientul Mijlociu şi Africa.

Un sistem industrial care foloseşte 40% din resursele primare ale lumii pentru a deservi mai puţin de 6% din populaţia globului ar putea fi numit eficient doar dacă ar fi obţinut succese răsunătoare în ce priveşte fericirea umană, bunăstarea, cultura, pacea şi armonia. Nu trebuie să insist asupra faptului că sistemul american nu reuşeşte să facă acest lucru, nici că nu sunt şanse că ar putea face aşa ceva decât dacă atinge o rată mai mare în creşterea

producţiei, asociată, aşa cum se cuvine, cu o cerere şi mai ridicată asupra resurselor finite ale lumii.

Profesorul Waiter Heller, fostul preşedinte al Council of Aluminium Economic Advisers[16] al preşedintelui Statelor Unite, reflectă fără îndoială opinia celor mai mulţi economişti moderni când şi-a expus punctul de vedere:

„Avem nevoie de expansiune pentru a îndeplini aspiraţiile naţiunii noastre. Într-o economie cu înaltă creştere şi deplin angajată, ai o şansă mai bună să eliberezi resursele publice şi private să lupte în bătălia contra poluării pământului, apei, aerului şi poluării sonore decât într-o economie cu creştere lentă."

„Nu pot concepe „ spune el, „o economie de succes fără creştere". Dar dacă economia Statelor Unite nu poate fi concepută a avea succes fără viitoare creşteri rapide şi dacă acea creştere depinde de abilitatea de a atrage tot mai multe resurse din restul lumii, cum rămâne cu restul de 94,4% din omenire, care se află până în prezent „în urma" Americii? Dacă este nevoie de o economie cu o rată ridicată de creştere pentru lupta bătălia împotriva poluării, care ea însăşi pare să fie rezultatul creşterii economice, ce speranţă există să rupem vreodată acest cerc vicios?

În orice caz, întrebarea care trebuie pusă este dacă resursele pământului sunt potrivite pentru dezvoltarea în continuare a unui sistem industrial care consumă atât de mult şi realizează atât de puţin. Tot mai multe voci sunt auzite astăzi susţinând că nu se poate. Probabil printre cele mai proeminente dintre aceste voci este aceea a unui grup de studiu de la Massachusetts Institute of Technology[17] care a elaborat *The Limits to Growth*[18], un raport pentru proiectul Club of Rome[19] asupra situaţiei neplăcute a omenirii. Raportul conţine, printre alte materiale, un tabel interesant care arată toate rezervele globale cunoscute; numărul de ani cât vor mai exista aceste rezerve la actuala rată de consum globală, numărul de ani cât vor mai dura rezervele globale cunoscute cu consumul continuând să crească exponenţial; şi numărul de ani în care ele vor întâlni consumul în creştere dacă ar fi de cinci ori mai mari decât sunt în acest moment: toate acestea pentru nouăsprezece resurse neregenerabile de importanţă vitală pentru societăţile industriale. De interes deosebit este ultima coloană a tabelului, care ne arată „Consumul SUA în procente din totalul mondial". Cifrele sunt după cum urmează:

Aluminiu	42%
Crom	19%
Cărbune	44%
Cobalt	32%
Cupru	33%
Aur	26 %

16 Consiliul consultanţilor economici ai aluminiului [TEI]
17 Institutul pentru tehnologie Massachusetts [TEI]
18 Limitele creşterii [TEI]
19 Clubul Romei [TEI]

Fier	28 %
Plumb	25 %
Mangan	14%
Mercur	24 %
Molibden	40%
Gaze naturale	63%
Nichel	38 %
Petrol	33 %
Grupul platinei	31%
Argint	26%
Cositor	24%
Tungsten	22%
Zinc	26%

Doar pentru una sau două din aceste mărfuri producţia SUA este suficientă ca să acopere consumul SUA. După ce au fost calculate, sub anumite presupuneri, fiecare dintre aceste resurse vor fi epuizate; autorii şi-au oferit concluzia generală, prudent, după cum urmează:

„Date fiind prezentele rate ale consumului de resurse şi creşterile preconizate ale acestora, marea majoritate a resurse neregenerabile de importanţă curentă vor fi extrem de costisitoare peste 100 de ani."

De fapt, ei nu cred că a mai rămas atât de mult timp înainte ca industria modernă, „puternic dependentă de o reţea de acorduri internaţionale cu ţările producătoare pentru furnizarea de materie primă", ar putea fi confruntată cu crize de proporţii nemaiauzite, „la dificila problemă economică a sorţii diferitelor industrii după ce rând pe rând, resursele devin prohibitiv de scumpe, se adaugă situaţia politicii imponderabile legate de relaţia dintre naţiunile producătoare şi consumator pe măsură ce resursele rămase devin concentrate în zone tot mai limitate geografic. Recenta naţionalizare a minelor din America de Sud şi presiunea de succes a Orientului Mijlociu pentru ridicarea preţului petrolului, sugerează că problema politică s-ar putea ridica cu mult înaintea celei economice."

Poate că a fost folositor, dar nu tocmai esenţial, pentru grupul MIT să facă atât de multe calcule elaborate şi ipotetice. La final, concluzia grupului derivă din presupunerile lui şi nu necesită mai mult decât un simplu act de înţelegere pentru a realiza că o creştere economică infinită a consumului material într-o lume finită este o imposibilitate. Nici nu necesită studierea unor mari cantităţi de produse, tendinţe, bucle de reacţie, dinamici ale sistemului şi aşa mai departe, ca să se ajungă la concluzia că timpul este limitat. Poate a fost folositor să folosească un calculator pentru a obţine rezultate pe care orice altă persoană inteligentă le poate obţine cu ajutorul câtorva calcule făcute pe spatele unui plic, deoarece lumea modernă

crede în computere şi în mulţimea de fapte şi dispreţuieşte simplitatea. Dar este întotdeauna periculos şi în mod normal autodepreciativ să încercăm să alungăm demonii la Belzebut, prinţul tuturor diavolilor.

Sistemul industrial modern nu este grav ameninţat de posibilele lipsuri şi preţurile ridicate la majoritatea materialelor cărora studiul MIT le-a devotat atenţia într-o pondere aşa de mare. Cine poate spune câte astfel de materiale putem încă descoperi în crusta pământului; cât va fi extras, prin metode tot mai ingenioase, înainte să aibă însemnătate discuţia despre epuizarea globală; cât am putea câştiga din partea oceanelor; şi cât poate fi reciclat? Necesitatea este într-adevăr mama invenţiei şi inventivitatea a industriei, minunat susţinută de ştiinţele moderne; este puţin probabil să fie învinse pe aceste fronturi. Ar fi fost mai bine pentru promovarea percepţiei dacă echipa MIT şi-ar fi concentrat analiza pe un factor material a cărui disponibilitate este precondiţionată de toate celelalte, care nu poate fi reciclat – energia.

Am făcut deja aluzie la problema energiei în capitolele anterioare. Este imposibil să scăpăm de ea. Este imposibil să-i supra accentuăm centralitatea. Se poate spune că energia este pentru lumea mecanică ceea ce conştiinţa este pentru lumea umană. Dacă energia dispare, totul dispare. Atâta vreme cât există destulă energie primară - la preţuri tolerabile – nu există nici un motiv să credem că obstacolele în ce priveşte alte materiale primare nu pot fi fie învinse, fie ocolite. Pe de altă parte, un deficit al energiei primare ar însemna că cererea pentru cele mai multe din produsele primare ar fi atât de redusă încât problema lipsei în ce le priveşte este greu de crezut să apară.

Cu toate că aceste fapte de bază sunt perfect evidente, nu sunt încă suficient de apreciate. Există încă o tendinţă, susţinută de orientarea excesivă de cantitativă a economiei moderne, să trateze problemele de furnizare a energiei doar ca o altă problemă alături de nenumărate altele – aşa cum a făcut, într-adevăr, echipa MIT. Orientarea cantitativă este atât de lipsită de înţelegere calitativă încât chiar şi calitatea „ordinii de mărime“ încetează să mai fie apreciată. Şi aceasta, de fapt, este una din principalele cauze a lipsei de realism cu care perspectivele rezervelor de energie ale societăţii industriale moderne sunt în general discutate. Se spune, de exemplu, că, de exemplu, „cărbunele este pe cale să dispară, iar petrolul îi va lua locul“, şi, când este subliniat că aceasta înseamnă epuizarea rapidă a tuturor rezervelor de petrol, dovedite şi preconizate (adică pe cale să fie descoperite), este afabil susţinut că „ne mişcăm rapid către era nucleară“, deci nu este nevoie să ne facem griji pentru nimic, cu atât mai puţin pentru conservarea resurselor de combustibili fosili.

Nenumărate sunt studiile elaborate de agenţii naţionale şi internaţionale, comitete, institute de cercetare şi aşa mai departe care urmăresc să demonstreze cu o vastă varietate de calcule subtile că cererea de cărbune în Europa de Vest decade şi va continua să se reducă atât de repede încât singura problemă este cum să scăpam de mineri cât mai repede. În loc să privească situaţia ca întreg, ceea ce a fost şi încă este foarte previzibil, autorii acestor studii aproape invariabil caută nenumărate părţi componente ale întregii situaţii, niciuna nefiind separat predictibilă, pentru că părţile nu pot fi înţelese decât dacă este înţeles întregul.

Ca să dau un exemplu, un studiu elaborat de European Coal and Steel Community[20], întreprins în 1960, a furnizat răspunsuri cantitative precise la aproape orice întrebare şi-ar fi dorit să pună oricine despre combustibili şi energie în ţările din Common Market[21] până în 1975. Am avut ocazia să analizez acest raport la scut timp după publicare şi nu aş fi deplasat să citez câteva pasaje din această recenzie:

„Poate părea destul de surprinzător ca oricine să poată prezice dezvoltarea salariilor şi productivităţii minerilor în propria ţară cu cincisprezece ani înainte: este şi mai surprinzător să-l descoperim făcând previziuni asupra preţurilor şi a costului transportului transatlantic al cărbunelui american. O anumită calitate a cărbunelui din SUA, ne este spus, va costa „aproape 1450 de dolari pe tonă“ în portul Mării Nordului în 1970 şi „un pic mai mult“ în 1975. „Aproximativ 14,50 dolari“ spune raportul, la atât ar trebui considerate „orice valori cuprinse între 13,75 dolari şi 15,25 dolari“, o marjă de eroare de 1,50 dolari - sau 5 %“, (De fapt, preţul c.i.f.[22] al cărbunelui american în porturile europene a crescut între 24 dolari şi 25 dolari pe tonă pentru noile contracte încheiate în octombrie 1970!)

„Similar, preţul petrolului va fi de ordinul a 17-19 dolari pe tonă, în timp ce pentru gaze naturale şi energie nucleară sunt date diferite feluri de estimări. Fiind în posesia acestor (şi a multor altor) «fapte», autorii găsesc că e o treabă uşoară să calculeze cât din producţia de cărbune a comunităţii va fi competitivă în 1970 şi răspunsul este „aproximativ 125 milioane, adică puţin peste jumătate din producţia din prezent“.

„Este la modă astăzi să presupunem că orice cifre despre viitor sunt mai bune decât niciuna. Pentru a produce cifre despre ceva necunoscut, metoda curentă este să faci o presupunere despre ceva - o ipoteză - şi apoi, prin calcule complexe, să faci estimări. Rezultatul astfel estimat este prezentat mai apoi ca fiind rodul cercetării ştiinţifice, ceva mult superior unei simple presupuneri. Aceasta este o practică dăunătoare, care poate conduce la enorme erori de planificare, pentru faptul că oferă răspunsuri false pentru probleme care cer, de fapt, judecăţi antreprenoriale.“

„Studiul analizat aici foloseşte o mulţime de presupuneri arbitrare care, prin intermediul calculatorului produc un rezultat «ştiinţific». Ar fi fost mai ieftin şi mult mai cinstit să se furnizeze un rezultat evaluat.“

Aşa cum era de aşteptat, „practica pernicioasă“ a înmulţit erorile de planificare. Capacitatea de producţie a industriei extractive a cărbunelui din Europa de vest a fost practic înjumătăţită, nu numai în Comunitate dar şi în Marea Britanie. Între 1960 şi 1970 dependenţa Comunităţii Europene de importurile de combustibil a crescut de la 30% la peste 60%, iar a Marii Britanii de la 25% la 44%. Deşi situaţia din anii 70 a fost perfect previzibilă, guvernele Europei de vest, susţinute de marea majoritate a economiştilor, au distrus intenţionat aproape jumătate din industria lor carboniferă tratând cărbunele ca pe-o marfă oarecare, care este exploatată atât timp cât aduce profit şi abandonată după ce nu mai este profitabilă.

20 Comunitatea europeană a cărbunelui şi oţelului [TEI]
21 piaţa comună a comunităţii europene [TEI]
22 Pretul CIF (în limba engleza Cost, Insurance, Freight - Cost, Asigurare, Navlu) reprezinta preţul la frontiera ţării importatoare, care cuprinde atât elementele componente ale preşului FOB (franco la bord), cât şi costurile asigurării şi transportului internaţional [TEI]

La întrebarea cu ce vor fi înlocuite pe termen lung resursele indigene de cărbune s-a răspuns doar cu asigurări că vor exista suficiente resurse de alţi combustibili ieftini în „viitorul apropiat“, aceste asigurări fiind bazate pe nimic altceva decât simple dorinţe. Nu poate fi vorba că a fost, sau este acum, o lipsă de informaţii, ori că factorii de decizie n-au avut în vedere aspecte importante. Nu, s-a cunoscut perfect situaţia existentă şi existau previziuni realiste şi rezonabile. Doar că cei responsabili cu deciziile n-au fost capabili să tragă concluziile corecte din ceea ce ei considerau că este adevărat.

Argumentele celor care au indicat o posibilă criză energetică în viitorul apropiat n-au fost luate în considerare şi combătute cu contraargumente, ci au fost pur şi simplu ridiculizate sau ignorate. N-a fost nevoie de prea multă introspecţie pentru a realiza că, oricare ar fi viitorul energiei nucleare pe termen lung, soarta industriei mondiale din secolul XX va fi legată de industria petrolieră.

Ce s-ar fi putut spune despre perspectivele petrolului acum mai bine de zece ani? Citez dintr-o lectură din aprilie 1961:

„Nu se poate spune nimic referitor la cât timp vor ajunge rezervele de petrol pentru ca acum 30-50 ani au mai făcut şi alţii prognoze cum că rezervele se vor termina curând şi s-au înşelat. Un număr surprinzător de oameni consideră că dacă unii sau alţii au făcut o estimare greşită acum mulţi ani, asta înseamnă că, de fapt, rezervele de petrol sunt inepuizabile, indiferent de ritmul în care le exploatăm. În ceea ce priveşte rezervele de petrol sau energia nucleară, mulţi oameni dau dovadă de un optimism debordant, iraţional.“

„Prefer să mă bazez pe informaţii de la petrolişti. Ei nu spun că petrolul se va termina în curând. Dimpotrivă, ei spun că rezervele nedescoperite sunt mai mari decât toată cantitatea de petrol care a fost descoperită până acum şi că rezervele mondiale de petrol ce pot fi exploatate la costuri rezonabile sunt estimate în jurul a 200.000 milioane tone, ceea ce înseamnă de 200 ori mai mult decât producţia anuală. Ştim că aşa numita rezervă „demonstrată“ de petrol este în prezent estimată la 40.000 milioane tone şi nu putem fi atât de naivi încât să ne închipuim că acesta este tot petrolul care a mai rămas. Nu, ne bucurăm să credem că o cantitate inimaginabilă de 160.000 milioane de tone de petrol va fi descoperită în următoarele zeci de ani. De ce inimaginabilă? Pentru că, de exemplu, descoperirea de mari cantităţi de petrol sub deşertul Sahara nu va modifica această cantitate (acest fapt i-a făcut pe mulţi să creadă că perspectivele petrolului se vor modifica profund). Opinia actuală a experţilor în petrol este că sub Sahara nu sunt mai mult de 1.000 milioane tone de petrol. Acesta ar putea însemna mult dacă ar fi să ne raportăm la necesităţile anuale ale Franţei dar, comparativ cu cele 160.000 milioane tone cât este estimată întreaga rezervă, pare cu totul nesemnificativ. De aceea spun „aproape inimaginabilă“, pentru că sunt greu de imaginat încă 160 de descoperiri precum cea din Sahara. Asta nu ne împiedica să credem că ele nu pot fi făcute şi nu se vor face.

Se pare că rezervele confirmate de petrol ajung pentru aproximativ 40 de ani, iar cele estimate pentru 200 ani, în condiţiile consumului actual. Din păcate consumul nu este stabil, el înregistrează o creştere continua, de 6-7% anual. Într-adevăr, dacă această creştere ar

fi oprită acum, nu ne-am putea îndoi că petrolul nu va înlocui cărbunele; mai toată lumea consideră totuşi că exploatarea petrolului – la scară globală - îşi va menţine ritmul accelerat. Industrializarea cuprinde întreaga lume şi ea este alimentată de energia petrolului. Îşi imaginează cineva că acest proces ar putea fi oprit brusc? Dacă nu, am putea măcar să calculăm, strict aritmetic, cam cât ar mai putea dura.

Ceea ce vă propun acum nu e o previziune ci un calcul simplu sau, cum ar spune inginerii, un studiu de fezabilitate. O rată de creştere de 7% pe an înseamnă dublarea cantităţii în 10 ani. În 1970, drept urmare, consumul mondial de petrol ar putea ajunge la 2.000 milioane tone pe an (în realitate a crescut până la 2.373 milioane tone). În zece ani s-au consumat în jur de 15.000 milioane tone. Pentru a avea o rezervă imediată egală cu rezerva certă (40.000 milioane tone) rezultă că, anual ar trebui să adăugăm rezerve de cel puţin 15.000 milioane tone. Rezervele certe care sunt în prezent de 40 de ori mai mari decât necesarul anual vor deveni doar de 20 de ori mai mari decât consumul anual în condiţiile în care acesta se dublează. Acest scenariu este perfect credibil. Zece ani este un interval foarte scurt dacă avem de-a face cu probleme cu combustibilii. Haideţi să analizăm următorii zece ani, până în 1980.

Dacă consumul va creşte cu 7% pe an, el va ajunge la un nivel de 4.000 milioane tone pe an în 1980. Consumul total în aceşti zece ani se va situa în jurul a 30.000 milioane tone. Dacă durata de viaţă a rezervelor certe s-ar menţine la 20 de ani - şi sunt puţini cei care ar face investiţii mari fără să aibă perspectiva a cel puţin douăzeci de ani de exploatare - rezultă ca nu va mai fi suficient să înlocuim cele 30.000 milioane tone consumate; va trebui să descoperim anual noi rezerve certe de 80.000 milioane tone (20 ani x 4.000 t consum anual). Înseamnă că trebuie descoperite rezerve mai mari de 70.000 milioane de tone în aceşti zece ani. Această cifră pare deja fantastică. Mai mult, după ce vom fi consumat 45.000 milioane tone din cele 200.000 milioane cât estimăm că există, restul de 155.000 milioane tone, descoperite sau care ar putea fi descoperite, vor asigura consumul pentru 40 de ani în condiţiile menţinerii consumului din 1980. Nu mai e nevoie de nici o altă demonstraţie aritmetică pentru a trage concluzia că menţinerea unui ritm ridicat al consumului după 1980 va fi practic imposibilă.

Acesta este, aşadar, rezultatul „studiului de fezabilitate“. Dacă estimările geologilor-petrolişti privind rezerva totală de petrol sunt corecte, nu încape îndoială că industria petrolieră va reuşi să-şi susţină ritmul de creştere pentru încă zece ani, dar putem avea îndoieli că va reuşi în următorii douăzeci de ani. Şi putem afirma cu siguranţă că nu va putea creşte în acelaşi ritm şi după 1980. În acel an, sau mai degrabă pe atunci, consumul de petrol va fi la cel mai înalt nivel, iar rezervele certe aşişderea. Asta nu înseamnă că lumea şi-a epuizat rezervele de petrol, ci doar că a atins cota maximă de consum. Ca o paranteză, acesta este punctul în care se află acum Statele Unite în ceea ce priveşte consumul de gaz. A ajuns la punctul maxim; pentru a putea menţine echilibrul între consumul şi rezerva de gaz trebuie oprită creşterea consumului.

În ceea ce priveşte Marea Britanie - o ţară puternic industrializată, cu un consum ridicat de petrol dar fără rezerve autohtone – aceasta se va confrunta cu criza petrolului nu

atunci când această resursă se va epuiza, ci atunci când nu vor mai fi descoperite noi surse de petrol. Când se va ajunge în acest punct, aproximativ peste 20 de ani conform extrapolărilor noastre, industrializarea va fi cuprins deja întreaga planetă şi ţările subdezvoltate vor fi prins gustul pentru standarde de viaţă ridicate, chiar dacă se vor zbate încă într-o sărăcie lucie şi ce altceva s-ar putea declanşa decât o lupta intensă pentru rezervele de petrol, chiar una violentă, situaţie în care orice ţară cu nevoi mari de petrol dar fără rezerve autohtone se va afla într-o poziţie foarte delicată.

Puteţi folosi metode de extrapolare mai complexe dacă doriţi, alterând variabilele de bază chiar şi cu 50%. Veţi constata că rezultatele obţinute nu diferă prea mult. O abordare foarte optimistă v-ar indica faptul că anul creşterii maxime nu ar fi 1980 ci câţiva ani mai târziu. Ce importanţă ar avea? Noi sau copii noştri vom fi doar puţin mai bătrâni.

Toate acestea înseamnă că National Coal Board are o sarcină prioritară şi o mare responsabilitate, în calitate de custode al rezervelor naţionale de cărbune, şi anume să furnizeze o cantitate suficientă de cărbune atunci când bătălia planetară pentru petrol va începe. Dar acest lucru nu va fi posibil dacă se va permite ca industria, sau o parte importantă a ei, să fie lichidată datorită abundenţei şi preţului scăzut al petrolului, abundenţă datorată unor situaţii de moment.

Care va fi, aşadar, situaţia cărbunelui în 1980? Toate indiciile arată că cererea pentru cărbune a acestei ţări va fi mai mare decât în acest moment. Va fi în continuare mult petrol, dar nu neapărat suficient pentru a satisface toate cererile. Pe plan global va fi o luptă ascuţită pentru petrol care se va reflecta în preţurile ridicate ale acestuia. Să sperăm că National Coal Board va fi capabil să îndrume industria extractivă în depăşirea dificultăţilor din anii ce vor urma, păstrându-i cât mai bine posibil capacitatea de a produce eficient în jur de 200 milioane tone de cărbune anual. Chiar dacă, pentru intervale scurte, pare că pentru anumiţi utilizatori sau chiar pentru întreaga economie este mai ieftin şi mai convenabil să se folosească mai puţin cărbune şi mai mult petrol, strategia politică referitoare la combustibil trebuie să ia în considerare proiecte pe termen lung. Şi aceste proiecte trebuie să fie corelate cu alte fenomene globale cum ar fi creşterea demografică şi industrializarea.

Sunt indicii cum că în 1980 populaţia lumii va fi cu o treime mai numeroasă decât în prezent iar producţia industrială va fi de două ori şi jumătate mai mare, în condiţiile unui consum de combustibil de două ori mai mare. Pentru a putea susţine dublarea consumului de combustibil va trebui să avem o producţie de petrol de patru ori mai mare, să dublăm producţia de hidroelectricitate, să menţinem producţia de gaze cel puţin la nivelul actual, să avem o producţie semnificativă de energie nucleară şi să extragem cel puţin cu 20% mai mult cărbune decât acum. Fără îndoială că în următorii douăzeci de ani se vor produce multe schimbări pe care nu le putem anticipa. Unele vor avea ca rezultat creşterea nevoii de cărbune iar altele scăderea acesteia. Politica nu se face pentru neprevăzut sau impredictibil. Şi dacă fundamentăm politica actuală pe ceea ce poate fi prevăzut în prezent rezultă că trebuie să păstrăm industria carboniferă, nu s-o abandonăm.

Aceste avertismente, şi multe altele manifestate prin anii 60, n-au rămas fără ecou dar au fost tratate cu dispreţ până la criza surselor de petrol din 1970. Orice sursă de petrol nou descoperită, fie că era în Sahara, în Olanda, în Marea Nordului sau în Alaska era considerată un eveniment major care va schimba perspectiva, ca şi cum modul de gândire prezentat anterior n-ar fi presupus deja că noi şi noi descoperiri se vor produce an de an. Principala critică ce poate fi făcută calculelor din 1961 este că cifrele au fost uşor subevaluate. Evenimentele au fost mai precipitate decât mă aşteptam acum zece-doisprezece ani.

Chiar şi acum, prezicătorii îşi fac de treabă sugerând că nu există nici o problemă. În anii 1960 companiile petroliere erau cele care ofereau asigurări fără acoperire, deşi cifrele pe care le furnizau dovedeau contrariul. Acum, după ce aproape jumătate din capacitatea şi mai mult de jumătate din rezervele de cărbuni exploatabile ale Europei de vest au fost distruse, aceştia au schimbat refrenul. Se spunea că OPEC- Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol - n-o să fie niciodată mai mult de un pion, pentru că arabii nu se pot înţelege între ei, darămite cu non-arabii; astăzi este evident că OPEC-ul este cel mai mare monopol pe care l-a avut omenirea. Se spunea ca ţările exportatoare de petrol depind de cele importatoare în aceeaşi măsură în care cele din urmă depind de ele. Astăzi e clar că la baza acestor supoziţii a stat doar o dorinţă întrucât necesarul de petrol este atât de mare şi cererea atât de neelastică[23] încât ţările exportatoare, acţionând concertat, pot modifica preţurile printr-o simplă restrângere a extracţiei.

Încă mai sunt voci care spun că dacă preţul petrolului creşte prea mult (indiferent ce înseamnă asta) acesta va ieşi de pe piaţă, dar este evident că nu există încă un substitut pentru petrol care să se găsească în cantităţi suficiente care să determine scoaterea petrolului de pe piaţă.

Ţările exportatoare au început să realizeze între timp că banii în sine nu se vor constitui în noi surse de existenţă pentru populaţie. Pentru a-şi satisface nevoile, pe lângă bani e nevoie şi de eforturi imense şi mult timp. Petrolul este o resursă neregenerabilă. Cu cât este mai repede exploatată, cu atât este mai scurt timpul în care să dezvolţi o resursă economică alternativă. Concluziile sunt evidente: există un interes pe termen lung, atât din partea ţărilor exportatoare cât şi a celor importatoare, ca viaţa petrolului să fie cât mai lungă. Primele au nevoie de timp pentru a dezvolta surse alternative de viaţă iar cele din urmă, de timp pentru a-şi pregăti economia pentru situaţia – foarte probabilă în viitorul apropiat - în care petrolul va fi foarte rar şi foarte preţuit. Cel mai mare pericol pentru ambele ar fi continuarea creşterii rapide a producţiei de petrol şi a consumului în întreaga lume.

Situaţiile catastrofale pe frontul petrolului vor putea fi evitate dacă interesele pe termen lung ale ambelor grupuri de ţări se vor armoniza şi se vor lua măsuri concertate de stabilizare şi reducere treptată a consumului. În ceea ce priveşte ţările importatoare de petrol, problema este acută în Europa de vest şi în Japonia. Aceste două zone sunt în pericol să devină cei din urmă „legatari universali“ ai importului de petrol. Nu sunt necesare calcule sofisticate pentru a sesiza acest fapt evident. Până nu demult, Europa de vest trăia în confortabila iluzie că „intrăm în era energiei ieftine şi nelimitate“; savanţi faimoşi, printre alţii,

23 termen economic pentru situaţia în care cererea şi oferta nu se modifică semnificativ atunci când se modifică preţul [TEI]

şi-au exprimat părerea că în viitor „energia va fi un drog pe piaţă“. Carta Alba Britanică asupra Politicii petrolului, apărută în noiembrie 1967 proclama că: „Descoperirea de gaz natural în Marea Nordului este un eveniment major în evoluţia resurselor energetice ale Marii Britanii. Urmează îndeaproape erei energiei nucleare ca principală sursă de energie. Împreună, aceste doua direcţii de dezvoltare vor conduce la schimbări fundamentale în tiparele cererii şi ofertei de energie din anii care vin.“

Cinci ani mai târziu, tot ce poate fi spus este că Marea Britanie e mai dependentă de petrol decât oricând. Un raport al Secretariatului de Stat pentru Mediu din 1972 a deschis capitolul referitor la energie cu cuvintele:

„Există o îngrijorare profundă izvorâtă din informaţiile referitoare la viitoarele resurse energetice, atât din ţara noastră cât şi din întreaga lume. Există estimări diferite referitoare la cât timp mai avem până când rezervele de combustibil fosil se vor epuiza dar suntem de acord că aceste resurse sunt limitate şi trebuie să găsim resurse alternative. Necesităţile uriaşe ale ţărilor emergente, creşterea populaţiei, rata accelerată de exploatare a unor resurse fără a se ţine seama de consecinţe, credinţa că resursele vor fi disponibile doar cu costuri tot mai mari, posibilele accidente nucleare sunt factori care duc la creşterea îngrijorării.“

Este păcat că aceste îngrijorări nu s-au manifestat şi în anii 60, când aproape jumătate din industria extractivă a cărbunelui din Marea Britanie a fost abandonată pentru că era „neeconomică“ - şi, odată abandonată, e ca şi pierdută - şi este uluitor că, în ciuda „îngrijorării crescute“, există o presiune continuă din partea grupurilor de influenţă pentru închiderea minelor pentru motive „economice“.

NOUĂ

Energia nucleară – salvare sau condamnare

Principala cauză a complacerii - care acum se diminuează treptat - legate de viitoarele surse de energie a fost, fără îndoială, apariţia energiei nucleare. Oamenii credeau că aceasta a apărut la ţanc. Nu s-au sinchisit să cerceteze prea mult ce era aceea de fapt. Era nouă, era uimitoare, era un progres şi curgeau promisiunile că va fi ieftină. Deoarece mai devreme sau mai târziu tot va fi nevoie de o nouă sursă de energie, de ce să nu o folosim de pe acum?

Acum şase ani s-a făcut afirmaţia de mai jos, care la timpul acela părea foarte „neortodoxă". „Religia economiei promovează idolatria schimbărilor rapide, neafectată de un truism elementar, acela că o schimbare care nu reprezintă o îmbunătăţire indiscutabilă reprezintă o binecuvântare îndoielnică. Obligaţia argumentării este pusă în spatele celor care adoptă „punctul de vedere ecologic": dacă nu pot dovedi că se aduce o vătămare evidentă omului, atunci schimbarea va avea loc. Bunul-simţ sugerează, dimpotrivă, că sarcina argumentării trebuie să revină celui care vrea să introducă schimbarea; acesta trebuie să demonstreze că nu vor exista consecinţe dăunătoare. Dar aceasta ar dura prea mult timp şi ar fi, prin urmare, neeconomic.

Într-adevăr, ecologia ar trebui să fie o disciplină obligatorie pentru toţi economiştii, indiferent că sunt profesionişti sau amatori, deoarece ecologia poate folosi pentru restabilirea unui minim echilibru. Deoarece ecologia susţine că „un mediu natural dezvoltat de-a lungul a milioane de ani trebuie să beneficieze de o anumită atenţie. Un lucru atât de complicat cum este planeta, locuită de peste un milion şi jumătate de specii de plante şi animale, care trăiesc toate la un loc, într-un echilibru mai mare sau mai mic, în care folosesc în mod continuu şi refolosesc aceleaşi molecule de sol şi de aer, nu poate fi îmbunătăţit prin cârpeli fără rost şi lipsite de informaţie.

Toate schimbările făcute într-un mecanism complex implică un anumit risc şi trebuie întreprinse numai după o atentă studiere a tuturor faptelor existente. Mai întâi, schimbările trebuie operate la scară redusă, ca un test, înainte de a fi aplicate în mod extins. Atunci când informaţiile sunt incomplete, schimbările trebuie să rămână fidele proceselor naturale care au în favoarea lor dovada indiscutabilă că au susţinut viaţa un timp foarte îndelungat."

Acum şase ani, dezbaterea a fost următoarea: dintre toate schimbările introduse de om în gospodăria naturii, fisiunea nucleară pe scară largă este în mod neîndoielnic cea mai periculoasă şi cea mai profundă. Drept consecinţă, radiaţia ionizantă a devenit cel mai grav agent de poluare a mediului şi cea mai mare ameninţare la adresa vieţii omului pe pământ. Nu este de mirare că bomba atomică a atras atenţia nespecialiştilor, deşi există cel puţin o şansă ca ea să nu mai fie folosită niciodată. Pericolul pe care aşa-numitele utilizări paşnice ale energiei atomice îl prezintă pentru omenire poate fi cu mult mai mare. Probabil că nu există exemplu mai clar de dictatură a economiei. Decizia de a construi centrale energetice convenţionale, pe bază de cărbuni sau petrol, sau de a construi centrale nucleare, se ia după argumente economice, eventual cu o mică dezbatere a „consecinţelor sociale" ce pot apărea

din închiderea super-rapidă a industriei cărbunilor. Gândul că fisiunea nucleară reprezintă un risc incredibil, incomparabil şi unic pentru viaţa omului nu îşi găseşte loc în nici un calcul şi nu este niciodată menţionat.

Aceia care se ocupă de evaluarea riscurilor, adică firmele de asigurări, sunt reticenţi în a asigura centralele nucleare pentru riscuri privind terţele părţi peste tot în lume, rezultatul fiind acela că a trebuit să se adopte o legislaţie specială, prin care Statul ia asupra sa o mare răspundere. Asigurat sau nu, pericolul rămâne, iar religia economiei exercită o asemenea sclavie încât singura întrebare care pare a interesa guvernele sau publicul este aceea dacă „rentează".

Nu se pune problema că nu ar exista avertismente credibile. Efectele razelor alfa, beta şi gama asupra ţesuturilor vii sunt perfect cunoscute: particulele radiaţiilor sunt ca nişte gloanţe care sfâşie organismul, iar leziunile pe care le provoacă depind în primul rând de dozaj şi de tipul celulelor pe care le lovesc. Încă din 1927 biologul american H. J. Muller a publicat o lucrare celebră despre mutaţiile genetice cauzate de bombardarea cu raze X, iar riscul genetic al expunerilor a fost recunoscut şi de negeneticieni începând cu anii '30.

Este clar faptul că există un pericol de „dimensiuni" până în prezent neexperimentate, care îi priveşte nu numai pe cei care ar putea fi afectaţi în mod direct de aceste radiaţii, dar şi pe urmaşii lor. O nouă „dimensiune" este dată şi de faptul că, deşi acum omul poate să creeze şi creează elemente radioactive, el nu poate să diminueze radioactivitatea acestora, odată create. Nici o reacţie chimică, nici o interferenţă fizică, ci numai trecerea timpului reduce intensitatea radiaţiei, odată declanşată. Izotopul de carbon-14 are o perioadă de înjumătăţire de 5.900 de ani, ceea ce înseamnă că e nevoie de aproape 6.000 de ani pentru ca radioactivitatea acestuia să scadă la jumătate din cât a fost. Perioada de înjumătăţire a izotopului de stronţiu-90 este de douăzeci şi opt de ani. Dar indiferent care este perioada de înjumătăţire, uneori radiaţiile continuă pe termen aproape nespecificat şi nu se poate face nimic, decât să încercăm să depozităm substanţele radioactive într-un loc sigur.

Dar ce înseamnă, să zicem, un loc sigur la cantităţile enorme de deşeuri radioactive produse de reactoarele nucleare? Nu există pe pământ un loc suficient de sigur. La un moment dat se credea că aceste deşeuri pot fi depuse în locurile cele mai adânci ale oceanelor, fiindcă se presupunea că la acele adâncimi nu ar putea să existe viaţă. Dar această presupunere a fost spulberată de explorările sovietice din adâncurile oceanelor. Oriunde există viaţă, substanţele radioactive sunt absorbite în ciclul biologic. În câteva ore de la depunerea acestor materiale în apă, cea mai mare parte din ele se regăseşte în organismele vii. Planctonul, algele şi multe animale marine au o capacitate de a concentra aceste substanţe de o mie şi, în unele cazuri, chiar de un milion de ori mărită. Deoarece organismele se hrănesc cu alte organisme, materialele radioactive urcă pe scara formelor de viaţă şi ajung în cele din urmă tot la om.

Încă nu s-a ajuns la nici un acord internaţional privind depozitarea deşeurilor radioactive. Conferinţa internaţională a Organizaţiei pentru Energie Atomică, ţinută la Monaco în noiembrie 1959, s-a încheiat cu disensiuni, în special din cauza obiecţiilor violente formulate

de majoritatea ţărilor împotriva practicilor americane şi britanice de a depune deşeurile în oceane. Deşeuri cu „nivel înalt“ sunt în continuare deversate în oceane, în vreme ce cantităţile de deşeuri aşa-numite „intermediare“ şi „cu nivel redus“ sunt vărsate în cursurile de apă sau direct în pământ. Un raport al Comisiei pentru Energie Atomică remarcă în mod laconic că deşeurile lichide „pătrund treptat în apele subterane, lăsând toate sau o parte din proprietăţile radioactive în sol pe cale chimică sau fizică.“

Cele mai mari deşeuri nucleare sunt, bineînţeles, chiar reactoarele atunci când sunt scoase din funcţiune. Sunt foarte multe discuţii legate de o întrebare economică superficială, aceea dacă reactoarele vor rezista douăzeci, douăzeci şi cinci sau treizeci de ani. Nimeni nu vorbeşte despre un aspect de importanţă vitală pentru omenire, acela că reactoarele nucleare nu pot fi dezasamblate şi nu pot fi mutate, ci trebuie lăsate în picioare acolo unde se află, probabil timp de sute sau mii de ani, ca o ameninţare activă la adresa vieţii, în vreme ce radioactivitatea acestora se scurge pe tăcute în aer, în apă şi în sol. Nimeni nu ia în calcul numărul şi amplasarea acestor instalaţii satanice care se înmulţesc neîncetat. Desigur, nu ar trebui să aibă loc niciodată cutremure, războaie, frământări civile sau revolte cum au fost cele care au contaminat oraşele din S.U.A. Instalaţiile nucleare scoase din funcţiune vor rămâne nişte monumente urâte ale presupunerii omului neliniştit că de acum încolo nu îl aşteaptă decât seninătatea sau că viitorul nu înseamnă nimic pe lângă cel mai mărunt câştig economic de acum.

Între timp, autorităţile sunt angajate în definirea „concentraţiilor maxime admise“ (CMA) şi a „nivelurilor maxime admise“ (NMA) ale diferitelor elemente radioactive. CMA urmăreşte să definească o anumită cantitate de substanţe radioactive care se permite a fi acumulată de organismul uman. Dar se ştie că orice acumulare provoacă vătămări biologice. „Deoarece nu avem certitudinea că există vindecare a acestor efecte“ observă Laboratorul Radiologic Naval al S.U.A., „trebuie să ne bazăm pe o decizie arbitrară despre cât anume putem accepta; cu alte cuvinte, cât anume este „acceptabil“ sau „admis“ - nu o constatare ştiinţifică, ci o decizie administrativă.“

Nu ne surprinde că persoane de inteligenţă şi integritate deosebită, precum Albert Schweitzer, refuză să accepte impasibile astfel de decizii administrative: „Cine le-a dat dreptul să facă asta? Cine chiar are dreptul să permită aşa ceva?“ Istoricul acestor decizii este cel puţin neliniştitor. Consiliul Britanic de Cercetare Medicală a observat acum vreo doisprezece ani că „Nivelul maxim de izotopi de stronţiu-90 în scheletul uman, admis de Comisia Internaţională privind Protecţia Radiologică este de 1.000 micro-micro-Curie pe gram de calciu (= 1.000 SU). Dar acesta reprezintă nivelul maxim admis pentru adulţii cu profesii speciale, nefiind adecvat pentru a se aplica la toată populaţia sau la copii, care prezintă sensibilitate mărită la radiaţii.“

Ceva mai târziu, CMA pentru izotopul de stronţiu 90, în ceea ce priveşte populaţia în ansamblu, a fost redusă cu 90% şi apoi cu încă o treime, la 67 SU. Între timp, CMA pentru lucrătorii din centralele nucleare a fost ridicată la 2.000 SU. Cu toate acestea, trebuie să avem grijă să nu ne rătăcim prin jungla controverselor care au crescut în acest domeniu.

Problema este că prin „utilizările în scopuri paşnice ale energiei atomice“ au fost create pericole foarte grave care afectează nu numai generaţiile de astăzi, ci toate generaţiile viitoare, deşi până în prezent energia nucleară se foloseşte numai la o scară nesemnificativă statistic. Adevărata dezvoltare urmează abia de acum încolo, la o scară pe care oamenii nu şi-o pot imagina. Dacă aşa se va întâmpla într-adevăr, va exista un trafic continuu de substanţe radioactive de la fabricile chimice „fierbinţi“ la centralele nucleare şi înapoi; de la centrale, la instalaţiile de procesare a deşeurilor şi de acolo la locurile de depozitare. Un accident grav în timpul transportului sau producţiei poate cauza o catastrofă majoră, iar nivelurile radiaţiilor din lumea întreagă vor creşte neîncetat, de la o generaţie la alta.

Dacă geneticienii nu se înşeală, se va produce totodată o creştere necontenită, oarecum întârziată, a numărului de mutaţii nocive. K. Z. Morgan, de la Oak Ridge Laboratory, subliniază că efectele nocive pot fi foarte subtile, printr-o deteriorare a tuturor calităţilor organice, cum ar fi mobilitatea, fertilitatea şi eficienţa organelor de simţ. „Dacă o doză mică are vreun efect în oricare etapă a ciclului de viaţă al unui organism, radiaţia cronică de la acel nivel poate fi mai dăunătoare decât o singură doză masivă. În fine, tensiunea şi schimbările vitezei mutaţiilor se pot produce chiar şi atunci când supravieţuirea indivizilor iradiaţi nu suferă un efect evident imediat.“

Geneticieni de frunte au avertizat că trebuie făcut tot posibilul pentru a evita creşterea vitezei mutaţiilor; cadre medicale de frunte au insistat că viitorul energiei nucleare trebuie să fie în funcţie de cercetările radiobiologiei, care deocamdată sunt cu totul incomplete; fizicieni de frunte au propus „să fie încercate măsuri mult mai puţin teribile decât construirea de reactoare nucleare“ pentru a rezolva pe viitor problema aprovizionării cu energie - o problemă care în prezent nu este în nici un caz acută; iar cercetători de frunte ai problemelor strategice şi politice ne-au avertizat totodată că de fapt nu se mai poate spera ca proliferarea bombei atomice să fie împiedicată, atâta timp cât producerea plutoniului se răspândeşte, după cum „spectaculos a anunţat preşedintele Eisenhower în a sa propunere „atomi pentru pace“ din 8 decembrie 1953.“

Dar toate aceste opinii cu greutate nu joacă nici un rol în dezbaterea dintre a ne îndrepta îndată către „al doilea program nuclear“ sau a mai zăbovi un pic pe lângă combustibilii convenţionali care, indiferent ce s-ar spune pentru sau contra lor, nu ne implică în riscuri complet noi şi în mod recunoscut incalculabile. Nici unul dintre acestea nu este măcar pomenit: întreaga controversă, care poate afecta chiar viitoarea existenţă a speciei umane, se poartă exclusiv în termenii avantajelor imediate, ca şi cum doi căutători prin gunoaie negociază o reducere la marfa pe care o vând.

Ce este, la urma-urmei, infestarea aerului cu fum în comparaţie cu poluarea aerului, apei şi solului cu radiaţii ionizante? Nu doresc în nici un fel să minimalizez răul produs de poluarea convenţională a aerului şi apei; dar trebuie să recunoaştem „diferenţele de mărime“ atunci când le întâlnim. Poluarea radioactivă este un rău de o „mărime“ incomparabil superioară oricărui altuia cunoscut vreodată omenirii. Se poate chiar ridica întrebarea: ce

rost are să insistăm asupra purităţii aerului dacă aerul este încărcat de particule radioactive? Şi chiar dacă aerul ar putea fi protejat, ce rost ar avea dacă solul şi apa ar fi otrăvite?

Chiar şi un economist ar putea să se întrebe: ce rost are progresul economic, aşa-numitul standard ridicat de viaţă, dacă planeta Pământ, singura pe care o avem, este contaminată cu substanţe care pot produce malformaţii copiilor şi strănepoţilor noştri? Nu am învăţat nimic din tragedia talidomidei[24]? Putem să tratăm chestiuni atât de fundamentale prin terne declaraţii liniştitoare sau admonestări oficiale că „în lipsa dovezilor că o inovaţie este nocivă ar fi o maximă lipsă de responsabilitate să alarmăm publicul"? Putem să le tratăm pur şi simplu pe baza unor calcule de rentabilitate pe termen scurt?

„S-ar putea crede", scria Leonard Beaten, „că toate resursele celor care se tem de răspândirea armelor nucleare au fost dedicate eradicării acestor proiecte pe o perioadă cât mai îndelungată. S-ar putea crede că S.U.A., Uniunea Sovietică şi Marea Britanie au cheltuit sume mari încercând să demonstreze că, de exemplu, combustibilii convenţionali fuseseră subestimaţi ca sursă de energie. De fapt, eforturile întreprinse trebuie să rămână în istorie printre cele mai inexplicabile fantezii politice. Numai un psiholog social ar putea îndrăzni să explice de ce deţinătorii celor mai înspăimântătoare arme ale lumii au dorit să răspândească industria necesară producerii lor. Din fericire, reactoarele nucleare sunt încă destul de puţine."

De fapt, un reputat fizician nuclear american, A. W. Weinberg, a oferit o anumită explicaţie: „Există", spune el, „o dorinţă de înţeles a oamenilor de bună credinţă de a valorifica aspectele pozitive ale energiei nucleare, pur şi simplu deoarece aspectele negative sunt atât de tulburătoare." Dar tot el avertizează că „există motive personale foarte convingătoare pentru care oamenii de ştiinţă din domeniul nuclear se manifestă optimist în legătură cu impactul pe care îl au asupra treburilor lumii. Fiecare dintre noi trebuie să se justifice faţă de sine însuşi pentru ocupaţia sa legată de instrumentele nucleare de distrugere (chiar şi noi, cei care lucrăm la reactoare, suntem cu puţin mai puţin asaltaţi de propria învinuire decât colegii noştri din industria de armament)".

Instinctul nostru de conservare, ar fi trebuit să vă daţi seama, ne-ar face imuni la linguşelile optimismului născut din culpă ale oamenilor de ştiinţă sau la promisiunile de avantaje financiare nedovedite. „Încă nu este prea târziu să analizăm din nou vechile decizii şi să luăm decizii noi" afirma recent un comentator american. „Cel puţin deocamdată încă mai putem alege". Odată create mult mai multe centre de radioactivitate, nu vom mai avea de ales între a înfrunta riscurile sau nu.

Este clar faptul că anumite progrese ştiinţifice şi tehnologice din ultimii treizeci de ani au produs şi produc în continuare riscuri care sunt absolut inacceptabile. La cea de-a patra Conferinţă Naţională privind Cancerul din America, organizată în septembrie 1960, Lester Breslow, de la Departamentul de Stat pentru Sănătate Publică din California, a relatat că zeci de mii de păstrăvi din fermele piscicole din vest sunt bolnavi de cancer la ficat şi continuă astfel: „Schimbările tehnologice care afectează mediul antropic sunt introduse cu o viteză

24 Sedativ hipnotic care cauzează severe malformaţii congenitale dacă este administrat în timpul sarcinii; se estimează că numărul victimelor talidomidei a fost între 10.000 şi 20.000, din 1957 până în 1961, când a fost retras de pe piaţă [TEI]

atât de mare şi cu atât de puţin control, încât este o minune că omul a scăpat până acum de epidemia de cancer care a afectat anul acesta păstrăvii."

A afirma aceste lucruri înseamnă, fără îndoială, a te expune acuzaţiilor că eşti împotriva ştiinţei, tehnologiei şi progresului. Daţi-mi voie, aşadar, să spun câteva cuvinte despre viitorul cercetării ştiinţifice. Omul nu poate trăi fără ştiinţă şi tehnologie, la fel cum nu poate trăi împotriva naturii. Ceea ce necesită însă cea mai atentă analiză este direcţia în care se îndreaptă cercetarea ştiinţifică şi aceasta nu o putem lăsa exclusiv pe seama oamenilor de ştiinţă. După cum afirma chiar Einstein, „aproape toţi oamenii de ştiinţă sunt complet dependenţi din punct de vedere economic" şi „numărul oamenilor de ştiinţă care au simţul responsabilităţii este atât de mic" încât ei nu pot stabili direcţia în care se îndreaptă cercetarea.

Această ultimă declaraţie este valabilă, fără îndoială, pentru toţi specialiştii, prin urmare sarcina revine nespecialiştilor inteligenţi, unor oameni precum cei care fac parte din Societatea Naţională pentru Aer Curat şi din alte asociaţii similare preocupate de conservare. Aceştia trebuie să formeze opinia publică, astfel încât oamenii politici, care depind de opinia publică, să se elibereze de sub servitutea economismului şi să servească lucrurile care contează cu adevărat. Ceea ce contează cu adevărat este, după cum spuneam, direcţia în care se îndreaptă cercetarea, iar aceasta trebuie să fie nonviolenţa, nu violenţa: pentru o cooperare armonioasă cu natura, nu un război împotriva naturii; pentru soluţii economice silenţioase, cu consum redus de energie, elegante şi eficiente, aplicate în natură în mod firesc, nu soluţii gălăgioase, cu consum ridicat de energie, brutale, risipitoare şi greoaie, aşa cum le cultivă ştiinţa de azi.

Continuarea evoluţiei ştiinţifice în direcţia escaladării violenţei, care culminează cu fisiunea nucleară şi se îndreaptă către fuziunea nucleară, este un posibil scenariu al terorii care ameninţă cu eliminarea omului. Dar nu scrie în stele că aşa trebuie să fie. Există şi acea şansă dătătoare de viaţă şi care îmbunătăţeşte viaţa: explorarea conştientă şi cultivarea tuturor metodelor relativ nonviolente, armonioase, organice, de cooperare cu acel sistem enorm, minunat, incomprehensibil al naturii date de Dumnezeu, din care facem parte şi pe care cu certitudine nu noi am făurit-o.

Această afirmaţie face parte dintr-o prelegere susţinută în Societatea Naţională pentru Aer Curat în octombrie 1967 şi a fost primită cu aplauze bine gândite de către un auditoriu deosebit de responsabil, dar după aceea a fost atacată feroce de către autorităţi ca „paroxism al iresponsabilităţii". Cea mai nepreţuită observaţie ar fi fost făcută de către Richard Marsh, Ministru al Energiei al Majestăţii Sale, care s-a simţit dator să îl „mustre" pe autor. Prelegerea, spune acesta, a fost una dintre contribuţiile cele mai strălucite şi cel mai puţin profitabile la controversa actuală privind costurile energiei nucleare şi ale cărbunilor. (*Daily Telegraph*, 21 octombrie 1967.)

Dar vremurile se schimbă. Într-un raport privind Combaterea poluării, prezentat în februarie 1972 Secretarului de Stat pentru Mediu de către un Grup de lucru numit oficial, publicat de Her Majesty's Stationery Office[25] şi intitulat *Poluarea: Neplăcere sau Blestem?,* se afirmă următoarele: „Principala îngrijorare se referă la viitor, în contextul internaţional.

25 Jurnalul Oficial al Majestăţii Sale [TEI]

Se pare că prosperitatea economică a lumii este legată de energia nucleară. În acest moment, energia nucleară asigură doar 1% din totalul energiei electrice produse în lume. Până în anul 2000, dacă planurile din prezent sunt continuate, aceasta va trebui să crească cu mult peste 50% şi în fiecare zi vor fi deschise noi reactoare echivalente cu două reactoare de câte 500 MWe – fiecare de dimensiunea celui de la Trawsfynydd, în Snowdonia."

În privinţa deşeurilor radioactive de la reactoarele nucleare: „Cel mai mare motiv de îngrijorare pentru viitor îl reprezintă depozitarea deşeurilor radioactive pe termen lung. Spre deosebire de alte surse de poluare, radioactivitatea nu poate fi distrusă. Aşadar, nu există alternativă la depozitarea permanentă."

„În prezent, în Marea Britanie, izotopii de stronţiu 90 sunt depozitaţi ca lichid în rezervoare uriaşe din inox la Windscale, în Cumberland. Acestea trebuie să fie răcite cu apă în permanenţă, deoarece căldura emisă de radiaţii ar duce la creşterea temperaturii peste punctul de fierbere. Va trebui să continuăm să răcim aceste rezervoare timp de mulţi ani, chiar dacă nu am mai construi nici un reactor nuclear. Dar odată cu creşterea puternică a cantităţii de stronţiu-90 în viitor, problema s-ar putea să fie mult mai complicată. Mai mult, preconizata trecere la centrale nucleare de tip FBR[26] va agrava şi mai mult situaţia, pentru că acestea produc o mare cantitate de substanţe radioactive cu timpi de înjumătăţire foarte lungi."

„De fapt, acumulăm în mod conştient şi deliberat o substanţă toxică cu speranţa îndepărtată că poate vreodată vom putea scăpa de ea. Angajăm generaţiile viitoare să rezolve o problemă a cărei soluţie noi n-o cunoaştem."

În final, raportul emite o atenţionare foarte clară:

„Pericolul evident este că omul şi-a pus toate ouăle în coşul energiei nucleare înainte de a descoperi că nu există o soluţie la problema deşeurilor. Vor exista presiuni politice puternice pentru ignorarea pericolele radiaţiilor şi continuaea exploatării reactoarelor ce au fost construite. Ar fi mai prudent să încetinim programul nuclear până vom fi rezolvat problema tratării deşeurilor. Multe persoane responsabile ar merge chiar mai departe. Ei susţin că n-ar mai trebui construit nici un reactor nuclear până nu învăţăm să controlăm deşeurile radioactive."

Şi atunci cum va fi satisfăcută cererea de energie mereu în creştere?

„De vreme ce cererea de electricitate prognozată nu poate fi satisfăcută fără aportul energiei nucleare, se consideră că umanitatea trebuie să evolueze spre o societate mai puţin extravagantă în utilizarea electricităţii şi a altor forme de energie. Mai mult, se consideră că această schimbare de direcţie este o necesitate imediată şi urgentă."

Nici un nivel de prosperitate nu poate justifica acumularea unor cantităţi masive de substanţe foarte toxice, despre care nimeni nu ştie cum să le neutralizeze şi care rămân

26 Centralele nucleare tip FBR (fast breeder reactor) au fost denumite şi „centrale ale viselor" pentru că produc mai multă materie radioactivă decât consumă. De la data publicării acestei cărţi, trendul utilizării acestor centrale FBR este unul descrescător, nu crescător, tocmai datorită problemelor de securitate nucleară pe care le generează. [TEI]

un pericol incalculabil pentru viaţa pe pământ pe durata a întregi ere istorice, poate chiar geologice. A face aşa ceva ar însemna un abuz asupra vieţii însăşi, o transgresiune infinit mai serioasă decât orice crimă înfăptuită vreodată de om. Ideea că o civilizaţie ar putea să se susţină pe bazele unui astfel de abuz reprezintă o monstruozitate etică, spirituală şi metafizică. Ar însemna să coordonezi afacerile economice ale omenirii ca şi cum oamenii nu ar conta deloc.

ZECE

Tehnologia cu față umană

Lumea modernă a fost modelată de propria metafizică, ceea ce i-a modelat educaţia, ceea ce, la rândul său, a dat naştere la propria ştiinţă şi tehnologie. Deci, fără să ne întoarcem la metafizică şi educaţie, putem spune că lumea modernă este definită de tehnologie. Se poticneşte din criză în criză; peste tot sunt profeţii despre dezastru şi, într-adevăr, semne vizibile de declin.

Dacă o societate ce a fost şi este modelată de tehnologie arată bolnavă, poate că ar trebui să aruncăm o privire la această tehnologie. Dacă simţim că tehnologia devine din ce în ce mai inumană, poate că ar trebui să vedem dacă nu e posibil să avem ceva mai bun - o tehnologie cu faţă umană.

În mod ciudat, tehnologia, chiar un produs al omului fiind, tinde să se dezvolte după propriile legi şi principii, iar acestea sunt foarte diferite de cele ale naturii umane sau ale vieţii în general. Natura ştie întotdeauna unde şi cum să pună punct, ca sa zicem aşa. Misterul încetării naturale a creşterii este chiar mai mare decât misterul creşterii naturale. Există o măsură în toate lucrurile naturale - în mărimea lor, viteza lor sau gradul lor de violenţă. În consecinţă, sistemul natural - din care şi omul face parte - tinde să fie autoechilibrat, autocorectiv şi autopurificator.

Nu se întâmplă acelaşi lucru cu tehnologia, sau poate ar trebui să spun: nu e cazul omului dominat de tehnologie şi specializare. Tehnologia nu cunoaşte nici un principiu de autolimitare - în termeni de mărime, viteză sau violenţă, de exemplu. Ca atare, nu posedă capacitatea de a fi autoechilibrată, autocorectivă şi autopurificatoare. În sistemul subtil al naturii, tehnologia - şi mai ales supertehnologia lumii moderne - se comportă ca un corp străin şi există deja numeroase semne de rejecţie.

Şi brusc, deşi nu complet surprinzător, lumea modernă, modelată de tehnologia modernă, se trezeşte implicată în trei crize simultane. Prima, în care natura umană se revoltă împotriva tiparelor tehnologice, organizaţionale şi politice, pe care le percepe ca fiind sufocante şi debilitante; a doua, în care mediul de viaţă care susţine viaţa umană suferă, geme şi dă semne de epuizare parţială; şi a treia, în care este clar pentru oricine cât de cât informat pe această temă că utilizarea excesivă a resurselor neregenerabile, în special a combustibililor fosili, reprezintă o strangulare serioasă şi că o epuizare virtuală planează asupra noastră în viitorul nu foarte îndepărtat.

Oricare din aceste crize sau suferinţe se poate dovedi fatală. Nu ştiu care dintre cele trei crize poate fi cea mai probabilă cauză directă a unui colaps. Ceea ce este însă foarte clar este că un stil de viaţă bazat pe materialism, adică pe o permanentă expansiune fără limite într-un mediu finit, nu poate dura prea mult şi că speranţa de viaţă este cu atât mai scurtă cu cât obiectivele expansioniste sunt atinse mai cu succes.

Dacă ne întrebăm unde ne-a dus dezvoltarea intempestivă a industriei lumii din ultimul sfert de secol, răspunsul e cumva descurajant. Peste tot, problemele apar mai repede decât soluţiile. Şi asta pare să se aplice în egală măsură ţărilor bogate şi ţărilor sărace. Nimic din experienţa ultimilor 25 de ani nu pare să sugereze că tehnologia modernă, aşa cum o cunoaştem, ne-ar ajuta în vreun fel să atenuăm sărăcia în lume, ca să nu pomenim de problema şomajului care atinge deja nivele de 30% în aşa numitele ţări în curs de dezvoltare şi ameninţă acum să devină o problemă endemică şi în multe din ţările bogate.

În orice caz, succesele aparente dar iluzorii ale ultimilor 25 de ani nu pot fi repetate; de asta vor avea grijă cele trei crize pe care le-am pomenit anterior. Aşa că am face bine să înfruntăm problema tehnologiei - ce face ea (tehnologia) şi ce ar trebui să facă? Putem dezvolta o tehnologie care să ne ajute într-adevăr să ne rezolvăm problemele - o tehnologie cu faţă umană?

S-ar părea că principala ţintă a tehnologiei este să uşureze munca pe care omul o depune pentru supravieţuire şi să îl ajute să-şi dezvolte potenţialul. E uşor de observat că tehnologia îşi îndeplineşte scopul când ne uităm la oricare maşinărie pusă la treabă - un calculator, de exemplu, poate face în câteva secunde o treabă care le-ar lua funcţionarilor sau chiar matematicienilor un timp mult mai lung, iar în unele cazuri aceştia n-ar putea-o face deloc. Este mult mai dificil să ne convingem de adevărul acestui scop al tehnologiei dacă privim societatea în ansamblu.

Când am început să călătoresc prin lume şi să vizitez atât ţări bogate cât şi ţări sărace, am fost tentat să formulez prima lege a economiei astfel: „Durata tihnei de care o societate se bucură tinde să fie invers proporţională cu numărul de utilaje reducătoare de efort pe care aceasta le utilizează.“ Ar fi o idee bună ca profesorii de economie să pună acest enunţ în lucrările lor de examinare şi să solicite studenţilor să îl discute. Oricum, dovezile sunt într-adevăr solide. Dacă plecaţi din lejera Anglie către, să zicem, Germania sau Statele Unite, veţi descoperi că oamenii de acolo trăiesc sub o tensiune mult mai mare decât aici. Iar dacă mergeţi într-o ţară ca Birmania, care este foarte aproape de capătul de jos al listei ţărilor în funcţie de progresul industrial, veţi descoperi că oamenii au acolo mult mai mult timp liber de care să se bucure în tihnă.

Desigur, de vreme ce sunt utilizate mult mai puţine utilaje care să-i ajute în reducerea cantităţii de muncă, ei „realizează“ mult mai puţine lucruri decât noi; dar acesta este un alt subiect. Cert este că povara vieţii este mult mai mică pentru ei decât pentru noi. De aceea merită căutat răspunsul la întrebarea: ce face într-adevăr tehnologia pentru noi? Evident, reduce cantitatea de muncă necesară în anumite domenii, dar o măreşte în alte domenii. Tipul de muncă pe care tehnologia modernă o reduce foarte eficient sau chiar o elimină este munca manuală iscusită, în contact direct cu materiale reale de diverse tipuri. Într-o societate industrială avansată, acest tip de muncă a ajuns excesiv de rară, iar a câştiga o pâine dintr-o astfel de muncă a ajuns să fie practic imposibil. O mare parte a nevrozei moderne s-ar putea datora chiar acestui fapt; pentru că pe fiinţa umană, definită de Thomas Aquinas ca fiind o fiinţă cu creier şi mâini, n-o satisface nimic mai mult decât să lucreze creator, folositor şi productiv cu creierul şi cu mâinile.

În ziua de azi, o persoană trebuie să fie înstărită pentru a se putea bucura de acest lucru simplu, de acest mare lux: trebuie să-şi permită spaţiu şi unelte bune, trebuie să aibă noroc să găsească un bun mentor şi o grămadă de timp liber pentru a învăţa şi a exersa. De fapt, trebuie să fie suficient de înstărită pentru a nu avea nevoie de o slujbă, pentru că numărul de slujbe satisfăcătoare din acest punct de vedere este într-adevăr foarte mic.

În cele ce urmează vom ilustra măsura în care tehnologia modernă a preluat rolul muncii manuale. Putem să ne întrebăm cât din „timpul social total“ - altfel spus, timpul pe care îl avem împreună la dispoziţie, câte 24 de ore pe zi de fiecare - este efectiv angajat în producţia reală. Mai puţin de o jumătate din totalul populaţiei acestei ţări este, după cum se spune, angajată într-o activitate direct profitabilă şi cam o treime dintre aceştia sunt producători efectivi în agricultură, minerit, construcţii sau industrie. Şi mă refer la cei ce produc efectiv, nu la cei ce spun altora cum să facă, sau care analizează ce s-a produs, sau care planifică ce să se producă, sau care distribuie ce-au produs alţii.

Cu alte cuvinte, mai puţin de o şesime din totalul populaţiei este implicată în producţia efectivă; în medie, fiecare dintre oameni produce cât pentru încă cinci, din care doi sunt implicaţi într-o activitate profitabilă în alte domenii decât producţia directă iar alţi trei nu sunt deloc angajaţi în activităţi profitabile. Acum, un angajat cu normă întreagă petrece cam o cincime din totalul timpului său lucrând efectiv, dacă luăm în calcul vacanţele, concediile medicale şi alte absenţe. Rezultă că procentul din „timpul social total“ consumat cu producţia efectivă - în accepţiunea restrânsă a termenului pe care o folosesc eu - este de aproximativ o cincime dintr-o treime dintr-o jumătate, adică 3,3%. Restul de 96% din „timpul total social“ este petrecut în alte moduri, incluzând aici somnul, mâncatul, privitul la televizor, munca la alte lucruri care nu sunt direct productive sau pur şi simplu omorâtul timpului în moduri mai mult sau mai puţin umane.

Deşi acest mod de calcul al lucrului nu trebuie luat prea literal, el produce totuşi o imagine destul de adecvată a ceea ce ne-a permis tehnologia să facem, şi anume să reducem durata timpului petrecut efectiv în producţie în sensul cel mai elementar la o fracţie atât de mică din timpul social total încât se estompează în marja de eroare, rămânând fără nici o valoare reală, ca să nu mai vorbim de prestigiu. Când priveşti societatea industrială din acest punct de vedere, nu poţi să fi surprins să descoperi că prestigiul în societate aparţine celor care ajută la consumarea restului de 96% din timpul social total, în primul rând celor care se ocupă de divertisment dar şi celor care aplică legea lui Parkinson.[27]

De fapt, studenţilor la sociologie li s-ar putea propune analiza următoarei probleme: „Prestigiul alocat persoanelor în societatea modernă industrială variază invers proporţional cu apropierea acestora de producţia efectivă.“ Mai există încă un motiv pentru asta. Procesul

27 Legea lui Parkinson: „Munca se extinde pentru a umple timpul alocat îndeplinirii ei“. Legea a fost formulată de analistul englez Northcote Parkinson (1957) și este considerată ca și legea creșterii birocrației endemice, fiind argumentată de două principii: 1. orice funcţionar va acționa pentru creșterea numărului persoanelor din subordine (multiplicarea subordonaților) 2. se generează artificial sarcini inutile, distribuite ierarhic pentru a ține ocupate cât mai multe persoane asupra cărora șefii să își satisfacă nevoia de „a controla“ (multiplicarea activităților inutile). Parkinson a stabilit în urma unor cercetări riguroase că, în cadrul unei birocrații personalul crește anual permanent cu 5-7% indiferent de volumul de muncă necesar sau de fluctuațiile acestui volum de muncă. [TEI]

de restrângere a timpului alocat producţiei la 3,3% din timpul social total a avut efectul inevitabil de a elimina sentimentele normale de plăcere şi satisfacţie din timpul alocat muncii efective. Aproape întreaga activitate de producţie reală a fost transformată într-o corvoadă inumană ce nu-l completează pe om ci îl goleşte de energie. Se spune că „din fabrică, materia iese îmbogăţită, iar omul iese corupt şi degradat".

Putem spune, deci, că tehnologia modernă a deposedat omul de genul de muncă pe care o agreează cel mai mult, munca creatoare şi folositoare cu mâinile şi mintea, dându-i în schimb o grămadă de alte mărunţişuri de făcut, pe care nu le agreează de loc. A multiplicat numărul celor ce sunt foarte ocupaţi făcând munci care sunt productive în cel mai bun caz doar pe ocolite şi care, în bună parte, n-ar fi necesare deloc dacă tehnologia ar fi mai puţin modernă.

Karl Marx pare să fi prevăzut o bună parte din aceste lucruri când a scris: „Vor ca producţia să fie limitată la lucruri folositoare, dar uită că producţia de prea multe lucruri folositoare duce la prea mulţi oameni inutili." La care noi am putea adăuga: mai ales atunci când procesele de producţie sunt plictisitoare şi lipsite de bucurie. Toate acestea confirmă bănuiala noastră că tehnologia modernă, după cum a fost ea dezvoltată şi după cum pare că se va dezvolta în continuare, prezintă o faţă din ce în ce mai inumană şi că am face bine să facem un inventar şi să ne reconsiderăm ţelurile.

La capitolul inventar, putem spune că deţinem o acumulare vastă de noi cunoştinţe, minunate tehnici ştiinţifice de a le îmbogăţi în continuare, precum şi o imensă experienţă în aplicarea acestor cunoştinţe. Toate acestea sunt oarecum adevărate. Această cunoaştere veridică în sine nu ne obligă la o tehnologie a gigantismului, a vitezelor supersonice, a violenţei şi a distrugerii bucuriei umane de a lucra. Modul în care am pus noi în practică aceste cunoştinţe este doar una din posibilele lor utilizări şi - după cum devine tot mai evident - este un mod de multe ori neînţelept şi distructiv de a utiliza cunoştinţele.

După cum am arătat, în societatea noastră timpul direct productiv a fost redus la puţin peste 3% din totalul timpului social, iar direcţia de dezvoltare tehnologică curentă tinde să reducă şi mai mult acest timp, tinzând asimptotic către zero. Imaginaţi-vă că ne-am propune o ţintă diametral opusă - să mărim acest timp de şase ori, astfel încât timpul alocat producerii efective de bunuri să fie de 20%, folosind mâini şi creiere şi, desigur, unelte excelente. O idee incredibilă! Până şi copiilor li s-ar putea permite să devină utili, chiar şi persoanelor mai în vârstă. La o şesime din productivitatea actuală a muncii, ar trebui să producem tot atât cât producem acum. Ar fi de şase ori mai mult timp implicat în orice activitate pe care am dori s-o începem - destul cât s-o transforme într-o slujbă bună, cât să-i producă omului satisfacţie, cât să se producă lucruri de o reală calitate sau lucruri de-a dreptul minunate.

Gândiţi-vă la valoarea terapeutică a muncii reale, sau la valoarea ei educativă. Nimeni n-ar mai vrea să mărească vârsta la care se iese de pe băncile şcolii sau să reducă vârsta de pensionare ca să-i împiedice pe oameni să acceadă la piaţa muncii. Oricine ar fi binevenit să dea o mână de ajutor. Toată lumea ar avea acces la ceea ce acum este un privilegiu rar,

oportunitatea de a lucra util, creativ, cu mâinile şi mintea, în timpul şi ritmul propriu - şi cu unelte foarte bune.

Oare ar însemna asta o extindere enormă a orelor de lucru? Nu, pentru că oamenii care lucrează în felul ăsta nu percep diferenţa între lucru şi odihnă. Dacă nu mănâncă sau dorm sau dacă nu aleg din când în când să nu facă nimic pur şi simplu, aceşti oameni sunt întotdeauna prinşi într-o muncă plăcută, pe care o savurează. Multe din slujbele „rentabilizate“ ar dispărea pur şi simplu; las imaginaţia cititorului să identifice aceste slujbe. Nu ar mai fi aproape deloc nevoie de divertisment stupid sau droguri şi ar fi indubitabil mai puţini oameni bolnavi.

S-ar putea spune că această idee este o viziune romantică şi utopică. Destul de adevărat. Realitatea actuală, în societatea modernă industrială, nu e nici romantică şi în mod cert nu e nici utopică, fiind chiar aici, sub ochii noştri. Dar e o realitate aflată în bucluc şi nu oferă nici o promisiune de supravieţuire. Aşa că am face bine să avem curajul să visăm dacă vrem să supravieţuim şi să oferim şi copiilor noştri o şansă de supravieţuire. Cele trei crize despre care am vorbit nu vor dispărea dacă noi continuăm să ne vedem de ale noastre ca şi până acum. Va fi mai rău şi se va termina cu un dezastru, până când sau dacă nu dezvoltăm un nou stil de viaţă care să fie compatibil cu necesităţile reale ale naturii umane, cu sănătatea naturii vii din jurul nostru şi cu înzestrarea cu resurse a lumii.

Aceasta este într-adevăr o ordine măreaţă, nu pentru că este imposibil de conceput un nou stil de viaţă care să îndeplinească aceste cerinţe critice şi realităţi, ci pentru că societatea actuală de consum este precum un dependent de droguri căruia, indiferent de cât de mizerabil s-ar putea simţi, îi este extrem de dificil să scape din această situaţie. Copii problemă ai lumii – din acest punct de vedere şi în ciuda multor altor consideraţii care ar putea fi aduse – sunt societăţile bogate şi nu cele sărace. Este aproape o binecuvântare providenţială faptul că noi, ţările bogate, am găsit în inimile noastre cel puţin imboldul de avea în vedere Lumea a Treia şi să încercăm să-i atenuăm sărăcia.

În ciuda amestecului de motive şi persistenţa practicilor de exploatare, cred că această dezvoltare destul de recentă în percepţia bogaţilor este una onorabilă. Şi ne-ar putea salva; pentru că sărăcia celor săraci face în orice caz imposibil pentru ei să adopte cu succes tehnologia noastră. Bineînţeles, ei încearcă adesea să o facă, apoi trebuie să suporte consecinţele îngrozitoare concretizate în şomaj în masă, migrarea masivă spre oraşe, decăderea rurală şi tensiuni sociale intolerabile. Ei au nevoie, de fapt, chiar de lucrul despre care vorbesc, de care şi noi avem nevoie: un alt fel de tehnologie, o tehnologie cu faţă umană, care, în loc să facă mâinile şi creierul uman de prisos, le ajută să devină mult mai productive decât au fost vreodată.

Aşa cum a spus Gandhi, săracii lumii nu pot fi ajutaţi de către producţia în masă, ci doar de producţia de către mase. Sistemul producţiei în masă, bazat pe tehnologie sofisticată, foarte costisitoare, foarte dependentă de aportul de energie şi cu nevoi reduse de forţă de muncă umană, presupune că sunteţi deja bogaţi, pentru că este nevoie de o investiţie de capital foarte mare pentru a înfiinţa un singur loc de muncă. Sistemul producţiei de către mase

mobilizează resursele nepreţuite deţinute de către toate fiinţele umane, creierele inteligente şi mâinile îndemânatice şi le susţine cu unelte de primă clasă.

Tehnologia producţiei în masă este în mod inerent violentă, ecologic distructivă, autodistructivă în ceea ce priveşte resursele neregenerabile şi cu efecte de îndobitocire asupra fiinţei umane. Tehnologia producţiei de către mase, folosind cele mai bune cunoştinţe şi experienţe moderne, conduce la descentralizare, este compatibilă cu legile ecologiei, blândă în utilizarea resurselor deficitare şi concepută să servească omul în loc de a-l face servitorul maşinilor. Am numit-o tehnologie intermediară pentru a semnala faptul că este mult superioară tehnologiei primitive a epocilor trecute, dar în acelaşi timp mult mai simplă, mai ieftină şi mai independentă decât super-tehnologia celor bogaţi.

S-ar putea numi, de asemenea, şi tehnologie de auto-ajutorare, ori tehnologie democratică sau a poporului – o tehnologie la care toată lumea poate avea acces şi care nu este rezervată celor care sunt deja bogaţi şi puternici. Aceasta va fi discutată mai pe larg în capitolele următoare. Deşi suntem în posesia tuturor cunoştinţelor necesare, încă este nevoie de un efort sistematic şi creativ pentru a aduce această tehnologie într-o stare de existenţă activă şi pentru a o face general vizibilă şi valabilă.

Din experienţa mea, cred că este mult mai dificil a recăpăta sinceritatea şi simplitatea decât a avansa în direcţia unei mai mari sofisticări şi complexităţi. Orice inginer sau cercetător slab pregătit poate creşte complexitatea; însă este nevoie de un anumit fler pentru a vedea profunzimea lucrurilor şi a le simplifica din nou. Iar această înţelegere nu apare uşor la oamenii care şi-au permis să devină înstrăinaţi de adevărata muncă productivă şi de sistemul natural de auto-echilibrare care nu greşeşte niciodată în recunoaşterea măsurii şi limitării.

Orice activitate care nu reuşeşte să recunoască principiul autolimitării este diabolică. În munca noastră cu ţările în curs de dezvoltare suntem cel puţin forţaţi să recunoaştem limitările sărăciei şi acest lucru poate fi, prin urmare, o şcoală sănătoasă pentru noi toţi în care, în timp ce încercăm cu adevărat să-i ajutăm pe alţii, putem de asemenea dobândi cunoaştere şi experienţă în cum ne putem ajuta pe noi înşine.

Cred că deja putem vedea conflictul de atitudini care ne va decide viitorul. De o parte, văd oameni care cred că pot face faţă triplei crize prin metodele curente, mai mult sau mai puţin; eu îi numesc oamenii mişcării înainte. De cealaltă parte, sunt oamenii în căutarea unui nou stil de viaţă, care caută se întoarcă la anumite adevăruri esenţiale despre om şi lumea sa; eu îi numesc cei-care-se-întorc-acasă.

Să admitem că oamenii mişcării înainte, la fel ca diavolul, au toţi cele mai bune discursuri sau cel puţin cele mai populare şi familiare. Nu puteţi sta pe loc, zic ei; a sta pe loc înseamnă a merge în jos; trebuie să mergi înainte; nu este nimic în neregulă cu tehnologia modernă, cu excepţia faptului că este încă incompletă: lăsaţi-ne să o completăm. Dr. Sicco Mansholt, unul din cei mai proeminenţi şefi ai Comunităţii Economice Europene, poate fi citat ca un reprezentant tipic al acestui grup. „Mai mult, mai departe, mai repede, mai bo-

gat“, spune el „sunt cuvintele de ordine ale societăţii actuale“. El crede că trebuie să ajutăm oamenii să se adapteze „pentru că nu există alternativă“.

Aceasta este vocea autentică a oamenilor mişcării înainte, care vorbeşte în aproape acelaşi ton ca Marele Inchizitor al lui Dostoievski: „de ce ai venit să ne împiedici?“. Ei mizează pe explozia demografică şi pe posibilităţile foametei mondiale. Cu siguranţă, trebuie să mergem înainte şi să nu fim slabi de înger. Dacă oamenii încep să protesteze şi să se revolte, va trebui să avem mai multă poliţie, mai bine echipată. Dacă sunt probleme cu mediul, trebuie să avem mai multe legi drastice împotriva poluării şi o creştere economică mai rapidă care să plătească pentru măsurile antipoluare. Dacă sunt probleme cu resursele naturale, trebuie să ne îndreptăm spre materialele sintetice; dacă sunt probleme cu combustibilii fosili, trebuie să trecem de la reactoarele lente la cele rapide şi de la fisiune la fuziune. Nu există probleme nerezolvabile. Sloganele oamenilor mişcării înainte apar zilnic în titlurile ziarelor cu mesajul „o inovaţie pe zi ţine criza în şah“.

Dar ce e cu cealaltă parte? Aceasta este constituită din oameni care sunt profund convinşi că dezvoltarea tehnologică a luat-o într-o direcţie greşită şi trebuie redirecţionată. Termenul „cel-care-se-întoarce-acasă“ are, bineînţeles, o conotaţie religioasă. Pentru că este nevoie de o bună doză de curaj să spui „nu“ stilurilor şi fascinaţiilor epocii şi să pui sub semnul întrebării presupunerile unei civilizaţii ce pare destinată să cucerească întreaga lume; puterea necesară poate proveni numai din convingeri adânci.

Dacă ar proveni doar din frica de viitor, s-ar putea să dispară la momentul decisiv. Adevăratul „cel-care-se-întoarce-acasă“ nu are cel mai bun discurs, dar are cuvântul cel mai exaltat, nimic altceva decât Evangheliile. Pentru el, nu poate exista o declaraţie mai concisă a situaţiei sale, a situaţiei noastre, decât parabola fiului risipitor. În mod ciudat, Predica de pe Munte oferă instrucţiuni precise despre construirea unei viziuni care ar putea duce la o Economie a Supravieţuirii.

- Fericiţi cei săraci cu duhul, că a lor este Împărăţia Cerurilor.
- Fericiţi cei ce plâng, că aceia se vor mângâia.
- Fericiţi cei blânzi, că aceia vor moşteni pământul.
- Fericiţi cei ce flămânzesc şi însetează de dreptate, că aceia se vor sătura.
- Fericiţi făcătorii de pace, că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema. [28]

Asocierea acestor fericiri cu chestiuni ce ţin de tehnologie şi economie poate părea un gest îndrăzneţ. Dar ar putea să nu fie, ţinând cont de faptul că avem probleme chiar din cauză că atât de mult timp nu am reuşit să facem această legătură? Nu este dificil să discernem ce ar putea însemna aceste fericiri pentru noi astăzi:

28 Preluare din Biblia ortodoxă, publicată de Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București – 2001; Evanghelia după Matei, Predica de pe munte; o notă de subsol explică: „Cei săraci cu duhul“ (în nici un caz: Cei săraci cu intelectul!) are două înțelesuri, ambele duhovnicești: Săracul care și-a asumat lăuntric starea de sărăcie și o îndură cu demnitate umană și nădejde cerească; bogatul care nu e dependent lăuntric de propria sa bogăție și care atunci când o pierde, parțial sau total, rămâne un om liber. ... [TEI]

- Suntem săraci, nu semizei.
- Avem multe lucruri pentru care să plângem, şi nu intrăm într-o epocă de aur.
- Avem nevoie de o abordare blândă, un spirit nonviolent, iar mic înseamnă frumos.
- Trebuie să ne preocupe justiţia şi să vedem dreapta judecată.
- Şi toate acestea, şi numai acestea, ne pot permite să devenim făcători de pace.

Cei-care-se-întorc-acasă se bazează pe o imagine a omului diferită faţă de cea care îi motivează pe oamenii mişcării înainte. Ar fi foarte superficial să spunem că aceştia din urmă cred în „creştere“ în timp ce cei dintâi nu cred. Într-un anumit sens, toată lumea crede în creştere, şi pe bună dreptate, deoarece creşterea este o calitate esenţială a vieţii. Problema este de a da ideii de creştere o determinare calitativă; pentru că întotdeauna sunt multe lucruri care trebuie să crească şi multe lucruri care trebuie să se diminueze.

În acelaşi timp, ar fi foarte superficial să spunem că cei-care-se-întorc-acasă nu cred în progres, care de asemenea este o calitate esenţială a vieţii. Ideea este de a determina ce anume constituie progres. Cei-care-se-întorc-acasă cred că direcţia în care a luat-o şi pe care continuă să o urmeze tehnologia modernă – către mai mare, mai rapid şi din ce în ce mai violent, în ciuda tuturor legilor naturale ale armoniei – este opusul progresului. Prin urmare, se impune analizarea situaţiei şi găsirea unei noi orientări. Bilanţul arată că distrugem chiar baza existenţei noastre, iar reorientarea se bazează pe reamintirea a ceea ce înseamnă de fapt viaţa omului.

Într-un fel sau altul, toată lumea va trebui să adopte o poziţie în acest conflict. A „lăsa în seama experţilor“ înseamnă a fi de partea oamenilor mişcării înainte. Este larg acceptat faptul că politica este o chestiune prea importantă ca să fie lăsată în seama experţilor. Astăzi, conţinutul principal al politicii este economia şi conţinutul principal al economiei este tehnologia. Dacă politica nu poate fi lăsată experţilor, nici economia şi tehnologia nu pot.

Speranţa se bazează pe faptul că oamenii obişnuiţi sunt adesea capabili de o abordare mai cuprinzătoare şi mai „umană“ decât a experţilor. Puterea oamenilor obişnuiţi, care în prezent se simt total neputincioşi, nu se află în începerea de noi linii de acţiune, ci în sprijinirea grupurilor minoritare care au început deja acţiunea.

Voi da două exemple, relevante pentru subiectul în discuţie. Unul se referă la agricultură, încă cea mai importantă activitate a omului pe pământ, iar celălalt se referă la tehnologia industrială. Agricultura modernă se bazează pe administrarea de cantităţi din ce în ce mai mari de produse chimice în sol, precum şi plantelor şi animalelor, chimicale al căror efect pe termen lung asupra fertilităţii solului şi sănătăţii prezintă serioase suspiciuni. Oamenii care ridică aceste probleme se confruntă în general cu afirmaţia că este de ales între „otravă sau foamete“. Există fermieri de succes în multe ţări care obţin recolte excelente fără să recurgă la astfel de chimicale şi fără nici o temere legată de fertilitatea şi sănătatea solului pe termen lung.

În ultimii douăzeci şi cinci de ani, o organizaţie privată, pe bază de voluntariat, Asociaţia Solului, s-a implicat în explorarea relaţiilor vitale între sol, plante, animale şi om; a efectuat şi a asistat cercetări relevante şi a încercat să ţină publicul informat în legătură cu evoluţiile în aceste domenii. Nici fermierii de succes, nici Asociaţia Solului nu au reuşit să obţină susţinere sau recunoaştere oficială. De cele mai multe ori au fost respinşi, iar abordarea lor a fost denumită „balegă şi mister", [în original „the muck and mistery people" –TEI], pentru că evident sunt în afara curentului principal al progresului tehnologic modern. Metodele lor se bazează pe principiul nonviolenţei şi smereniei faţă de subtilul sistem al armoniei naturale, fapt ce este în opoziţie cu stilul de viaţă al lumii moderne. Dar dacă realizăm acum că stilul de viaţă modern ne pune în pericol de moarte, ne putem deschide inimile pentru a-i susţine şi chiar a ne alătura acestor pionieri în loc de a-i ignora sau ridiculiza.

De partea industriei, există Grupul de Dezvoltare pentru Tehnologie Intermediară. Acesta este implicat în studiul sistematic al modului de a ajuta oamenii să se ajute singuri. În timp ce munca sa este concentrată în primul rând în oferirea de asistenţă tehnică Lumii a Treia, rezultatele cercetărilor sale au atras şi atenţia celor care sunt preocupaţi de viitorul societăţilor bogate. Pentru că aceste rezultate au demonstrat că o tehnologie intermediară, o tehnologie cu faţă umană, este într-adevăr posibilă şi viabilă şi că reintegrează fiinţa umană, cu mâinile sale îndemânatice şi creierul creativ, în procesul de producţie. Astfel, susţine producţia de către mase în locul producţiei în masă. La fel ca Asociaţia Solului, este o organizaţie privată şi voluntară, bazată pe susţinerea publică.

Nu am nici o îndoială că este posibil să dăm o nouă direcţie dezvoltării tehnologice, o direcţie care să o conducă înapoi spre nevoile reale ale omului, aceasta însemnând şi dimensiunea reală a omului. Omul e mic şi, prin urmare, mic înseamnă frumos. A ne îndrepta spre gigantism înseamnă a ne îndrepta spre auto-distrugere. Şi care este preţul reorientării? Am putea să ne reamintim că a calcula costul supravieţuirii este pervers. Fără îndoială, un preţ trebuie plătit pentru orice lucru care merită: să redirecţionăm tehnologia în aşa fel încât să servească omul în loc să-l distrugă necesită în primul rând un efort de imaginaţie şi abandonarea fricii.

Partea a Treia

Lumea a treia

UNSPREZECE

Dezvoltarea

O Carte Albă a Guvernului britanic privind dezvoltarea teritoriilor de peste mări a declarat cu câţiva ani în urmă obiectivele ajutorului extern, după cum urmează:

„Să facem tot ce ne stă în puteri pentru a ajuta ţările în curs de dezvoltare să ofere oamenilor oportunităţi materiale pentru a-şi folosi talentele, a trăi o viaţă împlinită şi fericită şi a-şi îmbunătăţi constant soarta.“

Este îndoielnic dacă acelaşi limbaj optimist ar fi folosit şi astăzi, dar ideea de bază rămâne aceeaşi. Există, probabil, unele dezamăgiri: sarcina se dovedeşte a fi mult mai grea decât s-a crezut – iar ţările nou devenite independente au simţit-o pe pielea lor. Două fenomene, în special, ridică îngrijorări la nivel mondial – şomajul masiv şi migraţia în masă spre oraşe.

Pentru două treimi din omenire, obiectivul unei „vieţi împlinite şi fericite“ cu îmbunătăţirea constantă a sorţii, dacă nu se îndepărtează, atunci pare a fi mai departe ca niciodată. Deci ar fi bine să avem o nouă abordare a întregii probleme. Mulţi oameni au privit într-un mod nou chestiunea şi unii spun că problema este ajutorul insuficient. Aceştia admit că există multe tendinţe nesănătoase şi perturbatoare, dar sugerează că un ajutor mai pronunţat ar trebui să fie în măsură să le contrabalanseze. Dacă ajutorul disponibil nu poate fi suficient de mare pentru fiecare, atunci acesta ar trebui să se concentreze asupra ţărilor în care promisiunea succesului pare cea mai credibilă.

Deloc surprinzător, această propunere nu a reuşit să obţină acceptarea generală. Una din tendinţele nesănătoase şi perturbatoare în aproape toate ţările în curs de dezvoltare este apariţia, într-o formă din ce în ce mai accentuată, a „economiei duale“, în care există două modele diferite de viaţă într-atât de separate unul de celălalt încât sunt două lumi diferite. Nu este vorba de oameni bogaţi şi oameni săraci, amândouă categoriile având un mod de viaţă comun; este vorba despre două moduri de viaţă coexistând unul lângă altul în aşa manieră încât chiar şi cel mai umil membru al unei categorii dispune de un venit zilnic care este

de câteva ori mai mare decât venitul obţinut de către cel mai sârguincios şi mai bun membru muncitor al celeilalte categorii. Tensiunile sociale şi politice care decurg din economia dală sunt prea evidente pentru a le mai descrie.

În economia dală a unei ţări în curs de dezvoltare tipice, 15% din populaţie poate fi în sectorul modern, de regulă limitat la unul sau două oraşe mari. Ceilalţi 85% se află în zone rurale şi oraşe mici. Pentru motive care vor fi discutate, majoritatea măsurilor de dezvoltare se îndreaptă spre marile oraşe, ceea ce înseamnă că 85% din populaţie este trecută cu vederea. Ce se va alege de ei?

Să presupunem pur şi simplu că sectorul modern din marile oraşe va creşte până când va absorbi aproape toată populaţia – care este şi cazul multor ţări bine dezvoltate – este total nerealist. Chiar şi cele mai bogate ţări gem sub povara pe care o astfel de împărţire a populaţiei o impune în mod inevitabil. În fiecare ramură a gândirii moderne, conceptul de „evoluţie“ joacă un rol principal. Nu şi în dezvoltarea economică, deşi cuvintele „dezvoltare“ şi „evoluţie“ par a fi sinonime.

Oricare ar fi meritul teoriei evoluţiei în anumite cazuri, aceasta reflectă cu siguranţă experienţa noastră de dezvoltare economică şi tehnică. Să ne imaginăm o vizită într-o unitate industrială modernă, să zicem, o mare rafinărie. În timp ce ne plimbăm prin spaţiile imense, de o remarcabilă complexitate, ne-am putea întreba cum a fost posibil ca mintea umană să conceapă aşa ceva. Ce volum uriaş de cunoştinţe, ingeniozitate şi experienţă este încorporat în acest echipament! Cum este posibil? Răspunsul este că acestea nu au ţâşnit de-a gata din mintea unei persoane – au apărut printr-un proces de evoluţie. A început destul de simplu, apoi s-a mai adăugat un lucru şi s-a mai modificat ceva şi astfel totul a devenit din ce în ce mai complex. Dar chiar şi ceea ce vedem astăzi în această rafinărie este doar vârful aisbergului.

Ceea ce nu putem vedea pe parcursul vizitei noastre este mult mai mare decât ceea ce putem vedea: mărimea şi complexitatea instalaţiilor care permit petrolului brut să circule prin rafinărie şi asigură ca o multitudine de loturi de produse rafinate, preparate, ambalate şi etichetate corespunzător ajung la nenumăraţi consumatori prin intermediul unui sistem de distribuţie dintre cele mai elaborate. Toate acestea nu le putem vedea. Nu putem vedea nici realizările intelectuale din spatele planificării, organizării, finanţării şi comercializării. Cel mai puţin vizibil este nivelul înalt de educaţie care este condiţia prealabilă a tuturor, începând de la şcoli primare la universităţi şi centre de cercetare specializate, şi fără de care nimic din ceea ce vedem nu ar exista.

Aşa cum am spus, vizitatorul vede doar vârful aisbergului: mai există încă de zece ori pe atât în altă parte, pe care nu îl putem vedea şi fără acest „zece“, „unu“ este inutil. Şi dacă „zece“-le nu este furnizat de ţara sau societatea în care s-a construit rafinăria, aceasta pur şi simplu nu funcţionează sau este, de fapt, un corp străin care depinde de o altă societate pentru supravieţuire. Astăzi, toate acestea se uită uşor, pentru că tendinţa modernă este de a vedea şi conştientiza doar partea vizibilă, uitând lucrurile invizibile care fac vizibilul posibil şi îl menţin în mişcare.

Ar putea eşecul relativ al ajutorului, sau cel puţin dezamăgirea noastră faţă de eficacitatea acestuia, să aibă legătură cu filosofia materialistă care ne face să trecem cu vederea cele mai importante condiţii prealabile ale succesului, care sunt în general invizibile? Sau, dacă nu le trecem cu vederea în totalitate, tindem să le tratăm ca pe nişte lucruri materiale – lucruri care pot fi planificate, programate şi cumpărate cu bani conform unui plan de dezvoltare atotcuprinzător.

Cu alte cuvinte, avem tendinţa de a ne gândi la dezvoltare nu din punct de vedere al evoluţiei, ci în termeni de creaţie. Oamenii de ştiinţă ne asigură neîncetat că tot ce ne înconjoară a evoluat prin mici mutaţii apărute prin selecţie naturală. Se spune că nici chiar Atotputernicul nu a fost capabil să creeze ceva complex. Orice complexitate, ni se spune, este rezultatul evoluţiei. Cu toate acestea, cei ce fac planuri de dezvoltare cred că ei se pot descurca mai bine decât Atotputernicul, că pot crea cele mai complexe lucruri dintr-o dată printr-un proces numit planificare, făcând-o pe Atena să se nască, nu din tâmpla lui Zeus, ci din nimic, înarmată până-n dinţi, superbă şi plină de viaţă.

Bineînţeles, pot apărea ocazional lucruri extraordinare dar nepotrivite. Se pot realiza cu succes proiecte ici şi colo. Este mereu posibil să se creeze mici insule ultramoderne într-o societate preindustrială. Însă astfel de insule vor avea nevoie să fie apărate, la fel ca cetăţile, şi aprovizionate cu elicopterul de la mare distanţă, în caz contrar fiind acoperite de apele mării. Indiferent ce se întâmplă, indiferent dacă le merge bine sau rău, ele produc „economia dual㓠despre care am vorbit. Ele nu pot fi integrate în societatea înconjurătoare şi tind să-i distrugă coeziunea.

Putem observa în treacăt că tendinţe similare sunt prezente chiar în unele din cele mai bogate ţări, unde se manifestă ca o tendinţă de urbanizare excesivă, de „megalopolis“, şi lasă în mijlocul abundenţei, mase mari de oameni afectaţi de sărăcie, tineri care abandonează şcoala, şomeri şi incapabili de a fi angajaţi. Până de curând, experţii în dezvoltare au menţionat foarte rar economia dual㠚i cele două rele ale sale, respectiv şomajul în masă şi migrarea masivă înspre oraşe. Când au făcut-o, doar le-au deplâns şi le-au tratat ca simple fenomene de tranziţie.

Între timp, a devenit unanim recunoscut că doar timpul, de la sine, nu va vindeca situaţia. Dimpotrivă, economia dual㠚 dacă nu este contracarată în mod conştient, produce ceea ce am numit un „proces de otrăvire reciprocă“, prin care dezvoltarea industrială în oraşe distruge structura economică a provinciei, iar aceasta se răzbună prin migraţia masivă spre oraşe, otrăvindu-le şi făcându-le imposibil de gestionat.

Estimările de viitor făcute de către Organizaţia Mondială a Sănătăţii şi de experţi ca Kingsley Davies prevăd oraşe de douăzeci, patruzeci şi chiar şaizeci de milioane de locuitori, o perspectivă de sărăcire pentru o mulţime de oameni, dincolo de orice imaginaţie. Există o alternativă? Faptul că ţările în curs de dezvoltare nu se pot descurca fără un sector modern, mai ales dacă sunt în contact direct cu ţările bogate, este greu de pus la îndoială. Ceea ce trebuie pus la îndoială este presupunerea că sectorul modern poate fi extins astfel încât să absoarbă practic întreaga populaţie şi dacă acest lucru se poate face destul de repede.

Filosofia de căpătâi a dezvoltării în ultimii douăzeci de ani a fost: „Ceea ce e cel mai bine pentru bogaţi trebuie să fie cel mai bine şi pentru săraci.“ Această credinţă a fost răspândită pe distanţe mari, după cum putem vedea dacă studiem lista ţărilor în curs de dezvoltare în care americanii şi aliaţii lor şi în unele cazuri şi ruşii au găsit că este necesar şi înţelept să plaseze reactoare nucleare „paşnice“ – Taiwan, Coreea de Sud, Filipine, Vietnam, Tailanda, Indonezia, Iran, Turcia, Portugalia, Venezuela – toate fiind ţări ale căror probleme copleşitoare sunt agricultura şi revitalizarea vieţii rurale, deoarece marea majoritate a oamenilor săraci din aceste ţări trăiesc în zone rurale.

Punctul de plecare al consideraţiilor noastre este sărăcia, sau mai degrabă, un grad de sărăcie cumplită care degradează şi sluţeşte omul, iar prima noastră sarcină este să recunoaştem şi să înţelegem limitele şi limitările pe care acest grad de sărăcie le impune. Din nou, grosolana filosofie materialistă ne predispune la a vedea doar „oportunităţile materiale“ (ca să folosesc cuvintele Cărţii Albe din care am citat deja) trecând cu vederea factorii nemateriali.

Sunt sigur că, printre cauzele sărăciei, factorii materiali sunt în întregime secundari – lucruri ca lipsa bogăţiilor naturale, lipsa capitalului sau infrastructura insuficientă. Cauzele primare ale sărăciei extreme sunt nemateriale şi au la bază anumite deficienţe în educaţie, organizare şi disciplină. Dezvoltarea nu începe cu bunuri materiale, ci cu oameni şi educaţia, organizarea şi disciplina lor. Fără acestea trei, toate resursele rămân latente, un potenţial neexploatat.

Există societăţi prospere care de-abia au asigurate bazele abundenţei naturale şi am avut o mulţime de oportunităţi să observăm primatul factorilor invizibili după război. Fiecare ţară, indiferent cât de devastată a fost, dacă a avut un înalt nivel de educaţie, organizare şi disciplină, a produs un „miracol economic“. De fapt, acestea au fost miracole doar pentru cei ce şi-au concentrat atenţia pe vârful airbergului. Vârful s-a zdrobit în bucăţi, dar baza, care este educaţia, organizarea şi disciplina, a rămas neatinsă.

Aşadar, aici se află problema centrală a dezvoltării. Dacă deficienţele în aceste trei aspecte sunt cauzele primare ale sărăciei, atunci reducerea sărăciei depinde în primul rând de eliminarea lor. Aici se află motivul pentru care dezvoltarea nu poate fi un act de creaţie, nu poate fi comandat, cumpărat, planificat - de ce este nevoie de un proces de evoluţie.

Educaţia nu se face „în salturi“, este un proces gradual de mare finețe. Organizarea nu se face „în salturi“, trebuie să evolueze gradual pentru a se adapta la circumstanţele schimbătoare. Acelaşi lucru se poate spune şi despre disciplină. Toate trei trebuie să evolueze pas cu pas şi principala sarcină a politicii de dezvoltare trebuie să fie accelerarea acestei evoluţii. Toate trei trebuie să devină proprietatea întregii societăţi, nu doar a unei minorităţi. Dacă se acordă ajutor pentru introducerea unor noi activităţi economice, acestea va fi benefice şi viabile doar dacă pot fi susţinute de nivelul existent de educaţie al unor grupuri mari de oameni şi vor fi cu adevărat valoroase doar dacă promovează şi diseminează progrese în educaţie, organizare şi disciplină.

Poate exista un proces de extensiune – niciodată un proces în salturi. Dacă activităţile economice nou introduse depind de o educaţie, organizare şi disciplină speciale, care nu sunt nicidecum proprii societăţii beneficiare, acestea nu vor promova o dezvoltare sănătoasă ci mai degrabă o vor împiedica. Vor rămâne un corp străin care nu poate fi integrat şi care va adânci şi mai mult problemele economiei duale.

Rezultă de aici că dezvoltarea nu este în primul rând o problemă pentru economişti, cel puţin nu pentru economiştii a căror expertiză se bazează pe filosofia materialistă. Fără îndoială, economiştii de orice convingere filosofică sunt utili în anumite faze ale dezvoltării şi pentru chestiuni strict tehnice, însă numai în cazul în care orientările generale ale unei politici de dezvoltare care să implice întreaga populaţie sunt deja ferm stabilite.

Noul mod de gândire necesar pentru ajutor şi dezvoltare va fi diferit de cel vechi deoarece va lua sărăcia în serios. Acesta nu va merge mecanic înainte, spunând: „Ceea ce este bun pentru bogaţi trebuie să fie bun şi pentru săraci“. Va avea grijă de oameni – dintr-un punct de vedere foarte practic. De ce grija pentru oameni? Pentru că oamenii sunt sursa primară şi esenţială a bogăţiei de orice fel. Dacă sunt lăsaţi pe dinafară, dacă sunt daţi la o parte de experţi auto-proclamaţi şi planificatori aroganţi, atunci nimic nu poate vreodată da roade.

Următorul capitol este o versiune prescurtată a unui document pregătit în 1965 pentru o Conferinţă privind Aplicarea Ştiinţei şi Tehnologiei în Dezvoltarea Americii Latine, organizată de UNESCO în Santiago, Chile. La acea vreme, discuţiile privind dezvoltarea economică aproape negreşit tindeau să considere tehnologia ca un „dat“, întrebarea fiind cum să transferăm tehnologia celor care nu sunt încă în posesia ei. Cea mai recentă era evident cea mai bună, iar ideea că tehnologia s-ar putea să nu satisfacă nevoile urgente ale ţărilor în curs de dezvoltare deoarece nu se potrivea în contextul actual şi în limitările sărăciei a fost ridiculizată. Cu toate acestea, documentul a devenit punctul de plecare al Grupului de Dezvoltare pentru Tehnologie Intermediară care s-a stabilit în Londra.

DOISPREZECE

Problemele sociale și economice care necesită dezvoltarea tehnologiei intermediare

INTRODUCERE

În multe locuri din lumea de astăzi săracii devin şi mai săraci în timp ce bogaţii devin şi mai bogaţi, iar ajutorul extern şi planificarea dezvoltării par incapabile să facă faţă acestei tendinţe. De fapt, de multe ori par să o promoveze, pentru că este întotdeauna mai uşor să-i ajuţi pe cei care se pot ajuta singuri decât pe cei neajutoraţi. Aproape toate ţările aşa-numite în curs de dezvoltare au un sector modern în care modelele de viaţă şi de muncă sunt similare celor din ţările dezvoltate, dar mai au şi un sector non-modern, reprezentând marea majoritate a populaţiei, în care modelele de viaţă şi de muncă sunt nu doar profund nesatisfăcătoare, ci şi în curs de degradare accelerată.

În cazul de faţă sunt preocupat exclusiv de problema ajutorării celor din sectorul non-modern. Aceasta nu înseamnă că activitatea constructivă din sectorul modern ar trebui întreruptă şi nu poate fi nici o îndoială că aceasta va continua, în orice caz. Însă sugerează că toate succesele din sectorul modern au toate şansele să fie iluzorii dacă nu sunt acompaniate de o creştere sănătoasă – sau cel puţin o stare sănătoasă de stabilitate – în mijlocul numărului mare de oameni a căror viaţă este caracterizată nu doar de sărăcie cumplită, ci şi de lipsă de speranţă.

NEVOIA DE TEHNOLOGIE INTERMEDIARĂ

Situaţia celor săraci

Care este situaţia tipică a săracilor în majoritatea ţărilor aşa-numite în curs de dezvoltare? Posibilităţile lor de muncă sunt atât de limitate încât ei nu pot scăpa de sărăcia cruntă. Sunt angajaţi cu normă redusă sau şomeri, iar când îşi găsesc locuri de muncă ocazionale, productivitatea lor este extrem de scăzută. Unii dintre ei au pământ, dar adesea prea puţin. Mulţi nu au şi nici nu există vreo perspectivă de a-l obţine. Fiind angajaţi cu normă redusă sau şomeri, ei se îndreaptă spre marile oraşe. Dar nu există locuri de muncă pentru ei nici în marile oraşe, şi, bineînţeles, nici locuinţe. Astfel, ei se înghesuie în oraşe deoarece şansele de a găsi ceva de muncă par a fi mai mari aici decât în sate, unde sunt nule.

Şomajul făţiş şi disimulat din zonele rurale este adesea atribuit în totalitate creşterii demografice şi nu este nici o îndoială că acesta este un factor contributiv important. Însă cei care susţin acest punct de vedere încă mai trebuie să explice de ce oamenii care sunt în plus nu pot face muncă suplimentară. S-a spus că ei nu pot munci deoarece le lipseşte „capitalul“. Dar ce este „capitalul“? Este produsul muncii oamenilor. Lipsa capitalului poate explica un nivel scăzut al productivităţii, dar nu poate explica lipsa de oportunităţi de muncă.

Rămâne un fapt cert că un număr mare de oameni nu muncesc sau muncesc doar ocazional şi de aceea sunt săraci şi lipsiţi de speranţă şi adesea suficient de disperaţi încât să-şi

părăsească satul în căutarea unei oarecare existenţe în oraşele mari. Şomajul rural produce migraţie în masă înspre oraşe, ceea ce conduce la o rată de creştere urbană care ar secătui chiar şi resursele celor mai bogate societăţi. Şomajul rural devine şomaj urban.

Ajutor acordat celor care au cea mai mare nevoie de el

Problema poate fi formulată destul de simplu astfel: ce se poate face pentru a însănătoşi economia din afara marilor oraşe, în oraşele mici şi satele care încă cuprind – în cele mai multe cazuri – optzeci până la nouăzeci de procente din întreaga populaţie? Atâta timp cât măsurile de dezvoltare sunt concentrate în principal în marile oraşe, unde este mai uşor să înfiinţezi noi industrii, să le aloci administratori şi personal şi să le găseşti finanţe şi pieţe de desfacere pentru a le menţine în stare de funcţionare, competiţia dintre aceste industrii va perturba şi distruge în continuare producţia neagricolă din restul ţării, va cauza şomaj suplimentar şi va accelera şi mai mult migraţia oamenilor nevoiaşi înspre oraşele care nu îi pot integra.

Procesul de „otrăvire reciprocă“ nu va putea fi oprit. Prin urmare, este necesar ca cel puţin o parte importantă a măsurilor de dezvoltare să ocolească oraşele mari şi să fie dedicată creării unei „structuri agro-industriale“ în zonele rurale şi oraşele mici. În acest sens este necesar să subliniem faptul că necesitatea primară sunt locurile de muncă, literalmente milioane de locuri de muncă. Bineînţeles, nu se poate spune că producţia-per-persoană este neimportantă, dar cea mai importantă consideraţie nu poate fi de a maximiza producţia-per-persoană, ci trebuie să fie maximizarea oportunităţilor de muncă pentru şomeri şi cei folosiţi sub capacităţile lor.

Pentru un om sărac şansa de a munci este cea mai mare dintre nevoile sale şi chiar o muncă prost plătită şi relativ neproductivă este mai bună decât a sta degeaba. „Acoperirea trebuie să vină înaintea perfecţiunii“, pentru a folosi cuvintele domnului Gabriel Ardant. Este important să fie suficient de muncă pentru toţi pentru că acesta este singurul mod de a elimina reflexele anti-productive şi de a crea o nouă mentalitate – aceea a unei ţări în care munca a devenit valoroasă şi trebuie să fie folosită în cel mai bun mod posibil.

Altfel spus, calculul economic care măsoară succesul în termeni de producţie şi venituri, fără să ţină seama de numărul locurilor de muncă, este inadecvat în condiţiile de faţă, pentru că presupune o abordare statică asupra unei probleme de dezvoltare. Abordarea dinamică acordă atenţie nevoilor şi reacţiilor oamenilor; prima lor nevoie este de a începe să facă ceva ce le aduce o recompensă, oricât de mică; doar când trăiesc experienţa prin care timpul şi munca lor dobândesc valoare devin preocupaţi în a le face şi mai valoroase. Prin urmare, este mult mai important ca fiecare să producă ceva decât ca un număr redus de oameni să producă, fiecare, foarte mult, şi aceasta rămâne valabilă chiar dacă în unele cazuri excepţionale producţia totală în cadrul primului sistem este mai mică decât cea din ultimul sistem. Aceasta nu va rămâne mai mică, deoarece sistemul este unul dinamic şi poate genera creştere.

Un şomer este un om disperat şi este practic forţat să migreze. Aceasta este o altă justificare pentru afirmaţia că asigurarea de locuri de muncă este necesitatea de bază şi ar trebuie

să fie principalul obiectiv al planificării economice. Fără aceasta, migraţia către marile oraşe nu poate fi redusă, cu atât mai puţin oprită.

Natura sarcinii

Aşadar, sarcina noastră este aceea de a înfiinţa milioane de locuri de muncă în zonele rurale şi oraşele mici. Faptul că industria modernă, aşa cum a evoluat în ţările dezvoltate, nu poate îndeplini această sarcină ar trebui să fie evident. Aceasta a apărut în societăţi care sunt bogate în capital şi sărace în forţă de muncă şi prin urmare nu poate fi adecvată pentru societăţile sărace în capital şi bogate în forţă de muncă. Puerto Rico ne furnizează o bună exemplificare a acestui punct de vedere. Citǎm dintr-un studiu recent:

„Dezvoltarea producţiei moderne la scară industrială aduce o contribuţie limitată la ocuparea forţei de muncă. Programul de dezvoltare din Puerto Rico a fost neobişnuit de energic şi de succes; dar începând din anii 1952-62 creşterea medie a ocupării forţei de muncă în fabricile sponsorizate de EDA[29] a fost de 5.000 pe an. În condiţiile participării forţei de muncă actuale şi în absenţa emigraţiei spre continent, creşterile anuale ale forţei de muncă în Puerto Rico vor fi de ordinul a 40.000... .“

În cadrul procesului de fabricaţie, ar trebuie să existe o abordare creativă a unor forme de organizare a forţei de muncă la scară mai redusă şi mai descentralizate, precum cele care au persistat în economia japoneză până în zilele noastre şi au contribuit considerabil la creşterea sa viguroasă. Exemple la fel de impresionante putem vedea şi în multe alte ţări, în special în India şi Turcia, unde planurile cincinale foarte ambiţioase conduc la o rată mai mare a şomajului la sfârşitul perioadei decât la început, chiar în condiţiile în care planul a fost implementat în întregime.

Adevărata sarcină poate fi formulată în patru propoziţii:

- În primul rând, locurile de muncă trebuie create acolo unde oamenii trăiesc în prezent şi nu în zonele metropolitane înspre care tind să migreze.
- În al doilea rând, aceste locuri de muncă trebuie să fie, în medie, suficient de ieftine ca să poată fi create în număr mare fără să fie nevoie de un aport mare capital şi importuri.
- În al treilea rând, metodele de producţie folosite trebuie să fie relativ simple, astfel încât necesarul de înaltă calificare să fie redus la minim, nu doar în procesul de producţie propriu-zis, ci şi în chestiuni de organizare, aprovizionare cu materie primă, finanţe, marketing şi aşa mai departe.
- În al patrulea rând, producţia ar trebui să se facă în principal din materiale locale şi pentru folosul local.

Aceste patru cerinţe pot fi îndeplinite numai dacă există o abordare „regională“ a dezvoltării şi doi, dacă există un efort conştient de a dezvolta şi aplica ceea ce ar putea fi numită o „tehnologie intermediară“. Aceste două condiţii vor luate în considerare, pe rând.

29 Economic Development Administration (Administraţia pentru Dezvoltare Economică) [TEI]

Abordarea regională sau districtuală

O unitate politică dată nu este neapărat de mărimea potrivită pentru ca de dezvoltarea economică să beneficieze cei care au cea mai mare nevoie. În unele cazuri poate fi prea mică, dar în majoritatea cazurilor din prezent este prea mare. Să luăm, de exemplu, cazul Indiei. Este o unitate politică foarte mare şi, fără îndoială, este de dorit din multe puncte de vedere ca această unitate să fie menţinută. Dar, dacă politica de dezvoltare este preocupată numai – sau în primul rând – de „India-ca-un-întreg“, mersul natural al lucrurilor va concentra dezvoltarea în principal în câteva zone metropolitane, în sectorul modern.

Zone largi din cuprinsul ţării, conţinând 80% sau mai mult din populaţie, vor beneficia prea puţin şi într-adevăr ar putea suferi. De aici rezultă cele două rele: şomajul în masă şi migrarea masivă înspre zonele metropolitane. Rezultatul „dezvoltării“ este că o minoritate norocoasă se îmbogăţeşte foarte mult, în timp ce cei care au într-adevăr nevoie de ajutor sunt lăsaţi mai neajutoraţi ca oricând. Dacă scopul dezvoltării este de a acorda ajutor celor care au cea mai mare nevoie de el, fiecare „regiune“ sau „district“ din ţară are nevoie de propria dezvoltare. Asta se înţelege printr-o abordare „regională“.

Un alt exemplu poate fi observat în cazul Italiei, o ţară relativ bogată. Sudul Italiei şi Sicilia nu se dezvoltă pur şi simplu din cauza creşterii economice de succes a „Italiei-ca-un-întreg“. Industria italiană este concentrată în principal în nordul ţării, iar creşterea sa rapidă nu diminuează ci din contră, tinde să intensifice problema sudului. Nimic nu reuşeşte mai bine ca succesul şi nimic nu eşuează mai bine ca eşecul. Competiţia din nord distruge producţia din sud şi absoarbe toţi oamenii talentaţi şi întreprinzători din acea regiune. Trebuie să se facă eforturi conştiente pentru a contracara aceste tendinţe, pentru că dacă populaţia din orice regiune a ţării este ocolită de dezvoltare, starea sa devine mai rea decât înainte, este aruncată în şomaj în masă şi forţată să migreze în masă.

Dovezi ale acestui adevăr pot fi găsite peste tot în lume, chiar şi în cele mai dezvoltate ţări. În această privinţă nu pot fi date definiţii ferme şi rapide. Depinde mult de geografia şi circumstanţele locale. Câteva mii de oameni, fără îndoială, ar fi prea puţini să constituie un „district“ pentru dezvoltare economică; dar câteva sute de mii de oameni, chiar foarte dispersaţi, merită să fie trataţi astfel. Întreaga Elveţie are mai puţin de şase milioane de locuitori: totuşi este împărţită în mai mult de douăzeci de „cantoane“, fiecare fiind un fel de regiune de dezvoltare, drept urmare există o răspândire uniformă a populaţiei şi a industriei, fără tendinţe de formare de concentraţii excesive.

Fiecare „district“, ideal vorbind, ar avea un fel de coeziune internă şi identitate şi ar avea cel puţin un oraş ca centru al districtului. Este nevoie de o „structură culturală“ la fel cum este nevoie de o „structură economică“; astfel, aşa cum fiecare sat ar avea o şcoală primară, ar fi câteva oraşe comerciale cu şcoli secundare, iar centrul districtului ar fi destul de mare să susţină o instituţie de învăţământ superior. Cu cât este mai mare ţara, cu atât este mai mare nevoia unei „structuri“ interne şi a unei abordări descentralizate a dezvoltării. Dacă această necesitate este neglijată, nu este nici o speranţă pentru cei săraci.

Nevoia unei tehnologii adecvate

Este evident că această abordare „regională“ sau „districtuală“ nu are nici o şansă de succes dacă nu este bazată pe utilizarea unei tehnologii adecvate. Constituirea fiecărui loc de muncă în industria modernă necesită mult capital – ceva de ordinul, să zicem, a 2.000 lire în medie. O ţară săracă, firește, nu își permite să înființeze decât un număr foarte limitat de astfel de locuri de muncă într-o anumită perioadă de timp.

Mai mult, un loc de muncă „modern“ poate fi într-adevăr productiv doar în cadrul unui mediu modern, şi pentru acest motiv este puţin probabil să se potrivească într-un „district“ format din zone rurale şi câteva orașe slab dezvoltate. În fiecare „ţară în curs de dezvoltare“ se pot găsi platforme industriale stabilite în zone rurale, în care echipamentele moderne, de calitate superioară, stau nefolosite în majoritatea timpului din cauza lipsei de organizare financiară, a aprovizionării cu materie primă, transportului, facilităţilor de marketing şi altele asemenea.

Astfel apar reclamaţii şi incriminări; însă acestea nu schimbă cu nimic faptul că o mare cantitate de resurse de capital limitate – în mod normal importuri plătite din valută limitată – sunt practic irosite. Distincţia între industriile „care necesită aport intensiv de capital“ şi cele „care necesită aport intensiv de mână de lucru“ este, bineînţeles, una familiară în teoria dezvoltării. Deşi are o validitate neîndoielnică, de fapt nu atinge esenţa problemei; pentru că de obicei determină oamenii să accepte tehnologia oricărei linii date de producţie ca atare şi de neschimbat. Dacă se argumentează apoi că ţările în curs de dezvoltare ar trebui să acorde prioritate industriei „care necesită aport intensiv de mână de lucru“ faţă de cea „care necesită aport intensiv de capital“, nu poate urma o acţiune inteligentă, deoarece alegerea industriei, în practică, va fi determinată de alte criterii mult mai puternice, precum baza de materii prime, pieţe, interesul antreprenorial etc.

Alegerea industriei este una; dar alegerea tehnologiei care va fi folosită după ce a avut loc alegerea industriei, este cu totul altceva. Prin urmare, este mai bine să se vorbească direct de tehnologie şi să nu se mascheze discuţia alegând termeni precum „concentraţia capitalului“ sau „concentraţia forţei de muncă“ drept punct de plecare. Acelaşi lucru se aplică şi la o altă distincţie frecventă în aceste discuţii, cea dintre industria „la scară mare“ şi industria „la scară redusă“. Este adevărat că industria modernă este adesea organizată în unităţi foarte mari, dar „la scară mare“ nu este câtuşi de puţin una dintre trăsăturile sale esenţiale şi universale. Dacă o activitate industrială dată este potrivită sau nu condiţiilor unui district în curs de dezvoltare nu depinde direct de „scară“, ci de tehnologia utilizată.

O întreprindere la scară mică cu un cost mediu per loc de muncă de 2.000 de lire este la fel de nepotrivită ca o întreprindere la scară mare cu acelaşi cost per loc de muncă. În concluzie, cred că modul cel mai bun de a atinge miezul problemei este să vorbim despre tehnologie; dezvoltarea economică în zonele afectate de sărăcie poate fi fructuoasă doar dacă se bazează pe ceea ce am numit „tehnologie intermediară“. În cele din urmă, tehnologia intermediară va fi una „care necesită aport intensiv de mână de lucru“ şi se va preta la folosirea în unităţi la scară mică. Dar nici „concentraţia forţei de muncă“, nici „scara redusă“ nu implică „tehnologia intermediară“.

Definiţia tehnologiei intermediare

Dacă definim nivelul tehnologiei în termeni de „costul echipamentului per loc de muncă“, putem numi tehnologia indigenă unei ţări în curs de dezvoltare tipice – simbolic vorbind – o tehnologie de o liră, în timp ce a ţărilor dezvoltate o putem numi tehnologie de 1.000 de lire. Decalajul dintre aceste două tehnologii este atât de mare încât o tranziţie de la una la cealaltă este pur şi simplu imposibilă. De fapt, încercarea actuală a ţărilor în curs de dezvoltare de a infiltra tehnologia de 1.000 de lire în economiile lor ucide inevitabil tehnologia de o liră într-un ritm alarmant, distrugând locurile de muncă tradiţionale mult mai rapid decât pot fi create locurile de muncă moderne, lăsând astfel săracii într-o situaţie mult mai disperată şi neajutorată decât înainte.

Dacă ar fi să oferim ajutor eficient celor care au cea mai mare nevoie de el, este necesară o tehnologie care să se situeze într-o poziţie intermediară între tehnologia de o liră şi tehnologia de 1.000 de lire. Să o numim – din nou simbolic vorbind – o tehnologie de 100 de lire. O astfel de tehnologie intermediară ar fi mult mai productivă decât tehnologia indigenă (care de multe ori este în stare de degradare), dar ar fi totodată mult mai ieftină decât tehnologia sofisticată a industriei moderne, care solicită mult capital.

La un asemenea nivel de capitalizare, ar putea fi creat un număr foarte mare de locuri de muncă într-un timp scurt; iar crearea de astfel de locuri de muncă ar fi accesibilă pentru minoritatea mai întreprinzătoare din cadrul districtului, nu doar din punct de vedere financiar ci şi în în ceea ce priveşte educaţia, aptitudinile, abilităţile de organizare şi aşa mai departe. Acest ultim punct poate fi lămurit în felul următor:

Venitul mediu anual per muncitor şi capitalul mediu per loc de muncă în ţările dezvoltate în prezent pare să fie în relaţie de aproximativ 1:1. Acest lucru presupune, în termeni generali, că durează un om-an pentru a fi creat un loc de muncă, sau că un om ar trebui să economisească veniturile unei luni, pe an, timp de doisprezece ani pentru a fi capabil să deţină un loc de muncă. Dacă relaţia ar fi de 1:10, ar fi necesari zece oameni-ani pentru crearea unui loc de muncă şi un om ar trebui să economisească veniturile unei luni, pe an, timp de 120 de ani până să poată deveni proprietarul unui loc de muncă. Aceasta este, bineînţeles, o imposibilitate, şi rezultă că tehnologia de 1.000 de lire transplantată într-un district blocat la nivelul tehnologiei de o liră pur şi simplu nu se poate răspândi printr-un proces normal de creştere. Aceasta nu poate avea un „efect demonstrativ“ pozitiv; dimpotrivă, după cum se poate observa peste tot în lume, „efectul“ său „demonstrativ“ este în întregime negativ. Oamenii cărora le este inaccesibilă tehnologia de 1.000 de lire, pur şi simplu renunţă şi adesea încetează să facă chiar şi acele lucruri pe care le făceau înainte.

Tehnologia intermediară s-ar potrivi, de asemenea, mult mai bine în mediul relativ nesofisticat în care urmează să fie utilizată. Echipamentul ar fi destul de simplu şi deci uşor de înţeles, potrivit pentru întreţinere şi reparare la faţa locului. Echipamentul simplu este în mod normal mult mai puţin dependent de materii prime de înaltă puritate sau specificaţii exacte şi mult mai adaptabil la fluctuaţiile pieţei decât echipamentul foarte sofisticat.

Oamenii sunt mult mai uşor de instruit: supravegherea, controlul şi organizarea sunt mai simple; şi vulnerabilitatea faţă de dificultăţile neprevăzute este mult mai mică.

Obiecţii ridicate şi discutate

De când ideea tehnologiei intermediare a fost lansată, au fost ridicate câteva obiecţii. Primele obiecţii au fost psihologice: „Încercaţi să refuzaţi ce e mai bun şi să ne faceţi să tolerăm ceva inferior şi depăşit.“ Aceasta este vocea celor care nu sunt în nevoie, care se pot ajuta singuri şi vor să fie asistaţi în atingerea unui nivel de trai mai ridicat imediat. Nu este vocea celor de care suntem preocupaţi în cazul de faţă, cei mulţi, loviţi de sărăcie cărora le lipseşte orice bază reală de existenţă, fie că trăiesc în mediul rural sau urban, care nu au nici „cel mai bun“ nici „al doilea mai bun“, ci sunt lipsiţi chiar şi de cele mai esenţiale mijloace de subzistenţă.

Unii s-ar putea întreba câţi dintre „economiştii dezvoltării“ au o înţelegere reală a situaţiei săracilor. Există economişti şi econometricieni care cred că politica de dezvoltare poate fi derivată din anumite pretinse raporturi fixe, cum ar fi raportul dintre investiţie şi producţie. Argumentul lor funcţionează astfel: se dă cantitatea de capital disponibil. Puteţi concentra acest capital pe un număr mic de locuri de muncă foarte scumpe sau îl puteţi distribui în cantităţi mici la un număr mare de locuri de muncă ieftine. În ultimul caz, obţineţi o producţie mai scăzută decât în primul caz: prin urmare nu reuşiţi să obţineţi cea mai rapidă rată de creştere economică posibilă. Dr. Kaldor, de exemplu, susţine că „cercetările au arătat că majoritatea utilajelor moderne produc mult mai mult per unitatea de capital investit decât utilajele mult mai puţin sofisticate care pun la lucru mai mulţi oameni.“

Nu doar „capitalul“, ci şi „mărfurile produse“ sunt considerate a fi în cantitate dată, iar această cantitate determină „limitele salariilor în orice ţară la un moment dat“. „Dacă putem angaja doar un număr limitat de oameni în munca plătită, atunci lăsaţi-ne să-i angajăm în modul cel mai productiv, astfel încât să aducă cea mai mare contribuţie posibilă la produsul intern brut, pentru că acest lucru va aduce de asemenea şi cea mai rapidă rată de creştere economică. Nu ar trebui să vă abateţi din drum în mod deliberat ca să reduceţi productivitatea pentru a reduce cantitatea de capital per muncitor. Aceasta mi se pare un nonsens deoarece s-ar putea să descoperiţi că, crescând capitalul per muncitor de zece ori creşteţi producţia per muncitor de douăzeci de ori. Nu există nici o îndoială, din orice punct de vedere, asupra superiorităţii celor mai recente şi mai capitaliste tehnologii.“

Primul lucru care se poate spune despre aceste argumente este faptul că au un caracter evident static şi nu reuşesc să ţină seama de dinamica dezvoltării. Pentru a face dreptate situaţiei reale este necesar să luăm în considerare reacţiile şi abilităţile oamenilor şi să nu ne limităm la utilaje sau concepte abstracte. Aşa cum am văzut mai înainte, este greşit să presupunem că cel mai sofisticat echipament, transplantat într-un mediu nesofisticat, va fi folosit în mod regulat la capacitate maximă, iar în cazul în care capacitatea de utilizare este scăzută, atunci raportul capital/producţie este de asemenea scăzut. Este prin urmare eronat să tratăm rapoartele capital/producţie ca date tehnologice, când sunt atât de dependente de mulţi alţi factori.

În plus, trebuie pusă întrebarea dacă există o astfel de lege, după cum susţine Dr. Kaldor, conform căreia raportul capital/producţie creşte când capitalul este concentrat pe mai puţine locuri de muncă. Nici un om care are o experienţă oricât de neînsemnată în industrie nu ar putea susţine că a observat existenţa unei astfel de „legi" şi nici nu există vreo fundamentare ştiinţifică pentru aceasta. Mecanizarea şi automatizarea sunt introduse pentru a creşte productivitatea muncii, şi anume raportul muncitor/producţie, iar efectul lor asupra raportului capital/producţie poate fi la fel de bine negativ cât şi pozitiv.

Pot fi citate nenumărate exemple în care progresele tehnologice au eliminat locurile de muncă cu preţul unei infuzii suplimentare de capital fără să afecteze volumul producţiei. Prin urmare este destul de neadevărat să afirmăm faptul că o cantitate dată de capital produce în mod invariabil şi inevitabil cea mai mare producţie totală când este concentrată pe cel mai mic număr de locuri de muncă.

Cea mai mare slăbiciune a argumentului constă în faptul că socoteşte „capitalul" şi chiar „mărfurile" ca pe „cantităţi date" într-o economie redusă în locuri de muncă. Din nou, abordarea statică duce inevitabil la concluzii eronate. Preocuparea centrală a politicii de dezvoltare, după cum am argumentat deja, trebuie să fie crearea de oportunităţi de muncă pentru cei care, şomeri fiind, sunt consumatori – la un nivel oricât de scăzut – fără să contribuie cu nimic la „producţia de marfă" sau la „capital".

Ocuparea forţei de muncă este chiar precondiţia tuturor celorlalte lucruri. Producţia unui om care nu munceşte este nulă, în timp ce producţia unui om, chiar slab echipat, poate fi o contribuţie pozitivă, iar această contribuţie poate fi adusă atât „capitalului" cât şi „mărfurilor". Distincţia dintre cele două nu este câtuşi de puţin atât de clară pe cât tind să creadă econometricienii, deoarece definirea „capitalului" însuşi depinde decisiv de nivelul tehnologiei folosite.

Să considerăm un exemplu foarte simplu. Trebuie executată o lucrare de terasament într-o zonă cu rata de şomaj ridicată. Există o gamă largă de tehnologii, variind de la cele mai sofisticate echipamente de terasare până la munca manuală fără nici un fel de unelte. Rezultatul final este stabilit în funcţie de natura muncii şi este suficient de clar că raportul dintre capitalul financiar şi rezultat va fi cel mai mare, când capitalul investit este foarte mic. Dacă munca este făcută fără nici un fel de unealtă, raportul dintre capital/producţie ar fi extrem de mare, dar productivitatea per lucrător ar fi extrem de scăzută. Dacă munca ar fi făcută cu utilajele tehnologice cele mai moderne, raportul capital/ producţie ar fi mic şi productivitatea per lucrător foarte mare. Nici una dintre aceste extreme nu este de dorit; trebuie găsită o cale de mijloc.

Să presupunem că o parte dintre şomeri s-au apucat iniţial să producă o serie de unelte, cum ar fi roabe şi altele asemenea, în timp ce alţii au fost desemnaţi să producă diverse „mărfuri". Fiecare din cele două linii de producţie se poate baza pe o gamă variată de tehnologii, de la cele mai simple până la cele mai sofisticate. Sarcina în fiecare din cele două cazuri ar fi să se găsească o tehnologie intermediară ce obţine un nivel de productivitate echitabil fără a fi nevoie să se recurgă la achiziţia de echipamente scumpe şi sofisticate. Rezultatul în-

tregului proiect ar fi o dezvoltare economică ce ar continua dincolo de încheierea perioadei proiectului inițial de terasare. Cu un aport total de capital din afară, care ar putea fi mult mai mic decât ar fi fost necesar pentru achiziționarea celor mai moderne echipamente pentru terasare, precum și prin folosire unei forțe de muncă (foștii șomeri) mult mai mare comparativ cu necesarul tehnologiei „moderne“, nu numai că un proiectul va fi terminat, dar și o comunitate întreagă va fi pornit pe calea dezvoltării.

Aș spune, așadar, că abordarea dinamică a dezvoltării, care tratează ca problemă principală alegerea unor tehnologii intermediare adecvate, deschide căi de acțiune constructive, care sunt total nerecunoscute de abordarea statică, econometrică.

Aceasta conduce către următoarea obiecție care a fost ridicată împotriva ideii de tehnologie intermediară. Se argumentează că toate acestea ar putea fi promițătoare dacă nu ar exista binecunoscuta lipsă de abilități antreprenoriale în țările subdezvoltate. Această resursă insuficientă trebuie folosită într-un mod foarte concentrat, în zone unde are cea mai mare șansă de reușită și trebuie dotată cu cele mai bune echipamente pe care lumea le poate oferi la momentul respectiv. Se susține astfel faptul că industria ar trebui să fie stabilită în marile orașe sau în apropierea acestora, integrată în unități mari și la cel mai mare nivel investițional posibil per loc de muncă.

Argumentul se bazează pe ipoteza că „abilitatea antreprenorială“ este o cantitate fixă și determinată și astfel trădează din nou punctul de vedere complet static. Aceasta nu este, bineînțeles, nici fixă și nici dată, fiind în mare măsură în funcție de tehnologia folosită. Oamenii care nu au capacități antreprenoriale pentru nivelul tehnologiilor moderne, pot fi totuși capabili să aibă succes cu întreprinderi la scară mică bazate pe tehnologii intermediare – pentru motivele deja explicate mai sus. De fapt, mi se pare că lipsa aparentă de antreprenori în majoritatea țărilor în curs de dezvoltare de astăzi este tocmai rezultatul „efectului negativ demonstrat“ al tehnologiilor sofisticate ce au pătruns în mediile sărace.

Introducerea unei tehnologii intermediare adecvate probabil că nu ar eșua prin lipsa capacității antreprenoriale. Nici nu ar diminua sursa de antreprenori pentru întreprinderile din sectorul modern, ci dimpotrivă, prin răspândirea sistematică a cunoștințelor despre metodele tehnice de producție către întreaga populație, fără îndoială ar crește pepiniera de talente necesare.

Două argumente suplimentare au fost avansate împotriva ideii de tehnologie intermediară – faptul că produsele acesteia ar necesita protejare în țară și nu ar fi potrivite pentru export. Ambele argumente sunt bazate pe simple presupuneri. De fapt, un număr considerabil de studii de planificare și de calcul al costurilor, făcute pentru anumite produse în anumite zone specifice, au demonstrat în mod universal că produsele unei tehnologii intermediare alese inteligent pot fi chiar mai ieftine decât cele ale fabricilor moderne din apropierea marilor orașe. Întrebarea dacă aceste produse ar putea fi exportate rămâne deschisă; șomerii momentan nu contribuie la exporturi și sarcina principală este de a le da de lucru astfel încât să producă mărfuri utile din materiale locale pentru a le folosi local.

Aplicabilitatea tehnologiei intermediare

Aplicabilitatea tehnologiei intermediare nu este, bineînţeles, universală. Există produse care sunt rezultatul industriei moderne foarte sofisticate şi nu pot fi produse decât de o astfel de industrie. Aceste produse, în acelaşi timp, nu sunt în mod normal o urgenţă pentru cei nevoiaşi. Cei săraci au nevoie de lucruri simple – materiale de construcţii, îmbrăcăminte, bunuri de uz casnic, utilaje agricole – şi un beneficiu mai mare din produsele lor agricole. De asemenea, în multe locuri este nevoie urgentă de arbori, apă şi spaţii pentru depozitarea recoltelor. Cele mai multe dintre populaţiile agricole ar fi ajutate extrem de mult dacă ar putea face singure primele etape de prelucrare a propriilor produse. Toate acestea sunt domenii ideale pentru tehnologia intermediară.

Există, pe de altă parte, numeroase aplicaţii cu caracter foarte ambiţios. Citez două exemple dintr-un raport recent:

„Prima se referă la tendinţa recentă (încurajată de majoritatea guvernelor din Africa, Asia şi America Latină de a avea rafinării de petrol pe propriile teritorii, oricât de mici sunt pieţele lor) a companiilor internaţionale de a proiecta mici rafinării petroliere cu investiţii mici de capital raportate la unitatea de producţie şi o capacitate totală mică, să spunem între 5.000 şi 30.000 de barili pe zi. Aceste unităţi sunt la fel de eficiente şi cu costuri scăzute, ca şi rafinăriile mai mari şi cu investiţii masive corespunzătoare conceptului tradiţional.“

„Al doilea exemplu se referă la «instalaţiile prefabricate» pentru producerea amoniacului, care sunt proiectate, mai nou, pentru pieţele mici. Conform unor date provizorii, costul investiţiei per tonă pentru o «instalaţie prefabricată» cu capacitatea de 60 tone pe zi poate fi aproximativ 30.000 de dolari, în timp ce o unitate proiectată tradiţional, cu o capacitate zilnică de 100 tone (ceea ce este foarte puţin pentru o fabrică tradiţională) ar necesita o investiţie de aproximativ 50.000 de dolari per tonă.“

Ideea de tehnologie intermediară nu implică pur şi simplu o „întoarcere în timp“ în istoria metodelor ce acum sunt învechite, deşi un studiu sistematic al metodelor folosite în ţările dezvoltate, să spunem în urmă cu o sută de ani, ar putea arăta totuşi rezultate foarte sugestive. Se presupune de prea multe ori că realizările ştiinţei occidentale, pură şi aplicată, constau în principal în aparatura şi utilajele ce au fost dezvoltate din ea şi că o respingere a aparaturii şi utilajelor ar echivala cu o respingere a ştiinţei. Acesta este un punct de vedere excesiv de superficial. Adevărata realizare constă în acumularea unor cunoştinţe precise, şi aceste cunoştinţe pot fi aplicate în foarte multe moduri, aplicarea curentă în industria modernă fiind doar unul dintre acestea. Dezvoltarea unei tehnologii intermediare, prin urmare, reprezintă un adevărat pas înainte înspre noi teritorii, unde sunt evitate costurile enorme şi metodele complicate de producţie de dragul economisirii forţei de muncă şi a eliminării acesteia, şi tehnologiile sunt adaptate pentru societăţile cu forţă de muncă excedentară.

Faptul că tehnologia intermediară are o aplicabilitate extrem de largă, chiar dacă nu universală, va fi evident pentru oricine va face efortul să se intereseze de aplicabilitatea ei actuală. Exemplele pot fi găsite în orice ţară în curs de dezvoltare şi, de asemenea, în ţările avansate. Atunci ce lipseşte? Este doar faptul că practicanţii curajoşi şi capabili ai tehno-

logiei intermediare nu ştiu unul de altul, nu se susţin reciproc şi nu îi pot ajuta pe cei care vor să pornească pe un drum similar dar nu ştiu cum să înceapă. Ei există, aşa cum sunt, în afara intereselor oficiale şi populare agreate de majoritatea populaţiei. „Catalogul elaborat de către exportatorii de utilaje din Europa sau Statele Unite este şi acum principala sursă de asistenţă tehnică“ şi subvenţiile acordate prin măsurile instituţionale sunt, în general, în aşa fel încât favorizează, prin prejudecăţile de neînvins, proiectele la scară-largă ce se bazează pe cea mai modernă tehnologie.

Dacă am putea abate interesul oficial şi popular de la proiectele grandioase către adevăratele nevoi ale celor săraci, bătălia ar putea fi câştigată. Un studiu despre tehnologiile intermediare, aşa cum se manifestă în ziua de azi, deja, ar dezvălui că există suficiente cunoştinţe şi experienţă pentru a pune pe toată lumea să muncească, şi în cazul în care există lipsuri, pot fi realizate foarte repede noi studii de planificare.

Profesorul Gadgil, director al Institutului de Politici şi Economie Gokhale din Poona, a subliniat trei abordări posibile pentru dezvoltarea tehnologiei intermediare, după cum urmează:

„O abordare ar putea fi să se înceapă cu tehnicile existente în industria tradiţională şi să se utilizeze cunoştinţele tehnicii avansate pentru a le transforma corespunzător. Transformarea presupune păstrarea unor elemente din utilajele, abilităţile şi procedurile existente ... Acest proces de îmbunătăţire a tehnologiei tradiţionale este extrem de important, în special pentru acea parte a tranziţiei în care apare necesară o operaţiune de prevenire a creşterii şomajului tehnologic.“

„O altă abordare ar fi să se pornească de la cea mai avansată tehnologie şi să fie adaptată şi ajustată astfel încât să îndeplinească cerinţele celei intermediare ... În anumite cazuri, procesul ar implica, de asemenea, adaptarea la anumite circumstanţe locale cum ar fi tipul de combustibil sau energia disponibilă.“

„O a treia abordare ar putea fi prin efectuarea unor experimente şi cercetări într-un efort direct de a instala tehnologia intermediară. Însă pentru ca aceasta să fie o iniţiativă fructuoasă este necesar să definim, pentru oamenii de ştiinţă şi tehnicieni, limitarea circumstanţelor economice. Acestea sunt îndeosebi principalele operaţiuni vizate şi costurile aferente cu capitalul şi forţa de muncă cât şi mărimea acestora de aplicare – posibile şi dorite. Un asemenea efort direct de implementare a tehnologiei intermediare ar fi, fără îndoială, îndreptat împotriva cunoştinţelor împământenite despre tehnologia avansată pe teren. Oricum, poate acoperi o paletă largă de posibilităţi comparativ cu efortul de abordare prin ajustare şi adaptare.“

Profesorul Gadgil merge mai departe susţinând că:

„Principala atenţie a personalului din sfera practică a laboratoarelor naţionale, instituţiilor tehnice şi din departamentele marilor universităţi trebuie să se concentreze pe această activitate. Perfecţionarea tehnologiei avansate în fiecare domeniu este continuată corespunzător în ţările dezvoltate; adaptările şi ajustările speciale necesare în India nu sunt de interes

şi probabil nu vor prezenta interes pentru nici o altă ţară. Ei trebuie, aşadar, să fie prioritatea principală în planurile noastre. Tehnologia intermediară trebuie să devină o preocupare naţională şi nu, aşa cum este în prezent, un domeniu neglijat atribuit unui număr mic de specialişti, ţinuţi deoparte."

O pledoarie similară ar putea fi adusă în faţa agenţiilor internaţionale care ar fi bine poziţionate pentru a colecta, sistematiza şi dezvolta cunoştinţele şi experienţele răzleţe care există deja în acest domeniu de importanţă vitală.

Ca rezumat, putem concluziona:

1. „Economia dual㔓 din ţările în curs de dezvoltare va continua să existe în viitorul apropiat. Sectorul modern nu va fi capabil să preia singur totul.
2. Dacă sectorul nemodernizat nu va face obiectul unor eforturi de dezvoltare speciale, acesta va continua să se dezintegreze; această dezintegrare va continua să se manifeste prin concedieri masive şi migrări în masă către zonele metropolitane; şi acestea vor otrăvi la rândul lor viaţa economică din sectorul modern.
3. Cei nevoiaşi pot fi ajutaţi să se ajute singuri, dar numai prin punerea la dispoziţie a unei tehnologii care recunoaşte limitele şi limitările economice ale sărăciei – o tehnologie intermediară.
4. Sunt necesare programe de acţiune la nivel naţional şi internaţional pentru dezvoltarea tehnologiilor intermediare adecvate pentru promovarea angajării complete a forţei de muncă în ţările în curs de dezvoltare.

TREISPREZECE

Două milioane de sate

Rezultatele celei de-a doua decade de dezvoltare nu vor fi cu nimic mai bune decât cele ale primei decade, cu excepţia cazului în care va exista o schimbare hotărâtoare şi conştientă a atenţiei de la mărfuri către oameni. Într-adevăr, fără o asemenea schimbare rezultatele ajutorului vor deveni tot mai distructive.

Dacă vorbim despre încurajarea dezvoltării, ce avem în minte – mărfuri sau oameni? Dacă sunt oamenii – care anume oameni? Cine sunt ei? Unde sunt ei? De ce au ei nevoie de ajutor? Dacă nu se pot descurca fără ajutor, care este cu exactitate ajutorul de care au ei nevoie? Cum comunicăm cu ei?

Preocuparea pentru oameni ridică nenumărate asemenea întrebări. Mărfurile, pe de altă parte, nu ridică atâtea întrebări. În special atunci când econometricienii şi statisticienii lucrează cu ele, bunurile nu mai sunt ceva identificabil, transformându-se în PIB[30], importuri, exporturi, economii, investiţii, infrastructură sau câte şi mai câte. Din aceste abstracţiuni se pot construi modele impresionante, care arareori lasă loc pentru oamenii reali. Bineînţeles, pot apărea ca „populaţii“, dar nu reprezintă decât o simplă cantitate ce urmează să fie folosită ca divizor după ce dividendele, adică mulţimea de bunuri disponibile, au fost determinate. Modelul arată apoi că „dezvoltarea“, care ţine de creşterea dividendelor, este trasă în jos şi zadarnică dacă în acelaşi timp creşte şi divizorul.

Este mult mai uşor să administrezi mărfuri decât oameni – doar pentru că mărfurile nu au minte şi nu ridică probleme de comunicare. Când atenţia este îndreptată către oameni, problemele de comunicare devin maxime. Cine sunt persoanele care oferă ajutorul şi cine sunt cei ce trebuie ajutaţi? Cei ce ajută sunt, în mare măsură, bogaţi, educaţi (în sensul unei oarecare specializări) şi stabiliţi la oraş. Cei care au mare nevoie de ajutor sunt săraci, fără studii, stabiliţi în mediul rural. Aceasta arată ca există trei mari prăpăstii ce îi separă pe primii de cei din urmă; prăpastia dintre bogaţi şi săraci; prăpastia dintre cei cu studii şi cei fără; şi prăpastia dintre oamenii de la oraş şi cei din mediul rural, care o include şi pe cea dintre industrie şi agricultură.

Prima problemă a ajutorului pentru dezvoltare este cum să construim punţi peste cele trei prăpăstii. Pentru asta este nevoie de un mare efort de imaginaţie, studiu şi compasiune. Metodele de producţie, tiparele de consum, sistemele de idei şi valori care se potrivesc orăşenilor înstăriţi şi educaţi probabil nu se potrivesc pentru ţăranii săraci şi semianalfabeţi. Ţăranii săraci nu pot să acumuleze dintr-o dată perspectivele şi obiceiurile sofisticate ale orăşenilor. Dacă oamenii nu se pot adapta metodelor, atunci metodele trebuie adaptate oamenilor. Aceasta este cea mai crucială problemă.

Există, în plus, multe trăsături ale economiei omului bogat, care sunt chiar ele atât de discutabile şi, în orice caz, atât de nepotrivite pentru comunităţile sărace încât adaptarea cu succes a oamenilor la aceste trăsături ar însemna ruinarea. În cazul în care schimbările

30 Produsul Intern Brut [TEI]

sunt de aşa natură încât părinţilor nu le mai lasă nimic spre a-şi învăţa copiii, sau fiilor de acceptat de la părinţii lor, viaţa de familie intră în colaps. Viaţa, munca şi fericirea tuturor societăţilor depind de anumite „structuri psihologice“, care sunt extraordinar de preţioase şi foarte vulnerabile. Coeziunea socială, cooperarea, respectul reciproc şi mai presus de toate, respectul de sine, curajul în faţa necazurilor şi capacitatea de a îndura greutăţile – toate acestea şi multe altele se dezintegrează şi dispar când „structurile psihologice“ sunt grav afectate. Un om este distrus de convingerea interioară de inutilitate. Nici o creştere economică nu poate compensa o asemenea pierdere – deşi acest fapt poate fi o reflexie inutilă, de vreme ce creşterea economică este împiedicată de ei.

Niciuna din aceste probleme teribile nu figurează în mod vizibil în teoriile comode ale economiştilor noştri preocupaţi cu dezvoltarea. Eşecul primei decade de dezvoltare este atribuit pur şi simplu unei alocări insuficiente de credite de ajutorare şi, mai rău încă, unor anumite aşa-zise carenţe intrinseci ale societăţii şi populaţiei ţărilor în curs de dezvoltare. Un studiu al literaturii actuale ar putea conduce la presupunerea că întrebarea decisivă a fost dacă ajutorul a fost distribuit multilateral sau bilateral, sau dacă o îmbunătăţire în ceea ce priveşte comerţul cu produsele de bază, o eliminare a barierelor comerciale, garanţii pentru investitorii privaţi, sau introducerea eficientă a controlului naşterilor, au fost singurele detalii care au contat cu adevărat.

Acum, sunt departe de a sugera că aceste elemente ar fi irelevante, dar ele nu par să ajungă la centrul problemei şi există prea puţine acţiuni constructive importante ce decurg din nenumăratele discuţii ce se concentrează asupra acestora. Esenţa problemei, aşa cum o văd eu, este adevărul dur că sărăcia în lume este principala problemă a două milioane de sate, şi astfel o problemă a două miliarde de săteni. Răspunsurile nu pot fi găsite în oraşele ţărilor donatoare. Dacă viaţa din mediul rural nu poate fi făcută suportabilă, problema sărăciei mondiale nu se va rezolva şi inevitabil, se va înrăutăţi.

Toate bunele intenţii sunt pierdute dacă vom continua să gândim dezvoltarea în principal din punct de vedere cantitativ şi al acelor imense abstracţii – cum ar fi PIB, investiţii, economii etc. – care au utilitatea lor în studiile ţărilor dezvoltate, dar nu au practic nici o relevanţă pentru problemele de dezvoltare ca atare. (Nici în dezvoltarea actuală a ţărilor bogate nu joacă un rol important!) Ajutorul poate fi considerat folositor numai în cazul în care ajută să mobilizeze forţa de muncă a maselor din ţara care îl recepţionează şi creşte productivitatea fără „economisirea“ mâinii de lucru. Criteriul comun de măsurare a succesului, şi anume creşterea PIB-ului, este extrem de înşelător şi, în fapt, conduce fără îndoială către fenomenul care este descris ca neocolonialism.

Am ezitat să folosesc acest termen, pentru că sună urât şi pare să implice o intenţie deliberată din partea celor ce oferă ajutorul. Există o astfel de intenţie? Per ansamblu, eu cred că nu. Dar asta sporeşte problema în loc să o micşoreze. Neocolonialismul neintenţionat este mult mai înşelător şi infinit mai greu de combătut decât neocolonialismul urmărit în mod intenţionat. Aceasta rezultă din simpla derivă a lucrurilor, susţinute de cele mai bune intenţii. În ţările sărace se instaurează metode de producţie, standarde de consum, criterii de succes sau eşec, sisteme de valori şi modele de comportament care, fiind (îndoielnic)

adecvate numai la condiţiile unui belşug deja obţinut, fixează ţările sărace, inevitabil, într-o stare de dependenţă totală faţă de cele bogate.

Exemplul şi simptomul cel mai evident este creşterea gradului de îndatorare. Este recunoscut la o scară largă, şi oamenii bine intenţionaţi ajung la concluzia simplă că subvenţiile sunt mai bune decât împrumuturile şi împrumuturile ieftine sunt mai bune decât cele scumpe. Suficient de adevărat. Dar creşterea gradului de îndatorare nu este cea mai importantă problemă. La urma urmei, în cazul în care un debitor nu poate plăti, el încetează să plătească – un risc pe care creditorul trebuie să-l aibă întotdeauna în minte. Mult mai gravă este dependenţa creată atunci când o ţară săracă nu reuşeşte să respecte modelele de producţie şi consum ale celor bogaţi.

O fabrică de textile pe care am vizitat-o recent în Africa oferă un exemplu destul de elocvent. Managerul mi-a arătat cu considerabilă mândrie că fabrica lui era la cel mai înalt nivel tehnologic care putea fi găsit în lume la momentul respectiv. De ce era aşa de super automatizată? „Pentru că“, a spus el, „forţa de muncă din Africa, neobişnuită cu munca industrială, ar putea să facă greşeli, în timp ce maşinăriile automatizate nu fac greşeli. Standardele de calitate cerute astăzi“, explică el, „impun ca produsele mele să fie perfecte pentru a fi capabil să găsesc o piaţă de desfacere“. El a şi-a sintetizat politica spunând: „Bineînţeles, sarcina mea este să elimin complet factorul uman“. Şi asta nu este tot. Din cauza standardelor de calitate nepotrivite, toată aparatura trebuia să fie importată din ţările cele mai avansate; aparatura sofisticată necesita ca tot personalul de conducere şi întreţinere să fie importat. Chiar şi materia primă trebuia importată deoarece bumbacul crescut local era prea scurt pentru obţinerea firelor de calitate superioară şi criteriile de exigenţă pretindeau un nivel ridicat de utilizare a fibrelor create manual.

Acesta nu este un caz atipic. Oricine va face efortul să urmărească sistematic proiectele actuale „de dezvoltare“ – în loc să studieze doar planurile de dezvoltare şi modelele econometrice – va afla de nenumărate astfel de cazuri: fabrici de săpun producând săpunuri de lux prin procese pretenţioase în care se pot folosi doar materiale extrem de rafinate, care trebuie importate la preţuri mari, în timp ce materia primă locală este exportată la preţuri mici; fabrici de procesare a alimentelor; staţii de ambalare, monitorizare şi aşa mai departe – toate după modelul celor bogaţi. În multe cazuri, fructele locale ajung la gunoi deoarece consumatorul alege, chipurile, numai după anumite standarde de calitate referitoare numai la atracţia vizuală şi acestea pot fi respectate doar de fructele importate din Australia sau California, unde aplicarea unei întregi ştiinţe şi a unei tehnologii fantastice asigură că fiecare măr este de aceeaşi mărime şi fără cea mai mică pată vizibilă.

Se pot oferi astfel de exemple la nesfârşit. Ţările sărace alunecă – şi sunt împinse – înspre adaptarea la metodele de producţie şi standardele de consum care distrug posibilităţile de autonomie şi autoajutorare. Rezultatele sunt neo-colonialismul involuntar şi lipsa de speranţă pentru cei săraci. Cum este, atunci, posibil să ajutăm cele două milioane de sate?

În primul rând, aspectul cantitativ. Dacă luăm totalul ajutorului din vest, după ce eliminăm anumite elemente care nu au nimic de-a face cu dezvoltarea, şi-l împărţim la numă-

rul de persoane ce trăiesc în ţările în curs de dezvoltare, ajungem la o cifră pe cap de locuitor de mai puţin de 2 lire pe an. Considerat ca un venit suplimentar, acesta este, bineînţeles, o sumă neglijabilă şi derizorie. Multe persoane pledează că ţările bogate trebuie să facă un efort financiar mai mare – şi aş fi pervers dacă aş refuza susţinerea acestei idei. Dar ce anume se doreşte să se atingă în mod convenabil? O cifră de 3 lire pe cap de locuitor pe an, sau 4 lire pe an? Ca o subvenţie, un fel de plată a unei „asistenţe sociale“, chiar şi 4 lire pe an este o cifră doar cu puţin mai derizorie decât cea actuală.

Pentru a ilustra mai departe problema, putem considera cazul unui mic grup de ţări în curs de dezvoltare care beneficiază de un venit suplimentar la o scară cu adevărat magnifică – Libia, Venezuela şi ţările producătoare de petrol din orientul mijlociu. Taxele şi redevenţele primite de la companiile petroliere în 1968 au atins suma de 2.349 milioane de lire, sau aproximativ 50 de lire pe cap de locuitor. Oare această infuzie de capital a produs o societate prosperă şi durabilă, o populaţie mulţumită, o eliminare progresivă a sărăciei din mediul rural, o agricultură înfloritoare şi o largă răspândire a industrializării?

În ciuda unor succese foarte limitate, răspunsul este cu siguranţă nu. Banii singuri nu pot face această şmecherie. Aspectul cantitativ este total secundar faţă de cel calitativ. Dacă politica este greşită, banii nu o vor schimba; dar dacă politica este cea bună, banii nu pot, de fapt, prezenta o problemă nejustificat de dificilă.

Să ne întoarcem la aspectul calitativ. Dacă am învăţat ceva din ultimii zece sau douăzeci de ani de efort de dezvoltare, ar fi că problema reprezintă o enormă provocare intelectuală. Cei care oferă ajutorul – orăşenii bogaţi şi educaţi, – ştiu cum să facă lucrurile în stilul propriu: dar oare ştiu ei cum să ofere ajutor celor care se ajută singuri din cele două milioane de sate, printre cei două miliarde de săteni – săraci, needucaţi, stabiliţi în mediul rural? Ei ştiu să facă doar câteva lucruri mari în marile oraşe; dar oare ştiu ei să facă mii de lucruri mici în mediul rural? Ştiu să facă diferite lucruri cu foarte mulţi bani; dar ştiu ei cum să le facă având o forţă mare de muncă – în primă fază forţa de munca fiind neinstruită pentru aceasta?

Per ansamblu, ei nu ştiu; dar există foarte mulţi oameni experimentaţi care ştiu, fiecare în domeniul lor limitat de experienţă. Cu alte cuvinte, cunoştinţele necesare în mare parte există; dar nu există într-un mod organizat şi uşor de accesat. Sunt risipite, nesistematizate, neorganizate şi fără îndoială incomplete.

Cel mai bun ajutor care se poate oferi este ajutorul intelectual, un cadou sub formă de cunoştinţe utile. Un cadou de cunoştinţe este de preferat de un infinit de ori mai mult decât un cadou constând în lucruri materiale. Există o mulţime de motive pentru a confirma. Nimic nu devine cu adevărat „propriu“, cu excepţia celor bazate pe efort real şi sacrificiu. Un cadou de bunuri materiale poate fi însuşit de către destinatar fără efort şi sacrificiu; foarte rar îi devine „propriu“ şi este destul de frecvent şi foarte uşor tratat ca ceva picat din cer. Un cadou format din bunuri intelectuale, un cadou de cunoştinţe, este cu totul altceva. Fără un efort real de însuşire din partea beneficiarului, nu există nici un cadou. Pentru că a-şi însuşi cadoul şi a şi-l face propriu este acelaşi lucru, şi „nici molia, nici rugina nu-l strică“.

Cadourile constituind bunuri materiale îi fac pe oameni dependenţi, însă cadourile alcătuite din cunoştinţe îi fac liberi – cu condiţia, bineînţeles, să fie cunoştinţele adecvate. Dăruirea de cunoştinţe are un efect mult mai de durată şi se apropie foarte mult de conceptul de „dezvoltare“. Oferă-i omului un peşte, spune o zicală, şi îl ajuţi foarte puţin şi pentru o perioadă foarte scurtă; învaţă-l arta pescuitului şi se va putea ajuta singur pentru întreaga sa viaţă. La un nivel mai înalt: pune-i la dispoziţie unelte de pescuit; asta vă va costa destul de mulţi bani iar rezultatul rămâne sub semnul întrebării; însă, chiar dacă rezultatul dă roade, traiul omului va continua să depindă de voi pentru reînnoirea uneltelor. Dar învăţaţi-l să-şi confecţioneze propriile unelte de pescuit şi l-aţi ajutat nu numai să se auto-susţină, ci şi să se bazeze pe sine şi să fie independent.

Acest lucru, deci, ar trebui să devină o preocupare din ce în ce mai mare a programelor de ajutorare – să facă omul de sine stătător şi independent prin furnizarea generoasă a cadourilor intelectuale adecvate, daruri de cunoştinţe relevante despre metodele de autoajutorare. Această abordare are, întâmplător, avantajul de a fi relativ ieftină, cu alte cuvinte, de a folosi banii cu succes. Cu 100 de lire aţi putea echipa un om cu anumite mijloace de producţie; dar cu aceeaşi bani aţi putea învăţa o sută de oameni să se echipeze singuri. Probabil un pic de „stimulare“ prin bunuri materiale ar putea grăbi puţin procesul în anumite cazuri; însă această stimulare că ar fi pur ocazională şi secundară; iar dacă bunurile sunt alese corespunzător, cei care au nevoie de ele probabil că pot să plătească.

O reorientare fundamentală a ajutorului în direcţia pe care o susţin ar avea nevoie doar de o mică redirecţionare de fonduri. Dacă Marea Britanie acordă în prezent ajutoare în valoare de 250 de milioane de lire pe an, deturnarea de 1% din această sumă pentru organizarea şi mobilizarea „cadourilor de cunoştinţe“ ar putea, sunt sigur, să schimbe toate perspectivele şi să deschidă o nouă eră cu mai multă speranţă în derularea „dezvoltării“. Un procent, până la urmă, este aproximativ 2,5 milioane de lire – o sumă care ar ajunge o perioadă foarte lungă pentru acest scop dacă ar fi gestionată inteligent. Şi ar face restul de 99% extrem de productive.

Odată ce vedem ajutorul ca având în principal scopul de a furniza cunoştinţe relevante, experienţă, tehnici etc. - adică, mai degrabă bunuri intelectuale decât materiale – este clar că organizarea actuală a efortului de dezvoltare de peste mări este departe de a fi adecvată. Acest lucru este firesc, atâta timp cât principala misiune este aceea de a face disponibile fonduri pentru diverse nevoi şi proiecte propuse de către ţara beneficiară, disponibilitatea factorului de cunoaştere fiind mai mult sau mai puţin considerată indiscutabilă. Ceea ce vreau să spun este pur şi simplu faptul că această disponibilitate nu poate fi considerată indiscutabilă, că tocmai factorul cunoştinţe este cel care lipseşte în mod vizibil, aceasta este prăpastia, „veriga lipsă“, în tot proiectul.

Nu spun că în momentul de faţă nu sunt furnizate nici un fel de cunoştinţe; acest lucru ar fi ridicol. Nu, există un flux abundent de cunoştinţe practice, dar se bazează pe presupunerea implicită că ceea ce este bun pentru cei bogaţi trebuie să fie bun în mod evident şi pentru cei săraci. Aşa cum am argumentat mai sus, această presupunere este greşită, sau foarte puţin adevărată şi preponderent greşită.

Deci, să ne întoarcem la cele două milioane de sate şi să vedem cum putem să le punem la dispoziţie cunoştinţele adecvate. Pentru a face asta, trebuie mai întâi să posedăm noi înşine aceste cunoştinţe. Înainte de a vorbi despre a oferi ajutor, trebuie să avem ceva de oferit. În ţara noastră nu avem mii de sate lovite de sărăcie; atunci ce ştim noi despre metodele de ajutorare eficiente pentru asemenea circumstanţe?

Începutul înţelepciunii se produce odată cu recunoaşterea lipsei de cunoaştere. Atât timp cât credem că ştim, când de fapt nu ştim, vom continua să mergem la cei săraci şi să le arătăm ce lucruri minunate ar putea face dacă ar fi deja bogaţi. Acesta a fost eşecul principal al ajutorului acordat până în prezent.

Dar noi ştim câte ceva despre organizarea şi sistematizarea cunoştinţelor şi a experienţelor; avem facilităţi pentru a face aproape orice muncă, cu condiţia să înţelegem clar despre ce este vorba. Dacă sarcina este, de exemplu, să alcătuim unui ghid de metode şi materiale pentru clădiri de locuinţe ieftine în ţările tropicale şi, cu ajutorul unui asemenea ghid, să instruim constructorii locali din ţările în curs de dezvoltare să folosească tehnologiile şi metodele corespunzătoare, nu există nici un dubiu ca putem face asta, sau cel puţin că putem lua imediat măsurile necesare care ne vor permite să facem acest lucru în termen de doi sau trei ani.

În mod similar, dacă înţelegem clar că una din necesităţile de bază pentru multe dintre ţările în curs de dezvoltare este apa şi că milioane de ţărani ar beneficia enorm de pe urma disponibilităţii unor cunoştinţe sistematice despre metodele ieftine şi uşoare de depozitare, protejare şi transport al apei – dacă acestea sunt înţelese pe deplin şi aduse în prim plan, nu există nici o îndoială că avem capacitatea şi resursele necesare pentru a aduna, organiza şi comunica informaţiile necesare.

Aşa cum am spus deja, oamenii săraci au nevoi relativ simple, care se referă în primul rând la cerinţele şi activităţile de bază pentru care doresc asistenţă. Dacă nu ar fi fost capabili de autoajutorare şi încredere în propriile puteri, nu ar fi supravieţuit astăzi. Dar toate metodele lor sunt adesea foarte primitive, prea ineficiente şi ineficace; aceste metode necesită împrospătare prin introducerea de tehnologii noi, noi pentru ei, dar nu neapărat noi pentru toată lumea. Este destul de greşit să presupunem că oamenii săraci, în general, nu doresc să se schimbe; dar schimbările propuse trebuie să se încadreze în anumite relaţii organice cu ceea ce fac ei deja, şi sunt pe bună dreptate suspicioşi, şi chiar opun rezistenţă la schimbările radicale propuse de orăşenii legaţi de birou inovatori care se apropie de ei cu atitudinea: „Daţi-vă la o parte din calea mea şi va voi arăta cât de inutili sunteţi şi cât de minunat se poate face munca cu foarte mulţi bani şi utilaje performante din afara ţării“.

Deoarece nevoile oamenilor săraci sunt elementare, numărul de studii ce trebuiesc făcute este destul de limitat. Este o misiune cât se poate de posibilă, dar necesită un sistem organizatoric diferit de ce avem în momentul de faţă (un sistem orientat în principal către alocarea de fonduri).

În prezent, efortul depus în procesul de dezvoltare este dus în mare parte de către oficialităţile guvernamentale, atât în ţara donatoare cât şi în ţara beneficiară; cu alte cu-

vinte, de administratori. Ei nu sunt, prin prisma pregătirii şi experienţei, antreprenori sau inventatori şi nici nu deţin cunoştinţe tehnice specifice proceselor de producţie, cerinţelor comerciale sau problemelor de comunicare. Cu siguranţă ei joacă un rol esenţial şi nimeni nu poate – şi nu ar încerca - să acţioneze fără ei. Dar ei nu pot face nimic singuri. Trebuie să fie în strânsă legătură cu alte grupuri sociale, cu oameni din industrie şi comerţ, care sunt formaţi în „disciplina viabilităţii“ – dacă nu pot plăti salariile la sfârşitul lunii, au zburat! – şi cu profesionişti, academicieni, cercetători, jurnalişti, învăţători şi aşa mai departe, care au timpul, aptitudinile, abilitatea şi dispoziţia pentru a gândi, scrie şi comunica.

Procesul de dezvoltare este mult prea dificil pentru a fi realizat cu succes de oricare dintre aceste trei grupuri lucrând individual. Atât cei din ţările donatoare cât şi cei din ţările beneficiare trebuie să dobândească ceea ce eu numesc combinaţia A-B-C, unde A vine din cuvântul englezesc „administrators“ care înseamnă organizatori; B vine de la cuvântul englezesc „businessmen“ care înseamnă oameni de afaceri; şi C vine de la cuvântul englezesc „communicators“ care înseamnă oameni care răspândesc informaţia.

În ţările bogate, există mii de oameni în multe domenii de activitate care ar dori să se implice şi să contribuie la lupta împotriva sărăciei în lume, o contribuţie care depăşeşte gestul de a da nişte bani; dar nu există multe căi de a-şi exprima talentele. Chiar şi în ţările sărace, oamenii educaţi, fiind o minoritate foarte privilegiată, mult prea adesea urmează obiceiurile dictate de societăţile bogate – un alt aspect de neocolonialism neintenţionat – şi se implică în orice problemă cu excepţia celor ce privesc direct sărăcia conaţionalilor lor. Ei au nevoie de îndrumare şi inspiraţie trainică pentru a face faţă problemelor urgente ale propriei societăţi.

Mobilizarea cunoştinţelor relevante pentru a ajuta nevoiaşii să se ajute singuri, prin mobilizarea persoanelor de pretutindeni care sunt dispuse să ofere ajutor, aici şi în străinătate, precum şi strângerea acestora în „grupuri A-B-C“, este o sarcină care necesită bani, dar nu prea mulţi. După cum am spus, doar 1% din valoarea ajutoarelor acordate de Marea Britanie ar fi suficient – mai mult decât suficient – pentru a da unei asemenea abordări toată puterea financiară de care ar putea avea nevoie pentru un timp destul de îndelungat. Nu se pune, prin urmare, problema de a întoarce programele de ajutorare cu susul în jos sau invers. Gândirea este cea care trebuie schimbată şi totodată, metodele de operare.

Nu este suficient doar să avem o politică nouă: sunt necesare noi metode de organizare, deoarece iscusinţa stă în punerea în aplicare. Pentru a implementa cele susţinute aici, trebuie formate grupuri de acţiune nu numai în ţările donatoare, cât şi în ţările în curs de dezvoltare, acestea fiind foarte importante. Aceste grupuri de acţiune, după modelul A-B-C, ar trebui să fie în mod ideal în afara maşinăriei guvernamentale, cu alte cuvinte ar trebui să fie organizaţii nonguvernamentale de voluntariat. Ar putea foarte bine să fie înfiinţate de organizaţii de voluntariat care sunt deja angajate în munca dedicată dezvoltării. Există multe organizaţii de acest fel, atât religioase cât şi laice, cu foarte mulţi oameni implicaţi la „firul ierbii“, care au recunoscut fără întârziere că „tehnologia intermediară“ este exact ceea ce ei au încercat să pună în practică în nenumărate rânduri, dar că le lipseşte suportul tehnic organizat în acest scop. Au fost susţinute conferinţe în multe ţări pentru a discuta problemele

lor comune şi a devenit tot mai evident că, chiar şi cele mai mari eforturi voluntare de sacrificiu ale oamenilor nu pot produce roadele dorite, dacă nu există o organizare sistematică a cunoştinţelor şi o egală organizare pentru a le comunica sistematic – cu alte cuvinte, dacă nu există o aşa numită „infrastructură intelectuală". Se fac încercări de a crea o astfel de infrastructură şi ar trebui să primească suport maxim din partea guvernelor şi din partea organizaţiilor voluntare de strângeri de fonduri. Trebuie să fie îndeplinite cel puţin patru funcţii:

- Funcţia de **comunicare** – care să permită fiecărui om de pe teren sau fiecărui grup de oameni de teren să cunoască ce alte acţiuni se desfăşoară în zonele geografice sau „funcţionale" în care ei sunt implicaţi, deci să se faciliteze schimbul direct de informaţii.
- Funcţia de **gestiune a informaţiilor** – pentru a crea o bază metodică şi a răspândi informaţiile relevante cu privire la tehnologiile potrivite pentru ţările în curs de dezvoltare, în special pentru metodele ieftine referitoare la construcţii, apă şi curent, depozitarea şi procesarea recoltelor, producţie la scară mică, servicii de sănătate, de transport ş.a.m.d. Esenţa subiectului nu e de a centraliza informaţiile într-un singur loc, ci să deţinem informaţii cu privire la informaţii, şi „cunoştinţe despre cunoştinţe".
- Funcţia de **„strângere de impresii"** mai precis să se concentreze asupra transmiterii problemelor tehnice întâlnite de oamenii de pe teren din ţările în curs de dezvoltare către cei din ţările avansate, acolo unde există soluţii adecvate pentru aceste probleme.
- Funcţia de a crea şi gestiona **„substructuri",** adică grupuri de acţiune şi centre de verificare chiar în ţările în curs de dezvoltare.

Acestea sunt chestiuni care pot fi clarificate pe deplin numai aplicând metoda aproximaţiilor succesive. Cu toate acestea, nu trebuie să înceapă de la zero – o bună parte există deja, doar că aşteaptă să-şi unească forţele şi să se dezvolte metodic. Succesul în viitor al ajutoarelor pentru dezvoltare va depinde de organizarea şi comunicarea cunoştinţelor potrivite – o sarcină care este realizabilă, clară şi în întregime bazată pe resursele disponibile.

De ce este atât de dificil pentru cei bogaţi să-i ajute pe cei săraci? Boala omniprezentă a lumii moderne este dezechilibrul total între urban şi rural, dezechilibru în termeni de sănătate, energie, cultură, farmec şi speranţă. Primii s-au dezvoltat peste măsură pe când cei din urmă s-au atrofiat. Oraşul a devenit atracţia universală, în timp ce viaţa la ţară şi-a pierdut savoarea. Cu toate acestea, a rămas un adevăr neschimbat că, la fel cum o minte sănătoasă depinde de un trup sănătos, aşa şi bunăstarea oraşelor depinde de cea a zonelor rurale. Oraşele, cu toate bogăţiile lor, sunt doar producători secundari, în timp ce producţia principală, condiţia preliminară oricărei economii, are loc în mediul rural. Răspândirea dezechilibrului, bazat pe practicile străvechi de exploatare a ţăranilor şi a producătorilor de materii prime, ameninţă astăzi ţările din întreaga lume, pe cele bogate chiar mai mult decât pe cele sărace. Reechilibrarea balanţei între mediul urban şi rural este probabil cea mai mare încercare a omului modern.

Pentru a evita foametea la nivel mondial nu este de ajuns doar creşterea producţiei agricole. Nu există răspuns la dezastrul şomajului şi migraţiei în masă către oraşe, cu excepţia cazului în care nivelul de trai în zona rurală poate fi îmbunătăţit şi asta necesită dezvoltarea unei culturi agro-industriale, astfel încât fiecare district, fiecare comunitate să poată oferi o gamă variată de îndeletniciri membrilor săi.

Sarcina primordială a acestui deceniu este, prin urmare, de a face ca măsurile de dezvoltare să fie cele adecvate şi, astfel, mai eficiente, astfel încât să ţintească în miezul sărăciei mondiale, adică în cele două milioane de sate. Dacă dezintegrarea vieţii rurale continuă, nu există nici o cale de ieşire – indiferent de mărimea fondurilor cheltuite. Dar, în cazul în care populaţia rurală din ţările în curs de dezvoltare este ajutată să se ajute singură, nu am nici o îndoială că va rezulta o dezvoltare adevărată, fără vaste aşezări provizorii şi cordoane de gunoaie în jurul fiecărui oraş mare şi fără frustrările crude ale revoluţiilor sângeroase. Sarcina este cu adevărat nemaipomenită, dar şi soluţiile care aşteaptă să fie mobilizate sunt de asemenea extraordinare.

Dezvoltarea economică este mult mai cuprinzătoare şi mai profundă decât ştiinţele economice, ca să nu vorbim despre econometrie. Rădăcinile dezvoltării economice se găsesc în afara sferei economiei, în educaţie, organizare, disciplină şi, mai presus de atât, în independenţa politică şi conştiinţa naţională de autonomie. Aceasta nu poate fi „produsă“ prin operaţiuni dibace de altoire efectuate de tehnicieni străini sau de către elita locală care a pierdut legătura cu oamenii obişnuiţi. Poate avea succes numai dacă este realizată ca o vastă mişcare populară de reconstrucţie cu accentul principal pus pe utilizarea totală a străduinţei, entuziasmului, inteligenţei şi forţei de muncă a tuturor. Succesul nu poate fi obţinut printr-un soi de magie produsă de oamenii de ştiinţă, tehnicieni sau planificatorii economici. Poate veni numai printr-un proces de creştere care să cuprindă educaţia, organizarea şi disciplina întregii populaţii. Orice mai prejos de aceasta sfârşeşte, fără discuţie, prin eşec.

PAISPREZECE

Problema șomajului în India

O discuție cu Grupul de Dezvoltare Indian din Londra

Când vorbesc despre şomaj mă refer la neutilizarea sau sub-utilizarea generală a forţei de muncă disponibile. Putem să ne gândim la o scară a productivităţii care se întinde de la zero, fiind productivitatea unui şomer, până la sută la sută, fiind productivitatea unei persoane foarte ocupate şi eficientă. Întrebarea esenţială pentru orice societate săracă este cum să crească pe această scară. Atunci când se analizează productivitatea oricărei societăţi, nu este suficient să se ia în considerare numai cea a celor angajaţi şi a celor pe cont propriu şi să se scoată din socoteli toţi şomerii a căror productivitate este zero.

Dezvoltarea economică înseamnă în primul rând executarea unei cât mai mari cantităţi de muncă. Pentru acest lucru, trebuie îndeplinite patru condiţii esenţiale. În primul rând, trebuie să existe motivaţie; în al doilea rând, trebuie să existe cunoştinţe; în al treilea rând, trebuie să existe finanţare; şi în al patrulea rând, trebuie să existe piaţă de desfacere: producţia suplimentară necesită pieţe suplimentare.

În ce priveşte motivaţia, nu sunt prea multe de spus din exterior. Dacă oamenii nu vor să le fie mai bine, atunci e mai bine să fie lăsaţi în pace – acesta ar trebui să fie principiul de bază al ajutorului. Cei din interior pot avea o viziune diferită şi ei poartă de asemenea responsabilităţi diferite. Pentru cei ce oferă ajutor, vor exista întotdeauna destui oameni care îşi vor dori o viaţă mai bună, numai că nu vor şti cum să o facă. Aşa că ajungem la problema cunoştinţelor practice. Dacă există milioane de oameni care îşi doresc o viaţă mai bună dar nu au cunoştinţe cum să o şi realizeze, cine va avea de gând să le arate?

Să considerăm mărimea problemei în India. Nu vorbim despre câteva mii sau milioane, ci de câteva sute de milioane de oameni. Dimensiunea problemei se plasează mai presus decât orice mică ameliorare, orice neînsemnată reformă, îmbunătăţire sau stimulare şi o transformă într-o chestiune fundamentală de filosofie politică. Întreaga problemă poate fi rezumată prin întrebarea: pentru ce este folositoare educaţia?

Cred ca au fost chinezii cei care, înainte de Al Doilea Război Mondial, au calculat că este nevoie de munca a treizeci de ţărani pentru a susţine un bărbat sau o femeie la universitate. Dacă acea persoană urmează cursurile unei facultăţi de 5 ani, la sfârşitul acesteia ar fi consumat rezultatul muncii a 150 de ţărani. Cum poate fi justificată aceasta? Cine are dreptul să aloce rezultatele muncii unui ţăran pe 150 ani pentru a susţine o persoană 5 ani la universitate şi cu ce se aleg ţăranii din toate astea? Aceste întrebări ne conduc către o răscruce de drumuri: este educaţia un „paşaport către privilegiu“ sau este ceva pe care anumite persoane îl iau asupra lor aproape ca un legământ monahal, o datorie sacră de a deservi oamenii?

Primul drum conduce tânăra persoană cu studii superioare într-un cartier modern al Bombay-ului, unde deja s-au dus mulţi alţi oameni foarte educaţi şi acolo se poate alătura unei societăţi bazată pe admiraţie reciprocă, un „sindicat al privilegiaţilor“, să aibă grijă ca

privilegiile lui să nu fie risipite de masele de oameni needucate contemporane cu el. Acesta este un drum. Cel de-al doilea drum ar fi prin angajarea într-un sens diferit şi ar duce către o destinaţie diferită. L-ar duce în cele din urmă înapoi între oamenii care, direct sau indirect, i-au plătit studiile prin cei 150 de ani de muncă ai ţăranului; consumând roadele muncii lor, el s-ar simţi obligat de legile onoarei să le returneze ceva.

Problema nu este nouă. Lev Tolstoi s-a referit la ea când a scris: „Stau în spinarea omului, sufocându-l şi făcându-l să mă ducă şi totuşi mă conving pe mine şi pe ceilalţi că sunt foarte îndurerat pentru el şi doresc să-i uşurez soarta prin toate mijloace posibile - în afară de a coborî din spinarea lui.“ Deci aceasta este prima întrebare cu care vreau să ne confruntăm.

Putem întemeia o ideologie, sau cum vreţi să-i spuneţi, care să afirme că cei cu studii au luat asupra lor o obligaţie şi nu au dobândit pur şi simplu un „paşaport către privilegiu“? Bineînţeles că această ideologie este susţinută de toate învăţăturile superioare ale omenirii. Creştin fiind, permiteţi-mi să citez din Sf. Luca: „Aşteptările vor fi mai mari de la cel care a primit mai mult. Mai mult se va cere de la el deoarece i-a fost încredinţat mai mult“. Se poate spune că este o chestiune elementară de echitate.

Dacă această ideologie nu predomină, în cazul în care este considerat de la sine că educaţia este un paşaport către privilegiu, atunci esenţa educaţiei nu va fi în primul rând ceva ce serveşte oamenii, ci ceva pentru folosul propriu al celor educaţi. Minoritatea privilegiată va dori să fie educată într-un mod care îi separă şi inevitabil vor învăţa şi preda lucruri greşite, cu alte cuvinte, lucruri care-i plasează deoparte, cu dispreţ pentru munca manuală, dispreţ pentru producţia de materie primă, dispreţ faţă de viaţa la ţară etc.

Cu excepţia cazului în care toţi oamenii cu studii se consideră servitori ai propriei ţări – asta însemnând în cele din urmă servitori ai oamenilor de rând – nu va fi posibilă şi suficientă conducerea şi comunicarea cunoştinţelor practice pentru a rezolva problema şomajului sau a lucrătorilor neproductivi din cele 500 de mii de sate ale Indiei. Este vorba de aproximativ 500 de milioane de oameni. Pentru a sprijini oamenii să se ajute singuri este nevoie de cel puţin două persoane care să aibă grijă de 100 şi asta însemnând datoria de a creşte 10 milioane de persoane ce ar oferi ajutorul, asta fiind toată populaţia cu studii din India.

Puteţi spune că acest lucru este imposibil, dar dacă ar fi nu ar fi din cauza vreunei legi universale, ci din cauza unui egoism întipărit în mintea celor care sunt pregătiţi să primească, dar nu şi să ofere. De fapt, există dovezi că această problemă nu este de nerezolvat; dar se poate rezolva numai la nivel politic.

Revin acum la cel de-al treilea factor, după motivaţie şi cunoştinţele practice, factorul pe care l-am numit finanţare, care este, bineînţeles, în strânsă legătură cu importanţa cunoştinţelor practice. Conform estimărilor mele în India este o nevoie imediată de aproximativ 50 milioane de locuri noi de muncă. Dacă sunteţi de acord că oamenii nu pot avea o muncă productivă decât dacă dispun de un oarecare capital – sub formă de utilaje şi a unui fond de rulment – se ridică întrebarea: cât capital vă puteţi permite să investiţi pentru a înfiinţa o slujbă nouă? În cazul în care crearea unui loc de muncă vă costă 10 lire, atunci aveţi nevoie de 500

de milioane de lire pentru 50 de milioane de locuri de muncă. Dacă veţi nevoie de 100 de lire pentru crearea unui loc de muncă, atunci vă trebuie 5.000 milioane de lire, iar dacă vă costă 5.000 de lire pentru un loc de muncă, acesta fiind preţul în Marea Britanie sau în SUA, pentru a crea 50 de milioane de locuri de muncă va fi nevoie de 250.000 de milioane de lire. Venitul naţional al ţării despre care vorbim, al Indiei, este de 15.000 milioane de lire pe an.

Deci prima întrebare este: ce sumă putem oferi pentru un loc de muncă, şi a doua întrebare: cât timp suntem dispuşi să alocăm pentru acesta. Să spunem că ne dorim înfiinţarea a 50 de milioane de locuri de muncă în 10 ani. Ce procent din venitul naţional (pe care îl estimez la aproximativ 15.000 de milioane de lire) ne putem aştepta să fie disponibil în mod rezonabil pentru instituirea unui fond de finanţare pentru crearea de locuri de muncă? Aş putea spune, fără să intru în foarte multe detalii, că aţi fi foarte norocoşi dacă acest procent ar fi 5%. Prin urmare, dacă aveţi 5% din 15.000 milioane de lire, în decursul a 10 ani s-ar ajunge la un total de 75.000 de milioane de lire pentru crearea de locuri de muncă.

Dacă doriţi crearea a 50 de milioane de locuri de muncă în acei 10 ani, v-aţi permite să cheltuiţi aproximativ 150 de lire pentru un loc de muncă. Cu alte cuvinte, la acest nivel de finanţare pentru un loc de muncă v-aţi putea permite să înfiinţaţi 5 milioane de locuri de muncă pe an. Să presupunem totuşi că veţi spune: „Nu, 150 de lire este mult prea puţin; nu vor ajunge pentru mai mult decât un set de unelte; noi vrem 1.500 de lire pentru un loc de muncă“, atunci nu veţi putea crea 5 milioane de locuri de muncă, ci doar 500 de mii. Şi dacă veţi spune: „Numai cel mai bun este suficient de bun; noi vrem ca toţi să devină imediat mici americani, şi asta înseamnă 5.000 de lire pentru fiecare loc de muncă“, atunci nu veţi avea 500 mii de locuri noi de muncă pe an, nici să nu mai vorbim de 5 milioane, ci doar 170 mii de locuri de muncă pe an.

Cu siguranţă, aţi observat că am simplificat foarte mult acest calcul, deoarece investind zece ani în crearea de locuri de muncă, ar exista şi o creştere a venitului naţional; dar, în acelaşi timp, am lăsat deoparte creşterea populaţiei, şi aş sugera că aceşti doi factori s-ar anula reciproc în calculul meu.

Rezultă, sugerez eu, că singura şi cea mai mare decizie colectivă care ar putea fi luată de orice ţară aflată în situaţia Indiei este alegerea tehnologiei. Eu nu impun o teorie despre cum ar trebui să fie. Eu doar spun că acestea sunt fapte concrete ale vieţii. Ne putem contrazice pe multe teme, dar nu o putem face împotriva aritmeticii. Aşadar puteţi avea câteva locuri de muncă la un nivel ridicat de finanţare sau puteţi avea multe locuri de muncă la un nivel relativ scăzut de finanţare.

Toate acestea se leagă cu ceilalţi factori menţionaţi, cu educaţia, motivaţia şi cunoştinţele practice. În India, sunt aproximativ 50 de milioane de şcolari în clasele primare; aproape 15 milioane în şcoala gimnazială şi liceu, iar în instituţiile de învăţământ superior, cam 1 milion şi jumătate de studenţi. Menţinerea unui aparat educaţional la o scară atât de mare ar putea fi inutilă dacă, bineînţeles, la sfârşitul acestui proces nu ar exista pentru absolvenţi ceva de făcut, cu posibilitatea de a-şi aplica cunoştinţele acumulate. Dacă nu ar exista, atunci totul ar fi o îngrozitoare povară. Această imagine de ansamblu a efortului educaţional este

suficientă pentru a arăta că trebuie să gândim la scara de 5 milioane de noi locuri de muncă şi nu de câteva sute de mii de locuri.

Până nu demult, şi anume în urmă cu 50-70 de ani, felul în care făceam lucrurile era destul de primitiv conform standardelor actuale. În această privinţă aş vrea să mă refer la capitolul II din lucrarea „Noul stat industrial" scrisă de John Kenneth Galbraith. Conţine un raport fascinant în legătură cu compania Ford Motor. Aceasta a fost înfiinţată pe 16 iunie 1903, cu un capital aprobat de 150 de mii de dolari din care doar 100 de mii de dolari a reprezentat capitalul subscris, dar capitalul vărsat a fost de numai 28.500 de dolari. Deci suma totală cu care s-a constituit aceasta întreprindere a fost de ordinul a 30 de mii de dolari. S-a înfiinţat în iunie 1903 şi prima maşină a ajuns pe piaţă în octombrie 1903, adică după 4 luni. Numărul angajaţilor în 1903 era mic bineînţeles – 125 de persoane şi capitalul investit pentru fiecare loc de muncă era sub 100 de dolari.

Asta a fost în 1903. După 60 de ani, descoperim ca societatea Ford Motor decide să producă un nou model, Mustangul. Pregătirile au durat trei ani şi jumătate. Partea tehnică şi stilizarea caroseriei au costat 9 milioane de dolari: costul utilajelor folosite pentru acest nou model a fost 50 de milioane de dolari. Între timp, investiţia în forţa de muncă a fost de 6.000 de milioane de dolari, ceea ce înseamnă aproape 10.000 de lire per angajat, aproximativ de 100 de ori mai mult decât în urmă cu 60 de ani.

Din toate acestea Galbraith a tras anumite concluzii ce merită studiate. Ele descriu ceea ce s-a întâmplat de-a lungul celor 60 de ani. Prima concluzie este aceea că în momentul de faţă intervalul de timp dintre propunerea unui proiect şi îndeplinirea lui este foarte mare. Pentru prima maşină Ford intervalul de timp între debutul din stadiul de concept şi momentul în care a apărut pe piaţă a fost de 4 luni, în timp ce acum o simplă modificare de concept necesită 4 ani. În al doilea rând, o creştere semnificativă a capitalului investit în procesul de producţie, investiţia fiind infimă pentru fiecare model ieşit din fabrica Ford la începuturi; materialele şi piesele rămâneau în fabrică doar pentru scurt timp; nu era nevoie de specialişti scumpi pentru a le gestiona; se foloseau pentru asamblarea maşinii numai utilaje elementare; erau suficiente două persoane pentru ridicarea şasiului unei maşini.

În al treilea rând, în cei 60 de ani, a existat o creştere semnificativă a inflexibilităţii. Galbraith explică: „Dacă Ford şi asociaţii săi (din 1903) ar fi decis în orice moment să treacă de la motorul pe benzină la cel cu aburi, atelierul de producţie s-ar fi putut adapta modificării în câteva ore". Dacă în momentul de faţă doresc să modifice chiar şi un şurub, aceasta va necesita mai multe luni.

În al patrulea rând, mâna de lucru a devenit din ce în ce mai specializată, nu numai cei ce lucrează cu utilajele, cât şi cei ce se ocupă cu planificarea, ce prognozează viitorul în cel mai mic detaliu.

În al cincilea rând, s-a dezvoltat un tip diferit de organizare foarte variată pentru a integra toţi aceşti numeroşi specialişti, dintre care nici unul nu poate face mai mult decât o mică parte din tot acest ansamblu complicat. „Organizarea specialiştilor va fi atât de complexă încât se va apela la experţi în organizare. Mai mult chiar decât utilajele tehnologice, organiza-

rea uriaşă şi complexă a afacerii devine o demonstraţie clară a tehnologiei avansate“. În cele din urmă, vă asigur că necesitatea planificării pe termen lung este o meserie foarte complicată şi totodată extrem de frustrantă. Galbraith explică: „La începutul afacerii Ford, viitorul era foarte la îndemână. Treceau numai câteva zile de la angajarea în producţie a mecanismelor şi a materialelor până la prefacerea lor într-o maşină. Dacă viitorul este la îndemână, atunci se poate pretinde că este la fel ca prezentul“ şi planificările cât şi previziunile nu sunt foarte dificile; acum care este concluzia din toate acestea? Concluzia este următoarea: cu cât tehnologia va fi mai sofisticată, cu atât mai mari vor fi cerinţele anterioare.

Când nevoile simple ale vieţii, acestea fiind ceea ce mă preocupă, sunt realizate prin procese din ce în ce mai sofisticate, atunci nevoia ca orice societate săracă să îndeplinească cele şase cerinţe depăşeşte cu mult capacitatea acesteia. Atâta timp cât ne preocupă produsele de bază – mâncare, îmbrăcăminte, adăpost şi cultură – pericolul cel mai mare este acela că oamenii presupun în mod automat că numai modelul din 1963 este relevant şi în nici un caz cel din 1903; deoarece modul de a face lucrurile în stilul 1963 este inaccesibil celor săraci, acesta presupunând bunăstare. Acum, fără a dori să fiu nepoliticos cu prietenii mei academicieni, trebuie să spun că acest punct de vedere este aproape universal neglijat.

Întrebarea legată de cât de mult vă puteţi permite pentru fiecare loc de muncă, atunci când aveţi nevoie de câteva milioane de locuri, este ridicată extrem de rar. Pentru a îndeplini cerinţele ce s-au ivit de-a lungul ultimilor 50 sau 60 de ani este nevoie de un salt cuantic. Totul a fost destul de liniar în istoria omenirii până la începutul acestui secol; dar în ultima jumătate a secolului s-a petrecut un salt cuantic, tipul de salt care s-a petrecut o dată cu capitalizarea Ford, de la 30.000 de dolari la 6.000 milioane de dolari.

Într-o ţară în curs de dezvoltare este şi aşa destul de dificil să-l ajungi pe Henry Ford, chiar şi la nivelul din 1903. A ajunge Henry super-Fords, a realiza ceva de la zero la nivelul atins de Ford în 1963, este practic imposibil. Nimeni nu poate începe direct de la acest nivel. Asta înseamnă că nimeni nu poate realiza ceva la acel nivel dacă nu este deja înfiinţat, operând deja de la acel nivel. Acest lucru este absolut crucial pentru o mai bună înţelegere a noastră asupra lumii moderne.

La acest nivel nu mai este deja posibilă creativitatea, sunt posibile numai extinderile, iar asta înseamnă că săracii sunt dependenţi de cei bogaţi mai mult decât niciodată în istoria omenirii, mai ales dacă sunt obligaţi să pornească de la acel nivel. Pot ocupa doar nişele rămase de la cei bogaţi, de exemplu, acolo unde salariile mici le permit să producă ieftin mici fleacuri. Oamenii caută pe ici, pe colo şi spun: „Uite, aici în ţara asta săracă, salariile sunt aşa de mici că putem achiziţiona de aici o anumită parte componentă a unui ceas, sau a unui carburator, componente ce sunt produse mult mai ieftin decât în Marea Britanie. Aşa că lasă să fie produse în Hong Kong sau în Taiwan sau cine mai ştie pe unde.“ Rolul celor săraci este să acopere nişele din cerinţele celor bogaţi.

Astfel, la acest nivel al tehnologiei, este practic imposibil să se ajungă la un grad complet de ocupare al forţei de muncă sau la independenţă. Alegerea tehnologiei este cea mai importantă dintre toate alegerile.

Este ciudat că unii afirmă că nu există aşa ceva precum alegerile tehnologice. Am citit un articol scris de un bine-cunoscut economist american care afirma că există doar o singură modalitate de a fabrica orice anume produs: cea din 1971. Nu au mai fost fabricate aceste produse înainte? Lucrurile de bază din viaţă au fost necesare şi produse de când Adam a plecat din Paradis. El afirma că singura maşinărie care poate fi achiziţionată este chiar cea mai recent produsă. Acesta este un alt aspect şi este foarte posibil ca singura maşinărie care poate fi achiziţionată cu uşurinţă să fie chiar cea mai recent produsă. Este adevarat că, la orice moment în timp, există doar un tip de maşinărie care tinde să domine piaţa şi asta crează impresia că nu avem alte opţiuni şi că volumul de capital existent la un anumit moment într-o societate determină gradul de ocupare a forţei de muncă.

Bineînţeles că aşa ceva este absurd. Autorul pe care-l citez ştie şi el că aşa ceva este absurd şi apoi se corectează şi subliniază exemplele Japoniei, Koreei, Taiwanului etc., unde oamenii au atins un grad ridicat al nivelului de ocupare al forţei de muncă şi al producţiei cu un capital investit în echipamente extrem de modest.

Importanţa alegerii tehnologice intră gradual în conştiinţa economiştilor şi a dezvoltatorilor. Sunt patru stadii. Primul a fost acela în care oricine vorbea despre asta era luat în derâdere şi respins cu dispreţ. Al doilea stadiu este acum atins şi oamenii discută vorbe goale, dar nicio acţiune nu este luată şi deriva continuă. Al treilea stadiu ar fi munca activă în mobilizarea şi adunarea cunoştinţelor despre acesteastă alegere tehnologică; iar al patrulea stadiu va fi punerea în practică. Este un drum lung, dar nu doresc să ascund faptul că sunt posibilităţi politice de a ajunge direct în al patrulea stadiu. Daca ar exista o ideologie politică în care să se pună accentul pe dezvoltarea factorului uman, atunci s-ar putea imediat antrena ingeniozitatea a sute de milioane de oameni şi s-ar face saltul direct în al patrulea stadiu. Sunt într-adevăr unele ţări care merg direct în al patrulea stadiu.

Totuşi, nu sunt în măsură să vorbesc despre politică. Este acum din ce în ce mai bine înţeles că această alegere tehnologică este de o importanţă capitală; cum putem ajunge de la stadiul doi la stadiul trei, adică de la vorbe la a face practic ceva? Din câte ştiu, această muncă este sistematic realizată doar de o singură organizaţie, Grupul de Dezvoltare a Tehnologiei Intermediare (GDTI). Nu neg faptul că o parte din muncă este realizată şi din raţiuni comerciale, dar asta nu se întâmplă totuşi în mod sistematic. GDTI şi-a stabilit ca sarcină să descopere care sunt aceste alegeri tehnologice. Voi da doar un singur exemplu din multele activităţi realizate de acest grup privat.

Să luăm de exemplu turnătoria şi prelucrarea lemnului, metalul şi lemnul fiind două materii prime industriale de bază. Acum, care ar fi tehnologiile alternative care ar putea fi folosite, clasate în ordinea complexităţii capitalului de la cea mai primitivă, când oamenii muncesc cu cele mai simple unelte, către cele mai complicate? Aceasta este ceea ce numim profilul industrial şi aceste profile industriale sunt susţinute de manuale de instrucţiuni la fiecare nivel al tehnologiei şi de un opis al echipamentelor cu adresele de unde pot fi obţinute. Singurul reproş care poate fi adus acestei activităţi este acela că este la scară prea mică şi este întreprinsă prea târziu. Nu este suficient că în ceea ce priveşte această problemă extrem de importantă cineva ar fi mulţumit doar cu acest mic grup privat de entuziaşti realizând

această muncă. În lume ar trebui să existe sute de astfel de organizaţii solide şi bine dotate care să facă această muncă. Sarcina este atât de mare încât câteva suprapuneri nu ar conta prea mult.

În orice caz, ar trebui să sper că aceste măsuri vor fi luate la scară largă în India şi constat cu încântare că deja se văd câteva începuturi.

Mă voi întoarce acum la al patrulea factor, şi anume pieţele. Este desigur o problemă reală aici, deoarece sărăcia înseamnă că pieţele sunt mici şi puterea liberă de cumpărare este mult prea mică. Toată puterea de cumpărare care există deja, este, ca să zic aşa, arvunită, şi dacă pornesc o producţie nouă de sandale sau pantofi, să zicem, într-o arie săracă, tovarăşii mei de suferinţă din zonă nu vor avea cu ce să cumpere pantofii pe care eu îi produc. Producţia este adesea uşor de început dar apoi trebuie găsită piaţa de desfacere, şi apoi, bineînţeles vine rapid sfatul de a produce pentru export, deoarece exporturile sunt în principal pentru ţările bogate cu mare putere cumpărare. Dar, dacă pornesc de la nimic într-o zonă rurală, cum aş putea spera să fiu competitiv pe piaţa internaţională?

Din punctul meu de vedere, sunt două motive pentru acestă preocupare extraordinară pentru exporturi. Unul este real; celălalt nu este prea grozav. Voi vorbi pentru început despre al doilea motiv. Este într-adevăr o reminiscenţă a gândirii economice din zilele colonialismului. Bineînţeles, puterea metropolitană s-a instalat pe un teritoriu nu pentru că ar fi fost interesată în mod deosebit de populaţia locală, ci doar pentru a deschide accesul la resursele necesare pentru propria industrie. Unii s-au mutat în Tanzania pentru sisal, în Zambia pentru cupru etc. şi în alte locuri pentru comerţ. Întreaga gândire a fost modelată de aceste interese.

„Dezvoltare“ a însemnat dezvoltarea materiilor prime sau a surselor de hrană sau a profiturilor din comerţ. Puterea colonială a fost în primul rând interesată de materii prime şi de profituri, nu de dezvoltarea băştinaşilor şi aceasta însemna că era interesată în primul rând de exporturile coloniilor şi nu de pieţele interne ale acestor colonii. Această perspectivă s-a înrădăcinat atât de adânc încât chiar şi Raportul Pearson considera creşterea exporturilor ca fiind principalul criteriu al succesului pentru ţările în curs de dezvoltare.

Dar, bineînţeles, oamenii nu trăiesc din exporturi şi ceea ce produc pentru ei înşişi şi pentru cei din jurul lor este de o importanţă infinit mai mare pentru ei decât ceea ce produc pentru străini. Celălalt aspect, totuşi, este unul mai realist. Dacă produc pentru export într-o ţară bogată, mă pot baza pe disponibilitatea puterii de cumpărare, deoarece mica mea producţie este neînsemnată prin comparaţie cu ceea ce există deja. Dar dacă înfiinţez o unitate de producţie nouă într-o ţară săracă, s-ar putea să nu existe o piaţă locală pentru produsele mele decât dacă direcţionez fluxul puterii de cumpărare de la alte produse către mine. O duzină de produse diferite ar trebui să înceapă să fie produse deodată; atunci, pentru fiecare din cei doisprezece producători ceilalţi unsprezece ar fi piaţa lui de desfacere. Astfel ar exista putere de cumpărare adiţională pentru a absorbi producţia suplimentară. Însă este extrem de dificil să începi mai multe activităţi diferite în acelaşi timp. Aşa că sfatul convenţional este: „Numai producţia pentru export înseamnă dezvoltare adecvată.“ O astfel de producţie

nu este numai limitată ca scop, dar şi efectul său asupra ocupării forţei de muncă este extrem de limitat. Pentru a concura pe pieţele lumii, este în mod normal necesar să antrenezi tehnologia ţărilor bogate care necesită aport mare de capital şi mai puţină forţă de muncă.

În orice caz, nu există un efect de multiplicare; bunurile mele sunt vândute pentru valută, iar valuta este cheltuită pe importuri (sau rambursarea datoriilor) şi aici se încheie circuitul. Nevoia de a începe simultan mai multe activităţi productive complementare prezintă o dificultate severă pentru dezvoltare, dar dificultatea poate fi contrabalansată prin „stimulare“ prin munca publică.

Meritele unor programe de lucrări publice masive pentru crearea de locuri de muncă au fost adesea lăudate. Singura precizare pe care aş dori să o fac în acest context ar fi următoarea: dacă puteţi spori puterea de cumpărare într-o comunitate rurală prin programe de lucrari publice finanţate prin surse externe, asiguraţi-vă că se foloseşte pe deplin „efectul de multiplicare“. Oamenii angajaţi în muncile publice doresc să-şi cheltuiască veniturile pe „mărfuri“ adică bunuri de larg consum de toate felurile. Dacă aceste mărfuri pot fi produse local, noua putere de cumpărare creată prin programul de lucrări publice nu este irosită şi intră în circulaţie pe piaţa locală, iar efectul asupra ocupării forţei de muncă ar putea fi remarcabil. Lucrările publice sunt de dorit şi pot face mult bine, dar dacă nu sunt susţinute de produţia locală de mărfuri adiţionale, puterea de cumpărare suplimentară se va scurge în importuri şi ţara va avea probleme serioase de schimb valutar.

Chiar şi aşa, este greşit să deducem din acest truism că exporturile sunt în mod deosebit importante pentru dezvoltare. Pâna la urmă, pentru omenire ca întreg, nu există exporturi. Nu am început dezvoltarea prin obţinerea de valută de pe Marte sau de pe lună. Omenirea este o societate închisă. India este suficient de mare pentru a fi o societate închisă în sensul acesta - o societate în care oamenii apţi de muncă muncesc şi produc bunurile de care au nevoie.

Totul sună foarte dificil şi într-un fel, chiar este foarte dificil dacă este făcut pentru oameni, şi nu *de către* oameni. Dar să nu ne gândim că dezoltarea sau forţa de muncă ar fi altceva decât cele mai naturale lucruri din lume. Ele apar în viaţa fiecărei persoane sănătoase. Vine un moment în care această persoană începe efectiv să muncească. Dintr-un anumit punct de vedere este mult mai simplu acum decât a fost vreodată în istoria de până acum a omenirii. De ce? Deoarece este atâta cunoştere. Sunt mijloace de comunicare cu mult mai bune. Poţi accesa toată această cunoaştere (tocmai de aceea există Grupul Indian pentru Dezvoltare). Aşa că haideţi să nu ne mai hipnotizăm cu atâtea dificultăţi şi să recunoaştem viziunea de bun simţ că munca este cel mai natural lucru din lume. Numai că nu trebuie să ne împiedicăm în prea multă teorie. Avem mereu tot soiul de idei inteligente despre optimizarea a ceva înainte chiar de existenţa acelui ceva. Cred că omul stupid care afirmă că „ceva tot este mai bun decât nimic“ este cu mult mai inteligent decât individul isteţ care nu se va atinge de nimic până ce nu este optimizat.

Ce ne opreşte? Teoriile, planificarea. Am dat din întâmplare peste planificatorii de la Comisia de Planificare care s-au convins singuri că nici în cincisprezece ani nu va fi posibilă

punerea la treabă a forţei de muncă doritoare din India. Dacă ar fi afirmat că nu este posibil acest lucru în cincisprezece luni, aş putea accepta asta, deoarece este nevoie de timp pentru rezolvare. Dar, să arunce prosopul şi să afirme că nu este posibil să faci nici cel mai elementar lucru în cincisprezece ani, este un fel de degenerare intelectuală.

Care este argumentul ce stă în spatele unei asemenea afirmaţii? O! Argumentul este foarte inteligent, un exemplu splendid de construire a unui model. Au stabilit că pentru un loc de muncă muncă este nevoie în medie de atâta electricitate, atâta ciment şi atâta oţel. Este absurd. Aş vrea să vă reamintesc că acum o sută de ani electricitatea, cimentul şi oţelul nici măcar nu existau într-o măsură cât de cât semnificativă. (Aş vrea să vă reamintesc că Taj Mahal a fost construit fără electricitate, ciment sau oţel şi că toate catedralele Europei au fost construite fără acestea. Este o fixaţie mentală, că fără ultimele descoperiri în domeniu, nu poţi face nimic, iar acestă fixaţie trebuie depăşită).

Se poate spune, din nou, că aceasta nu este o problemă economică, ci în esenţă o problemă politică. Este, în esenţă, o problemă de compasiune pentru oamenii obişnuiţi din lume. Este în esenţă o problemă nu de a recruta oamenii de rând, ci de a obţine un fel de recrutare voluntară a celor educaţi. Un alt exemplu: teoreticienii şi planificatorii ne spun că numărul oamenilor ce pot fi puşi să muncească depinde de capacitatea de producţie de care dispunem, ca şi cum nu am putea pune oamenii să muncească pentru a produce mijloace de producţie. Ni se spune că nu există alegere tehnologică, de parcă producţia a început în anul 1971. Ni se spune că doar folosirea ultimelor metode poate fi economică, de parcă nu ar fi nimic mai neeconomic decât a avea oameni care nu fac absolut nimic. Ni se spune că este necesară „eliminarea factorului uman“.

Cea mai mare privaţiune pe care cineva o poate suferi este aceea de a nu avea şansa de a avea grijă de el şi de a-şi asigura mijloacele de existenţă. Nu este nici un conflict între creştere şi ocuparea forţei de muncă. Nici măcar un conflict ca acela dintre prezent şi viitor. Va trebui să construiţi un exemplu extrem de absurd pentru a demonstra că lăsând oamenii să muncească se creează un conflict între prezent şi viitor. Nici o ţară care s-a dezvoltat nu a reuşit să se dezvolte fără a lăsa oamenii să muncească. Pe de altă parte, este foarte adevărat să afirmăm că aceste lucruri sunt dificile: pe de altă parte, să nu pierdem din vedere faptul că vorbim despre cele mai elementare nevoi umane şi că nu trebuie să ne lăsăm împiedicaţi de toate aceste consideraţii dezabilitante şi dificile, în a face cele mai elementare şi mai directe lucruri.

Acum, cu riscul de a fi greşit înţeles, vă voi da cel mai simplu exemplu de autoajutor din toate exemplele posibile. Bunul Dumnezeu nu a dezmoştenit pe nici unul dintre copiii săi şi în ceea ce priveşte India, El i-a dăruit o varietate de copaci, neîntrecută niciunde în lume. Sunt copaci pentru aproape toate nevoile umane. Unul dintre marii învăţători ai Indiei a fost Buddha, care a inclus în învăţăturile sale obligaţia ca fiecare buddhist bun să planteze şi să îngrijească evoluţia unui copac cel puţin la fiecare cinci ani. Câtă vreme acest lucru a fost respectat, întreaga suprafaţă a Indiei a fost acoperită cu copaci, fără praf, cu apă din belşug, umbră din belşug, hrană şi materiale din belşug. Doar imaginaţi-vă că s-ar putea stabili o ideologie prin care ar fi obligatoriu pentru fiecare persoană aptă din India, bărbat, femeie şi

copil, să facă acest lucru mărunt – în fiecare an să planteze un copac şi să se asigure că s-a prins, cinci ani la rând. Astfel, într-o perioadă de cinci ani, ar rezulta 2 miliarde de copaci crescuţi. Oricine poate socoti pe un petic de hârtie că valoarea economică a unei asemenea măsuri, inteligent coordonată, ar fi mai mare decât orice s-a promis prin oricare din planurile cincinale ale Indiei. S-ar putea înfăptui fără nici măcar un bănuţ primit din exterior; nu este nici o problemă de economii şi investiţii. Va produce hrană, fibre, materiale de construcţii, umbră, apă, aproape orice omul are cu adevărat nevoie.

Las aceasta doar la nivelul unui gând, nu ca şi răspunsul final la problemele uriaşe pe care le are India. Dar întreb: ce tip de educaţie este aceasta dacă ne împiedică să ne gândim la lucrurile care pot fi făcute imediat? Ce ne face să credem că avem nevoie de electricitate, ciment şi oţel înainte de a putea face ceva? Lucrurile cu adevărat importante nu vor fi făcute de la centru; nu pot fi făcute de către marile organizaţii, dar pot fi făcute de către oamenii înşişi. Dacă putem reveni la raţiunea de a gândi că cel mai natural lucru pentru fiecare persoană născută în lumea aceasta este acela de a-şi folosi mâinile într-un mod productiv şi că stă în puterea oamenilor să facă posibil acest lucru, atunci, atunci cred că problema şomajului va dispărea şi că, în curând, ne vom întreba cum vom reuşi să dovedim toată această muncă ce trebuie făcută.

Partea a Patra

Organizație și proprietate

CINCISPREZECE

O mașină pentru prezicerea viitorului

Motivul includerii unei discuţii despre previzibilitate în acest volum este faptul că reprezintă una dintre cele mai importante probleme metafizice – şi deci practice – cu care ne confruntăm. Nu au mai existat niciodată până acum atâţia futurologi, planificatori, prognosticieni şi elaboratori de modele cum sunt în zilele noastre şi cel mai uluitor produs al progresului tehnologic, calculatorul, pare să ofere nespuse noi posibilităţi. Oamenii vorbesc liber despre „maşinile care prezic viitorul“. Nu sunt oare aceste maşini ceea ce am aşteptat?

Oamenii din toate timpurile au vrut să cunoască viitorul. Chinezii din antichitate consultau I Ching, numită şi *Cartea Schimbărilor,* care avea reputaţia de a fi cea mai veche carte a omenirii. Unii dintre contemporanii noştri încă o mai consultă. I Ching este bazată pe convingerea că, în timp ce toate sunt într-o continuă schimbare, schimbarea însăşi este neschimbată şi se conformează anumitor legi metafizice ce pot fi constatate.

„Pentru orice lucru este o clipă prielnică“ spune Ecclesiastul „şi o vreme pentru orice mişcare de sub cer ... o vreme este să dărâmi şi o vreme să zideşti ... o vreme este să azvârli pietre şi o vreme să strângi pietre“ sau, am putea spune, un timp pentru expansiune şi un timp pentru consolidare. Şi sarcina omului înţelept este să înţeleagă marile ritmuri ale Universului şi să se adapteze la ele. În timp ce grecii – şi presupun că cele mai multe dintre naţiuni – mergeau să consulte oracolele, ale lor Pythia, Casandra, profeţi şi clarvăzători, chinezii, în mod remarcabil, se îndreptau spre o carte care stabilise tiparele universale şi necesare ale schimbarilor, chiar Legile Cerurilor cărora natura li se supune în mod inevitabil şi cărora omul li se supune de bunăvoie ca un rezultat al discernământului câştigat fie prin înţelepciune, fie prin suferinţă. Omul modern se îndreaptă spre calculator.

Oricât de tentantă ar fi o comparaţie între oracolele antice şi calculatoarele moderne, numai o comparaţie prin contrast este posibilă. Primele lucrau exclusiv cu date calitative; celelate cu date cantitative. Inscripţia de deasupra Templului din Delphi era „Cunoaşte-te

pe tine însuţi“, în timp ce inscripţia de pe un calculator electronic ar fi mai aproape de „Cunoaşte-mă pe mine“, adică „Studiază instrucţiunile de utilizare înainte de a conecta la priză“.

Se poate gândi că I Ching şi oracolele sunt metafizice pe când calculatorul este „real“; dar ramâne faptul că o maşinărie care prezice viitorul se bazează pe asumpţii metafizice extrem de precise. Se bazează pe ipoteza implicită că „viitorul este deja aici“, că el există deja într-o formă determinată, aşa că are nevoie pur şi simplu de instrumente valabile şi tehnici reuşite pentru a se concentra şi a-l face vizibil. Cititorul va fi de acord că acesta o presupunere metafizică foarte cuprinzătoare, de fapt, o presupunere extraordinară care pare a fi împotriva tuturor experienţelor personale directe. Presupune că libertatea umană nu există, sau, în orice caz, că aceasta nu poate schimba cursul predeterminat al evenimentelor. Nu putem închide ochii în faţa faptului asupra căruia am insistat pe tot parcursul acestei cărţi, şi anume că o asemenea asumare, ca toate celelalte teorii metafizice, fie ele implicite sau explicite, are consecinţe practice decisive. Întrebarea este simplă: este adevărată sau este falsă?

Când Dumnezeu a creat lumea şi oamenii care o populează - un proiect care, potrivit ştiinţei moderne, a luat foarte mult timp - mi-L pot imagina uşor stând de vorbă cu Sine Însuşi: „Dacă fac totul previzibil, aceste fiinţe umane, pe care le-am înzestrat cu o frumoasă inteligenţă, sigur vor învăţa să prezică orice, şi atunci nu vor mai avea nici un motiv să mai facă nimic, deoarece vor recunoaşte că viitorul este complet determinat şi nu poate fi influenţat de nici o acţiune umană. Pe de altă parte, dacă fac totul neprevizibil, vor descoperi încetul cu încetul că nu există nici o bază raţională pentru nici un fel de decizie şi, ca şi în primul caz, nu vor mai avea nici atunci un motiv să mai facă ceva. Nici una din scheme nu ar avea sens. Trebuie deci să creez un amestec din cele două. Să las unele lucruri previzibile şi altele imprevizibile. Atunci ei, printre multe alte lucruri, vor avea sarcina foarte importantă de a afla care sunt care.“

Şi aceasta, fără îndoială, este o sarcină foarte importantă, mai ales azi, când oamenii încearcă să conceapă maşini care să prezică viitorul. Înainte ca oricine să facă o prezicere, ar trebui să fie capabil să dea un motiv convingător pentru faptul că factorul la care se referă prezicerea lui este în mod inerent previzibil. Planificatorii, bineînţeles, pornesc de la presupunerea că viitorul nu este „deja aici“, că nu au de-a face cu un sistem predeterminat - şi deci previzibil - că pot determina lucrurile prin voinţa lor liberă şi că planurile lor vor face viitorul diferit de ceea ce ar fi fost fără nici un plan. Şi totuşi, planificatorii sunt cei care, mai mult poate decât oricine altcineva, şi-ar dori să aibă o maşină de prevăzut viitorul. Oare îşi pun ei vreodată problema dacă maşina, din întâmplare, ar putea să prezică propriile lor planuri chiar înainte de a fi concepute?

Nevoie de semantică

Oricum ar fi, este clar că problema predictabilităţii nu este numai importantă dar şi cumva încurcată. Vorbim cu voioşie despre estimare, planificare, prognozare, bugetare, despre expertize, programe, sarcini ş.a.m.d. şi tindem să folosim aceşti termeni ca şi cum ar fi interschimbabili şi ca şi cum oricine ar şti în mod automat ce reprezintă. Rezultatul este o mare confuzie, deoarece este de fapt necesar să facem un număr de distincţii fundamenta-

le. Termenii pe care-i folosim se pot referi la trecut sau la viitor; se pot referi la acţiuni sau evenimente şi pot reprezenta certitudine sau incertitudine. Numărul de combinaţii posibile unde sunt trei perechi de acest fel este 2, sau 8, sau ar trebui să avem opt termeni diferiţi pentru a fi siguri despre ce vorbim. Limbajul nostru, totuşi, este imperfect. Cea mai importantă distincţie este în general cea dintre acţiuni şi evenimente. Drept urmare, cele opt posibile cazuri pot fi ordonate după cum urmează:

1 Acţiune Trecut Cert

2 Acţiune Viitor Cert

3 Acţiune Trecut Incert

4 Acţiune Viitor Incert

5 Eveniment Trecut Cert

6 Eveniment Viitor Cert

7 Eveniment Trecut Incert

8 Eveniment Viitor Incert

Distinţia dintre acţiuni şi evenimente este la fel de fundamentală ca cea dintre activ şi pasiv sau dintre „sub controlul meu“ sau „în afara controlului meu“. Este absurd să aplici cuvântul „planificare“ pentru subiecte în afara controlului planificatorului. Evenimentele, în ceea ce-l priveşte pe planificator, pur şi simplu se întâmplă. El poate fi în stare să le prevadă şi asta poate foarte bine influenţa planul lui, dar nu pot fi pur şi simplu parte din plan. Distincţia dintre trecut şi viitor s-a dovedit a fi necesară pentru scopul prezentei lucrări, deoarece, de fapt, cuvinte ca „plan“ sau „estimare“ sunt utilizate pentru a se referi la oricare dintre ele. Dacă spun: „Nu voi vizita Parisul fără un plan“, aceasta poate însemna: „Mă voi înarma cu un plan al străzilor pentru orientare“ şi mă voi referi deci la cazul 5. Sau poate însemna: „Mă voi înarma cu un plan care schiţează în avans unde mă voi duce, cum îmi voi petrece timpul şi cum voi cheltui banii“ - cazurile 2 şi 4. Dacă cineva afirmă că „este indispensabil să ai un plan“, nu este lipsit de importanţă faptul dacă se referă la prima sau la a doua situaţie. Cele două cazuri sunt în mod esenţial diferite.

În mod similar, cuvântul „estimare“, care denotă incertitudine, se poate aplica la viitor sau la trecut. Într-o lume ideală, nu ar fi necesar să facem estimări asupra faptelor care s-au întâmplat deja. Dar în lumea reală, este mult mai multă nesiguranţă chiar şi despre lucruri care, în principiu, ar putea fi pe deplin stabilite. Cazurile 3, 4, 7 şi 8 reprezintă patru tipuri diferite de estimări. Cazul 3 se referă la ceva ce am făcut în trecut; cazul 7, la ceva ce s-a petrecut în trecut. Cazul 4 se referă la ceva ce plănuiesc să fac în viitor, în timp ce cazul 8 se referă la ceva ce mă aştept să se întâmple în viitor. Cazul 8, de fapt, este o previziune în adevăratul sens al cuvântului şi nu are nimic de-a face cu „planificarea“.

Cât de des, totuşi, sunt previziunile prezentate ca şi cum ar fi planuri - şi viceversa? „Planul Naţional“ britanic din 1965 oferă un exemplu uluitor care, deloc surprinzător, nu a ajuns nicăieri. Vom putea oare vreodată vorbi despre acţiuni sau evenimente viitoare ca

fiind certe (cazurile 2 şi 6)? Dacă eu am făcut un plan în deplină cunoştinţă a tuturor faptelor relevante, fiind hotarât să îl urmez inflexibil - cazul 2 - aş putea considera, în acest caz, acţiunile mele viitoare ca fiind certe. În mod similar, în ştiinţele de laborator, care lucrează cu sisteme deterministe atent izolate, evenimentele viitoare ar putea fi descrise ca fiind certe. Lumea reală, totuşi, nu este un sistem determinist; putem fi capabili să vorbim cu certitudine despre acţiuni sau evenimente din trecut - cazurile 1 sau 5 - dar putem face asta despre evenimente viitoare numai pe baza presupunerilor. Cu alte cuvinte, putem formula afirmaţii condiţionale despre viitor, cum ar fi: „Dacă acest gen şi astfel de tendinţe ale evenimentelor ar continua vreme de încă x ani, am ajunge aici.“ Aceasta nu este o prognoză sau o previziune, care în lumea reală trebuie întotdeauna să fie incerte, ci doar un calcul de extrapolare, care, fiind condiţional, are calitatea de certitudine matematică.

Harababura semantică în care ne aflăm azi dă naştere la confuzii fără sfârşit. Aşa cum am mai menţionat, sunt înaintate „planuri“ care,după inspectare se dovedesc a fi legate de evenimente care sunt total în afara controlului planificatorului. Sunt date „prognoze“ care, după inspecţie se dovedesc a fi propoziţii condiţionale, cu alte cuvinte, extrapolări. Ultimele sunt interpretate greşit ca şi cum ar fi prognoze sau predicţii. „Estimările“ elaborate se dovedesc a fi planuri în urma inspecţiei. Şi aşa mai departe.

Academicienii noştri ar îndeplini cea mai necesară şi de real ajutor sarcină dacă şi-ar învăţa studenţii să discearnă distincţiile discutate mai sus şi ar dezvolta o terminologie care le-ar fixa în cuvinte.

Previzibilitate

Să revenim acum la subiectul nostru principal - previzibilitatea. Este previziune sau prognoză - cei doi termeni par să fie interschimbabili - este oare posibil? Viitorul nu există; cum ar putea exista cunoaştere despre ceva ce nu există? Această întrebare este mult prea bine justificată. În înţelesul strict al cuvântului, cunoaşterea poate fi doar despre trecut. Viitorul este întotdeauna în creaţie, dar este făcut în mare parte din material existent, despre care se pot cunoaşte o mulţime. Viitorul, aşadar, este în mare parte previzibil, dacă avem cunoştinţe solide şi ample despre trecut. În mare măsură, dar în nici un caz în totalitate, pentru că în crearea viitorului intră acel misterios şi de nestăpânit factor numit libertate umană. Este libertatea unei fiinţe despre care s-a spus că a fost făcută după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu Creatorul: libertatea creativităţii.

Oricât ar părea de ciudat, sub influenţa ştiinţei de laborator mulţi oameni în ziua de azi par să-şi folosească libertatea doar pentru scopul de a-i nega existenţa. Bărbaţi şi femei extrem de înzestraţi îşi găsesc cel mai pur deliciu în a exagera orice „mecanism“, orice „iminenţă“, orice concept din care libertatea umană nu face parte sau nu pare să intre în calcul. Un mare strigăt de triumf se ridică de fiecare dată când cineva găseşte o urmă cât de mică – în fiziologie sau psihologie sau sociologie sau politică – de lipsă de libertate, o indicaţie în plus că oamenii nu pot influenţa ceea ce sunt şi ceea ce fac, indiferent cât de inumane ar fi acţiunile lor.

Negarea libertăţii, bineînţeles, este o negare a responsabilităţii: nu există acţiuni, doar evenimente; totul pur şi simplu se întâmplă; nimeni nu este responsabil. Şi aceasta este fără îndoială principala cauză a confuziilor semantice la care m-am referit mai sus. Este de asemenea cauza din spatele credinţei că în curând vom avea o maşină care să prevadă viitorul.

Pentru a fi siguri, dacă totul doar s-ar întâmpla, dacă nu ar fi nici un element de libertate, alegere, creativitate umană şi responsabilitate, totul ar fi perfect previzibil, supus doar limitărilor accidentale şi temporare de cunoaştere. Absenţa libertăţii ar face afacerile umane potrivite pentru studiu de către ştiinţele naturale sau măcar prin metodele acestora şi din observarea sistematică a faptelor ar rezulta imediat rezultate demne de încredere. Profesorul Phelps Brown, în adresa către Societatea Economică Regală, pare să admită tocmai acest punct de vedere când vorbeşte despre „Subdezvoltarea Ştiinţelor Economice“. „Ştiinţa noastră“, spune el „abia dacă şi-a atins al XVII-lea secol“. Convins fiind că ştiinţele economice sunt, metafizic, acelaşi lucru ca fizica, el citează aprobator un alt economist, Profesorul Morgenstern, după cum urmează:

„Saltul decisiv care a apărut în fizică în secolul al XVII-lea, mai ales în domeniul mecanicii, a fost posibil doar datorită dezvoltărilor anterioare din astronomie. Fusese susţinut de câteva milenii de observare astronomică sistematică, riguroasă ... Nimic de felul acesta nu s-a petrecut în ştiinţa economică. Ar fi fost absurd în fizică să-i aşteptăm pe Kepler şi Newton fără Tycho – şi nu este nici un motiv să sperăm pentru o dezvoltare mai uşoară a economiei.“

Profesorul Phelps Brown concluzionează aşadar că avem nevoie de încă mulţi, mulţi ani de observare a comportamentului, „până atunci, matematizarea noastră este prematură“. Intruziunea libertăţii şi responsabilităţii umane este cea care face ca economia să fie în mod metafizic diferită de fizică şi face ca acţiunile umane să fie în mare măsură imprevizibile. Obţinem predictabilitate, bineînţeles, când noi sau alţii acţionăm conform unui plan. Dar aceasta se întâmplă tocmai pentru că un plan este rezultatul unui exerciţiu al liberului arbitru; alegerea a fost făcută, toate alternativele au fost eliminate. Dacă oamenii se ţin de planul lor, comportamentul lor este previzibil doar pentru că au ales să renunţe la libertatea de a acţiona altfel decât este prevăzut în plan.

În principiu, orice este imun la intruziunea libertăţii umane, precum mişcarea stelelor, este previzibil şi orice este subiectul acestei intruziuni este imprevizibil. Asta înseamnă că toate acţiunile umane sunt imprevizibile? Nu, deoarece cei mai mulţi oameni, de cele mai multe ori, nu-şi folosesc libertatea şi acţionează pur şi simplu mecanic. Experienţa demonstrează că atunci când avem de-a face cu un număr mare de oameni, multe aspecte ale comportamentului lor sunt într-adevăr previzibile; dintr-un număr mare, la orice moment, doar o micuţă minoritate îşi foloseste puterea de liberate şi aceşti oameni adesea nu afectează în mod semnificativ rezultatul total. Totuşi, toate inovaţiile şi shimbările importante pornesc în mod normal de la micile minorităţi de oameni care îşi folosesc libertatea creatoare.

Este adevărat că fenomenul social dobândeşte o anumită statornicie datorată neutilizării libertăţii, ceea ce înseamnă că marea majoritate a oamenilor răspund unei anumite

situaţii într-un mod care nu se modifică semnificativ în timp, în afară de cazul când sunt cu adevărat noi cauze copleşitoare.

Putem deci distinge după cum urmează:

(a) Predictabilitatea totală (în principiu) există doar în absenţa libertăţii umane, adică în natura „sub-umană“. Limitările predictabilităţii sunt pure limitări de cunoaştere şi tehnică.

(b) Predictabilitatea relativă există cu privire la tiparul comportamental al unui număr foarte mare de oameni care fac lucruri „normale“ (rutina).

(c) Predictabilitatea relativ totală există cu privire la acţiunile umane controlate de un plan care elimină libertatea, de exemplu orarul trenurilor.

(d) Deciziile individuale ale indivizilor sunt în principiu imprevizibile.

Prognozele pe termen scurt

În practică toate predicţiile sunt simple extrapolări, modificate de „planuri“ cunoscute. Dar cum poţi extrapola ? Câţi ani te duci în urmă ? Presupunând că există o consemnare a datelor definitorii pentru o creştere, ce anume extrapolezi mai precis – rata medie de creştere, sau creşterea vitezei de creştere, sau creşterea anuală în termeni absoluţi? De fapt nu sunt reguli: este doar o problemă de „simţ“ sau judecată.

Este bine să cunoaştem toate diferitele posibilităţi de a folosi aceleaşi serii de timp pentru extrapolare cu rezultate extrem de diferite. O asemenea cunoaştere ne va împiedica să ne încredem excesiv în orice extrapolare. În acelaşi timp, şi tocmai de aceea, dezvoltarea (ceea ce se pretinde a fi) unor tehnici de predictabilitate mai bune poate deveni un viciu. În prognozarea pe termen scurt, de exemplu, pentru anul viitor, o tehnică rafinată rar produce rezultate în mod semnificativ diferite de aceea a unei tehnici brute.

După un an de creştere - ce poţi prezice?

(a) că am atins un plafon (temporar);

(b) că va continua creşterea în acelaşi ritm, sau mai încet, sau mai rapid;

(c) că va fi un declin.

Pare să fie clar că alegerea între aceste trei preziceri alternative de bază nu poate fi făcută printr-o tehnică de prognoză, ci doar prin judecată informată. Depinde, bineînţeles, de subiectul prognozei. Dacă subiectul este ceva ce în mod normal creşte foarte repede, cum ar fi consumul de electricitate, alegerea va fi între stagnarea ratei de creştere, o creştere mai rapidă, sau o creştere mai lentă.

Nu atât tehnica de prognozare, cât o înţelegere deplină a situaţiei curente poate ajuta în formarea unei judecăţi sănătoase pentru viitor. Dacă se ştie că nivelul actual de performanţă (sau rata de creştere) este influenţat de factori oarecum anormali care puţin probabil să apară şi în anul următor, este bineînţeles necesar să fie luat acest fapt în considerare. Previziunea, „la fel ca anul trecut“, poate implica o creştere „reală“ sau un declin „real“ pe seama

unor factori excepţionali prezenţi anul acesta, şi aceasta bineînţeles trebuie prezentată în mod explicit de către cel care face prognoza.

Drept urmare, cred că trebuie făcute toate eforturile pentru înţelegerea situaţiei curente, pentru a identifica şi, dacă este nevoie, de a elimina factorii „anormali“ şi non-recurenţi din peisajul curent. Acestea fiind realizate, metoda de prognozare cu greu va fi suficient de rudimentară. Nici o cantitate de rafinament nu va ajuta pe nimeni să ajungă la judecata fundamentală – va fi anul viitor la fel ca anul trecut, sau mai bun, sau mai rău ?

În acest punct, se poate obiecta că ar trebui să fie o mulţime de posibilităţi de prognozare pe termen scurt cu ajutorul calculatoarelor, deoarece acestea pot foarte uşor şi rapid să proceseze o cantitate mare de date şi să le potrivească pentru a le încadra într-un model oarecare de expresie matematică. Cu ajutorul buclelor de reacţie, expresia matematică poate fi actualizată aproape instantaneu. Şi odată ce ai stabilit nişte formule cu adevărat bune atunci maşinăria poate prezice viitorul. Încă o dată, trebuie să ne uităm la baza metafizică a acestor revendicări. Care este semnificaţia unei potriviri matematice bune? Pur şi simplu că o secvenţă a modificărilor cantitative din trecut a fost elegant descrisă într-un limbaj matematic precis. Dar faptul că eu – sau maşinăria – am fost capabili să descriem această frecvenţă cu atâta exactitate nu susţine sub nici o formă presupunerea că acest tipar va continua. Ar putea continua numai dacă (a) nu ar exista libertate umană şi (b) că nu a fost nici o posibilitate de schimbare în cauzele care au generat tiparul constatat.

Ar trebui să accept pretenţia că poate fi de aşteptat ca un tipar extrem de clar şi bine stabilit pentru stabilitate, creştere sau scădere să continue pentru câtva timp, asta în cazul în care nu există o cunoaştere clară despre apariţia unor factori noi care îl pot schimba. Însă eu sugerez faptul că pentru detectarea unor asemenea tipare clare, puternice şi durabile, creierul uman nonelectronic este în mod normal mai ieftin, mai rapid şi mult mai demn de încredere decât rivalul său electronic. Sau altfel spus, *dacă este chiar necesar să aplicăm* ***asemenea*** *metode de analiză matematică de mare rafinament* încât *pentru detectarea unui tipar este nevoie de un calculator electronic, atunci tiparul este prea slab şi prea complicat pentru a fi o bază potrivită pentru extrapolare în viaţa reală.*

Este puţin probabil ca metodele brute de prognozare – după ce au fost corectate anormalităţile imaginii curente - să conducă spre greşelile falsei veridicităţi şi a detalierii fictive – cele două mari vicii ale statisticianului. O dată ce ai o formulă şi un calculator, este o tentaţie teribilă să storci lămâia până când este uscată şi să prezinţi o imagine a viitorului convingătoare chiar prin precizia şi verisimilitudinea sa. Şi totuşi, un om care foloseşte o hartă imaginară crezând că este adevărată, va acţiona probabil mai rău decât cineva fără hartă; deoarece el nu va întreba oriunde va putea, nu va observa fiecare detaliu pe lângă care trece şi nu va căuta continuu cu toate simţurile sale şi cu toată inteligenţa pentru a obţine indicaţii despre unde trebuie să meargă.

Persoana care face prognozele poate avea în continuare o apreciere meticuloasă a ipotezelor pe care se bazează. Dar persoana care foloseşte prognozele poate să nu aibă nici cea mai vagă idee că întreg edificiul, aşa cum se întâmplă adesea, se sprijină pe şi cade cu o

singură ipoteză neverificabilă. Este impresionată de meticulozitatea cu care treaba este făcută, de faptul că totul pare să se „adune“ şi aşa mai departe. Dacă prognozele ar fi fost prezentate destul de simplu, sum s-ar zice, pe spatele unui plic, ar avea o şansă mult mai mare de a aprecia caracterul lor nefondat şi faptul că, cu sau fără prognoze, cineva trebuie să ia o decizie antreprenorială pentru viitorul necunoscut.

Planificare

Am insistat deja că un plan este ceva esenţial diferit de o prognoză. Este o declaraţie de intenţie, despre ceea ce planificatorii - sau conducătorii lor - intenţionează să facă. Planificarea (aşa cum sugerez că ar trebui folosit termenul) este inseparabilă de putere. Este natural şi într-adevăr, de dorit ca toţi cei care exercită vreun fel de putere să aibă un plan oarecare, adică ar trebui să-şi folosească puterea în mod deliberat şi conştient, vizând o perioadă viitoare. În acest sens el trebuie să ia în considerare ceea ce e posibil să facă alte persoane: cu alte cuvinte, nu poate planifica judicios fără a face un anumit volum de prognoză. Acest lucru este destul de simplu, atâta vreme cât ceea ce trebuie să fie prognozat este „prognozabil“, dacă se referă la chestiuni în care nu intră libertatea umană, sau la acţiunile de rutină ale unui număr foarte mare de indivizi, sau la planurile stabilite de alţi oameni care deţin putere.

Din nefericire, chestiunile ce trebuie prognozate mai totdeauna nu aparţin nici uneia din aceste categorii, ci depind de deciziile individuale ale unei singure persoane sau ale unui grup mic de persoane. În aceste cazuri prognozele sunt ceva mai mult decât „ghiciri inspirate“ şi nici un grad de îmbunătăţire în tehnica de prognozare nu poate ajuta. Bineînţeles, unii oameni pot ghici mai bine ca alţii, dar aceasta nu se datorează deţinerii unor tehnici de prognoză mai bune sau a unor echipamente mecanice mai bune care să îi ajute în calculele lor.

Atunci care ar putea fi semnificaţia unui „plan naţional“ într-o societate liberă? Nu poate să semnifice concentrarea întregii puteri într-un punct, deoarece aceasta ar implica sfârşitul libertăţii; o planificare adevărată se extinde odată cu puterea. Îmi pare că singura semnificaţie inteligibilă a cuvintelor „plan naţional“ într-o societate liberă ar fi cea mai cuprinzătoare declaraţie de intenţii a tuturor persoanelor ce deţin putere economică substanţială, asemenea declaraţii fiind colectate şi compilate de o agenţie naţională. Chiar inconsistenţele unui astfel de „plan“ compozit ar putea da indicii valoroase.

Prognoze pe termen lung şi studii de fezabilitate

Să ne întoarcem acum la prognoza pe termen lung, prin care mă refer la producerea de estimări pentru următorii cinci ani, sau chiar pentru o perioadă mai lungă. Trebuie să fie clar că, schimbarea fiind o funcţie a timpului, viitorul pe termen lung este şi mai puţin predictibil decât cel pe termen scurt. De fapt, toată prognozarea pe termen lung este cumva încrezută şi absurdă, asta în afară de cazul în care este atât de generală încât pur şi simplu afimă evidentul. Cu toate acestea, este deseori o practică necesară de a „arunca o privire“ în viitor, pentru că trebuie luate decizii şi asumate angajamente pe termen lung. Chiar nu este nimic care poate ajuta?

Aici aș dori să evidențiez din nou distincția între prognoze pe de o parte și „calculele de extrapolare“ sau „studiile de fezabilitate“ pe de altă parte. Într-un caz afirm că aceasta sau aceea va fi poziția peste, să zicem, douăzeci de ani. În alt caz pur și simplu explorez efectul pe termen lung a unor tendințe presupuse. Este din păcate adevărat că în științele macroeconomice studiile de fezabilitate sunt rar duse dincolo de cele mai rudimentare începuturi. Oamenii sunt mulțumiți să se bazeze pe prognoze generale care, de multe ori nu valorează nici cât hârtia pe care sunt scrise.

Ar putea fi de ajutor dacă aș da câteva exemple. Este de mare actualitate zilele astea să se vorbească despre dezvoltarea țărilor subdezvoltate și nenumărate (așa-numite) „planuri“ sunt produse în acest scop. Dacă ar fi să ne luăm după așteptările care sunt stârnite în întreaga lume, se pare că se presupune că peste câteva decenii cei mai mulți oameni din lumea întreagă vor fi capabili să trăiască, mai mult sau mai puțin, așa cum trăiesc europenii occidentali azi.

Cred că ar fi foarte instructiv dacă cineva și-ar asuma răspunderea să realizeze un studiu de fezabilitate adecvat, detaliat al acestui proiect. Ar putea alege anul 2000 ca dată finală și să lucreze de acolo înapoi, înspre prezent. Care ar fi necesarul de produse alimentare, combustibili, metale, fibre textile și așa mai departe? Care ar fi stocul de capital industrial? În mod natural, ar trebui să introducă multe presupuneri noi pe măsură ce merge mai departe. Fiecare presupunere ar putea apoi să devină obiectul unui alt studiu de fezabilitate. Ar putea apoi să afle că nu își poate rezolva ecuația dacă nu introduce presupuneri care depășesc toate hotarele probabilităților rezonabile. Acest lucru s-ar putea dovedi extrem de instructiv. Ar putea teoretic să ducă la concluzia că, în timp ce mai mult ca sigur că ar trebui să existe dezvoltare economică substanțială în rândul țărilor unde mari mase de oameni trăiesc într-o mizerie disperată, sunt anumite alegeri între modelele alternative de dezvoltare care ar putea fi aplicate și anumite tipuri de dezvoltare ar părea mai potrivite decât altele.

Gândirea pe termen lung, susținută de studii de fezabilitate conștiincioase, ar părea să fie de dorit în mod particular în privința tuturor materialelor neregenerabile cu disponibilitate limitată, adică în principal combustibilii fosili și metalele. În prezent, de exemplu, există un înlocuitor pentru cărbune sau petrol. Unii oameni par să creadă că rezervele de cărbune sunt aproape epuizate. Ar fi extrem de instructiv un studiu de fezabilitate atent, care s-ar folosi de toate dovezile disponibile despre rezervele de cărbune, petrol și gaze naturale, a căror existență este doar o presupunere. În ceea ce privește creșterea populației și resursele de hrană, până acum lucrul cel mai apropiat de studiile de fezabilitate a provenit în principal de la organizațiile Națiunilor Unite. Aceste studii pot fi continuate mult mai departe, oferind nu numai totalul producției de hrană care urmează să fie atins până în 1980 sau 2000, ci de asemenea, arătând programul pașilor specifici care ar trebui să fie urmați în viitorul apropiat pentru atingerea acelor totaluri, într-un grad de detaliere mult mai mare decât până acum.

Din toate acestea, cea mai importantă nevoie este una pur intelectuală: o apreciere clară a diferențelor dintre o prognoză și un studiu de fezabilitate. Confundarea celor două este un semn sigur de analfabetism statistic. O prognoză pe termen lung, după cum am mai spus, este îndrăzneață; dar un studiu de fezabilitate pe termen lung este o lucrare umilă și

nepretenţioasă pe care o vom neglija pe riscul nostru. Din nou apare întrebarea dacă această muncă ar putea fi uşurată de mai multe ajutoare mecanice precum calculatoarele. Personal, sunt înclinat să mă îndoiesc. Îmi pare că proliferarea la nesfârşit a ajutoarelor mecanice în domenii care, mai mult decât orice altceva, necesită judecată, este una dintre principalele forţe dinamice din spatele Legii lui Parkinson. Bineînţeles, un calculator electronic poate realiza un număr enorm de permutări, folosind presupuneri variabile, în câteva secunde sau minute, în timp ce creierului nonelectronic i-ar lua multe luni pentru a realiza aceeaşi muncă. Însă creierul nonelectronic nici nu are nevoie să încerce să facă această muncă. Prin puterea de judecată se poate concentra asupra câtorva parametri decisivi care sunt suficienţi pentru a contura domeniile de probabilitate rezonabilă.

Unii îşi imaginează că ar fi posibil şi de ajutor să inventeze o maşinărie pentru prognozare pe termen lung care să poată fi hrănită în mod continuu cu ştirile curente şi care, ca răspuns, ar produce o revizuire continuă a unor previziuni pe termen lung. Fără nici un dubiu, aceasta ar fi posibil; dar ar fi oare necesar? Fiecare articol de „ştiri“ trebuie judecat pentru relevanţa lui pe termen lung şi o judecată rezonabilă nu este în general posibilă imediat. De asemenea, nu pot să văd valoarea în revizuirea continuă a previziunilor pe termen lung, ca o problemă de rutină mecanică. O prognoză este necesară numai când trebuie luată sau revizuită o decizie pe termen lung, care este comparativ un eveniment rar în afacerile cele mai mari, pentru care merită ca în mod conştient şi deliberat să asamblezi cele mai bune dovezi, să judeci fiecare element în funcţie de experienţa acumulată şi în cele din urmă să ajungi la un punct de vedere care pare rezonabil pentru cele mai bune minţi disponibile. Este o chestiune de auto-amăgire că acest proces laborios şi incert ar putea fi scurtcircuitat de un aparat mecanic.

Când vine vorba de studii de fezabilitate, spre deosebire de previziuni, poate părea ocazional util să ai aparate care pot testa rapid efectul variaţiilor în ipotezele cuiva. Dar încă nu sunt convins că o riglă de calcul şi un set de tabele de dobânzi compuse nu sunt suficiente pentru acest scop.

Imprevizibilitatea şi libertatea

Chiar dacă am o opinie mai degrabă negativă despre utilitatea „automatizării“ în materie de prognoză economică şi altele asemenea, nu subestimez valoarea calculatoarelor electronice şi a aparatelor similare pentru alte sarcini, cum ar fi rezolvarea problemelor matematice sau de programarea producţiei. Aceste sarcini din urmă aparţin ştiinţelor exacte sau aplicaţiilor acestora. Obiectul lor este de natură nonumană, sau poate ar trebui să spun, sub-umană. Chiar exactitatea lor este un semn al absenţei libertăţii umane, al lipsei alegerii, responsabilităţii şi demnităţii. De îndată ce intră în discuţie libertatea umană, ne aflăm într-o lume cu totul diferită, pusă în mare pericol în orice proliferare a dispozitivelor mecanice.Tendinţele care încearcă să şteargă distincţia trebuie să fie combătute cu cea mai mare hotărâre. Daune mari aduse demnităţii umane au rezultat din încercarea greşită a ştiinţelor sociale să adopte şi să imite metodele ştiinţelor naturale.

Științele economice, şi cu atât mai mult economia aplicată, nu sunt o ştiinţă exactă: sunt în fapt, sau ar trebui să fie, ceva mult mai mare: o ramură de înţelepciune. Domnul Colin Clark a afirmat odată că „echilibrul economic mondial pe termen lung se dezvoltă în modul lui ciudat, complet independent de schimbările politice şi sociale". Cu puterea acestei erezii metafizice el a scris o carte, în 1941, intitulată „*Economia anilor 1960*". Ar fi nedrept să spunem că imaginea pe care el a prezentat-o nu are nici o asemănare cu ceea ce de fapt s-a întâmplat; există, într-adevăr tipul de asemănare care pur şi simplu provine din faptul că omul îşi foloseşte libertatea într-un cadru neschimbat de legi fizice ale naturii. Dar lecţia din cartea domnului Clark este aceea că presupunerea sa metafizică nu este adevărată; că de fapt echilibrul economic mondial, chiar şi pe termen lung, este extrem de dependent de schimbările politice şi sociale; şi că metodele sofisticate şi ingenioase de previziune prezentate de domnul Clark servesc doar la producerea unei munci de o falsă veridicitate.

Concluzie

Am ajuns astfel la concluzia fericită că viaţa, incluzând viaţa economică, merită încă trăită deoarece este suficient de imprevizibilă astfel încât să fie interesantă. Nici economistul, nici statisticanul nu o vor surprinde „pe bandă". În limitele legilor fizice ale naturii, suntem încă stăpânii destinului nostru individual şi colectiv, spre bine sau rău. Dar cunoştinţele economistului, ale statisticianului, ale omului de ştiinţă ce se ocupa cu ştiinţele naturale, ale inginerului şi chiar ale filosofului autentic pot ajuta la clarificarea limitelor între care este îngrădit destinul nostru. Viitorul nu poate fi prevăzut, dar poate fi explorat. Studiile de fezabilitate ne pot arăta încotro părem să ne îndreptăm, şi acest lucru este mai important astăzi ca oricând, deoarece „creşterea" a devenit o idee de bază a ştiinţelor economice din toată lumea.

În încercarea sa urgentă de a obţine cunoştinţe credibile despre viitorul său în esenţă nedeterminat, omul de acţiune modern se poate înconjura de armate crescânde de previzionari, de munţi de date faptice care trebuie procesate de născociri mecanice din ce în ce mai minunate; mă tem că rezultatul nu este mai mult decât un joc imens al himerelor şi o tot mai minunată justificare a legii lui Parkinson. Cele mai bune decizii vor fi în continuare bazate pe judecăţile creierelor nonelectronice mature deţinute de oameni care au privit situaţia constant şi calm şi au văzut-o în totalitate. „Opreşte-te, priveşte şi ascultă" este un moto mult mai bun decât „Caută în prognoze".

ȘAISPREZECE

Către teoria organizației de mari dimensiuni

Aproape în fiecare zi auzim de fuziuni şi preluări: Marea Britanie intră în Comunitatea Economică Europeană pentru a deschide pieţe mai mari care să fie servite de către organizaţii chiar şi mai mari. În ţările socialiste, naţionalizarea a produs combinări vaste pentru a rivaliza sau depăşi tot ce a apărut în ţările capitaliste. Marea majoritate a economiştilor şi experţilor în eficienţă economică sprijină această tendinţă spre vastitate.

Prin contrast, cei mai mulţi sociologi şi psihologi ne atenţionează insistent de pericolele ei iminente – pericole la adresa integrităţii individului când acesta se simte ca fiind doar rotiţă mică într-o maşină vastă şi atunci când relaţiile interumane zilnice din timpul petrecut la serviciu devin din ce în ce mai dezumanizate; pericole la adresa eficienţei şi productivităţii, rezultând din birocraţiile parkinsoniene ce sunt în continuă creştere.

Literatura modernă, în acelaşi timp, prezintă imagini înfricoşătoare ale unei lumi noi curajoase, împărţită abrupt între noi şi ei, sfâşiată de suspiciune reciprocă, manifestând o ură faţă de autoritate din partea celor de jos şi un dispreţ faţă de oamenii de deasupra. Masele populare reacţionează la conducătorii lor într-un spirit de iresponsabilitate ursuză, în timp ce conducătorii încearcă în zadar să păstreze lucrurile în mişcare prin organizare şi coordonare precise, stimulente fiscale, stimulente, îndemnuri şi ameninţări fără sfârşit. Fără îndoială, toate acestea sunt o problemă de comunicare. Dar singura comunicare cu adevărat eficientă este de la om la om, faţă în faţă.

Romanul de coşmar a lui Franz Kafka, *Castelul*, zugrăveşte de ce-ul. El încearcă să îşi clarifice poziţia, dar oamenii pe care îi întâlneşte reprezintă efectele devastatoare ale controlului de la distanţă. Domnul K., topograful, a fost angajat de către autorităţi, dar nimeni nu prea ştie de ce şi toţi cei pe care îi întâlneşte îi spun: „din păcate, noi n-avem nevoie de topograf; în zadar am căuta să vă încredinţăm o treabă, oricît de măruntă“. Deci, făcând toate eforturile să se întâlnească faţă în faţă cu autoritatea, domnul K. abordează diverse persoane care sunt în mod evident importante; dar alţii îi spun: „se vede că n-aţi intrat încă realmente în contact cu autorităţile noastre. Toate contactele acestea sunt doar aparente, dumneavoastră însă, necunoscînd starea de lucruri de aici, le credeţi reale.“

El nu reuşeşte deloc să facă nimic concret şi primeşte apoi o scrisoare de la „Curtea domnească“: „Măsurătorile pe care le-aţi executat pînă acum mi-au produs satisfacţie. ... Nu încetaţi să vă arătaţi plin de zel. Duceţi lucrările la bun sfârşit! O întrerupere m-ar necăji ... Vă am în vedere.“[31]

Nimănui nu îi plac cu adevărat organizaţiile mari; nimănui nu îi place să primească ordine de la un superior, care primeşte ordine de la un superior, care primeşte ordine ... Chiar dacă regulile născocite de birocraţi sunt deosebit de umane, nimănui nu îi place să fie

31 citate din Franz Kafka, Castelul, traducere din limba germană de Mariana Sora, ediţie revăzută şi îngrijită de Radu Gabriel Pârvu, publicată de editura RAO, 1995 [TEI]

condus de conducători, de oameni al căror răspuns la orice obiecţie este: „Nu eu am făcut regulile: Eu doar le aplic.“

Totuşi, se pare că organizaţiile mari vor rămâne. Aşadar, este cu atât mai mult nevoie să ne gândim la acest lucru şi să teoretizăm. Cu cât e mai puternic curentul, cu atât e mai mare nevoia de o navigare îndemânatică. Obiectivul fundamental este de a obţine structuri mici în interiorul organizaţiilor mari.

Odată înfiinţată, o organizaţie mare trece în mod normal prin faze alternante de centralizare şi descentralizare, ca oscilaţiile unui pendul. Oricând întâmpinăm asemenea contrarii, fiecare cu argumente convingătoare în favoarea sa, merită să privim în profunzime problema, pentru ceva mai mult decât un compromis, ceva mai mult decât o soluţie parţială. Probabil că ceea ce avem nevoie nu este sau-sau, ci şi-una-şi-alta-în-acelaşi-timp.

Această problemă foarte familiară se răsfrânge asupra întregii vieţi reale, cu toate că este foarte nepopulară printre oamenii care îşi petrec majoritatea timpului cu probleme de laborator din care toţi factorii externi au fost îndepărtaţi cu grijă. Pentru tot ceea ce facem în viaţa reală, trebuie să încercăm să facem dreptate într-o situaţie care include toţi aşa-numiţii factori externi. În primul rând, mereu înfruntăm nevoia simultană pentru ordine şi libertate.

În orice organizaţie, mare sau mică, trebuie să fie o anumită transparenţă şi ordine; dacă lucrurile scapă de sub control, nimic nu poate fi realizat. Totuşi, ordinea, ca atare, este statică şi lipsită de viaţă; aşa că trebuie să existe mult spaţiu şi libertate pentru a trece peste starea instituită, pentru a face lucruri care nu s-au mai făcut până atunci, niciodată anticipate de către gardienii ordinii, noul, neprevăzutul şi imprevizibilul rezultat al unei idei creative umane.

Aşadar, orice organizaţie trebuie să lupte continuu pentru respectarea legilor şi dezordinea libertăţii creative. Pericolul caracteristic inerent într-o organizaţie mare este înclinaţia naturală şi tendinţa de a favoriza ordinea, cu preţul limitării libertăţii creative.

Putem asocia multe alte perechi de lucruri opuse cu această pereche de bază de ordine şi libertate. Centralizarea este legată în principal de ordine, iar descentralizarea de dezordine. Reprezentantul ordinii este, tipic, contabilul şi, în general, administratorul; pe când persoana libertăţii creative este antreprenorul. Ordinea necesită inteligenţă şi duce la eficienţă; în timp ce libertatea îndeamnă la creativitate, deschide uşile către intuiţie şi duce la inovaţie.

Cu cât este mai mare o organizaţie, cu atât e mai evidentă şi inevitabilă nevoia de ordine. Dar dacă această nevoie este urmărită cu aşa o eficienţă şi perfecţiune încât unei persoane nu îi mai rămâne nici o posibilitate pentru a-şi exersa intuiţia creativă, pentru dezordine antreprenorială, organizaţia devine muribundă şi ajunge un deşert al frustrării. Aceste consideraţii reprezintă fundalul unei încercări de formulare a unei teorii a organizaţiilor la scară mare pe care o voi dezvolta acum sub forma a cinci principii.

Primul principiu este numit *Principiul Subsidiarităţii* sau *Principiul Competenţei Subsidiare*. O formulare celebră a acestui principiu este următoarea: „Este o injustiţie şi în acelaşi timp un rău grav şi o perturbare a ordinii corecte să atribui unei asociaţii mai mari şi

superioare ceea ce pot face organizaţii mai mici şi subordonate. Pentru că fiecare activitate socială trebuie prin însăşi natura ei să acorde ajutor membrilor organismului social şi niciodată să nu îi distrugă şi să îi absoarbă.“ Aceste fraze erau adresate societăţii ca întreg, dar se aplică în mod egal diferitelor nivele dintr-o organizaţie mare. Nivelul superior nu trebuie să absoarbă funcţiile celor inferioare, presupunând că fiind superior, va fi automat mai isteţ şi le va îndeplini mai eficient. Loialitatea poate creşte numai dinspre unităţile mai mici către cele mai mari (şi superioare), nu invers, iar loialitatea este un element esenţial în buna funcţionare a unei organizaţii.

Principiul Competenţei Subsidiare presupune că obligaţia de a demonstra le revine celor care vor să priveze un nivel inferior de funcţia acestuia şi, prin urmare, de libertatea şi responsabilitatea sa în acest sens; ei trebuie să demonstreze că nivelul inferior este incapabil de a îndeplini satisfăcător această funcţie şi că nivelul superior o poate face mai bine. „Cei aflaţi la conducere (pentru a continua citatul) trebuie să fie siguri că, cu cât este mai bine menţinută o ordine gradată a diverselor asociaţii, în respectarea principiului competenţei subsidiare, cu atât autoritatea şi eficienţa socială vor fi mai puternice, iar starea Statului va fi mai fericită şi mai prosperă.“

Conceptele contrare ale centralizării şi descentralizării sunt acum cu mult în urma noastră; Principiul Competenţei Subsidiare ne arată că centrul va câştiga în autoritate şi eficienţă dacă libertatea şi responsabilitatea formaţiilor inferioare sunt păstrate cu grijă, rezultând în final un întreg „mai fericit şi mai prosper“. Cum poate fi obţinută o asemenea structură? Din punctul de vedere al administratorului, adică din punctul de vedere al ordinii, ar arăta neîngrijită, făcând comparaţia cea mai nefavorabilă, cu logica precisă a unui monolit. O organizaţie mare va fi formată din multe entităţi semiautonome, pe care le-am putea numi cvasifirme. Fiecare dintre ele va avea destulă libertate, pentru a oferi cea mai bună şansă creativităţii şi antreprenoriatului. Structura unei organizaţii poate fi simbolizată de o persoană care ţine în mână un număr mare de baloane. Fiecare balon are propria-i plutire şi înălţime la care pluteşte, iar persoana nu domneşte peste baloane, ci stă sub ele, ţinând totuşi strâns în mână sforile. Fiecare balon nu este doar o entitate administrativă, ci şi una antreprenorială. Organizaţia monolitică, prin contrast, poate fi simbolizată de un pom de Crăciun, cu o stea în vârf şi o mulţime de nuci şi alte lucruri utile dedesubt. Totul derivă din vârf şi depinde de el; adevărata libertate şi adevăratul antreprenoriat pot exista doar la vârf.

Aşadar, ce trebuie să facem este să ne uităm la activităţile organizaţiei, pe rând, şi să înfiinţăm atât de multe cvasifirme pe cât considerăm posibil şi rezonabil. De exemplu, Consiliul Naţional Britanic al Cărbunelui, una dintre cele mai mari organizaţii comerciale din Europa, a găsit posibilă înfiinţarea cvasifirmelor sub nume diferite pentru mineritul la suprafaţă, pentru fabricile de cărămizi şi pentru produsele carbonifere. Dar procesul nu s-a încheiat acolo. Forme organizaţionale speciale, relativ autonome, au fost dezvoltate pentru activităţile de transport rutier, pentru proprietăţile deţinute şi pentru comerţul cu amănuntul, ca să nu mai menţionăm diversele întreprinderi care ţin de diversificare. Activitatea principală a consiliului, obţinea cărbunelui din subteran, a fost împărţită în şaptesprezece

părți, fiecare cu statutul de cvasifirmă. Sursa deja citată descrie rezultatele unei astfel de structurări după cum urmează:

„Astfel (centrul) va fi mai liber, mai puternic şi mai eficient pentru a îndeplini toate acele funcţii care îi aparţin doar lui, deoarece el este singurul care le poate îndeplini: să conducă, să supravegheze, să urgenteze, să restrângă, după cum e nevoie în anumite ocazii şi după cum e necesar."

Pentru susţinerea rostului şi eficienţei controlului centralizat, trebuie aplicat un al doilea principiu, pe care îl vom numi *Principiul Justificării*. A te discupla înseamnă a te apăra de reproşuri sau acuzaţii; a dovedi că ai dreptate şi a valida; a justifica; a afirma cu tărie; aşadar acest principiu descrie foarte bine una dintre cele mai importante îndatoriri ale autorităţii centrale faţă de formaţiunile inferioare.

O guvernare bună este întotdeauna o guvernare pe baza excepţiilor[32]. Exceptând câteva cazuri excepţionale, entitatea subsidiară trebuie să fie apărată de reproş şi susţinută. Aceasta înseamnă că excepţia trebuie să fie suficient de clar definită, astfel încât cvasifirma să ştie fără îndoială dacă îşi face treaba bine sau nu. Administratorii, luaţi ca un reprezentantul tipic, cu alte cuvinte oamenii ordinii, sunt fericiţi când au totul sub control. Înarmaţi cu computere, pot într-adevăr face aşa şi pot insista pe răspundere în ceea ce priveşte un număr aproape infinit de lucruri – randament, productivitate, multe lucruri diferite legate de cost, cheltuieli nonoperaţionale,şi aşa mai departe, ducând la profit sau la pierdere.

Acest lucru este destul de logic, dar viaţa reală este mai mult decât logica. Dacă un număr mare de criterii este analizat pentru răspundere, fiecare entitate subsidiară poate fi găsită vinovată pentru un lucru sau altul; guvernarea pe baza excepţiilor devine o parodie şi nimeni nu poate şti cu adevărat care este situaţia unităţilor sale. Într-un caz ideal, Principiul Justificării ar permite un singur criteriu pentru răspundere într-o organizaţie comercială, şi anume rentabilitatea. Desigur, un asemenea criteriu ar fi supus respectării de către cvasifirmă a regulilor generale şi politicilior ascunse de centru.

Idealurile se pot atinge rar în lumea reală, dar ele sunt, cu toate acestea, semnificative. Ele implică faptul că orice îndepărtare de la ideal trebuie să fie special argumentată şi justificată. Dacă numărul criteriilor pentru răspundere nu este ţinut cât se poate de mic, creativitatea şi antreprenoriatul nu pot înflori în cvasifirmă. Chiar dacă profitabilitatea trebuie să fie criteriul final, aplicarea mecanică a acestuia nu este întotdeauna admisibilă. Unele unităţi subsidiare s-ar putea să fie excepţional de bine plasate, altele, excepţional de prost; unele pot avea funcţii de prestare servicii în ce priveşte organizaţia ca întreg sau alte îndatoriri speciale care trebuie îndeplinite fără a ţine cont în primul rând de rentabilitate. În astfel de cazuri, evaluarea rentabilităţii trebuie modificată în avans, prin ceea ce putem numi rente şi subvenţii.

32 *by exception*, în textul în limba engleză. Managementul by exception (MBE) este o practică în care doar informațiile care indică o abatere semnificativă a rezultatelor reale față de rezultatele planificate sau bugetate este adusă la cunoștința conducerii. Obiectivul acestei metode este de a facilita concentrarea atenției conducerii pe sarcinile tactice și strategice de reală importanță. În MBE, deciziile care nu pot fi luate la un nivel de conducere sunt înaintate nivelului superior următor. [TEI]

Dacă o unitate se bucură de avantaje speciale şi inevitabile, trebuie să plătească o rentă corespunzătoare, dar dacă are de luptat cu dezavantaje inevitabile, trebuie să primească un credit special sau o subvenţie. Un astfel de sistem poate egala şansele rentabilităţii ale diferitelor unităţi, astfel încât profitul devine un indicator semnificativ al realizărilor. Dacă o astfel de egalizare e necesară dar nu se aplică, unităţile norocoase vor sta în puf, în timp ce restul ar putea sta pe un pat cu cuie. Acest lucru nu poate fi bun nici pentru moral şi nici pentru performanţă.

Dacă, în concordanţă cu Principiul Justificării, o organizaţie adoptă rentabilitatea drept criteriu primar pentru răspundere – o rentabilitate modificată, dacă e nevoie, de rente şi subvenţii – guvernarea pe baza excepţiilor devine posibilă. Centrul îşi poate concentra apoi activităţile către „conducere, supraveghere, urgentare, restrângere, după cum e nevoie în anumite ocazii şi după cum e necesar“, care, desigur, trebuie să se petreacă mereu pentru toate unităţile subsidiare.

Excepţiile pot fi definite foarte clar. Centrul va avea doua oportunităţi pentru a interveni în mod excepţional. Prima apare atunci când centrul şi unităţile subsidiare nu pot ajunge la o înţelegere asupra rentei sau subvenţiei, după caz, care urmează să fie aplicată. În astfel de cazuri, centrul trebuie să facă un audit complet al eficienţei unităţii pentru a obţine o evaluare obiectivă a potenţialului real al unităţii. A doua ocazie apare atunci când unitatea nu reuşeşte să obţină profit, după ce dă renta sau primeşte subvenţia. Conducerea unităţii se află atunci într-o poziţie precară; dacă auditul eficienţei făcut de centru arată dovezi foarte nefavorabile, ar putea fi necesară schimbarea conducerii.

Al treilea principiu este *Principiul Identificării*. Fiecare unitate subsidiară sau cvasifirmă trebuie să aibă un cont de profit şi pierderi şi un bilanţ. Din punctul de vedere al ordinii, o declaraţie cu profituri şi pierderi este cu totul suficientă, din aceasta cineva poate şti dacă unitatea contribuie sau nu financiar la organizaţie. Totuşi, pentru antreprenor bilanţul este esenţial, chiar dacă e folosit doar pentru scopuri interne. De ce nu este de ajuns doar un bilanţ al organizaţiei ca întreg?

Mediul de afaceri operează cu o anumită substanţă economică, iar această substanţă se diminuează odată cu pierderile şi creşte odată cu profitul. Ce se întâmplă cu profiturile sau pierderile unităţii la sfârşitul anului fiscal? Sunt direcţionate către toate conturile organizaţiei; în ceea ce priveşte unitatea, pur şi simplu dispar. În lipsa unui bilanţ sau ceva asemănător, unitatea intră întotdeauna în noul an fiscal cu soldul zero, iar acest lucru nu poate fi în regulă.

Succesul unei unităţi ar trebui să ducă la o mai mare independenţă şi libertate financiară pentru unitate, în timp ce eşecul – sub forma pierderilor – ar trebui să ducă la limitări şi incapacitate. Se doreşte o încurajare a succesului şi o discriminare a eşecului. Bilanţul descrie substanţa economică fiind augmentată sau diminuată de rezultatele curente. Aceasta le permite tuturor celor interesaţi să urmărească efectul operaţiunilor asupra substanţei. Profiturile şi pierderile sunt purtate în continuare şi nu sunt şterse. Aşadar, fiecare cvasifirmă ar trebui să aibă bilanţul ei separat în care profiturile pot apărea ca împrumuturi către centru

şi pierderile ca împrumuturi de la centru. Aceasta este o chestiune de mare importanţă psihologică.

Acum mă întorc la cel de-al patrulea principiu, care poate fi numit *Principiul Motivaţiei*. Faptul că oamenii acţionează conform motivaţiilor lor este un truism răsuflat şi evident. La fel, pentru o mare organizaţie, cu birocraţia ei, cu conducerea ei distantă şi impersonală, multele ei reguli şi reglementări abstracte şi, mai presus de toate, relativa ei incomprehensibilitate provenită din însăşi mărimea ei, motivaţia este problema centrală. La vârf, conducerea nu are probleme cu motivaţia, dar coborând scara ierarhică, problema devine din ce în ce mai acută. Acesta nu este locul potrivit pentru a intra în detalii despre acest subiect vast şi dificil.

Societatea industrială modernă, caracterizată de organizaţii foarte mari, se gândeşte prea puţin la aceasta. Conducerea presupune că oamenii lucrează doar pentru bani, pentru salariul de la sfârşitul săptămânii. Fără îndoială, acest lucru este adevărat până la un anumit punct, dar atunci când un muncitor, întrebat de ce a muncit patru schimburi săptămâna trecută, răspunde: „Pentru că nu îmi ajungeau banii din plata pentru trei schimburi“, toată lumea e uimită şi rămâne şah-mat.

Confuzia intelectuală îşi cere preţul. Preamărim virtuţile muncii din greu şi ale înfrânării, în timp ce pictăm imagini utopice ale consumului nelimitat fără muncă sau constrângere. Ne plângem când un apel pentru un efort mai mare se loveşte de replica ingrată: „Nici cămi pasă“ în timp ce promovăm visele despre automatizarea care ne scapă de lucrul manual şi despre computerul care îl scapă de om de povara folosirii creierului. Un lector Reith[33] a anunţat că atunci când o minoritate „va fi în stare să hrănească, să întreţină şi să aprovizioneze majoritatea, nu mai are nici un rost păstrarea în fluxul producţiei a celor care nu vor să facă parte din el“. Mulţi nu îşi doresc să facă parte din el, deoarece munca pe care o fac nu îi interesează, neoferindu-le nici provocare, nici satisfacţie şi nu are nici o altă valoare în ochii lor decât aceea că aduce un salariu la sfârşitul săptămânii. Dacă liderii noştri intelectuali tratează munca doar ca pe un rău necesar ce urmează să fie abolit în curând în ceea ce priveşte majoritatea, îndemnul diminuării ei de îndată nu este o reacţie surprinzătoare, iar problema motivaţiei devine de nerezolvat.

Indiferent cum va fi aceasta, sănătatea unei organizaţii mari depinde într-o mare măsură de capacitatea ei să facă dreptate Principiului Motivaţiei. Orice structură organizaţională care este concepută fără a ţine seama de acest adevăr fundamental este puţin probabil să reuşească.

Al cincilea şi ultimul principiu este *Principiul Axiomei Mijlocii*. Conducerea unei organizaţii mari ocupă inevitabil o poziţie dificilă. Poartă responsabilitatea pentru tot ceea ce se

33 Lecturile Reith sunt o serie de prelegeri radiofonice anuale ținute de personalitățile de frunte ale momentului, organizată de BBC și transmisă BBC Radio 4 și BBC World Service. Prelegerile au fost inaugurate de BBC în 1948 pentru a evidenția contribuția istorică adusă în domeniul serviciilor publice de transmisiuni radio de Sir John Reith, primul director-general al corporației. Lordul a susținut că emisiunile radio trebuie să fie un serviciu public, care să îmbogățească viața intelectuală și culturală a națiunii. În acest spirit, BBC invită anual o personalitate marcantă să țină o serie de prelegeri radiofonice. Scopul este să promoveze înțelegerea publică și să dezbată subiecte semnificative de interes contemporan. [TEI]

întâmplă sau nu reuşeşte să se întâmple în interiorul organizaţiei, cu toate că este în afara celor ce se petrec. Poate avea de-a face cu multe activităţi bine stabilite prin directive, reguli şi reglementări. Dar ce se întâmplă cu noile evoluţii, noile idei creative? Ce se întâmplă cu progresul, activitatea antreprenorială prin excelenţă?

Ne întoarcem de unde am plecat: toate problemele umane apar de la antonimia dintre ordine şi libertate. Antonimia se referă la contradicţia dintre două legi; un conflict de autoritate, opoziţia dintre legi sau principii aparent întemeiate în aceeaşi măsură. Excelent! Aceasta este viaţa reală, plină de antonimii şi mai presus de logică.

Fără ordine, planificare, predictabilitate, control central, contabilitate, instrucţiuni cu privire la aspectele evidenţiate, obedienţă, disciplină – fără acestea, nimic productiv nu se poate produce, pentru că totul se dezintegrează. Şi totuşi, fără generozitatea dezordinii, a abandonului fericit, a aventurării antreprenoriale către necunoscut şi incalculabil, fără risc şi fără a paria, imaginaţia creativă care se grăbeşte acolo unde îngerii birocratici nu au curaj să păşească, viaţa este o bătaie de joc şi o ruşine.

Centrul poate cu uşurinţă să se îngrijească de ordine; nu la fel de uşor este îngrijească libertatea şi creativitatea. Centrul are puterea de a restabili ordinea, dar nici o putere nu stârneşte contribuţia creativă. Atunci cum poate conducerea de la vârf, din centru, să lucreze pentru progres şi inovare? Presupunând că ştie ce e de făcut, cum poate conducerea să o facă în interiorul organizaţiei? Aici intră în acţiune Principiul Axiomei de Mijloc.

O axiomă este un adevăr evident care este aprobat imediat ce este enunţat. Centrul poate enunţa adevărul pe care l-a descoperit - că acesta sau acela este „lucrul corect de făcut“. Câţiva ani înainte, cel mai important adevăr care a fost enunţat de către Consiliul Naţional al Cărbunelui a fost concentrarea producţiei, mai exact, concentrarea extragerii de cărbune din mai puţine mine, cu o producţie mai mare din fiecare. Toată lumea, desigur, l-a aprobat imediat, dar, deloc surprinzător, nimic nu s-a întâmplat.

O astfel de schimbare necesită ceva muncă, multă gândire şi planificare pentru fiecare mină de cărbune, cu multe obstacole naturale şi dificultăţi de depăşit. Ce va face centrul, Consiliul Naţional în acest caz, ca să grăbească schimbarea? Poate, desigur, să propovăduiască noua doctrină. Dar care e folosul, dacă toată lumea e de acord oricum? Propovăduirea de la centru păstrează libertatea şi responsabilitatea formaţiilor inferioare, dar îşi va atrage critica întemeiată că „doar vorbesc şi nu fac nimic“. Ca alternativă, centrul poate emite instrucţiuni, dar, fiind departe de scena operaţiunilor, conducerea centrală va atrage asupra sa critica valabilă că „încearcă să conducă industria cu o mână de fier de la sediul central“, sacrificând nevoia de libertate pentru nevoia de ordine şi pierzând participarea creativă a oamenilor din formaţiile inferioare – chiar acei oameni care sunt cel mai aproape de munca efectivă. Nici metoda delicată a guvernării prin sfaturi, nici metoda dură a guvernării prin comenzi nu îndeplinesc cerinţele cazului. Este nevoie de ceva aflat la mijloc; o axiomă de mijloc, un ordin venit de sus care nu e chiar o comandă.

Când a decis să concentreze producţia, Consiliul Naţional al Cărbunelui a prevăzut anumite standarde minime pentru deschiderea unor noi mine, cu prevederea ca, în cazul în

care se consideră a fi necesară deschiderea unei noi mine care nu ar satisface aceste standarde, un document cu această decizie ar trebui pus într-un dosar special înființat pentru acest scop, iar acest document ar trebui să conțină răspunsurile la trei întrebări:

De ce această mină nu poate fi deschisă într-o asemenea manieră încât mărimea minimă cerută să fie atinsă?

De ce această bucățică de cărbune trebuie neapărat să fie extrasă?

Care este rentabilitatea aproximativă a minei conform planurilor?

Aceasta a fost o modalitate veritabilă și eficientă de aplicare a Principiului Axiomei de Mijloc și a avut un efect aproape magic. Concentrarea producției a început să funcționeze, cu rezultate excelente pentru industrie ca întreg. Centrul a găsit o cale de a merge dincolo de simplul îndemn, însă fără a diminua în nici un fel libertatea și responsabilitatea formațiilor inferioare.

Altă axiomă de mijloc poate fi găsită în instrumentul *Statistici de Impact*. În mod normal, statisticile sunt colectate spre beneficiul colectorului, care are nevoie sau crede că are nevoie de anumite informații cantitative. Statisticile de impact au un scop diferit, și anume de a-l face pe furnizorul statisticii, o persoană responsabilă din formația inferioară, să devină conștient de anumite lucruri pe care altfel le-ar trece cu vederea. Acest instrument a fost folosit cu succes în industria cărbunelui, în special în domeniul siguranței.

Descoperirea unei axiome de mijloc este întotdeauna o realizare considerabilă. Să propovăduiești este ușor, la fel și cu datul ordinelor. Dar este dificil cu adevărat pentru conducerea de la vârf să își promoveze ideile creative fără a submina libertatea și responsabilitatea formațiilor inferioare.

Am expus cinci principii care cred că sunt relevante pentru o teorie a organizațiilor foarte mari și le-am dat fiecăruia câte un nume, mai mult sau mai puțin fascinant. Care este utilitatea acestora? Este doar un joc intelectual? Unii cititori vor crede aceasta fără doar și poate. Alții – și ei sunt cei pentru care a fost scris acest capitol – ar putea spune: „Expui în cuvinte ceea ce eu am încercat să fac timp de ani de zile.“ Excelent! Mulți dintre noi s-au luptat timp de ani de zile cu problemele organizațiilor foarte mari, probleme care tind să devină și mai acute. Pentru a ne lupta mai eficient, avem nevoie de o teorie construită pe principii. Dar de unde vin aceste principii? Vin din observare și din înțelegere practică.

Cea mai bună formulare a necesarei interacțiuni dintre teorie și practică, pe care o cunosc, vine de la Mao Tse-tung. Du-te la oamenii practici, spune el, și învață de la ei, apoi sintetizează experiența lor în principii și teorii, iar apoi întoarce-te la oamenii practici și apelează la ei să pună în practică aceste principii și metode, astfel încât să își rezolve problemele și să obțină libertate și fericire.

ȘAPTESPREZECE

Socialism

Considerentele teoretice şi experienţa practică m-au condus la concluzia că socialismul interesează doar pentru valorile sale non-economice şi posibilitatea pe care o creează de învingere a doctrinei economice. O societate condusă în primul rând de idolatrizarea îndemnului îmbogăţiţi-vă, care tratează milionarii ca pe nişte eroi ai acelei culturi, nu poate câştiga de pe urma socializării nimic din ceea ce ar putea fi câştigat şi în lipsa ei.

Nu este surprinzător, aşadar, că mulţi socialişti din aşa-numitele societăţi avansate, care sunt ei înşişi – chiar dacă o ştiu sau nu - devotaţi doctrinei economice, se întreabă astăzi dacă naţionalizarea nu este într-adevăr irelevantă? Aduce o grămadă de probleme – aşa că de ce să îţi mai baţi capul cu ea? Distrugerea proprietăţii private, în sine, nu produce rezultate fenomenale; trebuie muncit în continuare pentru tot ce merită, devotat şi calm, iar urmărirea viabilităţii financiare, combinată cu urmărirea unor obiective sociale mai înalte, produce multe dileme, multe contradicţii aparente şi impune conducerii o sarcină foarte grea.

Dacă scopul naţionalizării este în primul rând obţinerea unei creşteri economice mai rapide, a unei eficienţe mai mari, a unei mai bune planificări şi aşa mai departe, va fi obligatoriu dezamăgitoare. Ideea conducerii întregii economii bazată pe lăcomia privată, aşa cum Marx a recunoscut-o, a arătat o putere extraordinară de a transforma lumea. „Burghezia a desfiinţat, pretutindeni unde a ajuns la putere, toate relaţiile feudale, patriarhale, idilice ... şi nu a lăsat altă legătură între om şi om decît interesul gol.“

„Burghezia, prin rapida perfecţionare a tuturor uneltelor de producţie, prin comunicaţiile infinit înlesnite, antrenează în civilizaţie toate naţiunile, până şi pe cele mai barbare.“[34]

Tăria ideii întreprinderii private stă în teribila ei simplicitate. Aceasta sugerează că totalitatea vieţii poate fi redusă la un singur aspect – profiturile. Omul de afaceri, în viaţa sa privată, ar putea fi în continuare interesat de alte aspecte ale vieţii – poate chiar şi de bunătate, adevăr şi frumuseţe, dar, ca afacerist, este preocupat doar de profituri. În acest sens, ideea întreprinderii private se încadrează exact în ideea Pieţei, pe care, într-un capitol precedent, am numit-o „instituţionalizarea individualismului şi a non-responsabilităţii“.

În aceeaşi măsură, se încadrează perfect în orientarea modernă către o cuantificare totală în defavoarea aprecierii diferenţelor calitative; pentru că întreprinderea privată nu este preocupată cu ceea ce produce, ci numai cu ceea ce câştigă din producţie.

Totul devine limpede după ce aţi redus realitatea la unul – şi numai unul – din cele o mie de aspecte. Ştiţi ce aveţi de făcut – orice produce profit; ştiţi ce să evitaţi – orice îl reduce sau aduce o pierdere. Şi aveţi în acelaşi timp un instrument perfect de măsurat succesul sau insuccesul. Nu lăsaţi pe nimeni să tulbure rezultatul întrebând dacă o anumită acţiune favorizează bogăţia sau bunăstarea societăţii, dacă duce la o îmbogăţire morală, estetică sau

34 citate din *Manifestul Partidului Comunist*, de Karl Marx şi Friedrich Engels, preluate din publicaţiile Editurii Politice din 19662 şi 1966 [TEI]

culturală. Doar aflaţi dacă aduce bani; doar investigaţi dacă există o altă alternativă care aduce mai mulţi bani. Dacă există, alegeţei alternativa.

Nu este o întâmplare faptul că oamenii de afaceri de succes sunt adesea incredibil de primitivi; trăiesc într-o lume făcută primitivă de acest proces de reducere. Se potrivesc în această versiune simplificată a lumii şi sunt mulţumiţi cu aceasta. Iar atunci când lumea reală ocazional îşi face cunoscută prezenţa şi încearcă să le facă cunoscută una din feţele ei diferite, una care nu există în filosofia lor, ajung să fie neajutoraţi şi confuzi. Se simt expuşi unor pericole incalculabile şi unor forţe „iraţionale“ şi cu mărinimie prezic un dezastru general. Ca rezultat, părerea lor despre acţiuni dictate de o perspectivă mult mai cuprinzătoare asupra înţelesului şi scopului vieţii este în general inutilă. Pentru ei este o concluzie anticipată faptul că un aranjament diferit al lucrurilor, o afacere, de exemplu una care nu este bazată pe proprietatea privată, nu poate avea succes. Dacă reuşeşte la fel de bine, trebuie să existe o explicaţie sinistră – „exploatarea consumatorului“, „subvenţii ascunse“, „muncă forţată“, „monopol“, „dumping“ sau o acumulare întunecată şi îngrozitoare a unui cont de debit pe care viitorul îl va arăta îndată.

Dar aceasta este o digresiune. Ideea este că adevărata putere a teoriei întreprinderii private stă în această crudă simplificare, care se potriveşte de asemenea admirabil în modelele mentale create de succesele fenomenale ale ştiinţei. Puterea ştiinţei, de asemenea, derivă dintr-o „reducere“ a realităţii la unul sau altul dintre multele ei aspecte, în principal reducerea calităţii la cantitate. Dar, la fel cum intensa concentrare a ştiinţei secolului al XIX-lea pe aspectele mecanice ale realităţii a trebuit să fie abandonată deoarece era o prea mare parte din realitate care nu se potrivea, şi concentrarea puternică a lumii de afaceri pe aspectul „profit“ a trebuit să se modifice deoarece nu a reuşit să satisfacă adevăratele nevoi ale omului. A fost realizarea istorică a socialiştilor să împingă în faţă această dezvoltare, cu rezultatul că fraza favorită a capitalistului luminat este: „Suntem cu toţii socialişti acum“.

Cu alte cuvinte, capitalistul de astăzi îşi doreşte să nege că unicul scop final al tuturor activităţilor sale este profitul. El spune: „O nu, noi facem mult mai mult decât este necesar pentru angajaţii noştri, încercăm să păstrăm frumuseţea satului; ne angajăm în lucruri care s-ar putea să nu fie rentabile“, etc. etc. Toate aceste afirmaţii sunt foarte familiare; câteodată sunt justificate, câteodată nu. Ce ne preocupă pe noi aici este aceasta: întreprinderea privată „de modă veche“, să spunem, se preocupă doar de profit; aşadar atinge o puternică simplificare de obiective şi câştigă un instrument perfect de măsură a succesului sau insuccesului.

„Noul stil“ al întreprinderii private, pe de altă parte (să presupunem), urmăreşte o mare varietate de obiective; încearcă să considere întreaga plenitudine a vieţii şi nu doar aspectul legat de crearea de profit; aşadar nu realizează nici o simplificare puternică a obiectivelor şi nu are nici un instrument sigur de măsură a succesului sau insuccesului. Dacă aceasta este aşa, „noul stil“ al întreprinderii private, cum este organizat în marile companii pe acţiuni, e diferit de întreprinderea publică doar dintr-un singur punct de vedere, şi anume că le aduce un câştig nemeritat acţionarilor.

Clar, protagoniştii capitalismului nu le pot avea pe amândouă. Nu pot spune „acum suntem cu toţii socialişti“ şi în acelaşi timp să susţină că socialismul nu poate funcţiona. Dacă ei înşişi urmăresc alte obiective decât profitul, atunci nu pot argumenta prea bine faptul că devine imposibilă administrarea eficientă a mijloacelor de producţie ale naţiunii de îndată ce alte considerente, altele decât obţinerea profitului, sunt luate în discuţie. Dacă ei pot să se descurce fără etalonul brut al facerii banilor, la fel de bine o poate şi industria naţionalizată.

Pe de altă parte, dacă toate acesta sunt mai degrabă o minciună şi întreprinderea privată lucrează doar pentru profit şi (practic) nimic altceva; dacă urmărirea altor obiective de fapt depinde numai de obţinerea profitului şi reprezintă doar alegerea proprie a ce se poate face cu o parte din profituri, atunci cu cât este clarificat acest lucru mai repede, cu atât mai bine. În acel caz, întreprinderea privată ar putea susţine în continuare că deţine puterea simplităţii. Proba ei împotriva întreprinderii publice ar fi că aceasta este obligată să fie ineficientă tocmai pentru că încearcă să urmărească mai multe obiective în acelaşi timp, iar cazul socialiştilor împotriva primilor, ar fi cazul tradiţional, care nu este în primul rând unul economic, adică unul care degradează viaţa prin simplitatea ei bazând toată activitatea economică doar pe lăcomia privată.

O respingere categorică a proprietăţii publice înseamnă o confirmare totală a proprietăţii private. Aceasta este un exemplu de dogmatism la fel elocvent ca şi opusul ei, care este un model de atitudine a celui mai fanatic comunist. Însă dacă întreg fanatismul denotă slăbiciune intelectuală, un fanatism legat de mijloacele care urmează a fi folosite pentru a atinge nişte obiective destul de incerte este pură debilitate mintală. Cum am menţionat mai devreme, întreaga esenţă a vieţii economice – şi chiar a vieţii în general – este că în mod constant e nevoie de reconcilierea contrariilor care, în mod logic, sunt ireconciliabile. În macroeconomie (administrarea integrală a societăţilor), este necesar mereu să existe atât sistematizare cât şi libertate – nu ca un compromis fără putere şi neînsufleţit, ci o recunoaştere liberă a legimităţii şi a nevoii amândurora.

La fel, în microeconomie (administrarea întreprinderilor individuale), pe de-o parte, este esenţial să existe responsabilitate şi autoritate administrativă totală; dar este la fel de important să existe o participare liberă şi democratică a muncitorilor la deciziile administrative. Din nou, nu se pune problema atenuării diferenţei dintre aceste două nevoi printr-un compromis reticent care nu satisface niciuna dintre ele, dar le recunoaşte pe amândouă. Concentrarea exclusivă pe una dintre ele – să zicem, pe sistematizare, duce la stalinism; în timp ce concentrarea exclusivă pe cealaltă produce haos. Răspunsul firesc la oricare dintre ele este o pendulare către cealaltă extremă. Şi totuşi răspunsul firesc nu este singurul răspuns posibil. Un efort intelectual generos şi mărinimos – opusul criticismului cicălitor, răuvoitor – poate determina o societate, măcar pentru o perioadă de timp, să găsească o cale de mijloc care reconciliază părţile opuse, fără a le degrada pe amândouă.

Acelaşi lucru e valabil şi în ce priveşte alegerea obiectivelor în viaţa de afaceri. Unul dintre poli – reprezentat de „vechiul stil“ al întreprinderii private - este nevoia de simplitate şi măsurabilitate, care este cel mai bine satisfăcută de limitarea perspectivei strict la „pro-

fitabilitate“ şi nimic altceva. Celălalt pol – reprezentat de concepţia originală „idealistă“ a întreprinderii publice – este nevoia unui caracter omenesc larg şi cuprinzător în conducerea afacerilor economice. Primul, dacă se aderă exclusiv la el, duce la distrugerea totală a demnităţii omului; cel din urmă, la un fel de ineficienţă haotică.

Nu există „soluţii finale“ pentru acest tip de problemă. Există o singură soluţie posibilă realizată zi de zi, bazându-se pe o recunoaştere clară a validităţii ambilor poli. Forma de proprietate, fie publică sau privată, este doar o parte din cadru. Nu stabileşte ea însăşi tipul de obiective de urmărit în interiorul cadrului. Din acest punct de vedere este corect să spunem că forma de proprietate nu este factorul decisiv. Dar este de asemenea necesar să recunoaştem că proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie este sever limitată în libertatea alegerii obiectivelor, deoarece este obligată să fie căutătoare de profit şi tinde să aibă o viziune îngustă şi egoistă. Proprietatea publică oferă libertate deplină în alegerea obiectivelor şi poate aşadar să fie folosită pentru orice scop ales. În timp ce proprietatea privată este un instrument care el însuşi determină scopurile pentru care poate fi angajată, proprietatea publică este un instrument ale cărui scopuri sunt nedeterminate şi trebuie să fie alese în mod conştient.

Nu există aşadar nici o susţinere solidă pentru cauza proprietăţii publice dacă obiectivele urmărite de industria naţionalizată vor fi la fel de înguste, la fel de limitate ca şi cele ale producţiei capitaliste; profitabilitate şi nimic altceva. Aici se află adevăratul pericol pentru naţionalizările din Mare Britanie la momentul actual, nu în vreo ineficienţă imaginată. Campania duşmanilor naţionalizării e compusă din două mişcări dinstincte.

Prima mişcare este o încercare de convingere a publicului larg şi a oamenlor angajaţi în sectorul naţionalizat că singurul lucru care contează în administrarea mijloacelor de producţie, distribuţie şi comerţ este profitabilitatea; că orice abatere de la acest standard sacru –şi în particular o abatere de la industria naţionalizată - impune o povară intolerabilă pentru oricine şi este direct responsabilă pentru orice ar merge rău în economie ca întreg. Această campanie are un succes incredibil.

A doua mişcare este sugerarea că, din moment ce nu este nimic special în comportamentul industriei naţionalizate şi astfel nici o promisiune de progres spre o societate mai bună, orice viitoare naţionalizare ar fi un caz evident de inflexibilitate dogmatică, doar o „acaparare“ organizată de politicieni frustraţi, needucaţi, imposibil de educat şi incapabili de îndoială intelectuală. Acest mic plan inteligent are toate şansele să reuşească dacă poate fi sprijinit de o politică de preţ guvernamentală pentru produsele industriilor naţionalizate cărora le este practic imposibil să aducă profit.

Trebuie admis că această strategie, ajutată de campania sistematică de defăimare a industriilor naţionalizate, nu a rămas fără efect asupra gândirii socialiste. Motivul nu este o eroare în inspiraţia socialistă originală şi nici eşecul real în conducerea industriei naţionalizate – acuzaţii de acest gen sunt chiar insuportabile - ci o lipsă de viziune din partea socialiştilor înşişi. Ei nu îşi vor reveni, iar naţionalizarea nu îşi va îndeplini menirea decât dacă îşi vor redobândi viziunea.

Miza nu este economia, ci cultura; nu standardul de viaţă, ci calitatea vieţii. Ştiinţele economice şi standardul de viaţă pot fi urmărite de asemenea de un sistem capitalist, moderat de un pic de planificare şi impozitare redistributivă. Dar cultura şi, în general, calitatea vieţii, pot fi momentan doar devalorizate de un astfel de sistem.

Socialiştii ar trebui să insiste pe folosirea industriilor naţionalizate nu doar pentru a decapitaliza capitaliştii – o încercare în care pot reuşi sau nu, ci şi să dezvolte un sistem mai democratic şi mai demn al administraţiei industriale, o folosire a maşinăriilor cu mai multă consideraţie pentru oameni, o utilizare mai inteligentă a fructelor ingeniozităţii şi efortului uman. Dacă ei pot face aceasta, viitorul este în mâinile lor. Dacă nu o pot face, nu au nimic de oferit care să merite osteneala oamenilor născuţi liberi.

OPTSPREZECE

Proprietatea

„Este evident, într-adevăr, că nici o schimbare de sistem sau mecanism nu poate îndepărta acele cauze ale disconfortului social care sunt egoismul, lăcomia sau caracterul arţăgos al naturii umane. Ce poate face este să creeze un mediu în care aceste calităţi nu sunt încurajate. Nu poate garanta că oamenii vor trăi după principiile acestui mediu. Ce poate face este să le stabilească ordinea socială pe baza unor principii după care, dacă vor, pot trăi mai bine, nu mai rău. Nu poate controla acţiunile lor. Le poate oferi un ţel către care să îşi îndrepte gândirea. Şi, aşa cum sunt minţile lor, la fel va fi pe termen lung şi cu excepţii activitatea lor practică."

Aceste cuvinte ale lui R. H. Tawney au fost scrise cu câteva decenii în urmă. Nu şi-au pierdut deloc actualitatea, doar că astăzi suntem preocupaţi nu doar de starea socială proastă, ci de asemenea, cel mai stringent, cu o stare proastă a ecosistemului sau biosferei care ameninţă chiar supravieţuirea rasei umane. Orice problemă atinsă în capitolele precedente duce la întrebarea „sistem sau maşinărie", cu toate că, cum am susţinut mereu, nici un sistem, maşinărie sau doctrină sau teorie economică nu rezistă cu puterile proprii; sunt invariabil construite pe o fundaţie metafizică, cu alte cuvinte, conform perspectivei fundamentale a omului asupra vieţii, a înţelesului şi scopului ei.

Am vorbit despre doctrina economică, idolatrizarea posesiunilor materiale, a consumului şi a aşa-numitului strandard de viaţă şi despre predilecţia nefastă care se bucură de faptul că „ceea ce pentru părinţii noştri însemna lux, pentru noi a devenit necesitate". Sistemele nu sunt niciodată mai puţin decât încarnări ale celor mai elementare atitudini umane. Unele încarnări, într-adevăr, sunt mai aproape de prefecţiune decât altele. Dovada generală a progresului material ar sugera că sistemul modern al întreprinderii private este – sau a fost –instrumentul perfect pentru urmărirea îmbogăţirii personale. Sistemul modern al întreprinderii private foloseşte ingenios impulsurile umane de lăcomie şi invidie ca forţă motoare, dar reuşeşte să depăşească cele mai strigătoare deficienţe ale laissez-faire-ului[35] prin mijloacele administrării economice keynesiane, un pic de taxare redistributivă şi „puterea compensatorie" a sindicatelor.

Poate un astfel de sistem teoretic să se descurce cu problemele pe care le înfruntăm acum? Răspunsul este de la sine înţeles; lăcomia şi invidia cer o creştere economică materială continuă şi fără limite, fără o atenţie adecvată acordată conservării, iar acest tip de creştere nu poate exista într-un mediu finit. Trebuie, aşadar, să studiem natura esenţială a sistemului întreprinderii private şi posibilitatea dezvoltării unui sistem alternativ care s-ar putea potrivi în noua situaţie.

Esenţa întreprinderii private este proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, distribuţie şi comercializare. Deloc surprinzător, aşadar, criticii întreprinderii private au

35 Doctrină economică apărută în Franţa în secolul al XVII-lea, atribuită lui Vincent Gournay şi promovată de fiziocraţi. A cunoscut maxima dezvoltare în secolul al XIX-lea în Europa Occidentală. A susţinut politica economică a liberului schimb sau a liberei concurenţe şi neintervenţia statului în economie. [TEI]

susţinut şi în multe cazuri au aplicat cu succes conversia proprietăţii private în aşa-numitele proprietăţi publice sau colective. Să ne uităm, în primul rând, la înţelesul „proprietăţii“. În ce priveşte proprietatea privată, prima şi cea mai importantă distincţie este între (a) o proprietate care este un ajutor pentru munca creativă şi (b) proprietatea care este o alternativă la aceasta. Este ceva natural şi sănătos legat de cea dintâi – proprietatea privată a proprietarului care munceşte; şi este ceva nenatural şi nesănătos în legătură cu ultima – proprietatea privată a deţinătorului pasiv, care trăieşte ca un parazit de pe urma muncii altora. Această diferenţă elementară a fost văzută foarte clar de Tawney care a continuat spunând că este fără rost, prin urmare, să prezinţi un caz pentru sau în defavoarea proprietăţii private fără a menţiona formele specifice de proprietate la care se face referire.

„Pentru că nu proprietatea privată, deşi proprietatea privată a divorţat de muncă, este cea care corupe principiul industriei; şi ideea câtorva socialişti că terenurile proprietate privată sunt în mod obligatoriu dăunătoare este o mostră de pedanterie scolastică la fel de absurdă ca aceea a conservatorilor care ar investi toată proprietatea cu un fel de sfinţenie misterioasă.“

Întreprinderea privată constituită din proprietăţi din prima categorie este automat la scară mică, personală şi locală. Nu poartă responsabilităţi sociale mai mari. Responsabilităţile faţă de consumator pot fi protejate chiar de către consumator. Legislaţia socială şi vigilenţa sindicatelor pot proteja angajatul. Nu se pot câştiga averi private mari de pe urma întreprinderilor la scară mică şi totuşi utilitatea lor socială este enormă.

Este imediat evident că în materie de proprietate privată, întrebarea legată de scară este decisivă. Când ne mutăm de la o scară mică la una medie, legătura dintre dreptul de proprietate şi muncă se atenuează deja; întreprinderea privată tinde să devină impersonală şi, de asemenea, un factor social semnificativ în localitate; ar putea avea o importanţă mai mare decât locală. Însăşi ideea proprietăţii private devine din ce în ce mai înşelătoare.

1. Deţinătorul afacerii, angajând administratori salariaţi, nu trebuie să fie un proprietar pentru a-şi putea face treaba. Proprietatea lui, aşadar, încetează să fie funcţional necesară. Devine exploatator în cazul în care îşi însuşeşte profitul ce depăşeşte un salariu corect şi o rată a rentabilităţii mai mare decât decât rata curentă a capitalului împrumutat de la surse exterioare.

2. Profiturile mari sunt fie intâmplătoare, fie sunt realizarea întregii organizaţii, nu a proprietarului. Este aşadar injust şi social perturbant dacă sunt însuşite doar de proprietar. Ar trebui împărţite tuturor membrilor organizaţiei. Dacă sunt reinvestite, trebuie să fie „capital liber“ deţinut de întreg colectivul, în loc să revină automat la averea proprietarului iniţial.

3. Mărimea mijlocie duce la relaţii impersonale, ridică noi întrebări cu privire la exercitarea controlului. Chiar şi un control autocratic nu este o problemă serioasă în întreprinderile mici care, conduse de un proprietar muncitor, are aproape caracterul unei familii. Este incompatibil cu demnitatea umană şi eficienţa autentică atunci când întreprinderea depăşeşte o anumită – foarte modestă – mărime. Atunci devine necesară

dezvoltarea conştientă şi sistematică a comunicaţiilor şi consultării pentru a permite tuturor membrilor organizaţiei, până la un anumit punct, o participare autentică în administrare.

4. Importanţa socială şi greutatea firmei în localitatea sa şi în ramificaţiile întinse necesită un anumit grad de „socializare a proprietăţii“ dincolo de membrii firmei. Această socializare poate fi efectuată prin alocarea regulată a unei părţi din profiturile firmei către scopuri publice sau caritabile şi prin aducerea în consiliul de administraţie a persoanelor din exterior. Sunt întreprinderi private în Regatul Unit şi în alte ţări capitaliste care au pus în practică cu succes aceste idei şi au depăşit astfel aspectele neplăcute şi perturbatoare social, care sunt inerente în proprietatea privată a mijloacelor de producţie când întreprinderile depășesc scara mică. Compania Scott Bader Ltd. din Wollaston, Northamptonshire, este una dintre ele. O descriere mai detaliată a experienţelor şi experimentelor lor va fi dată într-un capitol următor. Când vorbim de întreprinderi foarte mari, ideea proprietăţii private devine o absurditate. Proprietatea nu este şi nu poate fi privată în niciun sens real. Din nou, R. H. Tawney a văzut aceasta foarte clar:

„O astfel de proprietate poate fi numită proprietate pasivă sau proprietate pentru achiziție, pentru exploatare sau pentru putere, pentru a o distinge de proprietatea folosită activ de către proprietar pentru practicarea profesiei sale sau pentru întreţinerea gospodăriei sale. Pentru avocat prima este, desigur, proprietate în aceeaşi măsură ca şi a doua. Este discutabil, oricum, dacă economiştii ar trebui să o numească «proprietate» până la urmă... din moment ce nu este identică cu drepturile care asigură proprietarului produsele trudei lui, ci este opusul lor.“

Aşa numita deţinere privată a întreprinderilor foarte mari nu este în nici un caz asemănătoare simplei deţineri din partea micului proprietar de teren, meşteşugar sau antreprenor. Este, aşa cum spune Tawney, asemănătoare „dărilor feudale care îl jefuiau pe ţăranul francez de o parte din producţia lui, până când revoluţia le-a abolit“. „Toate aceste drepturi - redevenţe, chirii pentru terenuri, profituri de pe urma monopolului, surplusuri de orice fel – sunt «proprietate». Critica fatală pentru acestea e reprezentată de argumentele cu ajutorul cărora proprietatea e în general apărată. Scopul instituţiei, se spune, este încurajarea industriei, asigurându-se că muncitorul va primi produsul muncii sale. Dar atunci, exact în măsura în care este important să se păstreze proprietatea pe care omul o are prin rezultatele muncii sale, este important să se elimine ceea ce el are din rezultatele muncii altcuiva.“

Pentru a rezuma:

(a) Într-o întreprindere mică, proprietatea privată este naturală, productivă şi corectă.

(b) În întreprinderile mijlocii, proprietatea privată este deja într-o mare măsură inutilă funcţional. Ideea de „proprietate“ devine forţată, neproductivă şi incorectă. Dacă este doar un proprietar sau un mic grup de proprietari, poate fi, şi ar trebui să fie, o predare voluntară a autorităţii grupului mai larg de muncitori – cum este cazul Companiei Scott Bader Ltd. Un asemenea act de generozitate ar putea fi improbabil acolo unde

există un număr mare de acţionari anonimi, dar legislaţia ar putea deschide calea chiar şi atunci.

(c) În întreprinderile mari, proprietatea privată este o ficţiune cu scopul de a permite proprietarilor fără nici un rol să paraziteze pe seama muncii altora. Nu este doar injust, ci chiar un element iraţional care distorsionează toate relaţiile din interiorul întreprinderii. Citându-l pe Tawney din nou:

„Dacă fiecare membru al grupului ar pune ceva într-un loc comun cu condiţia să ia ceva înapoi, ar putea să se certe în legătură cu mărimea acţiunilor, dar dacă totalul este cunoscut şi clauzele sunt acceptate, doar despre asta se pot certa; dar în industrie clauzele nu sunt acceptate în totalitate, pentru cei care nu au contribuit cu nimic şi vor să obţină ceva."

Sunt multe metode de a te descurca cu aşa-numita proprietate privată în întreprinderile mari; dar cea mai evidentă dintre ele este cea numită în general „naţionalizare". „Dar naţionalizarea e un cuvânt care nu e nici prea fericit ales, nici lipsit de ambiguitate. Corect utilizat, se referă la proprietatea unui organism ce reprezintă publicul general al consumatorilor. Nici o limbă nu deţine un vocabular care să exprime nuanţele fine din nenumăratele posibilităţi de organizare sub care se poate presta un serviciu public.

„Rezultatul a fost că incolorul, singularul cuvânt «naţionalizare» tinde aproape inevitabil să fie încărcat de un corp de sugestii foarte specializat şi destul de arbitrar. În practică a ajuns să fie asociat cu o formă particulară de administrare, prin intermediul căreia oficialii angajaţi de stat intră în poziţia de actuali directori ai industriei şi îşi exercită toată puterea pe care au exercitat-o deja. Aşadar, cei care îşi doresc să menţină sistemul sub care se desfăşoară industria, nu ca o profesie care să deservească publicul, ci pentru avantajul acţionarilor, atacă naţionalizarea, argumentând că administrarea Statului este, în mod necesar, ineficientă."

Numeroase industrii mari au fost „naţionalizate" în Marea Britanie. Acestea au demonstrat adevărul evident că valoarea unei industrii depinde de persoanele ce se află la conducerea ei şi nu de proprietarii absenţi. Şi totuşi, industriile naţionalizate, în ciuda realizărilor măreţe, sunt încă ghidate de ura implacabilă a anumitor grupuri privilegiate. Propaganda neîncetată împotriva lor tinde să îi deruteze chiar şi pe oamenii care nu împărtăşesc această ură şi care ar trebui să ştie mai bine. Purtătorii de cuvânt ai întreprinderilor private nu obosesc să ceară mai multă „responsabilitate" industriilor naţionalizate. Lucru ce poate fi considerat într-un fel ironic - având în vedere că răspunderea acestor întreprinderi, care lucrează numai pentru interesul public, este deja foarte dezvoltată, în timp ce responsabilitatea industriei private, care lucrează numai în scopul profitului propriu, este aproape inexistentă.

A fi proprietar nu e numai un drept, ci un pachet de drepturi. „Naţionalizarea" nu reprezintă numai simplul fapt de a transfera acest pachet de drepturi de la A la B, adică de la persoane private la „Stat", orice ar însemna acest lucru; ţine de a face alegeri concrete cu privire la plasarea diverselor drepturi din acest pachet, toate fiind destinate, înainte de naţionalizare, să aparţină aşa-zisului proprietar privat. Tawney, aşadar, spune succint:

„Naţionalizarea (este) o problemă de fundament a Constituţiei.“ O dată ce mecanismul legal al proprietăţii private a fost înlăturat, există libertatea să aranjezi totul din nou: să unifici sau să dizolvi, să centralizezi sau să descentralizezi, să concentrezi puterea sau să o dispersezi, să creezi unităţi mari sau mici, un sistem unificat, un sistem federal sau nici un fel de sistem. Aşa cum explică Towney:

„Obiecţia faţă de proprietatea publică, mai mult decât o măsura inteligentă, este în realitate o obiecţie la supra-centralizare. Însă remediul pentru supra-centralizare nu este reprezentat de menţinerea unei proprietăţi nefuncţionale în mâini private, ci mai degrabă de o deţinere descentralizată a proprietăţii publice. „Naţionalizarea“ distruge drepturile proprietăţii private dar, prin ea însăşi, nu crează o nouă „posesie“ în sensul existenţial, oricât ar fi de diferit acest concept faţă de sensul legal al cuvântului. Nici nu determină, de una singură, ce anume se va întâmpla cu drepturile originale de proprietate şi cine le va exercita. Aşadar, este într-un sens o măsură pur negativă care anulează acordurile precedente şi crează oportunitatea şi necesitatea de a forma unele noi. Aceste acorduri noi, devenite posibile prin intermediul „naţionalizării“, desigur că trebuie să se muleze după nevoile fiecărui caz particular. Un număr de principii va putea fi totuşi observat în toate cazurile companiilor naţionalizate ce oferă servicii publice.

În primul rând, este periculos a amesteca afacerile cu politica. O asemenea combinaţie produce afaceri ineficiente şi politici corupte. Prin urmare, actul de naţionalizare ar trebui în fiecare caz să enumere şi să definească cu grijă drepturile, dacă există, pe care factorul politic, cum ar fi ministrul sau alt organ al guvernului, sau parlamentul, le poate exercita asupra sectorului de afaceri reprezentate, în fond, de consiliul de administraţie. Acesta este de o importanţă particulară în ceea ce priveşte hotărârile.

În al doilea rând, întreprinderile naţionalizate ce oferă servicii publice ar trebui întotdeauna să ţintească spre a realiza profit - în sensul de „mănânci ca să trăieşti, nu trăieşti ca să mănânci“ - şi ar trebui să îşi facă rezerve. Profitul excesiv, prin intermediul formării excesive de rezerve, ar trebui evitat prin reducerea preţurilor.

În al treilea rând, întreprinderile naţionalizate ar trebui să aibă totuşi, obligaţia statutară de a „servi interesul public în toate privinţele“. Interpretarea a ceea ce înseamnă „interes public“ ar trebui lăsată întreprinderii în sine, care trebuie structurată în consecinţă. E fără folos să pretindem că întreprinderea naţionalizată ar trebui să fie preocupată numai cu obţinerea profitului, ca şi cum ar lucra pentru acţionari privaţi, cât timp interpretarea interesului public ar putea fi lăsată numai la latitudinea guvernului. Din păcate, această idee a invadat teoria conducerii industriilor naţionalizate în Marea Britanie, astfel încât se aşteaptă din partea acestor industrii să lucreze numai pentru obţinerea profitului şi să se abată de la acest principiu numai în urma unor dispoziţii guvernamentale şi dacă sunt compensate de guvern pentru această abatere.

Această diviziune ordonată de funcţii s-ar putea adresa teoreticienilor, însă nu îşi găseşte aplicabilitatea şi în viaţa reală, întrucât intră în contradicţie cu însăşi etica managementului din cadrul industriilor naţionalizate. „Servirea interesului public în toate privin-

ţele“ nu înseamnă nimic dacă nu pătrunde în comportamentul de zi cu zi al conducerii, iar acest aspect nu poate şi nu trebuie să fie controlat de către guvern. Faptul că există conflicte ocazionale între urmărirea profitului şi servirea interesului public nu poate fi negat. Dar acesta înseamnă pur şi simplu că sarcina de a conduce o întreprindere naţionalizată are cerinţe mai ridicate decât conducerea unei companii private. Ideea că o societate mai bună poate fi obţinută fără a ridica ştacheta cerinţelor este contradictorie şi himerică de la sine.

În al patrulea rând, pentru a face posibil ca „interesul public“ să fie recunoscut şi apărat în cadrul industriilor naţionalizate, este nevoie de anumite acorduri asupra cărora se pot exprima şi îşi pot manifesta influenţa toate părţile implicate, în special angajaţii, comunitatea locală, consumatorii şi chiar competitorii, mai ales dacă cei din urmă fac parte din rândul industriilor naţionalizate. Pentru a implementa efectiv acest principiu este încă nevoie de o doză bună de experimentare. Încă nu există nicăieri „modele“ perfecte. Problema care se pune este întotdeauna una de apărare a acestor interese fără a slăbi abilitatea conducerii de a administra.

În sfârşit, cel mai mare pericol pentru naţionalizare îl reprezintă dependenţa planificatorului de supracentralizare. În general, întreprinderile mici sunt de preferat în locul celor mari. În loc de a crea o întreprindere mai mare prin naţionalizare – aşa cum s-a procedat invariabil până acum – urmată apoi de încercarea de a descentraliza puterea şi responsabilitatea către formaţiuni mai mici, ar fi de preferat crearea la început a unor unităţi mici, semiautonome, urmată apoi de centralizarea anumitor îndatoriri la un nivel mai înalt, dacă nevoia de o mai bună coordonare se dovedeşte a fi de maximă importanţă.

Nimeni nu a sesizat şi înţeles aceste aspecte mai bine decât R. H. Tawney şi de aceea ar fi potrivită încheierea acestui capitol cu încă un citat din lucrările domniei sale:

„Aşadar, o organizare a societăţii bazată pe îndatori, în loc de drepturi, implică trei aspecte. În primul rând, înseamnă că drepturile asupra proprietăţii trebuie menţinute dacă sunt susţinute de performanţă în serviciile oferite, iar dacă nu vor fi desfiinţate. În al doilea rând, înseamnă că producătorii ar trebui să se afle într-o relaţie directă cu comunitatea către care este îndreptată producţia, astfel încât responsabilitatea acestora să fie evidentă şi fără greşeală, şi nu lacomă ca în prezent, prin subordonarea acestora direct acţionarilor, al căror interes este profitul şi nu oferirea serviciilor. În al treilea rând, înseamă ca obligativitatea de susţinere a serviciilor să cadă pe seama organizaţiilor profesionale ale celor care le îndeplinesc. În acelaşi timp acele organizaţii, aflate sub supravegherea şi critica consumatorului, trebuie să exercite o asemenea presiune în cadrul administraţiei unei industrii cât este necesar pentru a asigura eliminarea obligativităţii.“

NOUĂSPREZECE

Modele noi de proprietate

J.K. Galbraith a vorbit despre afluenţa privată şi mizeria publică. Este de remarcat faptul că se referea la Statele Unite care, după cum se spune şi în conformitate cu standardele convenţionale, ar fi cea mai bogată din lume. Cum poate exista mizerie publică în cea mai bogată ţară, şi, de fapt, semnificativ mai multă decât în ţările al căror Produs Intern Brut raportat la numărul de locuitori este mult mai scăzut? Dacă creşterea economică raportată la standardul american actual nu a fost capabilă să înlăture mizeria publică – sau poate chiar contribuit la amplificarea ei – cum ne-am putea aştepta ca o „creştere“ în continuare să ducă la diminuarea sau abolirea ei? Cum se poate explica faptul că, în general, ţările cu cele mai ridicate nivele de creştere tind a fi cele mai poluate şi să fie în acelaşi timp afectate de mizeria publică la un nivel uluitor? Dacă produsul intern brut al Regatului Unit a crescut, să zicem, cu 5% – sau cu aproximativ 2.000 de milioane de lire pe an – am putea folosi atunci toţi sau aproape toţi aceşti bani, acest venit suplimentar, pentru a îndeplini aspiraţiile naţiunii noastre?“

Cu siguranţă nu; şi asta pentru că în domeniul privat fiecare strop de venit suplimentar este imediat şi automat însuşit. Autorităţile publice obţin cu dificultate vreun venit propriu, recurgând astfel la a extrage bani din buzunarele cetăţenilor, bani pe care cetăţenii îi consideră pe bună dreptate a fi ai lor. Nu este surprinzător faptul că asta duce la o nesfârşită luptă strategică între colectorii de taxe şi cetăţeni, în care cei bogaţi, cu ajutorul experţilor fiscali foarte bine plătiţi, se descurcă în general mult mai bine decât cei săraci. În efortul de a remedia „deficienţele“, legile fiscale devin şi mai complicate iar cererea pentru consultanţi fiscali – şi drept urmare veniturile acestora - devine tot mai ridicată. Pe măsură ce plătitorii de impozite îşi dau seama că sunt deposedaţi de ceea ce au câştigat, nu numai că apelează la orice posibilitate legală de a evita plata impozitelor, fără a menţiona practicile de evaziune fiscală, dar ridică şi solicitări insistente în favoarea reducerii cheltuielilor publice.

„Mai multe impozite pentru mai multe cheltuieli publice“ nu ar putea fi un slogan de succes într-o campanie electorală, oricât de evidentă ar fi discrepanţa dintre abundenţa privată şi mizeria publică. Nu există nici o ieşire din această dilemă, cu excepţia cazului în care necesitatea de cheltuieli publice este recunoscută în cadrul structurii proprietarilor mijloacelor de producţie.

Nu este numai o chestiune de mizerie publică, cum ar fi mizeria din multe aziluri, închisori şi nenumărate alte servicii sau instituţii întreţinute în mod public; aceasta este partea negativă a problemei. Partea pozitivă apare acolo unde sume mari din fonduri publice au fost şi sunt direcţionate către ceea ce este numită în mod general „infrastructură“, iar beneficiile merg în cea mai mare parte către întreprinderile private în mod gratuit. Acest aspect este binecunoscut oricui a fost vreodată implicat în înfiinţarea sau administrarea unei întreprinderi într-o societate săracă unde „infrastructura“ este insuficient dezvoltată sau lipseşte. Nu se poate baza pe transport ieftin sau alte servicii publice; ar trebui chiar să asigure

pe cheltuiala proprie multe lucruri pe care le-ar obţine gratis sau cu o cheltuială minimă într-o societate cu o infrastructură bine dezvoltată; nu se poate baza pe posibilitatea de a recruta oameni instruiţi: va trebui să-i instruiască singur; şi aşa mai departe. Toate instituţiile educaţionale, medicale şi de cercetare din orice societate, bogată sau săracă, oferă beneficii incalculabile întreprinderilor private, beneficii pentru care întreprinderile private nu plătesc în mod direct, cum ar fi firesc, ci doar indirect sub formă de taxe şi impozite, cărora, după cum am menţionat, li se opune rezistenţă, sunt disprețuite, hulite şi adesea evitate cu pricepere.

Este extrem de ilogic şi duce la complicaţii şi mistificări nesfârşite, faptul că plata pentru beneficiile obţinute de întreprinderea privată de pe urma „infrastructurii“ nu poate fi pretinsă de către autorităţile publice printr-o participare directă la încasări, ci numai după ce a avut loc încasarea profiturilor private. Întreprinderile private pretind că profiturile lor sunt dobândite prin propriul efort şi că o parte substanţială din profituri este apoi impozitată de autorităţile publice. Aceasta nu este o reflectare corectă a adevărului, general vorbind.

Adevărul este că o mare parte din costurile unei întreprinderi private au fost suportate de autorităţile publice, pentru că ele plătesc pentru infrastructură şi prin urmare, profiturile întreprinderii private depăşesc cu mult realizările. Nu există o modalitate practică de a reflecta situaţia reală, decât dacă contribuţia cheltuielilor publice la profiturile întreprinderii private este recunoscută în structura de proprietate a mijloacelor de producţie.

Prin urmare, voi prezenta acum două exemple care arată cum structura de proprietate poate, sau ar putea să fie schimbată în aşa fel încât să răspundă cele două critici fundamentale prezentate mai sus. Primul exemplu este cel al unei întreprinderi mijlocii care de fapt funcţionează pe baza unei forme de proprietate restructurate. Al doilea exemplu este un plan speculativ a modului în care poate fi remaniată structura de proprietate a întreprinderilor mari.

Modelul Comunităţii Scott Bader

Ernest Bader a înfiinţat întreprinderea Scot Bader Co Ltd în 1920, la vârsta de treizeci de ani. Treizeci şi unu de ani mai târziu, după multe încercări şi suferinţe în timpul războiului, el avea o afacere prosperă de mărime medie cu 161 de angajaţi, cu un venit anual de 625.000 de lire şi un profit net depăşind 72.000 de lire. Pornind practic de la zero, el şi familia lui au devenit prosperi. Compania sa s-a impus ca producător de top al răşinilor poliesterice fabricând de asemenea şi alte produse sofisticate, precum alchizi, polimeri şi plastifianţi. Tânăr fiind, fusese profund dezamăgit de perspectiva unei vieţi ca angajat; îi displăceau idei precum „piaţa muncii“ sau „sistemul de remunerare“ şi în special credinţa conform căreia capitalul angajează oameni, în loc ca oamenii să angajeze capitalul. Aflându-se acum în postura de angajator, nu a uitat niciodată faptul că succesul şi prosperitatea lui nu sunt doar realizările lui proprii, ci ale tuturor colaboratorilor săi şi în mod decisiv şi ale societăţii în care a avut privilegiul să opereze. Ca să citez propriile sale cuvinte:

„Am înţeles că - la fel ca acum câţiva ani când am făcut pasul hotărâtor şi am încetat să mai fiu un angajat – mă opuneam filosofiei capitaliste de divizare a oamenilor în cei conduşi

pe de-o parte şi cei care conduc pe de altă parte. Adevăratul obstacol, cu toate acestea, a fost legea societăţilor comerciale, cu prevederile sale referitoare la puterile dictatoriale ale acţionarilor şi ale ierarhiei administraţiei pe care ei o controlează."

El a decis să introducă în întreprinderea sa „schimbări revoluţionare" „bazate pe o filosofie care încearcă să adapteze industria la nevoile umane". „Problema a avut două aspecte: (1) cum să organizăm sau să combinăm un sentiment maxim de libertate, fericire şi demnitate umană în firma noastră fără a pierde din profitabilitate, şi (2) să realizăm aceste lucruri prin căi şi mijloace care ar putea fi general acceptate de către sectorul privat al industriei."

Domnul Bader a înţeles de la bun început că nu pot fi făcute schimbări decisive fără a ţine cont de două lucruri: în primul rând, o transformare a dreptului de proprietate – simpla împărţire a profitului, pe care a practicat-o de la început, nu era de ajuns; şi, în al doilea rând, acceptarea voluntară a anumitor hotărâri pline de abnegaţie. Pentru a atinge primul din cele două, el a înfiinţat Comunitatea Scott Bader[36] către care a cedat (în două etape: 90% în 1951 şi restul de 10% în 1963) dreptul de proprietate al firmei sale, Scott Bader Co Ltd. Pentru a-l implementa pe al doilea, el a căzut de acord cu noii săi parteneri, membri ai Comunităţii, foştii săi angajaţi, să stabilească un act constitutiv care nu doar să definească distribuţia „pachetului de puteri" pe care proprietatea privată le implică, ci care să impună şi următoarele restricţii asupra libertăţii de acţiune a companiei:

În primul rând, firma trebuie să rămâne o întreprindere cu dimensiuni limitate, astfel încât fiecare persoană din firmă poate să o cuprindă în mintea şi în imaginaţia sa. Nu trebuie să crească peste aproximativ 350 de angajaţi. Dacă apar anumite circumstanţe care necesită o creştere peste această limită, atunci se va proceda la crearea de noi unităţi pe deplin independente, organizate în conformitate cu directivele Comunităţii Scott Bader.

În al doilea rând, remuneraţia pentru munca din cadrul organizaţiei nu trebuie să varieze, între cel mai slab plătit şi cel mai bine plătit, indiferent de vârstă, sex, funcţie sau experienţă, peste raportul de 1:7, înainte de impozitare.

În al treilea rând, având în vedere că membrii Comunităţii sunt parteneri şi nu angajaţi, ei nu pot fi demişi de către copartenerii lor pentru nici un motiv, cu excepţia unei flagrante conduite ilegale la locul de muncă. Ei pot, bineînţeles, să plece voluntar oricând, cu o înştiinţare în prealabil.

În al patrulea rând, Comitetul Director al firmei Scott Bader Co Ltd este pe deplin răspunzător în faţa Comunităţii. În conformitate cu regulile transcrise în actul constitutiv, Comunitatea are dreptul şi datoria de a confirma sau a revoca numirea directorilor şi, de asemenea, să aprobe nivelul lor de remuneraţie.

În al cincilea rând, nu mai mult de 40% din profitul net al companiei Scott Bader Ltd este însuşit de Comunitate, minim 60% fiind reţinute pentru plata impozitelor şi pentru autofinanţare în cadrul companiei Scott Bader Ltd. Iar Comunitatea trebuie să dedice jumătate din veniturile însuşite pentru plata bonusurilor pentru cei care lucrează în departamen-

36 În limba engleză – Scott Bader Commonwealth [TEI]

tul operaţional, cealaltă jumătate fiind destinată scopurilor caritabile din afara organizaţiei Scott Bader.

Şi ultima restricţie: nici unul din produsele companiei Scott Bader Ltd nu vor fi vândute clienţilor despre care se ştie că le vor folosi în scopuri militare.

Când domnul Ernest Bader şi colegii săi au introdus aceste schimbări revoluţionare, era evident că o astfel de firmă care operează pe bazele unei proprietăţi colectivizate şi ale unor restricţii autoimpuse, nu ar putea supravieţui. De fapt, a devenit din ce în ce mai puternică, cu toate că nu au lipsit dificultăţile, chiar crizele şi piedicile. În mediul de înaltă competitivitate în care operează, firma a ajuns, între 1951 şi 1971, la o creştere a vânzărilor de la 625.000 de lire la 5 milioane de lire; profiturile nete au crescut de la 72.000 lire la aproape 300.000 lire pe an; numărul total de personal a crescut de la 161 la 379; bonusuri în valoare de peste 150.000 de lire (pe parcursul celor douăzeci de ani) au fost distribuite personalului, iar o sumă egală a fost donată de către Comunitate în scopuri caritabile în exterior; şi astfel au fost înfiinţate noi şi numeroase firme mici.

Oricine doreşte ar putea pretinde că succesul comercial al companiei Scott Bader Ltd s-a datorat probabil „împrejurărilor excepţionale“. În plus, există întreprinderi private convenţionale care au avut succes în egală măsură sau poate chiar mai mult, însă nu despre asta este vorba. Dacă compania Scott Bader Ltd ar fi fost un eşec comercial după 1951, ar fi putut servi doar ca un avertisment îngrozitor; succesul său incontestabil, măsurat la nivelul standardelor convenţionale, nu dovedeşte că „sistemul“ Bader este neapărat superior conform acestor standarde, ci pur şi simplu demonstrează că este compatibil cu acestea.

Meritul său constă tocmai în atingerea obiectivelor care se află în afara standardelor comerciale ale obiectivelor umane, care sunt, în general, pe locul al doilea sau cu totul neglijate de practica comercială obişnuită. Cu alte cuvinte, „sistemul“ Bader depăşeşte reducţionismul sistemului de proprietate privată şi utilizează organizaţia industrială ca un slujitor al omului, în loc să îi permită să folosească oamenii doar ca mijloace de îmbogăţire a proprietarilor de capital. Ca să îl citez pe Ernest Bader:

„Proprietatea Comună sau Comunitatea reprezintă o formă naturală de dezvoltare pentru împărţirea profitului, asociere şi parteneriat, sau orice altă schemă în care indivizii au interese proprii într-o întreprindere comună. Se află pe punctul de a deţine lucruri în comun, iar, aşa cum vom vedea, Proprietatea Comună are avantaje unice.“

Din moment ce nu intenţionez să intru în detalii cu privire la evoluţia lungă de idei şi noi stiluri de conducere şi cooperare de-a lungul a mai mult de douăzeci de ani începând cu 1951, ar fi necesar să cristalizez din această experienţă câteva principii generale.

Primul aspect este ca transferul drepturilor de proprietate de la o persoană sau o familie - în acest caz familia Bader - către un colectiv, Comunitatea, schimbă însăşi esenţa „proprietăţii“ într-un mod atât de decisiv încât ar fi mai indicat sa ne gândim la acest transfer ca eradicare a proprietăţii private, decât ca fiind bazele proprietăţii colective. Relaţia dintre o persoană, sau un grup restrâns de persoane şi anumite active corporale este diferită de cea

dintre o Comunitate, care cuprinde un număr mare de persoane şi aceleaşi active corporale. Deloc surprinzător, o schimbare drastică în ceea ce priveşte numărul proprietarilor produce de asemenea o schimbare calitativă profundă în ceea ce înseamnă a fi proprietar, iar acest lucru devine evident în cazuri precum cel al companiei Scott Bader. A fi proprietar este un lucru legitim într-o colectivitate, Comunitatea, şi nu sunt stabilite drepturi individuale de proprietate pentru membrii acestei Comunităţi.

În cazul Scott Bader, este corect din punct de vedere legal să spunem că compania Scott Bader Ltd, compania operaţională, este deţinută de Comunitate; dar nu este legal şi nici adevărat să afirmăm că membrii Comunităţii, ca individualităţi, îşi înfiinţează vreun fel de proprietate în Comunitate. În esenţă, dreptul de proprietate a fost înlocuit de anumite drepturi şi responsabilităţi în cadrul administrării bunurilor.

În al doilea principiu, deşi nimeni nu a achiziţionat nici o proprietate, domul Bader şi familia sa s-au dispensat, fără îndoială, de proprietatea lor. Au renunţat voluntar să devină neobişnuit de bogaţi. Nu trebuie să fiţi adepţii egalităţii totale, orice asta ar însemna aceasta, ca să puteţi vedea că existenţa persoanelor neobişnuit de bogate, în orice societate actuală, este un rău foarte mare. Fără îndoială, unele inegalităţi de avere şi venituri sunt, fără îndoială, justificabile „natural“ şi funcţional, şi puţini sunt cei care nu recunosc imediat acest lucru. Dar aici, din nou, la fel ca în toate afacerile umane, este doar o problemă de scară. Averea excesivă, la fel ca şi puterea, tind să ducă spre corupţie. Chiar dacă cei bogaţi nu sunt „înstăriţi trândavi“, chiar şi atunci când muncesc mai mult decât oricine altcineva, ei lucrează diferit, aplică standarde diferite şi se plasează separat de oamenii de rând. Se corup pe ei înşişi lăsându-se pradă lăcomiei şi corup restul societăţii provocând invidie.

Domnul Bader a înţeles consecinţele unei astfel de perspective, refuzând să devină neobişnuit de bogat, reuşind aşadar să construiască o comunitate reală.

În al treilea rând, în timp ce experimentul Scott Bader demonstrează cu maximă claritate că o transformare de proprietate este esenţială – fără ea totul s-ar rezuma la o simulare - demonstrează totodată că transformarea proprietăţii este doar, cum am spune, un act de creare a unei posibilităţi; este o condiţie necesară, dar nu suficientă, pentru a atinge obiectivele superioare. În consecinţă, Comunitatea a recunoscut că sarcinile unei organizaţii de afaceri în societate nu sunt doar obţinerea şi maximizarea profitului, creşterea şi dobândirea puterii; Comunitatea a implementat patru sarcini, toate de egala importanţă:

(A) Sarcina economică: să asigure comenzile care pot fi concepute, realizate şi servite într-o astfel de manieră încât să aducă un profit.

(B) Sarcina tehnică: să permită comercializarea şi să asigure comenzi profitabile, onorându-le cu produse de concepţie de actuală.

(C) Sarcina socială: să ofere membrilor companiei oportunităţi pentru satisfacţie şi dezvoltare prin participarea lor în comunitatea muncitoare.

(D) Sarcina politică: să încurajeze alţi bărbaţi şi femei să schimbe societatea, fiind un exemplu economic sănătos şi responsabil social.

În al patrulea rând, este vorba de îndeplinirea sarcinilor sociale care presupun în acelaşi timp şi cele mai mari provocări, dar şi cele mai mari piedici. În cei douăzeci şi ceva de ani ai existenţei sale, Comunitatea a trecut prin mai multe faze de elaborare a actului constitutiv şi credem că, odată cu noul act constitutiv din 1971, a dezvoltat un set de „instrumente“ care permit Comunitatăţii să facă ceva ce pare aproape la fel de imposibil ca şi căutarea cuadraturii cercului, şi anume să combine democraţia reală cu conducerea eficientă. Mă abţin aici să desenez diagrame despre organizaţia Scott Bader, pentru a arăta – pe hârtie - modalitatea în care diversele „instrumente“ sunt menite să relaţioneze; pentru că realitatea vie nu poate fi descrisă pe hârtie şi nici nu poate fi obţinută prin copierea modelelor scrise. Pentru a-l cita pe domnul Ernest Bader însuşi:

„Mi-ar face mai mare plăcere să iau o persoană doritoare într-un tur al proprietăţii noastre de optsprezece hectare, o veche moşie presărată cu instalaţii şi laboratoare chimice, decât să scriu un articol laborios care va ridica pe atât de multe întrebări pe câte răspunsuri oferă.“

Evoluţia organizaţiei Scott Bader a fost şi continuă să fie un proces de învăţare, iar semnificaţia esenţială a tot ceea ce se întâmplă acolo încă din anul 1951 este că permite tuturor celor asociaţi cu Scott Bader să înveţe şi să practice o mulţime de lucruri, care merg mult mai departe de sarcina de a-şi câştiga existenţa, de a câştiga un salariu, de a contribui într-o afacere la obţinerea profitului, de a acţiona într-un mod economic şi raţional „aşa încât toţi să o ducem mai bine“. În organizaţia Scott Bader, fiecare persoană are ocazia de a se ridica la un nivel superior de umanitate, nu prin urmărirea privată şi individuală a anumitor scopuri de auto-transcendenţă care nu au nimic de a face cu scopurile firmei - pe care este capabilă să le ducă la îndeplinire în orice împrejurare, chiar şi în cea mai umilitoare - ci de bunăvoie luând în considerare scopurile organizaţiei înseşi. Acest lucru trebuie învăţat, iar procesul de învăţare durează. Cei mai mulţi dintre oamenii asociaţi cu Scott Bader, însă nu toţi, încă reacţionează la aceasta oportunitate.

În cele din urmă, poate fi spus că aranjamentul prin care o jumătate din profiturile însuşite trebuie utilizate în scopuri caritabile în afara organizaţiei a ajutat nu numai numeroasele cauze pe care societatea capitalistă tinde sa le neglijeze - în munca cu cei tineri, bătrâni, cei cu handicap şi oamenii străzii - dar a ajutat şi la îmbunătăţirea conştiinţei şi înţelegerii sociale a membrilor Comunităţii, foarte rar întâlnite în cadrul oricărei organizaţii convenţionale. În acest sens, merită menţionat că s-a prevăzut ca, pe cât posibil, Comunitatea nu trebuie să devină o organizaţie în care egoismul individual să se transforme în egiosm de grup.

A fost înfiinţat un consiliu de administraţie, oarecum asemănător cu postul unui monarh constituţional, în care personalităţi din afara organizaţiei Scott Bader joacă un rol decisiv. Membrii consiliului de administraţie sunt mandataţi prin actul constitutiv şi nu au împuternicirea de a interfera în administrare. Totuşi, ei sunt capabili şi îndreptăţiţi să arbitreze, în cazul în care se ajunge la un conflict serios pe probleme fundamentale între organele democratice şi funcţionale ale organizaţiei.

Aşa cum a fost menţionat la început, domnul Ernest Bader a decis să facă „schimbări revoluţionare“ în firma sa, dar „să facă acest lucru prin metode şi mijloace care pot fi general acceptabile pentru sectorul privat al industriei“. Revoluţia sa nu a făcut victime, nimeni nu a sfârşit rău, nici măcar domnul Bader sau familia lui; cu o mulţime de lovituri în jurul lor, oamenii din Scott Bader pot afirma cu mândrie: „Nu suntem atacaţi“; şi în timp ce toţi cei din interior sunt conştienţi de distanţa care încă există între ţelurile Comunităţii şi realizările curente, nici un observator din afară nu ar putea sa dezaprobe cu sinceritate afirmaţiile lui Ernest Bader:

„Experienţa acumulată pe parcursul multor ani de efort pentru stabilirea unui mod de viaţă creştin în afacerea noastră a fost o mare încurajare; ne-a adus rezultate bune în ceea ce priveşte relaţiile noastre cu cei din jur, dar şi în ceea ce priveşte cantitatea şi calitatea producţiei noastre. Acum ne dorim să continuăm şi să consumăm ceea ce am obţinut până în momentul de faţă, aducându-ne concret contribuţia pentru îndreptarea spre o societate mai bună în slujba Domnului şi a semenilor noştri.“

Şi totuşi, deşi revoluţia liniştită a domnului Bader ar trebui să fie „în general, acceptabilă pentru sectorul privat al industriei“, de fapt nu a fost acceptată. Există mii de oameni, chiar şi în lumea afacerilor, care studiază tendinţa afacerilor curente şi care cer o „nouă dispensă“. Dar Scott Bader - şi alte câteva - rămân ca mici insule de bun simţ într-o societate condusă de o mare de lăcomie şi invidie. Pare să fie adevărat că, orice dovadă a unui nou mod de a face lucrurile ar fi adusă, „câinii bătrâni nu pot învăţa trucuri noi“. De asemenea, este adevărat că mereu cresc „câini noi“; şi ei vor fi bine sfătuiţi să ia cunoştinţă de ceea ce Comunitatea Scott Bader Ltd. a dovedit că este posibil.

Noi metode de socializare

Se pare că există trei mari opţiuni pentru o societate în care afacerile economice atrag neapărat toată atenţia - alegerea între proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie şi, alternativ, diferite tipuri de proprietate publică sau colectivizată: alegerea între o economie de piaţă şi diferite aranjamente de „planificare“, precum şi alegerea între „libertate“ şi „totalitarism“. Inutil să adaug, cu privire la fiecare dintre aceste trei perechi de contrarii, că în realitate vor exista întotdeauna într-un anumit grad de amestec - pentru că sunt într-o oarecare măsură, mai degrabă complementare, decât opuse – dar amestecul va afişa o preponderenţă într-o parte sau cealaltă.

Se poate observa că cei cu o părtinire puternică în favoarea proprietăţii private, aproape invariabil au tendinţa să argumenteze că proprietatea non-privată în mod inevitabil şi necesar atrage după sine „planificarea“ şi „totalitarismul“, pe când „libertatea“ este de neconceput în afara dreptului de proprietate privată şi a economiei de piaţă. În mod similar, cei care sunt în favoarea diferitelor forme proprietate colectivă tind să argumenteze, deşi nu atât de dogmatic, că este necesară planificarea centralizată; libertatea, pretind ei, poate fi atinsă doar prin proprietate socializată şi planificare, în timp ce presupusa libertate a proprietăţii private şi economia de piaţă nu sunt mai mult decât „libertatea de a cina la Ritz şi de a dormi sub podurile Tamisei“. Cu alte cuvinte, toată lumea pretinde că atinge libertatea

prin propriul său „sistem“ şi acuză fiecare alt „sistem“ ca presupunând inevitabil tirania, totalitarismul, sau anarhia care duce la ambele.

Argumentele acestor opinii în general produc mai multă confuzie decât claritate, după cum se întâmplă cu toate argumentele prin care „realitatea“ derivă dintr-un cadru conceptual, în loc să extragă un cadru conceptual din realitate. Când există trei alternative majore, există 25 sau 8 combinaţii posibile. Este întotdeauna rezonabil să ne aşteptăm ca viaţa reală să pună în aplicare toate posibilităţile – într-un moment sau altul, sau chiar simultan în locuri diferite. Cele opt cazuri posibile, în ceea ce priveşte cele trei opţiuni le-am menţionat, sunt după cum urmează: (Eu le-am ordonat sub aspectul libertăţii faţă de totalitarism, deoarece acesta este factorul major din punct de meta-fizic de vedere luat în considerare în această carte.)

Cazul 1 Libertate, Economie de piaţă, Proprietate privată

Cazul 2 Libertate, Planificare, Proprietate privată

Cazul 3 Libertate, Economie de piaţă, Proprietate colectivă

Cazul 4 Libertate, Planificare, Proprietate colectivă

Cazul 5 Totalitarism, Economie de piaţă, Proprietate privată

Cazul 6 Totalitarism, Planificare, Proprietate privată

Cazul 7 Totalitarism, Economie de piaţă, Proprietate colectivă

Cazul 8 Totalitarism, Planificare, Proprietate colectivă

Este absurd să se afirme că singurele „cazuri posibile“ sunt 1 şi 8; acestea sunt doar cele mai simple cazuri din punct de vedere al propagandiştilor conceptelor. Realitatea, mulţumesc lui Dumnezeu, este mai imaginativă, dar voi lăsa la alegerea cititorului să identifice exemple reale sau istorice pentru fiecare dintre cele opt cazuri indicate mai sus, iar eu recomand profesorilor de ştiinţe politice să sugereze acest exerciţiu studenţilor lor.

Scopul meu imediat, aici şi acum, este de a specula cu privire la posibilitatea de a elabora un „sistem“ de proprietate pentru întreprinderile de mari dimensiuni care ar a realiza o reală „economie mixtă“; pentru că „amestecul“, mai degrabă decât „puritatea“, este cel mai probabil să răspundă exigenţelor multiple ale viitorului, în cazul în care dorim să începem de la situaţia reală din partea industrializată a lumii, mai degrabă decât de la zero, ca şi cum toate opţiunile ar fi încă deschise.

Am susţinut deja că întreprinderea privată într-o aşa-numită societate avansată profită - atât vizibil cât şi invizibil – de beneficii foarte mari de pe urma infrastructurii pe care o astfel de societate a construit-o prin cheltuieli publice. Dar mâna publică, deşi suportă o parte considerabilă a costurilor întreprinderii private, nu participă în mod direct la profiturile acesteia; toate aceste profituri sunt iniţial însuşite de sectorul privat şi mâna publică trebuie să încerce să îşi acopere propriile cerinţe financiare extrăgând din buzunarele private o parte din aceste profituri. Omul de afaceri modern nu oboseşte niciodată să pretindă şi să se plângă că, într-o mare măsură, el „lucrează pentru stat“, că statul este partenerul său,

în măsura în care impozitul pe profit absoarbe o parte importantă a ceea ce el consideră a fi produs doar datorită lui sau acţionarilor săi. Acest lucru sugerează că ponderea publică a profiturilor private - cu alte cuvinte, impozitul pe profit al companiei - ar putea la fel de bine să fie convertită într-o participaţie publică la capitalul propriu al afacerilor private - în orice caz, în ceea ce priveşte marile întreprinderi.

În următoarea expunere, pornim de la premiza că mâna publică ar trebui să primească o jumătate din profiturile distribuite de către marile întreprinderi şi că ar trebui să primească această cotă nu prin taxe şi impozite, ci prin atribuirea unei cote de 50% din acţiunile întreprinderilor.

1. În primul rând, trebuie definită dimensiunea minimă a întreprinderilor care urmează să fie incluse în sistem. Din moment ce fiecare afacere îşi pierde caracterul privat şi personal şi devine, de fapt, o întreprindere publică o dată ce numărul său de angajaţi se ridică peste o anumită limită, dimensiunea minimă este, probabil, cel mai bine definită prin numărul de persoane angajate. În cazuri speciale, ar putea fi necesar să se definească dimensiunea în funcţie de capitalul vărsat sau cifra de afaceri.
2. Toate întreprinderile care ajung la această dimensiune minimă - sau deja o depăşesc - trebuie să fie societăţi pe acţiuni.
3. Ar fi de dorit să se transforme toate acţiunile acestor societăţi în acţiuni fără valoare fixă după modelul american.
4. Numărul de acţiuni emise, inclusiv acţiunile preferenţiale, precum şi orice alte bucăţi de hârtie, care reprezintă capitaluri proprii ar trebui să fie dublate de emiterea unui număr echivalent de acţiuni noi, iar aceste acţiuni noi să fie deţinute de „mâna publică“, astfel că pentru fiecare acţiune veche privată să existe o acţiune nouă identică cu ea, deţinută de mâna publică.

În cadrul unui astfel de sistem, nu se va pune problema „compensaţiei“, pentru că nu ar fi o expropriere în sensul strict al cuvântului, ci doar o conversie de drept din a percepe impozite pe profit într-o participare directă a activelor economice din a căror utilizare sunt obţinute profiturile impozabile. Această conversie ar fi o recunoaştere explicită a faptului incontestabil că un rol major în crearea de bogăţie economică „privată“ este, în orice caz, jucat de „mâna publică“, adică de către forţele sociale necapitaliste, şi că activele create de contribuţia publică ar trebui să fie recunoscută ca publice, şi nu ca proprietate privată.

Întrebările care ar putea apărea imediat pot fi împărţite în trei grupe.

În primul rând, ce exact se înţelege prin „mâna publică“? Unde vor fi plasate acţiunile nou emise şi cine trebuie să fie reprezentantul „mâinii publice“ în acest context? În al doilea rând, ce drepturi de proprietate ar trebui să creeze posesia acestor noi acţiuni? Şi, în al treilea rând, întrebări cu privire la tranziţia de la sistemul existent la cel nou, la tratamentul grupărilor internaţionale şi de alte tipuri, la majorarea de capital şi aşa mai departe.

În ceea ce priveşte primul set de întrebări, propun ca noul set de acţiuni create, reprezentând 50% din capitalul social, să fie deţinute de un organism local din districtul în care

întreprinderea în cauză este situată. Scopul ar fi de a maximiza atât gradul de descentralizare a participaţiei publice cât şi integrarea întreprinderilor comerciale cu organismele sociale în care acestea operează şi din care obţin beneficii incalculabile. Astfel, jumătate de ponderea capitalului social al unei întreprinderi care operează în cadrul districtului X ar trebui să fie deţinută de către un organism local, în general, reprezentant al populaţiei districtului X. Cu toate acestea, nici reprezentanţii aleşi la nivel local (politic), nici funcţionarii publici locali nu sunt neapărat cele mai potrivite persoane care să fie însărcinate cu exercitarea drepturilor asociate cu noile acţiuni. Înainte de a merge mai departe trebuie să definim aceste drepturi un pic mai atent.

De aceea trec la al doilea set de întrebări. În principiu, drepturile asociate cu proprietatea pot fi împărţite în două părţi: drepturi de administrare şi drepturi pecuniare. Sunt convins că, în condiţii normale, nimic nu ar fi câştigat şi ar fi o mare pierdere dacă o „mână publică“ ar interveni în afacerea existentă sau ar restrânge libertatea de acţiune şi gradul de responsabilitate al conducerii afacerii. Conducătorii „privaţi“ ai întreprinderilor trebuie, prin urmare, să rămână pe deplin responsabili, în timp ce drepturile administrative ale jumătăţii publice ar trebui să rămână latente, cu excepţia cazului şi până când apar circumstanţe speciale. Adică acţiunile deţinute public să fie deţinute fără drept de vot, ci să dea numai dreptul la informare şi observare. „Mâna publică“ ar avea dreptul de a plasa un observator - sau mai mulţi - în Consiliul de Administraţie al întreprinderii, dar observatorul nu ar avea în mod normal putere de decizie. Numai dacă observatorul ar simţi că interesul public solicită interferarea în activităţile conducerii existente, ar putea solicita unei instanţe speciale activarea drepturile de vot latente.

Un caz „prima facie“[37] în favoarea interferenţei ar trebui să fie stabilit în faţa instanţei de judecată, care ar activa atunci pentru o perioadă limitată de timp drepturile de vot deţinute public. În acest fel, drepturile de conducere asociate acţiunilor aflate în proprietate publică ar rămâne în mod normal o simplă posibilitate şi ar putea deveni o realitate doar ca rezultat al anumitor măsuri specifice, formale şi publice care au fost luate de către „mâna publică“. Şi chiar şi atunci când, în cazuri excepţionale, aceste măsuri au fost luate şi drepturile de vot ale acţiunilor aflate în proprietate publică au fost activate, noua situaţie se va menţine numai pentru o perioadă scurtă de timp, astfel că nu trebuie să existe nici o îndoială cu privire la ceea ce trebuie să fie considerată o divizare normală sau anormală de funcţii.

Se consideră deseori că „interesul public“ poate fi protejat în desfăşurarea de afaceri private prin delegarea unor funcţionari publici de rang mediu sau de vârf în conducerea acestora. Această credinţă, de multe ori o platformă de bază în propunerile de naţionalizare, mi se pare a fi atât naivă cât şi nepractică. Nu prin împărţirea responsabilităţilor de conducere, ci prin asigurarea responsabilităţii şi transparenţei publice, întreprinderile de afaceri vor fi înclinate spre a acorda mai multă atenţie „interesului public“ decât o fac în prezent. Sferele administraţiei publice, pe de o parte, şi a întreprinderilor de afaceri, pe de altă parte, se află la poli opuşi - de multe ori chiar şi în ceea ce priveşte remuneraţia şi securitatea oferite - şi din încercarea de a le amesteca pot rezulta numai prejudicii.

37 În terminologia juridică, *prima facie* (la prima vedere în traducere aproximativă din limba latină) presupune că există suficiente dovezi pentru a demonstra o anumită afirmaţie. [TEI]

În timp ce drepturile de conducere a proprietăţii deţinute de „mâna publică“ ar fi rămâne, deci, în mod normal latente, drepturile băneşti ar trebui să fie eficiente de la tot timpul, chiar de la început - în mod evident, deoarece iau locul impozitelor pe profit care altfel ar fi percepute pentru întreprindere. O jumătate din toate profiturilor distribuite ar merge automat la „mâna publică“, ce deţine noile acţiuni. Acţiunile aflate în proprietate publică, cu toate acestea, ar trebui să fie, în principiu, inalienabile (la fel ca şi dreptul de a percepe impozite pe profit care nu pot fi vândute ca şi cum ar fi un capital activ). Nu ar putea fi transformate în numerar; se poate stabili ulterior dacă acestea ar putea fi utilizate ca garanţii pentru împrumuturile publice.

Fiind astfel schiţate drepturile şi obligaţiile asociate cu noile acţiuni, ne putem întoarce acum la întrebarea legată de personal. Obiectivul general al sistemul este de a integra marile întreprinderi de afaceri cât mai strâns posibil în societate, iar acest obiectiv trebuie să guverneze, de asemenea, soluţia noastră la problema personalului. Exercitarea dreptului pecuniar şi drepturile şi obligaţiile de conducere care decurg din proprietatea industrială ar trebui cu siguranţă să fie ţinute departe de controversele politice. În acelaşi timp, nu ar trebui să revină funcţionarilor publici, care au fost numiţi pentru cu totul alte scopuri. Eu sugerez, prin urmare, că ar trebui să aparţină unui organism de specialitate al cetăţenilor care, în sensul prezentei expuneri, va fi denumit „Consiliul Social“. Acest organism ar trebui să fie format la nivel local, după o structură stabilită în linii mari, fără campanii electorale politice şi fără asistenţa oricărei autorităţi guvernamentale, după cum urmează: un sfert din membrii consiliului să fie nominalizaţi de către sindicatele locale; un sfert, de către asociaţiile profesioniştilor locali; iar un sfert să fie tras la sorţi de către localnici într-o manieră similară cu cea utilizată pentru selectarea persoanelor care fac parte din juriul instanţei de judecată. Membrii vor fi numiţi pentru, să zicem, cinci ani, cu o cincime din membrii retrăgându-se în fiecare an; Consiliul Social ar fi compus conform legii, dar în afară de asta ar fi nelimitat în drepturile şi competenţele sale. Ar fi, desigur, responsabil în faţa localnicilor şi ar avea obligaţia de a publica rapoarte ale acţiunilor sale. Ca o măsură de protecţie a democraţiei, ar fi de dorit să se dea autorităţii locale existente anumite „puteri de rezervă“ în ce priveşte Consiliul Social, similare cu cele pe care acesta din urmă le are în ce priveşte întreprinderile individuale. Mai precis, autoritatea locală ar avea dreptul să trimită un observator în Consiliului Social din districtul său şi, în caz de grave conflicte cu interesul public, să solicite instanţei puteri temporare de intervenţie. Aici, din nou, ar trebui să rămână limpede că o astfel de intervenţie ar fi mai degrabă o excepţie decât o regulă şi că, în circumstanţe normale, Consiliului Social ar avea deplină libertate de acţiune.

Consiliile Sociale ar avea un control deplin asupra veniturilor care circulă spre ele ca şi dividende pe acţiunile deţinute public. Ar putea fi necesară stabilirea prin legislaţie a principiilor directoare generale cu privire la cheltuirea acestor fonduri; dar trebuie să se insiste, însă, pe un grad ridicat de independenţă şi responsabilitate locală. Obiecţia imediată cum că se poate pune cu greu bază pe Consiliile Sociale pentru a se folosi de fondurile lor în cel mai bun mod posibil, provoacă răspunsul evident că nu poate exista nici o garanţie a acestui fapt dacă fondurile ar fi controlate de către autorităţile locale sau, după cum stau lucrurile în ge-

neral în momentul de faţă, de Guvernul Central. Dimpotrivă, pare rezonabilă presupunerea că Consiliile Sociale locale, fiind cu adevărat reprezentative pentru comunitatea locală, ar fi mult mai preocupate să aloce resurse pentru nevoile sociale vitale decât ne-am putea aştepta din partea funcţionarilor publici locali sau centrali.

Să ne îndreptăm acum atenţia spre al treilea set de întrebări. Tranziţia de la sistemul actual la cel propus aici nu ar prezenta probleme serioase. După cum a fost menţionat deja, nu apar probleme de compensare, deoarece jumătatea de pondere din capitalurile proprii este „achiziţionată“ prin eliminarea impozitului pe profit al companiei şi toate companiile peste o anumită dimensiune sunt tratate la fel. Definiţia dimensiunii poate fi stabilită în aşa fel încât, iniţial, doar un mic număr de firme foarte mari ar fi afectat, astfel încât „tranziţia“ ar deveni atât treptată, cât şi experimentală. În cazul în care întreprinderile mari din cadrul acestei scheme ar plăti „mâinii publicului“ sub formă de dividende un pic mai mult decât ar fi plătit impozite pe profit în afara sistemului, acest lucru ar acţiona ca un stimulent dezirabil din punct de vedere social, pentru a evita dimensiunea excesivă.

Este de subliniat faptul că transformarea impozitului pe profit în „cota de capitaluri proprii“ modifică în mod semnificativ climatul psihologic în care sunt luate deciziile de afaceri. În cazul în care impozitul pe profit se află la nivelul de (să zicem) 50%, omul de afaceri este întotdeauna tentat să susţină că „Trezoreria va plăti jumătate“ din toate cheltuielile marginale, care ar fi putut, eventual, evitate. (Evitarea unor astfel de cheltuieli ar creşte profiturile, însă jumătate din profituri vor trece, oricum, ca impozite pe profit.) Climatul psihologic este destul de diferit atunci când impozitele pe profit au fost eliminate şi o cotă din capitalul public a fost introdusă în locul lor; deoarece cunoaşterea faptului că jumătate din capitalul companiei este în proprietatea publică nu ascunde faptul că toate cheltuielile evitabile reduc profiturile cu exact aceeaşi sumă a cheltuielilor.

Ar putea apărea, firește, numeroase întrebări legate de societăţile care operează în mai multe districte diferite, inclusiv companiile internaţionale. Dar nu pot exista dificultăţi serioase atât timp cât cele două principii sunt bine înţelese: că impozitul pe profit este convertit în „cota de capitaluri proprii“ şi că implicarea mânii publice trebuie să fie locală, adică din localitatea în care angajaţii companiei, de fapt, muncesc, trăiesc, călătoresc şi folosesc serviciile publice de toate tipurile. Fără îndoială că, în cazurile complicate ale structurilor întreprinderilor centralizate, avocaţii şi contabilii vor avea o munca interesantă; dar nu ar trebui să existe dificultăţi reale.

Cum ar putea o societate care intră sub incidenţa acestui sistem să obţină capital suplimentar? Răspunsul, din nou, este foarte simplu: pentru fiecare acţiune emisă acţionarilor privaţi, eliberată fie contra cost sau gratuit, se va elibera o acţiune gratuită în mâna publicului. La prima vedere, acest lucru ar putea părea nedrept - în cazul în care investitorii privaţi trebuie să plătească pentru acţiuni, de ce mâna publică le-ar primi pe gratis? Răspunsul, desigur, este faptul că compania în ansamblul său nu plăteşte impozit pe profit; profitul atribuibil noilor fonduri de capital, prin urmare, scapă de asemenea de impozitul pe profit; şi mâna publică îşi primeşte acţiunile gratuite, cum s-ar spune, în locul impozitului pe profit, care altfel ar trebui să fie plătit.

În cele din urmă, pot exista probleme deosebite în legătură cu reorganizările companiei, preluările, lichidările şi aşa mai departe. Acestea sunt toate perfect soluţionabile, în conformitate cu principiile enunţate deja. În cazul lichidărilor, fie că e vorba de faliment sau de altceva, capitalurile proprii deţinute de mâna publică ar fi, desigur, tratate în acelaşi mod ca şi cele din mâna privată.

Propunerile de mai sus pot privite ca un simplu exerciţiu în arta „elaborării unei constituţii". Un astfel de sistem ar fi perfect realizabil; el ar restructura proprietatea industrială pe scară largă, fără revoluţie, expropriere, centralizare, sau înlocuirea împovărării birocratice cu flexibilitatea privată. Acesta ar putea fi introdus în mod experimental şi evolutiv - pornind cu cele mai mari întreprinderi şi coborând, treptat, până când se va considera că interesului public i s-a dat o pondere suficientă în lumea întreprinderilor. În prezent, totul sugerează că structura actuală a întreprinderilor industriale la scară mare, în ciuda impozitării grele şi a unei nesfârşite proliferări a legislaţiei, nu este benefică pentru binele public.

Epilog

În entuziasmul dezvăluirii puterilor sale ştiinţifice şi tehnice, omul modern şi-a construit un sistem de producţie care răvăşeşte natura şi un tip de societate care mutilează omul. Dacă ar exista, cumva, din ce în ce mai multă bogăţie, totul s-ar aranja de minune. Banii sunt consideraţi a fi atotputernici; dacă nu pot cumpăra valori non-materiale, în adevăratul sens al cuvântului, cum ar fi justiţia, armonia, frumuseţea sau chiar sănătatea, ar putea înlătura nevoia de a le avea sau ar compensa pierderea lor. Dezvoltarea producţiei şi obţinerea averii au devenit, astfel, principalele obiective ale lumii moderne, în raport cu care toate celelalte obiective, indiferent câtă falsă importanţă li se va da în continuare, au rămas pe locul al doilea.

Ţelurile cele mai înalte nu necesită vreo justificare, în timp ce toate obiectivele secundare trebuie, în cele din urmă, să se justifice în privinţa serviciului pe care reuşitele lor îl aduc reuşitei obiectivelor principale. Aceasta este filosofia materialismului şi această filosofie - sau metafizică – este contestată acum de evenimente. Nu a existat niciodată o epoca, în orice societate, în orice parte a lumii, în care înţelepţii şi profesorii să nu conteste materialismul şi să pledeze pentru o ordine diferită a priorităţilor. Limbile au diferit, simbolurile au variat, dar mesajul a fost întotdeauna acelaşi: „Căutaţi mai întâi Împărăţia lui Dumnezeu, iar aceste lucruri (lucrurile materiale de care, de asemenea, aveţi nevoie), vi se vor adăuga“. Acestea se adaugă, ni se spune, aici, pe pământ, unde avem nevoie de ele, nu doar într-o viaţă de după, dincolo de imaginaţia noastră.

Cu toate acestea, acest mesaj ajunge la noi, în prezent, nu numai din partea înţelepţilor şi sfinţilor, ci şi din partea cursului actual al evenimentelor fizice. Ni se vorbeşte în limbajul terorismului, genocidului, prăbuşirii, poluării, epuizării. Noi trăim, se pare, într-o perioadă unică de convergenţă. Este din ce în evident că nu există doar o promisiune, ci, de asemenea, o ameninţare în acele cuvinte uimitoare despre Împărăţia lui Dumnezeu - ameninţarea că „dacă nu căutaţi mai întâi Împărăţia, aceste alte lucruri, de care aveţi nevoie, de asemenea, vor înceta să mai fie disponibile“. Aşa cum a spus un scriitor recent, fără referire la economie sau politică însă cu referire directă la starea în care se află lumea modernă:

„Dacă se poate spune că omul se îndepărtează colectiv din ce în ce mai mult de Adevăr, se poate spune, de asemenea, că Adevărul se apropie din ce în ce mai mult de om, din toate părţile. S-ar putea aproape spune că, pentru a primi atingerea Lui, care în trecut necesita o viaţă de efort, tot ceea ce i se cere acum este să nu se mai îndepărteze. Şi totuşi, cât de dificil este!“

Ne îndepărtăm de adevăr atunci când credem că forţele distructive ale lumii moderne pot fi „ţinute sub control“ pur şi simplu prin mobilizarea mai multor resurse - de avere, educaţie şi cercetare - pentru a lupta cu poluarea, pentru a păstra fauna şi flora, pentru a descoperi noi surse de energie, precum şi pentru a ajunge la aranjamente mai eficiente privind coexistenţa paşnică. Inutil să spun, bogăţia, educaţia, cercetarea, precum şi multe alte lucruri, sunt nevoi ale oricărei civilizaţii, dar cea mai necesară astăzi este o revizuire a scopurilor cărora aceste mijloace sunt menite să servească. Iar acest lucru implică, mai presus de

toate, dezvoltarea unui stil de viaţă care acordă lucrurilor materiale locul lor corespunzător, legitim, care este secundar şi nu primar.

„Logica producţiei“ nu este nici logica vieţii, nici cea a societăţii. Este numai o mică şi umilă parte a ambelor. Forţele distructive declanşate de acesta nu pot fi ţinute sub control, cu excepţia cazului în care „logica de producţie“ în sine este adusă sub control - astfel încât forţele distructive nu ajung să fie declanşate. Încercarea de a suprima terorismul nu este de prea mult folos în cazul în care producţia de dispozitive mortale continuă să fie considerată o angajare legitimă a competenţelor creative ale omului.

Nici lupta împotriva poluării nu poate avea succes dacă modelele de producţie şi consum continuă să fie de o scară, o complexitate şi un grad de violenţă care, aşa cum este din ce în ce mai evident, nu se încadrează în legile universului, cărora omul este le supus la fel de mult ca şi restul creaţiei. Deopotrivă, şansa de a diminua rata de epuizare a resurselor sau de a aduce armonie în relaţiile dintre cei care deţin bogăţia şi puterea şi cei lipsiţi de acestea este inexistentă atâta timp cât nicăieri nu există conceptele de „suficient este bine“ şi „mai mult decât suficient este malefic“.

Este un semn optimist faptul că un anumit grad de conştientizare a acestor probleme mult mai profunde îşi găseşte treptat – chiar dacă extrem de precaut - expresia chiar şi în unele enunţuri oficiale şi semioficiale. Un raport scris de un comitet, la cererea secretarului de stat pentru mediu, vorbeşte despre câştigarea unui timp în care societăţile dezvoltate din punct de vedere tehnologic au oportunitatea „de a-şi revizui valorile şi de a-şi schimba obiectivele politice“. Este o problemă de „alegeri morale“, spune raportul; „nici un volum de calcule nu poate oferi, singur, răspunsurile... Neîncrederea fundamentală a tinerilor din toată lumea în valorile convenţionale este un simptom al neliniştii pe scară largă cu care este privită, din ce în ce mai mult, civilizaţia noastră industrială“. Poluarea trebuie adusă sub control iar populaţia umană şi consumul de resurse trebuie să fie orientate spre un echilibru permanent şi durabil.

„Dacă nu facem acest lucru, mai devreme sau mai târziu - iar unii cred a mai rămas puţin timp - prăbuşirea civilizaţiei nu va fi o chestiune de science-fiction. Va fi experienţa copiilor şi nepoţilor noştri.“ Dar cum poate fi făcut acest lucru? Care sunt „alegerile morale“? Este doar o chestiune, aşa cum sugerează raportul, de a decide „cât de mult suntem dispuşi să plătim pentru împrejurimi curate?“ Omenirea are, într-adevăr, o anumită libertate de alegere: nu este legată de tendinţe, de „logica producţiei“, sau de orice altă logică fragmentară. Dar este legată de adevăr. Numai în serviciul adevărului există libertatea perfectă şi chiar şi cei care astăzi ne cer „să ne eliberăm imaginaţia din robia sistemului existent“ nu reuşesc să ne arate calea spre recunoaşterea adevărului.

Este puţin probabil ca omul secolului al XX-lea să simtă chemarea de a descoperi un adevăr care nu a fost descoperit înainte. În tradiţia creştină, la fel ca în toate tradiţiile autentice ale omenirii, adevărul a fost declarat în termeni religioşi, un limbaj care a devenit aproape de neînţeles pentru majoritatea oamenilor moderni. Limbajul poate fi revizuit, şi există scriitori contemporani care au şi făcut acest lucru, lăsând adevărul neatins. Din în-

treaga tradiţie creştină, nu există, probabil, nici un grup de învăţături care să fie mai relevant şi mai adecvat pentru situaţia dificilă din prezent decât doctrinele extraordinar de subtile şi realiste ale celor patru virtuţi cardinale - *prudentia, justisia, fortitudo* şi *temperantia*.[38]

Sensul cuvântului *prudentia*, numit în mod semnificativ „mama“ tuturor celorlalte virtuţi - *prudentia dictur genitrix virtutum* - nu este redat de cuvântul prudenţă, folosit în prezent. Acesta semnifică opusul, o atitudine de viaţă îngustă, meschină, calculată, care refuză să vadă şi să preţuiască orice nu promite un avantaj utilitar imediat.

„Preeminenţa prudenţei înseamnă că realizarea binelui presupune o bună cunoaştere a realităţii. Numai acela care ştie cum sunt lucrurile şi care e situaţia lor poate face bine. Preeminenţa prudenţei înseamnă că aşa-zisele «intenţii bune» şi «a dori binele» nu sunt, în nici un caz, suficiente. Realizarea binelui presupune că acţiunile noastre sunt adecvate situaţiei reale, adică realităţilor concrete care formează «mediul» unei acţiuni umane concrete; şi că, prin urmare, luăm această realitate concretă în serios, cu obiectivitate clară.“

Această obiectivitate clară, cu toate acestea, nu poate fi atinsă iar prudenţa nu poate fi perfecţionată decât printr-o atitudine de „contemplare tăcută“ a realităţii, în care interesele egoiste ale omului sunt, cel puţin temporar, reduse la tăcere.

Numai pe baza acestui tip generos de prudenţă putem dobândi dreptate, tărie şi *cumpătare*, ceea ce înseamnă a şti când este de ajuns. „Prudenţa presupune transformarea cunoaşterii adevărului în deciziile corespunzătoare realităţii.“ Prin urmare, ce ar putea fi mai important în prezent decât studiul şi cultivarea prudenţei, ceea ce ar conduce, aproape inevitabil, la o înţelegere reală a celorlalte trei virtuţi cardinale, toate fiind indispensabile pentru supravieţuirea civilizaţiei?

Dreptatea este legată de adevăr, tăria de bunătate şi cumpătarea de frumuseţe, în timp ce prudenţa, într-un fel, le cuprinde toate cele trei. Tipul de realism care se comportă ca şi cum ceea ce este bun, adevărat şi frumos e prea vag şi subiectiv pentru a fi adoptat ca cel mai înalt scop al vieţii sociale sau individuale, sau a fost produsul derivat automat al căutării cu succes a bogăţiei şi a puterii, a fost pe bună dreptate numit „crackpot-realism“.[39] Peste tot oamenii întreabă: „Ce pot să fac, de fapt?“ Răspunsul este la fel de simplu pe cât este tulburător: putem, fiecare dintre noi, munci pentru a ne pune în ordine propriul for interior. Îndrumarea de care avem nevoie pentru acest lucru nu poate fi găsită în domeniul ştiinţei sau tehnologiei, a căror valoare depinde extrem de mult de scopurile pe care le servesc; dar poate fi, totuşi, găsită în înţelepciunea tradiţională a omenirii.

sfârşitul cărţii

38 prudenţa, dreptatea, tăria şi cumpătarea [TEI]
39 realism excentric - concept definit de marele sociolog texan, C. Wright Mills în 1958, când a publicat Cauzele celui de-al Treilea Război Mondial [TEI]

Cartea lui E.F. Schumacher se încheie aici.
Ca și munca noastră, a celor din TEI.
Înainte de a încheia,
te rugăm sa dai și tu mai departe.
Nu neaparat (sau nu numai) cartea,
ci și ideile și informațiile conținute de ea.
Credem că numai așa putem face țara și lumea puțin mai bune.
Dar din dar... Spor!

Membrii
Traduceri Ecologice Independente
TEI

care au contribuit la
această lucrare:
Alina, Mihaela R., Andreea Creţan, TeoB, Mihaela,
Gabi Rădoi, Dana, Ioana Marin, Dana F., Mary, simf,
Nicu Alecu, So, Bogdan, Mihai, Călin, diacriticele,
dan.graphicube, Radu, Meşterul Manole, Mioriţa şi alţii.